

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГОРЛІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКА ФІЛОЛОГІЯ

*Збірник наукових праць
Випуск 14*

Мовознавство

Горлівка-2007

УДК 81+801+882+82
ББК Ш81.0+82.0
С92

С92 Східнослов'янська філологія: Збірник наукових праць. – Випуск 14.
Мовознавство – Горлівка: Видавництво ГДПШМ, 2008. – 280 с.

ISSN 1992-9196

Збірник присвячено дослідженню актуальних проблем східнослов'янської філології.

Для наукових робітників, спеціалістів-філологів, аспірантів, студентів-філологів, викладачів української та російської літератур і мов у школі.

ББК Ш81.0+82.0

С92 Восточнославянская филология: Сборник научных работ. –
Выпуск 14. Языкознание – Горловка: Издательство ГГПИИЯ, 2008.
– 280 с.

Сборник посвящен исследованию актуальных проблем восточнославянской филологии.

Для научных работников, специалистов-филологов, аспирантов, студентов-филологов, преподавателей украинской и русской литератур и языков в школе.

Рецензенти: д. філол. н. А.С. Зеленько
д. філол. н. В.І. Мацапура
д. філол. н. П.В. Михед

Редколегія: д. філол. н. М.М. Гіршман, д. філол. н. В.А. Глущенко, д. філол. н. В.А. Гусев, д. філол. н. А.П. Загнітко, д. філол. н. В.М. Калінкін, д. філол. н. М.О. Луценко, д. філол. н. Є.С. Отін, д. філол. н. Л.В. Дереза, д. філол. н. О.С. Киченко, д. філол. н. С.О. Кочетова (відповідальний редактор), д. філол. н. Л.Г. Фрізман, д. філол. н. В.В. Федоров, д. філол. н. Л.І. Шевченко, д. філол. н. В.І. Теркулов, к. філол. н. Н.І. Иванова, к. філол. н. Т.М. Марченко, к. філол. н. Н.В. Корабльова, к. філол. н. Р.А. Куцова, к. філол. н. К.Г. Олійникова, к. філол. н. Л.І. Пац, к. пед. н. А.Р. Габдулліна.

Друкується за рішенням вченої ради Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов. Протокол №2 від 24.09.08

Постановою президії ВАК України від 30.06.2004р. №3-05/7 розділ „Мовознавство” збірника „Східнослов'янська філологія” внесено до переліку фахових наукових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт.

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 6751.

ISSN 1992-9196

© ГДПШМ, 2008

*И.П. Зайцева
(Луганск)*

УДК 811.161.1'42

ДРАМАТУРГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС РУБЕЖА XX-XXI СТОЛЕТИЙ КАК ПОЛЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СОВРЕМЕННЫХ РУССКИХ СУБЛИНГВОКУЛЬТУР

При изучении современной драматургической речи с коммуникативно-стилистических позиций одним из перспективных направлений является, на наш взгляд, наблюдение за авторскими принципами художественного воплощения разных типов и видов межкультурной коммуникации, о чём автору уже приходилось писать в ряде публикаций [см., например: 4; 5; 6]. Исследовательская целесообразность подобного подхода обуславливается как минимум двумя факторами: во-первых, при эстетическом осмыслении явлений и процессов межкультурной коммуникации нередко более наглядно выявляется ряд характеристик, которые менее актуальны при осуществлении сугубо практического межкультурного взаимодействия; во-вторых, словесно-художественное воплощение означенного феномена (межкультурного коммуникации), как правило, сопровождается отчётливыми проявлениями индивидуально-стилистической манеры современных драматургов, что, соответственно, создаёт весьма широкие возможности для изучения своеобразия отдельных писательских почерков.

Судя по нашим наблюдениям, к настоящему времени уже можно говорить о нескольких стереотипных ситуациях межкультурного общения, которым при художественном осмыслении современные авторы-драматурги отдают предпочтение. Это, например, объединение в рамках драматургического сюжета персонажей – представителей разных национально-культурных сообществ, которые в процессе речевой коммуникации (чаще всего протекающей, как того требует драматургический жанр, в форме диалога) позиционируют себя не только как уникальные человеческие характеры, но и как репрезентанты разных национально-лингвокультурных сообществ (что, кстати, нередко позволяет автору пьесы находить весьма оригинальные композиционно-речевые формы воплощения принципиально значимого для драматургии конфликта – как внешнего, так и внутреннего свойства).

Одним из первых произведений новейшей русской драматургии, где художественно изображена подобная ситуация, стала пьеса М.Арбатовой «По дороге к себе» [1] с весьма примечательным жанрово-

стилистическим подзаголовком: *пьеса-путешествие*. Персонажи этой пьесы – выходцы из разных стран: Голландии, бывших республик Советского Союза, Монголии и т.д. – по разным причинам оказываются в одной из благополучных стран Западной Европы, где и разворачивается действие. Объединенные сценическим временем и пространством, герои пьесы, во многом отличаясь по мироощущению и мировосприятию, жизненным ценностям и т.д., в общении друг с другом нередко высказывают противоположные точки зрения, что придаёт диалогам психологическую напряжённость, позволяет постоянно интриговать адресата.

Ничуть не меньший интерес при выявлении специфики эстетически осмысленных процессов межкультурной коммуникации представляют более редко воссоздаваемые в современных пьесах коммуникативные ситуации, участники которых, на первый взгляд, репрезентируют одну – общую – национальную лингвокультуру, что при дальнейшем знакомстве с произведением оказывается верным лишь отчасти: коммуниканты в самом деле принадлежат к одному национально-культурному сообществу, однако при этом репрезентируют *разные сублингвокультуры*, ориентированные на различные подсистемы (иначе говоря – формы существования) русского национального языка.

Это могут быть, к примеру, сублингвокультуры, сформировавшиеся у разных поколений: в молодёжно-подростковой среде и в среде более старшего поколения (условно говоря, поколения «отцов»), когда, являясь носителями одного языка и, соответственно, общей национальной лингвокультуры, коммуниканты далеко не всегда адекватно воспринимают собеседника, поскольку оценивают воспринимаемую информацию с иных позиций (среди наиболее заметных современных пьес, художественно воплотивших означенную разновидность коммуникации, отметим произведения К. Драгунской «Рыжая пьеса» [3] и М. Арбатовой «Пробное интервью на тему свободы» [2]).

Безусловно, художественное изображение взаимодействия (нередко – антагонистического) разных сублингвокультур внутри общей национальной лингвокультуры предполагает показ разного рода коммуникативных «сбоев», детальное изучение которых даст возможность полнее и глубже проанализировать как структуру коммуникативного процесса, так и другие его составляющие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арбатова М. По дороге к себе. *Пьеса-путешествие* // Арбатова М. По дороге к себе. Пьесы. – М.: Издательский дом «Подкова», 1999. – С. 697-752.

2. Арбатова М. Пробное интервью на тему свободы. *Пьеса в двух действиях* // Арбатова М. По дороге к себе. Пьесы. – М.: Издательский дом «Подкова», 1999. – С. 7-68.
3. Драгунская К. Рыжая пьеса // Современная драматургия. – 1999. – № 1. – С. 87-101.
4. Зайцева И.П. Лингвистические сигналы инокультурности персонажа в современном драматургическом дискурсе // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2007. – № 5 (120) – С. 40-50.
5. Зайцева И.П. Современный драматургический дискурс как среда формирования межкультурной языковой личности // Материалы Международной научно-практической конференции «Коммуникативные технологии в образовании, бизнесе, политике и праве», Волгоград, 17-19 мая 2007 г. / Отв. ред. Желтухина М.Р. – Волгоград: ПринТерра, 2007. – С. 70-72.
6. Зайцева И.П. Современная драматургия как пространство формирования межкультурной языковой личности // Проблеми загальної, германської, романської та слов'янської стилістики: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції: В 2 т. – Горлівка: Видавництво ГДПШМ, 2007. – С. 225-228.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу ситуацій міжкультурного спілкування, що художньо створюються у своїх творах сучасними російськими драматургами. Основна увага приділена персонажам, яким властива своєрідність, що зумовлена їх участю у міжкультурному спілкуванні – комунікативно-мовленнєвих процесах, де в адресанта та /або адресата при контакті з іншою культурою виявляються особливості національних менталітетів.

SUMMARY

The article deals with the analysis of the situation of cross-cultural communication, artistically reconstituted in the works of modern Russian playwrights. The primary attention is paid to the characters who are characterized by the peculiarities, determined by their participation in cross-cultural communication – communicative and speech processes when either an addresser and /or an addressee while contacting with a foreign culture express the peculiarities of their national mentality.

Н.А. Турачина
(Белгород, Россия)

УДК 81.0

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА «ВОЗДУХ» В ХУДОЖЕСТВЕННОМ СЛОВЕ

В последние годы возрос интерес к исследованию особенностей реализации концептов в рамках художественных текстов. Обращение к произведениям художественного слова дает возможность проанализировать значение лексических единиц, вербализующих изучаемый концепт, не только с учетом собственно языковых данных, но и с позиции ментальности языковой личности.

Концепт ВОЗДУХ – один из жизненно важных концептов русской культуры, в языковом сознании русского народа представлен различными лексемами: *воздух, ветер, вьюга, метель, вихрь, туман* и др. Материалы словарей и произведений различных поэтов и писателей XX века показывают, что концепт ВОЗДУХ является одним из базовых концептов русской культуры, получивших свое отражение в номинациях артефактов, в ономастике, устном народном творчестве и художественных текстах.

Лексема *воздух*, принадлежащая к основному словарному составу языка, является заимствованной из старославянского языка и соотносится с христианскими воззрениями славян, в которых воздух (дух) является нематериальной сущностью, функционирующей вне материальных объектов. В мифологических представлениях разных народов мира *воздух* описывается в виде дыхания, дуновения, ветра, который обладает множеством символических значений. В народных представлениях Ветер наделяется свойствами демонического существа: могуществом, разрушительной или благотворительной силой. В истории человеческой культуры *воздух* представлялся одной из фундаментальных стихий мироздания, это «тонкая материальная реальность между земным и духовным планами. Используется как *символ невидимого мира*» [Энциклопедия символов 2001:96].

Концепт ВОЗДУХ является сложной, многогранной структурой, имеющей ряд воплощений, которые обладают особой значимостью для человека, именно поэтому для каждого из них было найдено отдельное наименование. Семантический спектр значений образов, в составе которых использовались эти номинации, довольно широк: **Воздух:** Но скользишь ты, утопая, / В бездне воздуха и света (Бальмонт); Крылья легкие раскину, / Стены воздуха раздвину, / Страны дальние покину (Блок); *Воздух казался жидким минералом* и вливался в легкие сам по себе (Токарева); Ему казалось, что *воздух* вокруг них *насыщен пре-*

дательством, как радиацией (Токарева); Ему казалось, будто он схватился мокрыми руками за оголенные провода: столько накопилось в *воздухе страстей*, так высока была концентрация отчаяния (Токарева); Солнце – счастье, чистые воды и *воздух* – счастье, просторы нетронутых степей, гор, лесов – великое счастье (Сладков); Таежный *воздух* насыщался смолистым, опьяняющим ароматом, долина реки благоухала запахом ромашки, полыни, мяты и отцветающей черемухи (Шишков); Зато на берегу *воздух был жестоко колюч*, подхлестывал, заставлял выкидывать коленца возле разбросанной одежды (Тендряков); **Ветер:** Поднимайся, *ветер*, по равнинам, / Торопись, *ветрило-вихрь-бродяга*... (Цветаяева); Буйный *ветер* в пустыне второй *властелин* (Гумилев); Только *ветер* резвый, *озорник* такой, / Запоет разлуку вместо упокой (Есенин); И *ветер, пес послушный*, лижет / Чуть пригнутые камыши (Блок); *Ветер* как беркут падает на распахнутых крыльях (Сладков); Всю ночь ревел *ветер*, молотя кулаками в крышу, двери и окна (Сладков); Океанские *ветры* звенят, как струна (Визбор); *Ветер*, злясь, треплет встречные деревья и спешит дальше, вглубь, будит тайгу (Шишков); Струится *ветер* с теплой стороны, и всю насквозь русальную неделю *играет* он с молоденькой травой да в омутах речную воду морщит (Белов); Бьет *ветер жизни*, дни листая (Щипачев); Дул *времени ветер* в календарях... (Щипачев); **Вихрь:** И снежных *вихрей подъятый молот* / Бросил нас в бездну, где искры неслись, / Где снежинки пугливо вились (Блок, «Настигнутый метелью»); Уж *демон вихрей* реет грозно, / Свинцовой тучей облачен (Сологуб, «Ты слышишь гром...»); И вдруг в этой напряженной и испуганной тишине пронесся *вихрь*, как долгий вздох облегчения (Сладков); **Вьюга:** Заносит *вьюга* на порог / *Пожар метели* белокрылой... (Блок); Кто, под *вопли вьюги* снежной, / Под упорный зов зыбей, / Сохранил сурово-нежный / Говор древних дней? (Брюсов); Разыгралась *тройка – вьюга*, / Брызжет пот, холодный, терпкий, / И плачущая лещуга / Лезет к ветру на закорки (Есенин); **Метель:** *Рукавом моих метелей* / Задушу. / Серебром моих веселий / Оглушу (Блок); Но за *ротом* снежной *метели*, / И под шепот ласкающих слов – / Не забыл я полей асфodelей (Брюсов); Вкрут колокольни *свист метели* (Городецкий); И метет, метет метлою / *Богородица – метель* (Цветаяева); Свернуты декабрьские *метели* в серые перины облаков (Визбор); *Метель осатанелая мела*, и ветер хвастал ураганной силой (Друнина) и др.; **Туман:** Плыл *туман*, как *фимиама* / *Тысячи кадил* (Ахматова); Раздвинув локтем *тумана дрожжи*, / цедил белила из черной фляжки (Маяковский); Мы заморские тайны несем, / Мы под *игом ночного тумана* (Блок); Там, где *омут* розовых *туманов* / Не устанет берег золотить (Есенин); Мы рвемся душой к небесам / Из *царства тумана* (Сологуб); *Туман показывал фокусы* (Сладков); *Туман разинул рот* (Визбор); Становилось

холодно: *туман пополз* от речки седьми лохмами (Шишков); **Буря**: В нынешнем своем очень взрослом возрасте я даже не берусь детально воспроизвести *бурю* одолевших меня *чувствований* (Лиханов); Черно-белая *буря крыльев* снялась с берега и рванулась над шлюпкой, крича, свистя и разрывая воздух (Каверин); **Пурга**: *Пурга* нам сочиняла оратории – и вновь писала ноты набело (Плячковский); И вовлечет в старинный *заговор* огней, деревьев и *турги* (Евтушенко).

Таким образом, в современном русском языке концепт ВОЗДУХ представлен множеством лексических единиц.

Традиционное для обыденного сознания понимание ВОЗДУХА, зафиксированное в толковых словарях, также широко представлено в художественных текстах К.Паустовского и М.Шолохова. Понятийная составляющая, по характеру сочетаемости в них лексемы *воздух*, распределена по группам в зависимости от специфики семантики сочетающегося с ним слова и от их собственной семантики – от конкретного к более отвлеченному, абстрактному: 1. ВОЗДУХ – это земная атмосфера. На этой семе строится научное понятие, стоящее за концептом ВОЗДУХ, – «газообразное вещество, составляющее атмосферу Земли»: В Новороссийске *воздух* теплый и разреженный (Пауст., 2, 21); Всадник жадно хватнул ноздрями морозный *воздух*, не спеша снял перчатку, закурил (Шолох., 5, 5).

Необходимость и непосредственное влияние воздуха на жизнь человека, животных и растений передается и отражается характеристиками теплового состояния атмосферы:

- *горячий воздух*: *Горячий* воздух сбил меня с ног и почти расплющил о камни (Пауст., 2, 146); рыскающий в *знойном* воздухе шмель (Шолох., 7, 132);

- *холодный воздух*: В моей редакционной комнате стоял еще *прохладный* воздух ночи (Пауст., 5, 98); Весь яд будто выветрился в осеннем *холодноватом* воздухе (Пауст., 5, 566); Он пытался вернуться к прежнему настроению и не смог: стояло что-то наперек, мешало радостно жить, хватать легкими пресный *промороженный* воздух (Шолох., 3, 154); ...ястреб описывает круги в кристально чистом *морозном* воздухе не над безлюдной зеленью озимей, а там, где не знающие устали руки тружеников социалистических полей уже накрепко ставят заслоны, не давая первому снегу бесплодно оседать в оврагах (Шолох., 8, 201).

Состояние воздуха различается насыщенностью: Разогревшийся воздух *жидок* (Пауст., 2, 13); Очевидно, обрушившийся на Барбадос ураган нес *плотный* воздух, тогда как в домах сохранился еще *разреженный* воздух, стоявший над островом перед ураганом (Пауст., 2, 13); Как всегда после вьюги, воздух был пронзительно чист и *крепок* (Пауст., 4, 314); <...>гул голосов, густой кашель курильщиков и зычный смех раскачивали волнами *дымно-табачный* воздух (Пауст., 5,

84); Я уснул, сидя на полу, положив голову на низкую тахту, и сквозь сон слышал, как прохладный *йодистый* воздух свободно бродил по террасе и что-то разыскивал, шурша бумагой (Пауст., 5, 330); *Резкий* морозный воздух был насыщен сочным плодовым запахом (Шолох., 2, 76); *Терпкий* воздух был *густ*, ветер сух, полынен; земля, напитанная все той же горечью всеильной полыни, тосковала о прохладе (Шолох., 3, 59).

В группе «ВОЗДУХ – это земная атмосфера» в отдельную подгруппу выделяется признак *чистота и прозрачность* воздуха:

Время, проведенное в Крыму, представлялось ему непрерывным утром, когда воздух, отстоявшийся за ночь, как вода в гигантских водоемах горных долин, так *чист*, что издалека видна роса, стекающая с листьев, и за десятки миль белеет пена волн, идущих к каменистым берегам (Пауст., 3, 539); Самая точная лощина, описывая берега, бессильна перед неожиданными переменаами света, красок и *прозрачности* воздуха (Пауст., 2, 116); Короче становились дни, *прозрачнее* – воздух (Шолох., 6, 377).

Анализ признака *чистота и прозрачность* воздуха позволяет выделить подгруппу:

- *степень чистоты, прозрачности, загрязненности*: Оно (болото) терялось за горизонтом в *тускловатом* воздухе, светилось окнами воды, желтело островами цветов, шумело сероватой осокой (Пауст., 4, 197); ...ястреб описывает круги в *кристально* чистом морозном воздухе не над безлюдной зеленью озимей, а там, где не знающие устали руки тружеников социалистических полей уже накрепко ставят заслоны, не давая первому снегу бесплодно оседать в оврагах (Шолох., 8, 201); Чуть светало, и в *пасмурном* воздухе обледенелый лес поблескивал, как стеклянный (Пауст., 2, 199); Зеленоватый *сумрачный* воздух, наполненный солнечным дымом и желтыми отсветами скал, струился над нами (Пауст., 2, 137); Воздух казался *тусклым* (Пауст., 7, 208); Там в осеннем *грязном* воздухе чернели керченские горы (Пауст., 2, 132).

2. ВОЗДУХ – это пространство. В современной языковой картине мира *воздух* осознается человеком как не ограниченная видимыми пределами протяженность: Угрюмое освещение отчетливо показало *неизмеримость воздуха*, лежавшего между домами и далеким планом предштормового неба (Пауст., 2, 28); А в Крыму, в голубых предгорьях Кавказа еще плавают в прозрачном похолодевшем *воздухе* ослепительно-белые нити паутины... (Шолох., 8, 176).

3. ВОЗДУХ – это движение: Дрожащий воздух *подымался* ввысь над ущельем, и сонный дым папирос был крепок до синевы (Пауст., 1, 138); Неожиданно в терпкий запах табака ворвался принесенный с берега *движением* воздуха счастливый запах магнолий и мимоз –

томительный воздух скитаний (Пауст., 5, 272); В комнату *хлынул* свежий ночной воздух (Шолох., 4, 75); Десятого марта с вечера пал над Гремячим Логом туман, до утра с крыш куреней журчала талая вода, с юга, со степного гребня, *набегом шел* теплый и мокрый ветер (Шолох., 5, 193).

Понятие *неподвижности воздуха* характерно для состояния природы: Воздух *не шевелился* (Пауст., 2, 582); Шарманщик объяснил, что из каких-то трубок выходит *застоявшийся* воздух (Пауст., 4, 56); И снова густое облако бурой пыли, словно туманом, заволокло окопы, высоко поднялось в *безветренном* воздухе, закрыло солнце (Шолох., 7, 126).

Перемещение воздушных масс различается *характером* движения и *скоростью*: Горячие *струи* воздуха вылетали из крошечных пор песчаника и создавали около оград уголки теплого, защищенного пространства (Пауст., 5, 134); Там горячий ток воздуха *бьет* из решетчатых отверстий в полу – средневековых калориферов (Пауст., 7, 261); Воздух урагана *молниеносно* всосался в дома и выдавил рамы и двери, как газ выдавливает пробки из бутылок французского шипучего вина (Пауст., 2, 13); Ночью от густоты воздуха и *невыразимой быстроты* его течения звезды как бы дергались в небе (Пауст., 2, 19).

4. ВОЗДУХ – это сила. Человек может фиксировать силу и результат действия стихий: Струей воздуха нас *швырнуло* наружу (Пауст., 5, 187); Сжатая, тугая волна горячего воздуха *смахнула* в окоп насыпь переднего бруствера, с силой откинула голову Николая (Шолох., 7, 92).

5. ВОЗДУХ – это дыхательная среда: Человек *дышал* живительным воздухом чащ и питался чистыми соками земли, а не керосиновым чадом и консервами (Пауст., 4, 658); Сбоку от дороги, по зернистому осевшему снегу, поднимался в гору Христоня, *хватая* легкими воздух, задыхаясь, потому что пришлось в 1916 году понюхать под Дубно немецких удушливых газов (Шолох., 2, 217); С внезапно и остро застучавшим сердцем, – через рот, как при удущье, *вдыхая* воздух, Бунчук повернулся и, кинув чемодан, оглядел кухню (Шолох., 2, 196).

6. ВОЗДУХ – это запах окружающей природы: Прочитав ее (книгу), как бы получаешь в лицо фантастический залп, заряд, но не порохового дыма, а целебного воздуха *морей и цветов, лесных дебрей и трав* (Пауст., 8, 382); Воздух *лесистого* и холодного Заонежья (Пауст., 3, 430); В дымном воздухе *пустыни* зарождалась густая сизая ночь (Пауст., 7, 100); Пахло там слежавшимся хлебом, пылью мякни, мышинным пометом и сладким плесневелым душком земляной *ржавчины* (Шолох., 1, 277); ...в сыром, пронизанном запахом *ила и тины* воздухе, несмотря на то, что солнце уже взошло, густо кипела

мошкара (Шолох., 3, 347); Резкий морозный воздух был насыщен сочным *плодовым* запахом (Шолох., 2, 76).

Исходя из данных исследованного нами материала, можно предложить следующую тематическую классификацию со словом *воздух*:

- воздух окружающей среды: Сейчас он мог дышать грибным воздухом тайги, а через минуту воздухом парижских *бульваров* с их догорающими огнями (Пауст., 4, 434); В спокойствии людей, в русых девичьих косах, в улыбке серых глаз, в вереске, в молчаливых лесах и древнем воздухе *Старой Руси* (Пауст., 7, 198); И я понял, что этот туман и есть постоянный воздух *Фландрии* (Пауст., 7, 223); Ему казалось, что в *одесском* воздухе к запаху бури примешан слабый запах жаровен, спирта, миндаля (Пауст., 2, 344); И с каждым километром пройденного пути все мрачнее становилось на душе у Звгинцева, словно горький, отравленный воздух *пожарища* оседал у него не только на легких, но и на сердце... (Шолох., 7, 94);

- воздух помещений: Воздух громадной душливой *бани* стоял над этой страной (Пауст., 1, 547); Из открытых дверей салонов хлынул в лицо горячий, *гостиничный* воздух, смешанный с запахом папирос, шашлыка, кофе (Пауст., 2, 374); Поезд примчал на север воздух Черного моря, одесских *кофеен* (Пауст., 2, 282); Этот запах, напоминавший затхлый воздух зажитых и старомодных *квартир*, разоблачал его (Пауст., 4, 514); потом мне попалась книга Муратова «Образы Италии», и я погрузился в горьковатый воздух *музеев* и итальянских *соборов* (Пауст., 4, 427);

- воздух природных явлений: Воздух *урагана* молниеносно всосался в дома (Пауст., 2, 13); Он (ветер) стеснял дыхание и приносил с собой воздух неожиданной *оттепели* (Пауст., 2, 186);

- воздух природных водоемов: Тоска по глотку *озерного* воздуха, по ощущению прохлады на лице от листьев березы достигала такой силы, что мне трудно было удержать себя, чтобы не вскочить с места (Пауст., 5, 537); воздухом близкого южного *моря* (Пауст., 3, 71);

- воздух определенного времени суток, года: Там ржавая земля издавала проступала сквозь индиговый воздух *утренних* далей или сквозь величавую и мутную медь вечеров (Пауст., 5, 147); Воздух *закатов* был чист, свеж: к нему уже притронулась своими холодными вздохами ночь (Пауст., 5, 291); Здесь, в парке, явственно ощущалась тяжесть и запах листвы, воздух небывалого *лета* (Пауст., 2, 266).

В ВОЗДУХЕ в значении «запах» можно выделить признаки, связанные с запахом, – это источник запаха: Я курил эти сигареты в Гренландии, но даже воздух *фирнового снега* не спасал меня от мигрени (Пауст., 8, 186); Ветер, поднявшийся к вечеру и доносивший холодноватый воздух *дождя*, гнул прибрежные кусты ивняка и порывисто шумел в них (Пауст., 5, 540); В воздухе запахло весной, *навозом* (Па-

уст., 7, 11); ...пенистые холодные реки, их шум и плеск, резкий воздух с запахом *клюквы и хвои* <...> – все это казалось нам необыкновенным, будто мы заблудились в старинной сказке (Пауст., 7, 124); В воздухе постоянный запах вянущей *зелени* (Пауст., 7, 102); Воздух был пропитан керосиновым запахом типографской *краски* и ржаного *хлеба* (Пауст., 4, 519); Я уже дышал, засыпая, воздухом цветущих *миндалевых* садов (Пауст., 4, 443); На нашем степном *полынном* воздухе (Шолох., 7, 15); Ночами в хутор сползала с гребня густая текучая духога, ветер насыщал воздух пряным запахом прижженных *трав* (Шолох., 1, 229); ...нагретый воздух был щедро напитан пресным запахом талого *снега*, влажного *чернозема* (Шолох., 7, 15).

С запахом связаны вкусовые ощущения: Я вспомнил Шотландию, наши теплые дожди, летящие над землей, подобно дыму, огни в сумерках, тяжелую воду гавани, *соленый* воздух мокрых осенних полей с почему-то не убраным клевером и нашу старинную песенку (Пауст., 6, 116); Пахло там слежавшимся хлебом, пылью мякины, мышиным пометом и *сладким* плесневелым душком земляной ржавчины (Шолох., 1, 277); *Приторно-сладким* клейким запахом тополей был напитан воздух (Шолох., 3, 347).

Таким образом, запахи играют важную роль в идентификации разных реалий, в эмоциональном постижении мира. В основе наименований и характеристик запахов лежат оценочные реакции говорящего на воспринимаемый обонянием предмет. Поэтому обозначения запахов в художественном тексте – всегда средство выражения авторских оценок или оценок персонажа, которое одновременно выявляет особенности и образного видения, и ассоциативного мышления.

7. ВОЗДУХ – ассоциируется с жидкостью (вещество), а жидкость – вещество, обладающее свойством течь: В понтоны *накачивался* воздух (Пауст., 2, 155); Успели пустить *сжатый* воздух в цистерны, всплыть и послать радио (Пауст., 2, 216).

8. ВОЗДУХ – ассоциируется с жизнью: Человек дышал *живительным* воздухом чащ и питался чистыми соками земли, а не керосиновым чадом и консервами (Пауст., 4, 658); В закупоренном броненосце, наполнявшемся водой, *не хватало воздуха* (Пауст., 2, 114); Григорий, часто дыша, с жадностью вбирал в легкие *живительный* весенний воздух (Шолох., 4, 259); Дышать всем трудно, словно *не хватает* воздуха ... (Шолох., 7, 330); Грузно упала Анна на пол, раскрытым ртом *ловила* воздух, *задыхаясь* от жгучего удушья (Шолох., 7, 415).

Анализ концепта ВОЗДУХ, проведенный на материале художественных текстов, показал, что описание воздушной стихии в произведениях писателей отличается уникальностью, нестандартностью, яркостью ассоциирования и смыслового порождения.

УДК 81.411.1 – 43 + 81.411.2 – 43

**ТЕНДЕНЦИЯ К ВСЕОБЩЕМУ «ОЖИВЛЯЖУ»
В ЛЕКСИКОГРАФИИ**

Сейчас «о серьезном всерьёз, но несерьёзно» – повальная мода [3, 238]. Языковые игры, которые ранее осуществлялись в пространстве художественного текста, вдруг стали реализовываться повсеместно, и в особенности – в языке СМИ, где наблюдается искаженное цитирование, царит общий дух травестирования, ради красного словца не жалеется ничего.

Живший в Германии русист В.З. Санников заметил, что «русские нынче начинают стыдиться назиданий и дидактичности», «прячутся за язык, за языковую игру» [3, 236]. Действительно, количество юмора, в том числе языковой игры, на душу населения сейчас очень велико: «кривые зеркала» и «аншлагги» на телеэкране; в газете – заголовки, рубрики, анекдоты, кроссворды (например, одно из самых удачных кроссвордных толкований – «Черное творение Малевича») [1, 218-223] – все это стремится нас развлечь, рассмешить, т.е. «оживить». Как отмечает Костомаров, стиль «оживляжа» проникает в тексты различных стилей, в том числе и в научный. В его книге «Наш язык в действии» приведен убедительный пример. В качестве своего примера приводим фрагменты из книги В.И. Новикова «Роман с литературой»: «Значительная часть современных русских писателей и критиков настроена по отношению к постмодернизму враждебно. Правда, многие из них латыни не изучали и не очень понимают, что такое «пост»: им кажется, что за новым термином стоит какой-то особенно *гнусный* супер- или гипермодернизм, с которым, по советским представлениям (отнюдь еще не изжитым), надлежит решительно бороться. Правда, доходят до нас *понемногу* передовые западные идеи: некоторые фрагменты из французских теоретиков уже опубликованы в русском переводе. Теперь каждый может прочесть разъяснение Ж.Бодриера: мол, «пост» проще всего понимать как греческую приставку «ана». *Спасибо вам, господин Бодриер!* Те пятьсот русских, что знают смысл этого греческого префикса, вас прекрасно поняли. Как вот только быть с остальными, в том числе с литераторами и критиками, не знающими даже греческого алфавита?

...Самое же, пожалуй, неожиданное заключается в том, что политически и эстетически передовая литература отнюдь не вытеснила *железобетонную* продукцию советской эпохи. Романы Анатолия Иванова, Петра Проскурина, Валентина Пикуля переиздаются и раскупаются. Более того, советская эстетика продолжает свое развитие.

«Поминки» по советской литературе», которые *справил* Виктор Ерофеев, оказались явно преждевременными. Как ни пародировали, ни *передразнивали* в своей прозе Виктор Ерофеев, Евгений Попов, Вячеслав Пьецух, Владимир Сорокин советский менталитет – советская коллективистская этика и эстетика по-прежнему сохраняет продуктивность. Это действующий источник вдохновения для писателей разных поколений – от Анатолия Рыбакова (1911-1998) до автора «комсомольских» повестей Юрия Полякова (р. 1954), причем реальных читателей у них *раз в сто больше*, чем у ироничных индивидуалистов. Вообще так называемый соц-арт, имеющий успех на Западе, здесь, в России, безнадежно проигрывает первоисточнику – *туповато-серьёзному* социалистическому реализму» [5, 111-114].

Справочные издания реализуют так называемый специализированный текст, основными чертами которого являются установка на информацию, высокая терминологическая насыщенность и специальный словарь, лишенный эмоциональной окраски и экспрессии. Эти функциональные и лексические черты справочников обеспечивают им достаточно высокую стиливую замкнутость, даже более высокую, чем в собственно научных текстах, где индивидуальность слога не только допускалась, но и приветствовалась и имела место. Кроме того, формат справочных изданий ограничен многочисленными требованиями ГОСТов и традицией.

Но и этот бастион пал. Сегодня появляется много качественных и актуальных словарей, сориентированных на экспрессию и юмор. Например, «Антипословицы русского народа» Х.Вальтера и В.М. Мокиенко (СПб, 2005) и «Энциклопедия афоризмов» (Симферополь, 2004) не только содержат юмористичный, ироничный и т.п. материал, но и подчеркивают эту направленность изданий в посвящениях, эпиграфах, аннотациях и предисловиях. Ср. эпиграфы к «Антипословицам»: Если хорошую речь повторить три раза – даже у собак появится отвращение (Китайская пословица); Регине и Виолетте – супругам нашим, с ангельской кротостью и улыбкой прощающим нам (иногда) наши непаремологические «анти». Любимая антипословица – «Ученье – свет, в его лучах уже не один студент зачух» [2, 426].

Эпиграф к «Энциклопедии афоризмов»: «Афоризм – это остроумное дитя, в любви зачатое искусством и философией. От философии у него манера спрашивать, от искусства – манера отвечать» (Герхард Бранстнер). Если заглянуть на с. 539 этого издания и посмотреть афоризмы об энциклопедии, то выяснится, что из пяти приведенных афоризмов три откровенно юмористичные: Частое обращение к энциклопедии развивает не только мозги, но и мышцы (К.Мелихан). Энциклопедия – это свод вчерашних знаний, составленный сегодняшним днем для завтрашнего (В.Кротов) и т.п. [9, 539].

Много остроумных цитат в «Энциклопедии знаков и символов» Джона Фоли. Вот некоторые из них.

Пунктуация: Фу! Сегодня утром я зачеркнул запятую, а днем снова поставил её (Говорят, что так Оскар Уайльд описал свой тяжелый день).

Нимб: Чем, в конце концов, является нимб? Только еще одной вещью, за чистотой которой надо следить (Кристофер Фрай).

Деньги: Если бы только Бог дал мне какой-нибудь ясный знак! К примеру, положил бы большую сумму на мой счет в швейцарском банке (Вуди Аллен).

Астрология: Астрономия глядит в небо и видит звезды, в то время как астрология глядит вверх и видит львов и дев, и другие жуткие создания (Автор неизвестен) [Джон Фоли, 73, 170, 371, 401].

Первыми ласточками этих лексикографических инноваций были смешные картинки в фразеологических учебных словарях – двуязычных и одноязычных, демонстрирующие буквальное и переносное значение словосочетаний. А потом появился «Энциклопедический словарь юного филолога» М.В. Панова, где уже и текст словарных статей был настолько нестандартен, что не всегда содержал дефиниции терминов.

Для характеристики того, что, с одной стороны, претендует на коммерческий успех, а с другой, тяготеет к чрезмерной регламентации, и придумано в самые последние годы ёмкое словечко «неформат» [8, 613]. Ярким представителем неформата в справочных изданиях является «Словарь модных слов» Владимира Новикова, где впервые и было сформулировано современное значение исходного термина «формат»: «В судьбе этого эпохального слова отразилась и эволюция печатного слова, и великая компьютерная революция конца прошлого века... Термин из полиграфического сделался общекультурным, он вобрал в себя и содержательные, и технические параметры. Формат газеты или журнала – это и логотип, и шрифт, и система рубрик, и стилистика материалов, и ориентация на определенный тип читателя» [4, 138].

В этом словаре непривычны, нестандартны словарные статьи – по структуре, по отбору материала и, главное, по «разомкнутости» стиля. Во всем этом ни грамма от требований ГОСТов, но много юмора, лингвистической раскованности, публицистической заостренности, интересных фактов, обоснованных заключений, прецедентных текстов разного типа и пр.

В аннотации **словарь** определяется как «**сборник** живых, остроумных **рассказов** о самых престижных, пикантных и спорных словах русского языка начала XXI века». Итак, это словарь в формате сборника. Более подходящим термином для того, что в обычном словаре называется словарной статьей, а здесь рассказом, будет «эссе – жанр философской, литературно-критической, художественной, пуб-

лицистической литературы, сочетающий свободную форму изложения с подчеркнуто индивидуальной позицией автора» [6, 919]. В качестве примера приведем из словаря два текста.

БЕСПРЕДЕЛ

О значении этого слова Владимир Высоцкий в конце семидесятых годов справлялся у своего друга Вадима Туманова, человека с богатым жизненным опытом. Тот объяснил: «Беспредел – это лагерь, где все были вместе: и политические, и воры в законе, и разные другие уголовники – в общем, зона, где всё и все перемешаны». В такой ситуации переставали действовать даже условные бандитские соглашения: все воровали у всех, любой мог убить любого. Высоцкий слушал внимательно, однако в песне «Райские яблоки» новое словцо, как это часто у него бывало, использовал «на свой, необычный манер», в значении мертвой бесконечности, открывшейся перед лагерными воротами: «Прискакали – гляжу – перед очами не райское что-то: // Неродящий пустырь и сплошное ничто – беспредел».

Но то поэзия, а «беспредел» между тем прочно вошел в разговорную речь, потом и в язык прессы. И пошло-поехало, стали выкрикивать словечко по любому поводу. Дамочку на рынке обвесили – она визжит: «Беспредел!» Гаишник вымогает сторубливку у владельца мерседеса – тот тоже вопит о беспределе. Слов нет, закон нарушен, но всегда ли надо это обозначать последним, страшным словом? Помните сказочку Льва Толстого о мальчике, без причины кричавшем «Волк! Волк!»? А когда волк появился по-настоящему, то крикам паникера уже не поверили. Так и мы с вами не приберегли жуткое слово для крайних случаев. Беспредел – это когда захватывают больницу или школу, когда вооруженные подонки заслоняются от пуль женщинами и детьми. Или когда наши доблестные правоохранительные органы ведут допрос с таким пристрастием, что подозреваемый потом отправляется не в камеру, а прямо в морг.

Мы все от этого не застрахованы, потому не стоит бросаться отчаянными словами-сигналами в ситуациях скверных, но, в общем, обыденных [4, 15].

ПИАР

Не раз говорилось, что словом можно убить. Но и слово можно убить, уничтожить чрезмерной эксплуатацией. Это происходит на наших глазах со словом «пиар» и его производными: пиарить, пиаровский и так далее. Был деловой термин «паблик рилейшенз», означавший контакты того или иного учреждения с общественностью. Теперь же «пиаром» называют любую рекламу, пропаганду, все способы оповещения, то есть по сути всякую информацию. Обозначать «пиаром» можно буквально

каждую реплику в бытовом разговоре. «Я защитил диссертацию» («Та-ак! Пиарит свою диссертацию»). «Я этой осенью отдыхал на Кипре» («Он пиарит туристскую фирму!»). «Она разводится с мужем» («Черный пиар!»)... Согласитесь, это уже доходит до абсурда.

Не советовал бы современным писателям использовать в художественных произведениях слова «пиар», «пиарить», «пиарщик». Через какие-нибудь полвека они будут непонятны читателям и потребуют комментариев. Слишком уж запиарили сегодня само слово «пиар», раздув его значение до бесконечности. В конце концов оно лопнет, как воздушный шарик, и от него останутся только ошметки [4, 83].

Если сравнить эти эссе со словарными статьями, то обнаружится, что по объему информации они отличаются от обычного статейного формата толкового словаря только в лучшую сторону, так как кроме привычных толкования значений, происхождения, иллюстраций здесь находим материал о сферах употребления (прочно вошел в разговорную речь, потом и в язык прессы), рекомендации по употреблению (не стоит бросаться отчаянными словами-сигналами в ситуациях скверных, но, в общем, обыденных) и даже прогнозы (в конце концов оно лопнет, как воздушный шарик, и от него останутся одни ошметки).

Основными средствами «оживляжа» в «Словаре модных слов» являются языковая игра и столкновение нейтральной лексики с разговорно-просторечной, а она всегда эмоциональна и экспрессивна: «**В шоколаде**. *Новехонькое* выражение, еще не распробованное языковедами... Эта речевая формула больше подходит к тем, кто пробился в люди *дуриком*. Сегодня он в шоколаде, а завтра беспощадная судьба *схрумкает* его вместе со сладкой оболочкой. И вообще некрасиво слишком любить сладкое, слишком много думать о *жратве*. Как говорит персонаж пьесы «На дне»: «Человек выше сытости». Максим Горький не во всем был прав, но в данном пункте хочется с ним согласиться» [4, 27].

Вслед за лингвистическим «Словарем модных слов» появился значительно более обширный и системный литературный словарь Сергея Чуприна «Русская литература сегодня: жизнь по понятиям». Аннотация определяет это издание так: «Предлагаемая вниманию читателей книга аналогов у нас не имеет. Это и **терминологический словарь** для тех, кто хотел бы изучить язык, на котором говорят с читателями современные писатели. И **путеводитель** – как по парадным залам, так и по чуланчикам сегодняшней словесности. И своего рода **хрестоматия** наиболее интересных и, как правило, спорящих между собой литературно-критических высказываний о прозе, поэзии, актуальной филологии наших дней» [8, 4]. В этом словаре тоже нестандартный научный дискурс, сориентированный на разные виды комического – юмор, ирония, сарказм и, опять же ради юмора, на стилевые контрасты и полемические остроты. Их много

уже в разделе «От автора»: «Этой книгой будут недовольны многие. *Строгие теоретики* литературы найдут, что автор в погоне за краткостью и *занимательностью* изложения слишком упростил целый ряд важных проблем, когда как *любители без труда вылавливать рыбку из пруда* резонно сочтут...» [8, 6]; «Если верить старым словам, то массовой литературы в советской России, как и секса, не было вовсе. Зато на постсоветскую Россию она *хлынула* Ниагарским *водопадом* – сначала в переводах с „буржуазного“, а затем и в виде *домодельной продукции*...» [8, 295]. На странице, где обычно располагаются посвящения и эпитафии, автор написал: ВСЕ, ЧТО ВАМ НУЖНО ЗНАТЬ, ЧТОБЫ ПРОСЛЫТЬ ЧЕЛОВЕКОМ, ХОРОШО РАЗБИРАЮЩИМЯ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ.

К стилистике «Словаря модных слов» приложим следующий вывод В.Г. Костомарова: «Было бы, однако, опрометчиво видеть во всем этом лишь языковое озорство, стремление к «оживляжу», индивидуально-авторское заигрывание с читателем. Перед нами несомненное следствие новейшего возвышения устности и изменение ее соотношения с письменностью, что повлекло за собой нынешнее глубинное и противоречивое сближение разговорности и книжности» [3, 232] практически в текстах всех стилей, кроме официально-делового. Проникновению указанной тенденции в жанры официально-делового стиля препятствует его официальность, стандартизованность, неличность и безэмоциональность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамец И.В. Прецедентные тексты как способ представления искомого слова в кроссвордах // Лингвистика. – Луганск: Альма-матер, 2008.
2. Вальтер Х., Мокиенко В.М. Антипословицы русского народа.– СПб.: Издат. дом «Нева», 2005.
3. Костомаров В.Г. Наш язык в действии: очерки современной русской стилистики. – М.: Гардарики, 2005.
4. Новиков В.И. Роман с литературой. – М.: Intrada, 2007.
5. Новиков В.Л. Словарь модных слов. – М.: Зебра Е, 2005.
6. Современный словарь иностранных слов: толкование, словоупотребление, словообразование, этимология / Л.М. Баш, А.В. Боброва и др. – М.: ЦИТАДЕЛЬ-ТРЕЙД, 2006.
7. Джон Фоли. Энциклопедия знаков и символов. – М.: Вече, 1996.
8. Чурипин Сергей. Русская литература сегодня: Жизнь по понятиям. – М.: Время, 2007.
9. Энциклопедия афоризмов / Сост. М.Ф. Иванова, Л.Г. Стахурская. – Симф.: Реноме, 2004.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается вопрос о наметившейся тенденции проникновения разговорных языковых элементов в другие стили. Нарушение стилиевых границ происходит по разным причинам, в том числе с целью придания текстам занимательности, юмористичности. В сферу действия этой тенденции попали тексты СМИ, научные и даже справочные издания, словари.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається питання про тенденцію проникнення розмовних елементів, що намітилася, в інші стилі. Порушення стильових меж відбувається з різних причин, зокрема з метою надання текстам цікавості, гумористичності. У сферу дії цієї тенденції потрапили тексти ЗМІ, наукові й навіть довідкові видання, словники.

SUMMARY

In this article the question of a growing tendency to infiltration of the colloquial speech elements in to other styles was discussed. This offence against the style borders happens for various reasons. For example – to make the texts more interesting and humoristic. This tendency has an impact on mass media and, scientific texts and even some reference books and dictionaries.

*Э.А. Гейдарова
(Баку, Азербайджан)*

УДК 81.0

ДРЕВНЕРУССКИЕ ФОРМЫ В РУССКОМ ОСТРОВНОМ ГОВОРЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Русский островной говор Азербайджана – это диалектный язык русских переселенцев, которые появились в Азербайджане в первой трети XIX века. Он сформировался из разных диалектов русского языка и в иноязычном окружении приобрел ряд общих черт, позволяющих представить его как одну из групп южновеликорусского наречия. Островным он называется потому, что не образует сплошного, компактного ареала и разбросан островками на территории Азербайджана.

Ф.П. Филин во введении в «Словарь русских народных говоров» пишет: «Для словаря имеют интерес и те русские говоры, которые находятся в иноязычном окружении, т.к. в таких говорах могут сохраняться особенности, утраченные или слабо отраженные в основном

русском диалектном массиве» [6, с. 5]. Исходя из этого, определенный интерес представляют и данные русского островного говора Азербайджана. Несмотря на то, что изучение его начинается с 50-х годов XX века, весь собранный диалектный материал был систематизирован и опубликован в виде словаря только в 2005 году. Тем самым представилась возможность исследовать, в частности с исторической точки зрения, это нивелирующееся уникальное языковое явление.

Как известно, на протяжении многих столетий, вплоть до начала формирования нации, средством живого общения была диалектная речь, поэтому современные говоры наряду с памятниками письменности являются важным источником истории языка. Исследователи соотносят материал памятников письменности с данными современных говоров. Только в этом случае интерпретация письменных текстов в плане их соответствия живой разговорной речи авторов приобретает достоверный характер. Результаты анализа диалектной речи могут дать важный материал для объяснения диахронических процессов, которые невозможно проследить по памятникам письменности, т.к. не все черты живого разговорного языка прошлых эпох отражены в них, что связано с письменной традицией тех лет и характером жанров письменности.

В тех случаях, когда явления живого языка отражаются в памятниках письменности, их интерпретация часто требует обращения к фактам современных говоров. В этом плане актуальным представляется исследование лексики современных говоров с целью выявления древнерусских форм, утраченных литературным языком в процессе его развития.

Сопоставление данных «Словаря древнерусского языка XI-XIV вв.» и лексики русского островного говора Азербайджана привело к выявлению достаточно большого количества слов, не нашедших отражения в современном литературном языке:

али (др.-рус. *али*) – *или*; **батя** (др.-рус. *батя*) – *отец*; **блазнить** (др.-рус. *блазнити*) – *соблазнять*; **блискать** (др.-рус. *блискати*) – *блестеть, сиять*; **блудница** (др.-рус. *блоудница*) – *распутница*; **болеть** (др.-рус. *болеть*) – *болезнь*; **брехать** (др.-рус. *брехати*) – *лаять*; **вдарить** (др.-рус. *вдарити*) – *ударить*; **верья** (др.-рус. *верья*) – *столб, на который навешивается створка ворот*; **вечерять** (др.-рус. *вечеряти*) – *ужинать, пировать*; **взирать** (др.-рус. *възира-ти*) – *смотреть*; **виноватить** (др.-рус. *виновати*) – *обвинять*; **возвернуться** (др.-рус. *възвернутися*) – *возвратиться*; **возлюбить** (др.-рус. *възлюбити*) – *полюбить*; **волна** (др.-рус. *вълна*) – *шерстяной покров животных*; **всяко** (др.-рус. *въсяко*) – *всячески, всеми способами*; **выя** (др.-рус. *въя*) – *шея*; **даве** (др.-рус. *даве*) – *недавно*; **дивиться** (др.-рус. *дивитися*) – *удивляться*; **запойца** (др.-рус. *запои-*

ца) – запойный пьяница; **зимусь** (др.-рус. *зимоусь* – зимой); **зоря** (др.-рус. *зоря*) – заря; **израсти** (др.-рус. *израсти*) – вырасти; **коли** (др.-рус. *коли*) – когда; **корец** (др.-рус. *корьць* – кови); **кошара** (др.-рус. *кошара*) – хлев, помещение для овец; **куря** (др.-рус. *коуря*) – курица; **мачать** (др.-рус. *мачати*) – макать; **морда** (др.-рус. *морда*) – рыболовная снасть; **морква** (др.-рус. *морква*) – морковь; **муравель** (др.-рус. *муравель*) – муравей; **набилки** (др.-рус. *набилки*) – деталь ткацкого станка, рама, в которую вставляется бердо; **наволока** (др.-рус. *наволока*) – чехол, наволочка; **неможно** (др.-рус. *неможньо*) – нельзя; **николи** (др.-рус. *николи*) – никогда; **none** (др.-рус. *none*) – ныне, теперь; **огорожа** (др.-рус. *огорожа*) – ограда; **окиснуть** (др.-рус. *окиснути*) – прокиснуть; **окромья** (др.-рус. *окромья*) – кроме; **округ** (др.-рус. *округъ*) – вокруг; **опосля** (др.-рус. *опосля*) – потом, после; **орало** (др.-рус. *орало*) – соха; **особливо** (др.-рус. *особливо*) – особенно; **отель** (др.-рус. *оттеля*) – оттуда; **парунья** (др.-рус. *парунья*) – наседка; **перст** (др.-рус. *пърсть*) – палец; **свекры** (др.-рус. *свекры*) – свекровь; **серета** (др.-рус. *серета*) – среда; **тамо** (др.-рус. *тамо*) – там, туда; **швец** (др.-рус. *швьць*) – портной и другие.

Интерес представляет слово **бджёла** (др.-рус. *бъчела*) – пчела, которое возникло в результате прогрессивного озвончения согласного: *бъчела* → *бчела* → *бджела*. Данная форма могла появиться только после падения редуцированных гласных, когда согласные **б** и **ч** оказались рядом. Как отмечал Л.Л. Касаткин, если русскому языку не свойственна прогрессивная ассимиляция, это говорит только о том, что в русском языке почти все фонетические явления, носящие характер ассимиляции, представлены регрессивной ассимиляцией. Но здесь не содержится указания на то, что в русском языке вообще не может возникнуть прогрессивная ассимиляция. Статистический критерий в данном случае может указать на степень вероятности события, но не может указать на возможность или невозможность этого события. Тем более что в русских говорах имеет место не только регрессивная ассимиляция, но и прогрессивная. В частности, можно отметить прогрессивное ассимилятивное смягчение задненёбных согласных. Как и в слове *пчела*, которое во множественном числе имеет форму *пчѣлы*, в исследуемом говоре произошло изменение [e] в [o]. Однако в русском литературном языке имел место переход [e] в [o] в позиции под ударением, в нашем же говоре отражена форма с **о** (ѳ) в безударной позиции: **бджёла**. Необходимо отметить, что данное слово зафиксировано только в с. Славянка Гядабэйского района Азербайджана, в остальных же селах употребляется литературная форма.

Некоторые формы, зафиксированные в русском островном говоре Азербайджана, появились после падения редуцированных гласных.

Всяцки (др.-рус. *всьячьскы*) – *всячески, по-всякому*. В этом слове были редуцированные в слабой позиции, т.к. они находились перед слогом с гласным полного образования. В эпоху падения редуцированных **ь** утрачивается и появляется форма *всячскы*. В результате стяжения согласных образуется форма *всяцкы*, дальнейшее смягчение заднеязычного привело к образованию формы: *всяцки*, т.е. *всьячьскы* → *всячскы* → *всяцкы* → *всяцки*.

Посалом (др.-рус. *псаломъ* и *пъсаломъ*) – *псалом*. В старославянском языке в этом слове греческого происхождения между согласными **п** и **с** появился **ъ**, т.к. группа согласных **пс** нарушала принцип построения слога по восходящей звучности (считается, что смычные согласные более звучные, чем фрикативные). После утраты редуцированных в диалектах нередко происходила незакономерная вокализация слабых **ъ**, **ь** с целью разбить появившуюся группу согласных, что привело к появлению таких форм, как *посалом*.

Пошено (др.-рус. *пышено*) – *пшено*. Изменения в этом слове можно представить следующим образом:

- 1) в эпоху падения редуцированных гласных утрачивается **ь**;
- 2) происходит отверждение шипящих, и **ш** в слове становится твердым;
- 3) под влиянием твердого **ш** ассимилятивно отвердевает **п**;
- 4) в некоторых диалектах русского языка происходит избавление от новых групп согласных, появившихся после утраты редуцированных, в частности образуется форма *пошено* вместо *пшено*.

Пошеница (др.-рус. *пышеница*) – *пшеница*. Слово образовано от *пышено* (*пышено* – этимологически ‘толчение’ от *пхати* – толочь, пихать), поэтому изменения здесь произошли те же, что и в слове *пышено*.

Хде (др.-рус. *къде*) – *где*. После падения редуцированных гласных в результате диссимиляции в говорах происходит изменение: *къде* → *кде* → *где* → *хде*.

Хто (др.-рус. *къто*) – *кто*. После утраты **ъ** в слове произошло расподобление новой группы согласных. Это явление носило диалектный характер: *къто* → *кто* → *хто*.

В говоре зафиксирована уменьшительно-ласкательная форма **касаточка** – *ласточка*. В «Словаре древнерусского языка XI–XIV вв.» отмечено слово *косатъка* – вид птицы (*о ласточке?*). Значение его остается неуточненным. Данные нашего говора позволяют подтвердить предположение авторов словаря, что речь идет именно о ласточке. К тому же эта форма употребляется во многих русских говорах и нашла отражение в «Толковом словаре русского языка» С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой.

В отдельных словах говора нашел отражение переход [е] в [о]:

вёдра (др.-рус. *ведро*) – сухая, ясная погода; **дебёлый** (др.-рус. *дебелый*) – толстый, здоровый; **надёжа** (др.-рус. *надежа*) – надежда; **одежа** (др.-рус. *одежа*) – одежда; **ожерёлок** (др.-рус. *ожерелок*) – воротник.

В некоторых случаях произошла утрата многозначности. Если в древнерусском языке слово выражало несколько значений, то в исследуемом говоре за ним закрепилось только одно:

абы – *лишь бы, только бы* (др.-рус. *абы* – 1. чтобы, затем чтобы; 2. если бы, что если бы; 3. *лишь бы, только бы, хотя бы*);

благо – *добро* (др.-рус. *благо* – 1. добро; 2. богатство, изобилие);

вар – *кипяток* (др.-рус. *варь* – 1. зной, жара; 2. *кипяток*);

вышний – *верхний* (др.-рус. *вышний* – 1. *расположенный выше какого-либо уровня*; 2. более значительный; 3. высший по степени проявления качества; божественный; 4. относящийся к Царству Небесному; 5. возвышенный, духовный; 6. предыдущий);

гладкий – *жирный, толстый, полный* (др.-рус. *гладькыи* – 1. гладкий, ровный; 2. с гладкой поверхностью; 3. *тучный, упитанный*; 4. нежный, мягкий; легкий, приятный);

гостить – *угощать* (др.-рус. *гостити* – 1. ездить с целью торговли в чужие города; 2. *угощать, оказывать гостеприимство*);

жалиться – *жаловаться* (др.-рус. *жалитися* – 1. сожалеть, горевать; 2. *жаловаться*);

животный – *жизненный* (др.-рус. *животный* – 1. прилагат. к *жизнь, существование*; 2. относящийся к животному);

зачинать – *начинать* (др.-рус. *зачинати* – 1. *начинать*; 2. давать начало жизни);

младость – *молодость* (др.-рус. *младость* – 1. младенчество; 2. *молодость*);

молитвенница – *женщина, читающая молитву во время праздников* (др.-рус. *молитвьница* – 1. *приносящая Богу молитвы*; 2. место для молитв);

навыкнуть – *привыкнуть* (др.-рус. *навыкнуть* – 1. научиться; 2. постигнуть; 3. *привыкнуть*);

накладать – *накладывать* (др.-рус. *накладати* – 1. *накладывать*; 2. прикладывать; 3. возлагать, надевать на кого-либо; 4. грузить; 5. назначать);

наскрозь – *насквозь* (др.-рус. *наскрозь* – 1. *насквозь, через всю толщу*; 2. на всем протяжении чего-либо);

небогато – *немного* (др.-рус. *небогато* – 1. *небогато*; 2. немного);

обираться – *собираться* (др.-рус. *обиратися* – 1. *собираться*; 2. отниматься);

опростать – *освободить от чего-либо, опустошить /о посуде, емкости/* (др.-рус. *опростати* – 1. освободить кого-либо; 2. *освободить от содержимого, очистить*);

ослобонить – *освободить* (др.-рус. *ослобонити* – 1. *освободить*; 2. *позволить /разрешить/*);

остерегать – *стеречь, охранять* (др.-рус. *остерегати* – 1. *оберегать, беречь*; 2. *соблюдать, выполнять что-либо*; 3. *предостерегать*);

остуда – *ссора, охлаждение в отношениях* (др.-рус. *остуда* – 1. *охлаждение в отношениях*; 2. *осуждение, унижение*; 3. *стыд, позор*);

отсель, отселья – *отсюда* (др.-рус. **отсель, отселья** – 1. *с этих пор, с этого времени*; 2. *из этого места, отсюда*; 3. *от этого*).

Вывявленные древнерусские формы можно разбить на 2 группы:

1) слова, включенные в «Толковый словарь современного русского языка», но имеющие определенные стилистические пометы: *абы, али, батя, благо, благой, блудница, брехать, брюхатая, вага, вар, варево, вдо-вица, вёдра, ведренный, вживе, взвар, взирать, виноватить, возлюбить, врата, всяко, вия, гладкий, дебелый, дивиться, дивный, животина, зазорный, коли, кошара, младость, мосол, мужик, мурашка, наволока, навыкнуть, народиться, небогато, недород, оголодать, одёжа, опамятоваться, опростать, орало, отсель, перст, хладный, швец* и др.

2) слова, утраченные литературным языком и не нашедшие отражения в толковом словаре: *азям, анбар, ахан, безбоязно, бездомовный, белеза, беремя, берлог, блазнить, блискать, блевать, блудник, болеть, ботеть, вдарить, веред, веряя, вёснусь, ветрец, вехотка, вечерять, вешняк, вишняк, вместях, возвернуться, волна, вскормленник, всяцки, вышний, гай, голуба, гостить, грохотать, даве, домовный, жагло, жалиться, жало, жераток, животный, закладать, запойца, зачать, зачинать, зимусь, зоря, израсти, касаточка, корец, курия, мачать, могутный, молитвенница, морда, морква, морковать, морьцо, мочаг, мочливый, муравель, мурый, набилки, надёжа, наймать, накладать, наскрозь, натягать, научитель, невзапно, неможно, непогодь, николи, ноне, обжениться, обидливый, обираться, огорожа, одонь, ожерелок, оздоровиться, окат, окиснуть, окромя, округ, оржаной, опосля, ослобонить, особливо, остерегать, остуда, отдарок, отпускивать, отель, панчехи, парунья, перевенчаться, передбанник, посалом, пошеница, пошено, свякры, середа, тамо, хде, хто* и др.

В результате проведенного исследования было выявлено около 200 древнерусских форм, сохранившихся и дошедших до наших дней в русском островном говоре Азербайджана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гулиева Л.Г., Мамедбейли Ф.А., Гейдарова Э.А., Керимова К.О. Словарь русского островного говора Азербайджана. – Баку, 2005; 2-е доп. изд. Баку, 2006.
2. Касаткин Л.Л. Прогрессивное ассимилятивное смягчение задненёбных согласных в русских говорах. – М., 1968.

3. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 2005.
4. Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.). – М., 1988-1991. – Т. 1-4.
5. Словарь русского языка XI-XVIII в. – М., 1975-1988. – Вып. 1-14.
6. Филин Ф.П. Словарь русских народных говоров. – М. – Л., 1965. – Т. 1.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается русский островной говор Азербайджана. Это диалектный язык русских переселенцев, появившихся в Азербайджане в нач. XIX в. Изучение его началось с 50-х гг. XX в., но собранный диалектный материал был опубликован в 2005 г. Тем самым представилась возможность изучить его с исторической точки зрения. Были сопоставлены данные лексики русского островного говора Азербайджана и «Словаря древнерусского языка XI-XIV вв.». В ходе исследования выявлено около 200 древнерусских форм, утраченных литературным языком, но сохранившихся в говоре.

SUMMARY

In the article the Russian dialect of Azerbaijan is considered. It is the dialect language of the Russian settlers in Azerbaijan who came in the first third of the XIX century. The study of this dialect began in the fifties of the XX century, but all collected material was presented as a glossary only in 2005. It made it possible to study this dialect from the historical point of view. The data from the “Glossary of the Old Russian Language of the XI-XIV Centuries” and the vocabulary of the Russian dialect of Azerbaijan were compared. In the process of research there were revealed about 200 Old Russian forms lost by the literary language, but preserved in the dialect.

Lubomira Hnatiuk

(Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Przemysławiu)

УДК 81.0

HOW TO DO THINGS WITH WORDS IN ORDER TO ACHIEVE MORE EFFECTIVENESS IN COMMUNICATION

1. An Introduction

In recent years linguistics has been led to the new turn of its development.

There occurs the change of the scientific paradigm: practically exhausted studying of syntactic and semantic problems led to the necessity of deepening and extending linguistic knowledge through the elaboration of pragmalinguistic problems.

The subject of “pragmatics” is very familiar in communicative linguistics today. Forty or fifty years ago it was mentioned by linguists rarely, if at all. In recent years, pragmatics – the study of use and meaning of the utterances in relation to their situations – has become a more and more important branch of linguistics, that is a model of human communication in terms of communicative goals and principles of good communicative behaviour. Pragmatics generally deals with the problem of distinguishing “language” (*langue*) and “language use” (*parole*). If semantics traditionally deals with the meaning *What does X mean?* pragmatics deals with the meaning *What did you mean by X?* Thus meaning in pragmatics is defined relative to an user of the language, whereas meaning in semantics is defined purely as a property of expressions in a given language, in abstraction from particular situations, speakers, or hearers. This distinction was firstly made by philosophers such as Morris (1938, 1946) or Carnap (1942). The modern pragmalinguists, for example, Leech (1983) redefined pragmatics for the purposes of linguistics, as “the study of meaning in relation to speech situations referring to the study of the effective use of language in communication”. In this respect the main focus of the article will be made on the development of the functional model of communication which mainly builds on the treatment of the utterance as a form of act or activity: a speech act [Austin 1962]; [Searle 1969], the basic classification of utterances as illocutionary acts [Searle 1979], the Theory of Indirectness and Presupposition [Grice 1981]; [Carston 1988]; [Searle 1975] or Hinting Strategy [Leech 1983], the Theory of Communicative Principles: the Cooperative Principle [Grice 1975], the Politeness and Irony Principles [Leech 1983] within standard Speech Act Theory as well as Grice’s Theory of Conversational Implicature [Grice 1978] which is closely connected with the Principle of Relevance and Cognition Theory of Relevance and Cognition [Sperber and Wilson 1986].

1.1. A set of main postulates of communicative pragmatics

In the philosophy of language – the main source of communicative pragmatics, there has been a great influence of such prominent philosophers as Wittgenstein, Austin and Searle who have argued for an approach which views the whole of language as a sub-part of a theory of action. Thus meaning of utterances is defined in terms of what speakers perform relative to hearers. From the point of view of communicative pragmatics the utterance appears not only as semantic phenomenon with certain structural and semantic goal, not only as a function which accompanies the content as the syntactic aspect, but also as a phenomenon based on a special selection of speech means for the most appropriate expression to their speech situations. Thus, pragmatics is distinguished from semantics in being concerned with meaning in relation to a speech situation.

1.1.1. Pragmatic aspects of speech situations

The notion of a speech situation is composed from such elements as: addresser(s) or addressee(s), the context of an utterance, the goal(s) of an utterance, an illocutionary act, an illocutionary force.

The notion addressee(s) always **signifies** one or more hearers or readers, or other words receivers as interlocutors who receive and interpret the message, to whom the utterance is addressed by addresser(s) (speakers or writers).

Context has not been longer treated apart from language. But within pragmatic theories it is considered to be an important part of language and explained as any knowledge assumed to be shared by addresser(s) and addressee(s) and which contributes to the addressee's interpretation of what the addresser's means by a given utterance.

The goal of an utterance is its intended meaning or addresser's intention in uttering it.

An illocutionary act or simply utterance in the sense of corresponding to speech act is considered to be a goal-directed speech act in order to produce a desirable effect. The meaning of an utterance, in this sense, is called its illocutionary force.

1.1.2. Components of a speech act

According to Speech Act Theory the distinction between three components of a speech act should be made: a locutionary act, an illocutionary act and a perlocutionary act.

Locutionary acts are "the utterances of certain noises, certain words in a certain construction, and the utterance of them with a certain sense and a certain reference" [Austin 1962]. Locution in its turn consists of phonetic act, i.e. the actual physical execution of the utterance, rhetic and phrastic acts (in the terms of Austin), i.e. the semantic and syntactic levels of coding.

An illocutionary act is "performing an act in saying something" [Leech 1983]. The illocutionary act is aimed at the producing of a certain effect. For example, taking the act of persuading someone must speak in order to make the hearer do what the speaker is urging. Different kinds of illocutionary acts are called for in different speech situations and have different perlocutionary force. For example, requestives or invitations are intended to produce some effect through action by the hearer: requesting, advising, recommending or inviting. Expressives express the speaker's psychological attitude which the illocution presupposes, e.g. thanking, congratulating, pardoning, condoling etc. The particular effect the speaker's utterance has on the addressee who may feel amused, persuaded, warned etc. is known as a perlocutionary effect. It is important to notice that the illocutionary force of the utterance and its perlocutionary effect may not coincide.

A perlocutionary act is “performing an act by saying something” [Leech 1983]. Perlocutionary acts are performed by means of language as a tool. That means the elements that define the perlocutionary act are external to the locutionary act. For instance, in order to persuade somebody to do something someone must speak to the hearer. But speaking itself does not constitute the act of persuasion. For that the person being persuaded (the addressee) has to do the appropriate action, i.e. the perlocutionary act.

The components of a speech act may be briefly presented in the following way:

Locution: *Can you shut the window, please?* means simply the general question in English about physical ability to shut the window. The speaker says to the hearer that x (x being certain words spoken with a certain sense and reference).

Illocution: *Can you shut the window, please?* means the request to shut the window (in saying an utterance the speaker asserts that the hearer should do the appropriate action).

Perlocution: *Can you shut the window, please?* means the desirable effect: “The window should be closed” (by saying x, the speaker convinces the hearer to do the appropriate action).

1.1.3. The contextual aspect of pragmatic interpretation

Focus on meaning rather than the form implies giving primacy to context rather than code. Context provides conditions for determining the pragmatic meaning of what people say when they use language. Explicitly or by implication there are introduced the following main issues concerning the nature of context and its relation to language use: “The relevant features of participants: persons, personalities, i.e. the verbal action of the participants and the non-verbal action of the participants. The relevant objects. The effect of the verbal action” [Firth 1957]. Mey defines context as “the sum and result of what has been said up to now, the ‘prehistory’ of a particular utterance, so to speak, including the prehistory of the people who utter sentences” [Mey 1993]. Hymes describes context as follows: “Setting refers to the time and place of a speech act and, in general, to the physical circumstances... Scene, which is distinct from setting, designates the ‘psychological setting’ [Hymes 1974]. Sperber and Wilson in their Theory of Relevance (“Communication and Cognition”) pay attention to contextual assumptions as a “set of premises used for interpreting an utterance. It is these assumptions, of course, rather than the actual state of the world, that affect the interpretation of an utterance. A context in this sense is not limited to information about the immediate physical environment or the immediately preceding utterances: expectations about the future, scientific beliefs, anecdotal memories, general cultural assumptions, beliefs about the mental state of the speaker, may all play a role in interpretation” [Sperber and Wilson 1986]. Thus meaning is actualised on the basis of contextual assumptions like in the following example:

“Bill and Peter work together in the same office. They sometimes are sent on business trips together and are becoming good friends. They often have lunch together and Peter has even invited Bill to have dinner with him and his wife at their home several times. Now Peter’s friends have told him that they saw Bill out dancing with Peter’s wife recently while Peter was out of town on a business trip. On hearing this, Peter’s comment was:

Peter: “Bill knows how to be a really good friend, doesn’t he?”
(N.Tanaka. The Pragmatics of Uncertainty).

In the mentioned above situation the interlocutor’s ironical attitude to the subject of conversation is actualised on the basis of contextual assumptions due to the knowledge of the “prehistory” of Peter’s utterance.

2.1. Communicative principles and maxims

The effective use of language deals both with the Politeness Principle and the Cooperative Principle. Each of two principles consists of a set of maxims in accordance with Grice’s terminology. Each maxim in its turn consists of submaxims.

Communicative principles and maxims are regulative, not constitutive. That means if one tells a lie, one breaks one of the cooperative maxims. But this does not mean at all that one fails in any way to speak his language.

On the other hand, if one breaks, for example, the rule of tag-questions in English by saying *We have met before, is not it?* instead *We have met before, have not we?* one thereby breaks the constitutive rule of English Grammar and therefore fails in some particular to speak the English language.

The principles and maxims of pragmatics are fundamentally non-conventional, i.e. they are motivated in terms of conversational goals.

2.1.1. The communicative strategy of courtesy

It is traditionally well-known that politeness is manifested mainly by usage of utterances of politeness to their situations, for example, Request, Invitation, Apology, Gratitude, Congratulation, Modesty, Sympathy, Permission etc.

From the point of view of pragmatics expressions of politeness explicitly as polite formulas are mostly realized in such kinds of illocutionary acts as expressives, requestives and performatives. Different kinds of illocutionary acts are called by different speech situations. For example, requestives or invitations are utterances of politeness which are intended to produce some effect through action by the hearer: requesting, advising, recommending or inviting.

Expressives are expressing the speaker’s psychological attitude which the illocution presupposes: e.g. thanking, congratulating, pardoning, condoling etc. The choice of the certain kind of illocutionary act depends on how the speaker conveys the illocutionary force of an utterance and is not always supposed to express feelings of people who speak them

out. Not always the utterances of politeness perform expressive function. As a rule, people do use polite formulas while addressing each other, without any feelings. In such cases they constitute a special sort of performatives which tend to call the polite atmosphere for human interaction. The utterances of politeness are classified according to the mentioned above varieties of illocutionary function of the illocutionary acts. Such classification is mainly based on two criteria:

- 1) the addresser's realization of his perlocutionary intent,
- 2) the addressee's interpretation of the speaker's perlocutionary intent which results in the certain perlocutionary effect of the utterance.

2.1.1.1. Hinting strategy

On the other hand, the avoidance of the direct speech utterances can be also taken into account as a strategy of politeness. In hinting strategy the speaker's utterance meaning and the sentence meaning come apart in various ways, i.e. the speaker utters a sentence which means what he says but also means something more. For example, a speaker may utter the sentence *Could you tell me the time, please?* which should be interpreted not merely as a question about our physical possibility to tell the time but a request to do it. Cases, in which the utterance has two illocutionary forces deal with indirectness as the communication strategy of courtesy like in the following examples:

Sir George: *You wouldn't see much. No electricity in that part of the house. Only in the ground floor corridors.*

Maud: *It would be marvellous just to have a look.*

Roland: *We should be very grateful.*

Sir George: *Well* (A. Byatt. Possession).

One more example.

Beatrice: *By the way, madam, I wonder if I could speak to you for a moment.*

Tuppence: *Well, if you can tell me quickly. I've got to go out to a coffee morning* (Agatha Christie. Postern of Fate).

Thus, there is explicit or implicit illocutionary force. It depends on how the speaker conveys and the hearer understands the illocutionary force of an utterance.

2.1.2. The Cooperative Principle

To explain the pragmatic (implicit) meaning of an utterance or how it is possible to the hearer to understand the indirect speech act when the sentence he hears and understands means something else certain general principles of cooperative conversation and the principle of politeness should be taken into account.

Under the Cooperative Principle (abbreviated to CP) four conversational maxims are distinguished [Grice 1975]:

Quantity: Give the right amount of information:

- Make your contribution as informative as it is required.
- Do not make your contribution more **informative** than it is required.

Quality: Try to make your contribution one that is true:

- Do not say what you believe to be false.
- Do not say that for which you lack adequate evidence.

Relation: Be relevant.

Manner: Be perspicuous; i.e.

- Avoid obscurity of expression.
- Avoid ambiguity.
- Be brief.
- Be orderly.

The Cooperative Principle enables one participant in a conversation to communicate on the assumption that the other participant is being cooperative as well. This is so, for example, where interlocutors are engaged in a collaborative activity in which exchange of information is equally important to both of them.

But there are other situations when interlocutors break the Cooperative Principle in order to express ambiguity that even the Maxim of Quality (which tends to be the most important cooperative maxim) is sacrificed. There are a lot of cases when maxims of CP are sacrificed, especially examples of violating the Maxim of Quality like in the following indirect illocutions:

Situation 1.

The mother is saying to a child coming home with a dirty face: *What a beautiful face you have!*

instead of the direct illocution: *What a dirty face you have!*

Situation 2.

The employer is saying to the new employee who submitted a poor hand-written report: *What a beautiful report you have prepared for me!*

instead of the direct illocution: *What a terrible report you have prepared for me!*

Situation 3.

The wife is saying to a husband who has returned home very late at night: *Why you've come so early today!*

instead of the direct illocution: *Where have you been until this late hour?!*

Other cooperative maxims might be also violated. For instance, the following situation is an example of violating of Maxim of Relation:

“Two students are talking about one of their teachers:

A: *Does Dr. Walker always give a test the day before vacation?*

B: *Does the sun come up in the east?* (N. Tanaka. *The Pragmatics of Uncertainty*).

Another situation is an example of violating of Maxim of Quantity:

“Two colleagues are talking about the party which they are going to arrange the next day. One of them **A** is aware that **B** comes usually late everywhere. So he says: *All right. Everything's great so far but you know someone is always bound to come late* (N.Tanaka. The Pragmatics of Uncertainty).

2.1.2.1. Ambiguity and politeness

Such cases, in which the utterance has two illocutionary forces deal with indirectness as the strategy of politeness. Thus in hinting strategy politeness is manifested not only in the content of conversation, but also in the way conversation is managed and structured by its participants.

In hinting strategy the speaker's utterance meaning is quite different from the sentence meaning. In this respect the Cooperative Principle deals with the idea of conversational implicature, in cases when interlocutors break the Cooperative Principle in order to express ambiguity. Grice's analysis of the indirect meaning (or set of meanings) of utterance in terms of the speaker's intentions in a particular situation led to the necessity for the hearer to recover the “implicatum” (thing implicated) in any given case. The pragmatic analysis of the utterances with implicit illocutionary force shows how the pragmatic interpretation of an utterance is built up from illocutionary assumptions and implicatures which accompany these assumptions. In this way, the addressee reconstructs the meaning as planned by the speaker.

Through the problem – solving strategies of pragmatic interpretation of utterances with implicit illocutionary force a connection between politeness and obliquity (indirectness) should be also taken in to account.

2.1.3. The Politeness Principle

In describing the pragmatics of politeness in the light of effectiveness in communication Leech's maxims of politeness which are the realization of the Principle of Politeness (abbreviated to PP) should be taken in to account [Leech 1983]:

Tact Maxim:

- Minimize cost to other.
- Maximize benefit to other.

Generosity Maxim:

- Minimize benefit to self.
- Maximize cost to self.

Approbation Maxim:

- Minimize dispraise of other.
- Maximize praise of other.

Modesty Maxim:

- Minimize praise of self.
- Maximize dispraise of self.

Agreement Maxim:

- Minimize disagreement between self and other.
- Maximize agreement between self and other.

Sympathy Maxim:

- Minimize antipathy between self and other.
- Maximize sympathy between self and other.

The statement of these maxims has been formulated in such a general way: minimize the expression of impolite beliefs and maximize the expression of polite beliefs in order to achieve *more effectiveness in communication*.

The article has moved from relatively firm ground – the maxims of courtesy – to a more uncertain area, i.e. the indirectness as the strategy of politeness. The paper opens up great possibilities for the investigation of indirect illocutions as the pragmatic strategy of politeness.

REFERENCES

1. Austin, J. (1962), How to Do Things with Words, Cambridge, Mass: Harward U.P.
2. Carnap, R. (1942), Introduction to Semantics, Cambridge, Mass.: MIT Press.
3. Carston, R. (1988), Implicature, Explicature and Truth-theoretic Semantics // Mental Representations: the interface between language and reality. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 155-181.
4. Firth, J.(1957), Papers in Linguistics. Oxford: Oxford University Press.
5. Grice H. (1978), Implicature and Literary Interpretation: Background and Preface. Twentieth Annual Meeting // www.phil.uni/grice.html
6. Grice, H. (1975), Logic and Conversation. In Cole and Morgan, op. cit., pp. 41-58.
7. Grice, H. (1981), Presupposition and Conversational Implicature, in Cole, P. (ed.), Radical Pragmatics, New York : Academic Press, pp. 98-183.
8. Hymes, D.(1974), Foundations of Sociolinguistics. Pittsburgh: University of Pennsylvania Press.
9. Leech, G. (1983), Principles of Pragmatics, New York: Longman.
10. Mey, J. (1993), Pragmatics. An Introduction. Oxford: Blackwell.
11. Morris, C. (1938), Foundations of the Theory of Signs. International Encyclopedia of Science, I, Chicago: University of Chicago Press.
12. Searle, J. (1979), A Taxonomy of Illocutionary Acts // Searle Indirect Speech Acts, ed. by P.Cole and J.Morgan, New York: Academic Press, pp. 30-57.
13. Searle, J. (1975), Indirect Speech Acts. In Cole and Morgan, New York: Academic Press, pp. 59-82.
14. Searle, J.(1969), Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press.

15. Sperber, D. and Wilson, D.(1986), *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Byatt, A. (1991), *Possession*. London: Vintage Edition.
2. Christie, A. (2000), *Postern of Fate*. New York: New American Library.
3. Tanaka, N. (1996), *The Pragmatics of Uncertainty // Pragmatics and Language Learning*. (Editor – Lawrence F.Bouton), Volume 7. London: Everyman's Library, pp. 119-141.

SUMMARY

On the eve of the 21st century there occurs the change of the scientific paradigm: the functional-communicative approach in the language usage has become more evident and popular, i.e. the study of the use and meaning of utterances to their situations, i.e. more effective use of language in its most general sense. The article presents and confirms that we cannot really understand the nature of human communication itself unless we understand general principles of pragmatics which explain how means of language are used in communication by a speaker in order to produce a desirable effect in the mind of a hearer.

*О.М. Голуб,
К.А. Тищенко
(Слов'янськ)*

УДК 811.161 (09)+81'286

ПРІОРИТЕТНІ ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ МОВИ В КОНЦЕПЦІЯХ А.Ю. КРИМСЬКОГО ТА П.О. БУЗУКА

Дослідження історії східнослов'янських мов неможливе без розв'язання ключових методологічних питань. Одним з таких питань є визначення пріоритетного джерела дослідження історії мови. Важливі здобутки в цій галузі містяться в лінгвістичній спадщині українських мовознавців А.Ю. Кримського та П.О. Бузука.

Метою запропонованої статті є дослідження поглядів А.Ю. Кримського та П.О. Бузука на джерела вивчення історії мови. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань: 1) розкрити погляди А.Ю. Кримського на пріоритетне джерело дослідження історії мови; 2) проаналізувати позицію П.О. Бузука з цього питання; 3) дослідити погляди видатних мовознавців на зазначену проблему.

А.Ю. Кримський (1871-1942) посідає одне з найвизначніших місць у розвитку філологічної науки кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

Проведемо аналіз наукових праць мовознавця. Це дозволить встановити пріоритетне джерело дослідження мовної історії.

Перш за все розглянемо висловлювання самого А.Ю. Кримського: «Я, студіюючи давню історію будь-якої мови (не тільки української, а кожної іншої), вважаю за потрібне шукати вказівок найперше не де, як у давніх таки її пам'ятках: треба копотливо порпатися по старих рукописах, навиягати звідти якнайбільше фактичних даних – і оперувати тільки документально засвідченими лінгвістичними фактами. Всяка історико-лінгвістична гіпотеза, проти якої мені промовляють своїми фактами старописні джерела, навіває мені правдивий страх, і я волюю сказати «не знаємо» або навіть «ніколи не знатимемо», ніж будувати гіпотетичну картину, яка могла б викликати в мені самому певні сумніви» [8, с. ІІІ].

Спираючись на дані історичних пам'яток як на пріоритетне джерело дослідження, А.Ю. Кримський свідомо протиставляв такий підхід опорі на сучасні діалектні дані, яку він пов'язував з ім'ям О.О. Шахматова [8, с. ІІІ].

Саме через це в присвячених джерелам вивчення історії мови докладних розділах капітальних праць А.Ю. Кримського йдеться лише про давні писемні пам'ятки [5, с. 112].

Висновки А.Ю. Кримського, зроблені лише на основі орфографії писемних пам'яток, видаються непереконаливими [7, с. 39]. Так, обгрунтовано довівши, що занепад редукованих **ъ** та **ь** припадає на ХІ-ХІІ ст., учений підкреслював, що цей процес не на всіх територіях відбувся одночасно, й додавав, що в Галичині він завершився пізно, у ХІV ст., але в мешканців м.Львова й у ХV ст. «наявність глухих можна іноді буває вловити», були вони «досить цілі» на той час і в Буковині, а в східних українців ще й у ХVІІ ст. не в усіх говорах редуковані зникли [9, с. 129].

Доказом існування редукованих голосних в українській мові в ХV ст. і пізніше для А.Ю. Кримського є написання *пань Мошонъчьчи* замість *Мошонъчичь*; *сеси листъ* замість *сесь* (Львів, вексель 1421 р.) тощо [9, с. 130].

На жаль, твердження А.Ю. Кримського щодо історичних меж процесу занепаду **ъ** та **ь**, як справедливо зауважив М.А. Жовтобрюх, є непереконаливими [7, с. 39].

Широке використання даних писемних пам'яток у працях А.Ю. Кримського не слід пояснювати незнанням сучасних діалектів. А.Ю. Кримський був чудовим знавцем українських говорів. О.О. Шахматов характеризував його як «відмінного знавця сучасної малоруської мови в її наріччях» [12, с. 144]. Разом з тим, як вважав О.О. Шахма-

тов, в історико-фонетичних дослідженнях А.Ю. Кримського пріоритетним джерелом вивчення історії мови є давні писемні пам'ятки, тому матеріал сучасних говорів майже не використовується мовознавцем. Зокрема, істотний недолік «Української граматики» [9] О.О. Шахматов убачав саме в недостатньому використанні сучасних діалектних даних: А.Ю. Кримський-діалектолог «не використав достатньо мірою своїх знань для запропонованого ним історичного нариса» [12, с. 144].

Аналіз наукових праць А.Ю. Кримського показує, що «діалектні дані він залучає дуже обмежено, насамперед з метою підтвердження вже одержаних результатів вивчення матеріалу давніх писемних пам'яток» [6, с. 113].

Тривале поглиблене вивчення пам'яток спричинило висновок О.О. Шахматова про те, що вони «не завжди дають надійний матеріал для вивчення звукового складу минулих століть» [13, с. 36] і мають певні недоліки, що зумовлюють необхідність обмеженого користування цим джерелом.

На цій підставі О.О. Шахматов критично оцінював той підхід до пам'яток, який відбито в працях А.Ю. Кримського. На прикладі «Української граматики» учений підкреслював випадковість того матеріалу, який дають дослідникам писемні пам'ятки: «І початок, і обсяг історії малоруської мови визначено в граматиці проф. А.Ю. Кримського випадковими обставинами: наявністю за змістом пам'яток давньої та пізнішої писемності малоруської» [12, с. 144].

О.О. Шахматов вважав, що А.Ю. Кримський недостатньо критично ставиться до пам'яток, тому орфографічні дані робить «вихідною точкою в своїх міркуваннях» [12, с. 153]. О.О. Шахматов зазначав, що в «Українській граматиці» А.Ю. Кримського «висновки, побудовані на порівняльно-історичному методі, залишені осторонь і замінені спостереженнями над складною, іноді безнадійною за своєю випадковістю графікою пам'яток» [12, с. 153].

Перейдемо до аналізу поглядів П.О. Бузука. П.О. Бузук розробив власну періодизацію історії мови, поділивши її на два періоди – передісторичний та історичний. Вихідним положенням розробленої дослідником періодизації мовної історії є поява пам'яток писемності. Учений не виключав, що із знайденням нових пам'яток, написаних певною мовою, хронологічні межі історичного періоду цієї мови можуть змінитися [10, с. 112]. Дослідженню пам'яток писемності як першого і найголовнішого джерела вивчення розвитку мови П.О. Бузук надавав значної ваги [3, с. 104]. Дослідження мови Маріїнського Євангелія, здійснене П.О. Бузуком, високо оцінили сучасники. Детальним і глибоким називає цю працю А.Є. Супрун [11, с. 119]. Він простежив, що до названої студії вченого звертаються у своїх роботах К.Куєв, Н.Ван-Вейк, П.Дільс, Й.Курц, І.Гилюбов [11, с. 120].

Значна кількість висновків про розвиток і хронологію фонетичних змін історичного періоду була зроблена П.О. Бузуком на підставі дослідження мови Архангельського Євангелія [4].

Треба зазначити, що ставлення до пам'яток писемності як джерела вивчення історії мови не було однозначним у науці. Так, відомо, що І.О. Бодуен де Куртене вбачав недоліки пам'яток писемності в тому, що «пам'ятки ніколи не можуть вичерпати всього багатства мови, обмежуючись тільки відомими сторонами розумового життя народу», крім того «правопис пам'яток не завжди точно передає звуки мови» [1, с. 45]. Учений вважав, що «за пам'ятками ніколи не можна робити остаточні висновки про мову відповідного часу, і дані, здобуті з їх дослідження, потрібно доповнювати розглядом будови та складу даної мови в сучасному її стані, якщо він існує, а якщо ні, то через посередництво дедуктивних міркувань і порівняння з іншими мовами» [1, с. 63]. Для І.О. Бодуена де Куртене важливіше значення мали дослідження живих мов.

Фундатор Харківської лінгвістичної школи О.О. Потебня відводив матеріалу давніх писемних пам'яток роль найважливішого серед допоміжних джерел вивчення історії мови. Перевагу було надано сучасним мовним (діалектним) даним [5, с. 49].

Представники історичного методу О.І. Соболевський, А.Ю. Кримський, М.М. Каринський реконструювали історію мови за матеріалами писемних пам'яток. Дані живої мови виконували констатуючу функцію [5, с. 113].

М.К. Грунський звертав увагу вчених на те, що через неточність передачі звуків живої мови у пам'ятках писемності хибними можуть виявитися побудови мовно-історичних моделей у цілому. Як позитивну зміну оцінив дослідник рух сучасної йому науки від пам'яток до говірок як пріоритетних джерел вивчення мовної історії [6, с. 6-7].

Повертаючись до питання про джерела вивчення мови в дослідницькій роботі П.О. Бузука, необхідно зазначити, що зі зміною поглядів ученого на методологію мовно-історичного дослідження змінилися його погляди стосовно пріоритетних джерел реконструкції розвитку мови. Звернення до «хвильової» теорії передбачало надання переваги вивченню діалектних даних. З цим пов'язане розроблення засад лінгвістичної географії, що відбулися в дослідженні територіальних параметрів фонетичних, морфологічних, лексичних, синтаксичних рис української та білоруської мов. Кожне явище в концепції П.О. Бузука отримувало просторову і часову визначеність. При цьому часто дослідник наводив відносне датування мовних процесів; абсолютна хронологізація ставала можливою лише завдяки дослідженням матеріалу писемних пам'яток.

П.О. Бузук наголошував на тому, що вивчення живих говорів має йти поряд з дослідженням пам'яток писемності. Поєднання географічних даних живої мови з матеріалами писемних джерел, за вче-

ним, надасть можливість визначити місце й час появи певної мовної особливості та території її поширення [2, с. 469]. Спостереження за явищами історичного періоду в П.О. Бузука часто поєднують вивчення відбиття зазначеного процесу в писемних документах і дослідження його просторової проєкції.

Перспективи подальших студій вбачаються у вивченні питання про відбиття методологічних поглядів А.Ю. Кримського та П.О. Бузука в практичних дослідженнях з історичної фонетики та морфології східнослов'янських мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию / И.А. Бодуэн де Куртенэ. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 1. – 384 с.
2. Бузук П.А. Лінгвістичная геаграфія як дапаможны метады пры вывучэнні гістры мовы / П.А. Бузук // Sbornik prac I sjezdu slovanskych filologiv v Praze, 1929, sv. 2. – Praha, 1932. – S. 458-475.
3. Бузук П.А. Очерки по психологии языка (Краткое руководство по вопросам общего языковедения) / П.А. Бузук. – Одесса, 1918. – 140 с.
4. Бузук П.О. Про мову найдавнішої української Євангелії / П.О. Бузук // Записки історико-філологічного відділу Української Академії наук. – 1927. – Кн. XII. – С. 1-11.
5. Глушенко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / В.А. Глушенко; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Відп. ред. О.Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
6. Грунський М.К. Основи та проблеми сучасної лінгвістики / М.К. Грунський // Записки історико-філологічного відділу Української Академії наук. – 1929. – Кн. XXIII. – С. 1-18.
7. Жовтобрюх М.А. Питання історичної фонетики української мови в науковій спадщині А.Ю. Кримського // А.Ю. Кримський – українціст і орієнталіст (Матеріали ювілейної сесії до 100-річчя з дня народження) / Відп. ред. І.К. Білодід. – К.: Наук. думка, 1974. – С. 26-40.
8. Кримський А.Ю. Передне слово // Шахматов О.О., Кримський А.Ю. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI-XVIII вв. – К., 1924. – С. III-IV.
9. Крымский А.Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. – М., 1907. – Т. 1. Вып. 1. – С. 1-2, 16-200, 217-272; М., 1908. – Т. 1. Вып. 2 и 6. – С. 201-210н, 369-429, 454-545.
10. Становішча беларускай мовы сярод іншых славянскіх моваў // Працы Акадэм. канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі (14-21 лістапада 1926 г.). – Менск, 1927. – С. 75-114.

11. Супрун А.Я. Стараславянская мова ў даследаваннях П.А. Бузука / А.Я. Супрун // Весці Акадэміі Навук Беларускай ССР. Серыя Грамадскіх Навук. – 1992. – № 2. – С. 117-120.
12. Шахматов А.А. [Рец.:] А.Е. Крымский. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. М., 1907-8 // Rocznik slawistyczny. – 1909. – Т. 2. – С. 135-174.
13. Шахматов А.А. [Рец.:] J.Gebauer. Historickb mluvnice jazyka ieselkijho. Dnl. 1. V Praze a ve Vndni, 1894. Dnl. 3. V Praze a ve Vndni, 1896 // Сб. Отд-ния рус. яз. и словесности. – 1900. – Т. 66. № 6. – С. 17-105.

АННОТАЦІЯ

В статье представлены взгляды А.Е. Крымского и П.А. Бузука на источники изучения языковой истории. Особое внимание уделено приоритетному источнику изучения языковых явлений в концепциях ученых. Отмечается, что П.А. Бузук пересмотрел свою методологическую концепцию, что нашло отражение в исследованиях истории восточнославянских языков, проводимых лингвистом. Взгляды ученых проанализированы в контексте языкознания конца XIX – XX ст.

SUMMARY

A.Ye. Krymskyi's and P.O. Buzuk's views on the sources of investigation of language history are presented in the article. Special attention is given to the source of primary importance in scholars' conceptions. It is stated that P.O. Buzuk reconsidered his methodological conception that reflected in his practical studies of history of Eastern Slavonic languages. The main ideas of the linguists are studied on the wide background of Linguistics of the 19th-20th centuries.

*С.П. Грушко
(Горлівка)*

УДК 81.053

ПРОБЛЕМА ТЕКСТУ В РОЗВІДКАХ ТЕОРЕТИКІВ ПЕРЕКЛАДУ

Проблема тексту – одна з центральних проблем теорії перекладу. Текст є предметом аналізу на першому етапі перекладу (адже він пов'язаний із інтерпретацією оригіналу) й на завершальному етапі (як предмет синтезу). Тому проблеми адекватного перекладу, «ефекту тексту» (У.Еко), привертають до себе пильну увагу теоретиків перекладу.

Теоретичне осмислення процесу перекладу, згідно концепції німецького вченого Р. Штольце, повинне ґрунтуватися на підставі тісного зв'язку

герменевтики й лінгвістики тексту, адже в основі перекладу лежить можливість органічного поєднання аналізу герменевтики тексту як цілого із системним аналізом на основі раціональних лінгвістичних критеріїв [8, с. 49]. В основі теорії перекладу тексту, вважає дослідник, лежить уявлення про форму тексту як про свідчення комунікативної інтенції відправника, що реалізується через посередництво мови. Аналізуючи початковий текст, перекладач ставить питання: яку мету переслідує відправник і які мовні засоби використовує для цього?

Розуміння тексту ґрунтується на усвідомленні його цілісності з обов'язковим урахуванням прагматичних правил його побудови. При **цьому** важливо знати не тільки те, про що йдеться в тексті, але й те, що має на увазі автор тексту. Звідси виникає необхідність в обов'язковому розумінні пресупозицій, які повинні включати не тільки те, про що говорилося раніше, **але** й про те, що відоме: «я», що говорить, його соціальний статус, фонові знання тощо [8, с. 51-52].

У зв'язку з цим доречно пригадати слова І.Р. Гальперіна про роль підтексту, що співіснує з вербальним виразом, є супутнім йому й запланованим творцем тексту. Положення, що висувається ним, про «змістовно-підтекстову інформацію» як про органічну частину смислового змісту тексту має найбезпосередніше відношення до перекладу [1, с. 42].

На підставі сказаного вище про експліцитні й імпліцитні компоненти змісту тексту, про роль прагматичних чинників в його формуванні Р.Штольце робить важливий для теорії перекладу висновок про багатоплановість і «надсумарність» смислового змісту тексту. Під надсумарністю мається на увазі незводимість смислу тексту до суми смислів його конститuentів. Проте, аналізуючи початковий текст як надсумарне ціле, не допустимо нехтувати семантичним аналізом його конститuentів. Річ у тому, що зміст тексту розкривають рекурентні смислові ознаки (семантично зв'язані одна з одною лексеми), що утворюють ізотопічні площини тексту, у яких реалізується багатопланова структура його смислу. Саме в результаті інтеграції окремих елементів у мовному та позамовному контекстах утворюється той «приріст інформації» (Informationsberschuss), який лежить в основі «надсумарності» смислу тексту.

Проблема семантики тексту ставить по-новому для теорії перекладу й питання про значення окремих лексем. Це значення розглядається не як фіксований зріз певного набору семантичних ознак (як, наприклад, у жорстких моделях структурної семантики), а як «гнучка сукупність сем і прагматичних параметрів, мінливі поєднання яких проєктуються в площину тексту» [8, с. 93-104].

Разом із семантикою тексту істотне значення для теорії перекладу має і стилістика тексту. Розробкою проблем зв'язку типології тек-

сту з теорією перекладу займається К. Райс, що присвятила цим проблемам декілька праць, зокрема написану спільно з Г. Вермеєром книгу «Обґрунтування загальної теорії перекладу», у якій використовується концептуальний апарат теорії інформації, лінгвістики тексту і функціональної стилістики [7].

В основу концепції теорії перекладу К. Райс покладена теорія жанрів тексту (Textsortentheorie), основними поняттями якої є «тип тексту» (Texttyp) і «жанр тексту» (Textsorte). Поняття типу тексту використовується для класифікаційного виділення універсальних, базисних форм тексту в людській комунікації. На основі виконуваних ними найзагальніших (за Д. Бюлером) комунікативних функцій – репрезентативної (Darstellungsfunktion), виразної (Ausdrucksfunktion) й апелятивної (Appellfunktion) – вичленовують три типи тексту: інформативний, експресивний й оперативний (нагадаємо думку Р. Якобсона про використання функціональної типології для розуміння перекладу як комунікативного акту [3, с. 66-68]).

Жанр тексту (Textsorte) – це клас вербальних текстів, що виділяються на основі спільності структури, меж варіативності й використання в однотипних комунікативних контекстах. Конкретні ознаки диференціації жанрів пов'язані із трьома семіотичними вимірюваннями: семантикою, прагматикою, синтактикою. Вони слугують для віддзеркалення світу в тексті, до виконуваної текстом комунікативної функції і до внутрішньої структури тексту. Це визначення К. Райс окреслює ознаки жанру, але не розкриває його сутності.

У цьому відношенні здається більш вдалою соціальна інтерпретація мовного жанру, що була запропонована К. А. Долініним, який вважає, що «кожен канонізований, сталий мовний жанр (наказ, устат, ухвала суду, наукова стаття, роман, передова в газеті) – це не що інше, як особлива соціальна роль, в якій мовна діяльність виступає як рольова діяльність» [2, с. 26].

Таким чином, у жанровій варіативності текстів проявляється соціальна норма, що визначає специфіку вибирання мовних засобів з породженням текстів будь-яких жанрів. У практиці перекладу стикаються три типи соціальних норм, що відображають традиції певного суспільства й певної культури:

- 1) норми побудови тексту в певній автентичній мові,
- 2) норми побудови тексту в мові перекладу;
- 3) норми перекладу.

К. Райс, безумовно, має рацію, наголошуючи, що норми, або конвенції жанру (Textsortenkonventionen), мають велике значення, оскільки відмінності між ними стають найбільш очевидними при виході за межі однієї мови й однієї культури. Разом із загальними жанрами, що існують у будь-якій письмовій культурі (лист, казка, стаття), є

жанри, що поширені не у всіх культурах (наприклад, сонет), і, на-
решті, жанри, специфічні лише для однієї культури (наприклад, по-
етичний жанр хайку в Японії). Конвенції жанрів характеризуються
також історичною варіативністю (наприклад, віршована форма се-
редньовічного наукового трактату).

Жанрова диференціація текстів має безпосереднє відношення
до механізму перекладу, до перекладацької стратегії. Перш за все
перекладач повинен зробити принциповий вибір: зберегти кон-
венції начального тексту або замінити їх конвенціями мови пере-
кладу. Якщо певний жанр відсутній в іншій культурі, то переклад
може бути інноваційним (тобто він може покласти початок ново-
му жанру в культурі-рецепторі). Так, наприклад, газель, жанр
східної поезії, був відтворений у деяких перекладах європейськи-
ми мовами. Так само необхідно врахувати своєрідність типу тек-
сту і те, що визначає певний тип комунікативної функції. Тільки
за умови знання функції автентичного тексту і його місця в автентичній культурі можна оцінити значущість окремих елементів автентичного тексту. Це положення К.Райс ілюструє наступним при-
кладом: *Souvent femme varie, bien fol est qui s'y fie*. Якби це був
інформативний текст з настановою на передачу денотативного
змісту, його можна було б перевести так: «Жінка дуже непостійна
(в оригіналі сказано: «Жінка часто міняється»). «Безрозсудний той,
хто їй вірить». Проте насправді це уривок із експресивного тексту
(драми В. Гюго) з настановою на художню форму. Переклад тако-
го оригіналу вимагає художньої організації тексту. Цій вимозі
відповідає переклад німецькою мовою Г.Бюхнера: «*Ein Weib andert
sich jeden Tag. Ein Narr ist, wer ihr trauen mag* (Жінка міняється
щодня. Дурень той, хто їй довіряє)». Незначні смислові відступи в
цьому перекладі цілком компенсуються передачею художньо-ес-
тетичної функції тексту [7, с. 213].

У своїх роботах К.Райс звертає увагу на важливість передачі ко-
мунікативної функції тексту як умови успішного здійснення процесу
перекладу, проте при цьому допускається спрощення. Подібно іншим
функціональним класифікаціям текстів, її класифікація фактично зводить функціональну характеристику тексту до якоїсь одної функції. Проте реальні тексти, з якими має справу перекладач, як правило, поліфункціональні. Ми дотримуємося думки К.А. Долініна: «...якщо стиль вислову (фрази) – у повсякденній мовній практиці – буває єдиний і несуперечливий, то стиль тексту, особливо художнього тексту, є мінливою, динамічною його характеристикою» [2, с. 46]. І хоча в одній з наукових праць К.Райс робить зауваження відносно того, що «цілий текст не завжди відображає лише одну з функцій мови» і що «на практиці існують незліченні перехреснення і змішані форми» [7, с. 32], у

цілому слід визнати правоту В.Вільса, який критикує К.Райс за те, що вона жертвує функціональною багатоплановістю тексту в ім'я побудови ідеальної моделі, наприклад, відносить художні тексти до текстів, що акцентують форму (form-betonte Texte).

Принципово інший підхід до проблеми типології текстів у теорії перекладу висуває А.Нойберт. Розцінюючи функціонально-типологічні моделі текстів як надмірно грубі й статичні, він пропонує для аналізу процесу перекладу модель «текстів-прототипів» (prototype texts) – історично й соціально обумовлених способів організації знання в письмовому й усному дискурсі. Текст-прототип виявляє специфічне поєднання параметрів текстуральності (комунікативної інтенції, ситуативності, інформативності, узгодженості сенсів, зв'язності), а також специфічну конфігурацію загального для комунікантів фонду знань. Це глобальна схема того, що сказане, ким, кому, коли і як. Завдяки комплексній детермінації тексти-прототипи відрізняються значною різноманітністю, на відміну від типів текстів. У процесі перекладу перекладач реалізує вибраний прототип кінцевого тексту, оцінюючи при цьому питому вагу його детермінантів [6, с. 127-132].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981.
2. Долинин К.А. Стилистика французского языка. – Л.: Просвещение, 1978.
3. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. – М: Воениздат, 1973.
4. Швейцер А.Д. Современная социолингвистика: Теория, проблемы, методы. – М: Наука, 1976.
5. Швейцер А.Д. Социальная дифференциация английского языка в США. – М.: Наука, 1983.
6. Neubert A. Text and translation // *Übersetzungswissenschaftliche Beiträge* 8. Leipzig, 1985.
7. Reiss K. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen.* München, 1971.
8. Stolze R. *Grundlagen der Textübersetzung.* Heidelberg, 1982.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается современный статус теории перевода, ее предмет и отношение к другим дисциплинам. На основе единой концепции анализируются фундаментальные проблемы переводоведения.

SUMMARY

The article is devoted to the contemporary status of the theory of translation, its subject-matter and relation to other disciplines. A single conception analyses basic problems of translation studies.

*Н.М. Івкова
(Горлівка)*

УДК 81г42

**СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИЄДНУВАЛЬНИХ
КОНСТРУКЦІЙ У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ**

Сучасний публіцистичний текст визначається специфічними закономірностями структурно-семантичної організації, що полягають у розчленуванні цілісного за змістом висловлення на окремі сегменти задля актуалізації певних смислів та експресивізації тексту. В основі сучасних синтаксичних інновацій, найвиразніше репрезентованих у текстах газетно-інформаційного підстилю, лежить процес внутрішньо-реченнєвої актуалізації окремих компонентів речення, що супроводжується послабленням доцентрованих тенденцій у розвитку лінійної структури речення. З-поміж актуалізованих компонентів досить виразно виявляють себе приєднувальні конструкції, сутність яких окреслюється комплексом кваліфікаційно-диференційних ознак, як-от: 1) вони є наслідком сегментованої подачі комунікативно достатньої конструкції, 2) по відношенню до базового речення функціонують лише у постпозиції; 3) відзначаються структурною різноманітністю; 4) у функціональному плані конкретизують, уточнюють, містять додаткову інформацію щодо основного змістового тла; 5) позбавлені структурної залежності від базового речення; 6) характеризуються почасовістю, постаючи наслідком асоціацій у мисленнєвому процесі; 7) відзначаються специфічним інтонаційним малюнком і тривалою паузою перед приєднуванням, що зумовлено необхідністю додаткового часу для з'яви постінформації, що виникає у свідомості мовця не відразу, а вже після вербально вираженого повідомлення. Приєднувальні конструкції пройшли довгий шлях у визначенні свого статусу з-поміж інших членованих структур експресивного синтаксису й навіть на сьогодні трактуються неоднорівномірно, починаючи від статусу приєднувальних членів простого речення, які можуть „набирати такої сили й виразності, що відокремлений член речення зовсім відривається інтонаційно як окреме речення” [8, с. 131], до неповних речень [11, с. 122], максимально відокремлених синтагм [12, с. 116], „виділених” чи „приєднувально-виділених” речень [4, с. 12; 7, с. 121; 10, с. 20].

Введення до наукового обігу поняття приєднування пов'язують із роботами таких учених, як Л.Щерба, В.Виноградов, С.Крючков, які трактували його як особливий тип синтаксичного зв'язку, що активно увійшов до вжитку з другої половини XVIII століття. У XIX столітті К.Аксаков звернув увагу на приєднувальне значення сполучника "а", що в усному мовленні приєднує до попереднього додаткове речення, яке начебто випадково приходить на думку мовця [1, с. 638]. Окремі зауваги щодо сполучників із приєднувальною семантикою висловив Д.Овсяннико-Куликовський [9, с. 297]: хоча вчений не вживав самого терміна "приєднування", проте в дослідженні йдеться саме про це синтаксичне явище.

Незважаючи на наявність спеціальних праць про ці структури, немає єдиного погляду на досліджуване нами явище експресивного синтаксису. Існує декілька потрактувань терміна "приєднування", але на нашу думку, найпереконливішим і найгрунтовнішим є визначення В.Белошапкової, яка кваліфікує приєднування як явище статичного аспекту (динамічного аспекту) [2, с. 27]. Така концепція знайшла підтримку А.Загнітка, Л.Конюхової, О.Зверевої та інших. А.Загнітко розглядає приєднування як особливий тип зв'язку, що послідовно доповнює інформативне тло речення відповідними кваліфікаційно-характеризувальними величинами й полягає у вираженні певних смислових відношень типу додавання, уточнення й характеристизації попереднього компонента [5, с. 6-7].

У межах приєднувальних одиниць більш-менш чітко диференціюються дві основні групи: 1) приєднувальні члени речення; 2) приєднувальні речення, повні чи неповні як за формою, так і за змістом.

Перша група приєднувань характеризується меншим рівнем змістової самостійності й зазвичай є засобом конкретизації окремих компонентів опорного речення. Такі конструкції не є самодостатніми для передачі змісту й постають як реченнєво-модифікаційні величини, оскільки „в усіх вимірах, зокрема психоло-когнітивному („закінчена думка”), логічному („судження логічне”), комунікативному („найменша одиниця тексту, що може бути самостійною комунікацією”), онтолого-семасіологічному (речення відображає певний фрагмент дійсності, даючи йому назву), структурно-композиційному (речення становить набір відповідних синтаксичних позицій та адекватних для них семантичних аргументів), речення є чітко структурованою величиною з послідовно вираженими реченнєвотвірними і реченнєвомодифікаційними зв'язками” [6, с. 459]. Приєднувальні члени речення репрезентують реченнєвомодифікаційний синтаксичний зв'язок із слабким виявом відцентрованих тенденцій розгортання лінійної структури речення, оскільки вони більше, аніж приєднувальні речення налаштовані на препозитивний контекст, хоча й не постають як валентно зумовлені ним компоненти: *Щодо планів на майбутнє,*

то вони у „жовтої” „Пори” грандіозні – створення власної політичної партії. **Провладної** (Київ сьогодні. – 2005. – 4 лютого. – С. 5).

Приєднувальні конструкції виконують функції всіх другорядних членів речення, найактивніше виявляючи себе як означення, що зумовлено рядом причин. По-перше, означення є факультативними поширювачами мінімального за структурою простого речення, що робить винесення його поза межі базової одиниці абсолютно безпроблемним. По-друге, саме означення з його характеризувальною семантикою дає авторові можливість виділити найважливіші ознаки, властивості чи риси описуваного факту або особи, водночас формуючи ставлення до них адресата. Дієвість впливу визначає форму й структуру приєднувальних означень, з-поміж яких ми виділили: 1) непоширені одиничні означення: *Звичайно, що після виборів Міллер став прем'єром. **І не найгіршим*** (ПіК. – 2002. – 5-11 листопада. – С. 16); 2) однорідні непоширені означення як у межах однієї приєднувальної конструкції, так і нарізнооформлені окремими сегментами: *Поки що кожен із нас оцінює дії влади крізь власні „окуляри”. **Розжеві або чорні, помаранчеві або синьо-білі*** (День. – 2005. – 14 травня. – С. 8); 3) поширені означення: *„Демократія покори на свободонаслідувань” закінчується тоді, коли з'являється опозиція. І тому „П – П” втішився, що у Львівській області опозиція нарешті сформувалася. **Не міфічна комуністична, а рідна національна*** (Антологія публікацій у газеті Post Поступ. – С. 32-33).

Спонтанність появи приєднувальних конструкцій, у тому числі й додатків, не знижує смислової вагомості актуалізованих компонентів: постінформація тому й виникла у свідомості мовця, що є надзвичайно важливою, але не набула вербалізації в базовій частині. Характерною ознакою мови сучасних періодичних видань є використання приєднувальних додатків із залежними компонентами чи без них. Такі додатки семантично увиразнюються означеннями, обставинами й навіть частками, а в базовому реченні найчастіше мають опозиційний компонент, однорідний до приєднувальних: *Прип'ять має свою окрему „**колючку**”.* **І свій КП** (Сільські вісті. – 2003. – 23 березня. – С. 1); *Але наші носії впливу дуже злопам'ятні, і тому вони у будь-якому разі спробують зламати не тільки **ваші ідеї**, але й вас. Або **ваш бізнес*** (Українська газета. – 2005. – 20-26 липня. – С. 4). На загальному тлі приєднувальних конструкцій додатки кількісно дорівнюють обставинам, точніше – детермінантним поширювачам, валентно непрогнозованим дієсловами-предикатами, що й визначає їхню конкретизувальну додаткову семантику. Частиномовний статус таких приєднувань виявляється так само, як і детермінантів, що перебувають у межах цілісного речення, а їхня структура варіюється від одного слова до словосполучення чи сполучення слів: *Чому це робиться в тіні й непрозора? **Без широкого суспільного діалогу*** (Українська газета. – 2005. – 20-26 лип-

ня. – С. 2). Функціональне навантаження зростає за умови наявності сурядного ряду приєднувальних детермінантів: *І хоча сам по собі В.М. Литвин не користується великою президентською довірою, його переваги поступово все ж таки наростають. Із дня на день. По крупицях* (Українська газета. – 2005. – 20-26 липня. – С. 6).

Говорити про головні члени речення у функції приєднувальних конструкцій доводиться вкрай обережно, бо винесений за межі базової структури підмет чи присудок здатен репрезентувати власну пропозицію повним, а ще частіше неповним реченням. Так, у контексті *В ній царюватимуть ритм і пластика, емоційність. І обов'язково – гармонія* (ПіК. – 2002. – 5-11 листопада. – С. 51) вичленований сегмент висловлення має приєднувальний зміст, передаваний двоскладним неповним реченням. І все ж за нашими спостереженнями, поодинокі випадки уживання приєднувальних присудків у газетних публікаціях зустрічаються: *Встигав усюди. Захоплювався альпінізмом і перекладав з англійської Марка Твена та Роберта Шеклі... Був, як кажуть, майстром на всі руки. І політично активним* (Українське слово. – 2005. – 23-29 березня. – С. 11). У першому випадку у функції приєднування виступає іменна частина складеного присудка, у другому – присудок репрезентований фразеологічно сполукою, але їхня функціональна близькість виявляється в додатковому, уточнювальному змістові й досить помітній доцентровій тенденції. Украй низька активність підмета й присудка як приєднувальних одиниць пояснюється тим, що для них типовим є вичленування із структури базового речення у вигляді парцелятів.

Приєднування, співвідносні з реченнями різної будови, відзначаються меншим ступенем залежності від базової одиниці, але ширшим змістовим обсягом, співмірним з усім опорним реченням. Режим мовної економії, характерний для друкованих засобів масової інформації, й прагнення в мінімум тексту вмістити максимум інформації зумовлюють частотніше вживання неповних речень порівняно з повними, простих у зіставленні зі складними: *Україна виявилася зовсім не готовою до таких атак. Як і Росія* (Експрес. – 2005. – 17-24 лютого. – С. 3) – неповним реченням виражена лише принагідна думка, а повним актуалізована чи не найважливіша частина змісту. Більше половини поширених простих і складних речень приєднувальної семантики підтримують зв'язок із базовою частиною за допомогою сурядних сполучників: *Про законодавчу діяльність Оксани Володимирівни відомо, м'яко кажучи, мало, а точніше, зовсім нічого. І це навіть непозано. Нехай краще співає* (ПіК. – 2003. – 29 березня – 4 квітня. – С. 19). Що ж до кількісної співвіднесеності односкладних і двоскладних предикативних утворень, то можна говорити про їхню рівновагу в газетно-публіцистичних текстах: *Єдине, що зараз корпоративні зв'язки стали слабшати, не тільки в силових відомствах, а*

й скрізь. *У тут немає заслуги Піскуна* (ПіК. – 2003. – 29 березня – 4 квітня. – С. 7). Така рівновага, на нашу думку, спричинена спроможністю таких реченневих утворень передавати тотожний зміст.

Незалежно від структурно-граматичної реалізації приєднувальних конструкцій, їх можна поділити на ті, що підтримують зв'язок з базовим реченням за допомогою сполучників чи сполучних слів, і ті, що позбавлені такого формального показника зв'язку. Н.Валгіна, наприклад, виділяє чотири типи приєднувальних конструкцій: 1) з приєднувальними сполучниками й сполучними словами; 2) із сурядними сполучниками, що набувають приєднувального значення; 3) з підрядними сполучниками, уживаними в приєднувальному значенні; 4) із безсполучниковим зв'язком [3, с. 276].

З-поміж приєднувань, уживаних у публіцистично-інформаційних текстах, є такі, відповідне покваліфікування яких можливе лише за умови врахування їхнього змісту, що є додатковим і характеризується почасовістю вербального вираження думки, за відсутності будь-яких формальних засобів зв'язку. *Батько мій, Федір Петрович, із селян. Від ґрунту* (Українська газета. – 2004. – 26 серпня – 1 вересня. – С. 8). При безсполучниковому зв'язку приєднування структурно збігається з членами речення, частіше другорядними. Нам не зустрілися приєднувальні конструкції, які б структурно співвідносилися з реченням і не мали формально вираженого засобу синтаксичного зв'язку: *Ця справа потребує великої віддачі енергії, розуму й усього іншого. Важко було* (ПіК. – 2001. – 5-11 червня. – С. 11). Тут можна говорити про спосіб організації тексту й специфіку вияву текстотвірного синтаксичного зв'язку, а не про розчленування цілісного повідомлення на інтонаційно-сміслові відрізки.

Практично відсутні в публіцистичному мовленні приєднувальні одиниці, що містять у своєму складі підрядні сполучники. Це абсолютно логічно пояснюється тим, що такі конструкції семантично або граматично залежні від базової структури і лише із суб'єктивної волі мовця вичленовувались із цілісної будови, тобто парцельовалися: *Протягом трьох років у мене і у моєї сім'ї була державна охорона. Бо я розглядав такі справи, як наприклад, Савлохова* (ПіК. – 2001. – 5-11 червня. – С. 11). Виразно виявляючи доцентрові тенденції, парцелят легко входить у структуру базового речення. Нам зустрічалися лише поодинокі випадки приєднувань з підрядними сполучниками чи сполучними словами, та й то вони виявляють активну співмірність із парцельованими конструкціями: *Над тисячами працівників завжди висів дамоклів меч. Тому працювали вони з острахом, озирючись на „господаря”.* *Як на Бога* (Українське слово. – 2005. – 23-29 березня. – С. 9).

Отже, приєднувальні конструкції в публіцистиці функціонують у двох структурно-граматичних різновидах: приєднувальні члени речення і приєднувальні речення. Найактивнішими в такій ролі поста-

ють означення, оскільки вони є необов'язковими, валентно непрогнозованими компонентами й завдяки своїй характеризувальній семантиці дають можливість авторів публікації виділити найважливіше в описуваному, водночас формують ставлення до нього адресата, що є найсуттєвішим для ЗМІ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксаков К.С. Ломоносов в истории русской литературы и русского языка // Полн. собр. соч. – Т. 2. – Ч.1. – М.: Сочинения филологические, 1857. – 638 с.
2. Белошапкина В.А. Сложное предложение в современном русском литературном языке. – М.: Высш. шк., 1967. – 160 с.
3. Валгина Н.С. Присоединительные конструкции в современном русском языке. – М.: Высш. шк., 1964. – 328 с.
4. Дудик П.С. Видільні речення в сучасній українській літературній мові // Українська мова і література в школі. – 1955. – № 6. – С. 10-15.
5. Загнітко А.П. Закономірності і напрями внутрішньореченнєвої актуалізації // Семантика і прагматика граматичних структур. – Донецьк: ДонНУ, УЗМН, 1998. – С. 6-14.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
7. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис. – К.: Рад. школа, 1965. – Ч. 2. – 284 с.
8. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис / За ред. Л.А. Булаховського. – К.: Рад. шк., 1952. – Т. 2. – 408 с.
9. Овсяннико-Куликовский Д.Н. Синтаксис русского языка. – СПб, 1912. – 357 с.
10. Петличний І.З. Приєднувальні-видільні речення в українській літературній мові // Проблеми синтаксису. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1963. – С. 76-82.
11. Попова И.А. Неполные предложения в современном языке // Труды Института языкознания АН СССР. – Т. 41. – 1953. – С. 122-126.
12. Шведова Н.Ю. Об общенародном и индивидуальном в языке писателя // Вопросы языкознания. – 1952. – № 2. – С. 116-123.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано приєднувальні конструкції та зроблено спробу встановити способи їхньої реалізації у публіцистичному тексті.

SUMMARY

This article deals with attachment constructions and tries to define the ways of their realization in the publicistic style.

Ю.Г. Кокорина
(Москва, Россия)

УДК 81'373.46

«ВЕЩЬ» В АРХЕОЛОГИИ: ПРОБЛЕМЫ НОМИНАЦИИ

Археология является комплексной наукой. Она изучает прошлое человечества по материальным источникам. Предмет науки – прошлое человечества – вводит археологию в ряд исторических наук. Но объектом исследования являются предметы материальной культуры. Археология изучает древние вещи, сооружения, совокупность вещей (и сооружений) – археологические памятники и, наконец, археологические культуры – материальный эквивалент территориально-культурных образований.

Как каждая наука, археология имеет свою терминологию. Источники формирования археологической терминологии изучают лингвисты [13], обращаются к этой проблематике и археологи [17]. По мнению как лингвистов, так и археологов терминология археологической науки далека от совершенства. Как показано выше, первым элементом в ряду археологических объектов исследования являются вещи. Поэтому так важно определить понятие «вещь» применительно к археологической терминологии, дать его точную дефиницию.

Понятие «вещь» является основным в археологии, именно с выяснения таких понятий зачастую начинается разработка новых областей науки, как это произошло, например, с геометрией. Н.И. Лобачевскому принадлежат слова, ставшие основополагающими для российской школы терминоведения: «Первые понятия, с которых начинается какая-нибудь наука, должны быть ясны и приведены к самому меньшему числу» [11, с. 31].

В археологической лексике русского языка с XIX в. использовались термины «антик», «памятник». Классик русской археологии С.А. Жебелев в 1925 году использует определение «вещественный памятник», он же дает развернутое определение термина в археологии: «Под вещественным памятником принято разуметь все произведения, исполненные человеческою рукою из более или менее прочного материала, поскольку в этих памятниках нашла свое отражение человеческая мысль, руководящая, при создании их, определенными сознательными потребностями: умственными, художественными, практическими и пр., – взятыми или порознь, или в совокупности. В ученном обиходе вещественные памятники противопоставляются обыкновенно письменным памятникам, хотя это противоположение и не может быть проведено со всею строгостью: имеется... разряд памятников – так называемые надписи – которые в равной мере можно отнести к памятникам как вещественным, так и письменным» [7, с. 37].

В археологическую литературу прочно вошло понятие «вещь» которое активно использовали основоположники российской археологии – А.А. Спицын [14], В.А. Городцов [5], Ю.В. Готье [6]. Но толкования термину «вещь» не приводилось – казалось, что всем и так понятно, о чем идет речь.

«Археологическая номенклатура и соответствующая терминология распространяются, нужно признать, по «живым» каналам связи, в виде традиции, литературной или устной, и не являются специальной отраслью знания» [19, с. 22]. По этим же каналам распространялись и представления о понятии «вещь».

К середине 60-х годов XX века в развитии археологии – как отечественной, так и зарубежной – наступает проблемная ситуация. Огромные масштабы полевых работ накопили такие массивы источников, которые не могли быть даже предварительно освоены традиционными методами для введения в научный оборот. Остро встали вопросы методологического обоснования системы социально-исторических исследований в археологии, которые по своему содержанию носили теоретический характер [4, с. 77]. В зарубежной археологии ответом на сложившуюся проблемную ситуацию стала так называемая «новая археология», в отечественной археологии проблемная ситуация затянулась до конца 80-х гг. Чтобы ее преодолеть, исследователи пытались создавать теории, разрешавшие основные проблемы археологии – проблему происхождения человека, проблему социальных реконструкций по материалам могильников и поселений, проблему изучения экономики древних обществ в целом.

Тогда в археологическую лексику русского языка пришел термин «артефакт». В переведенном с английского языка археологическом словаре содержится следующая дефиниция: «артефакт» – предмет, сделанный человеком [2, с. 23]. Наиболее емким представляется такое определение: «Артефакт – любой материальный объект, изготовленный или модифицированный человеком прошлого и выполняющий определенную культурную функцию; в понятие «артефакт» включаются отдельные черты объекта, целые объекты, структуры, материальные следы деятельности древних людей». Термин «артефакт» в археологии стал употребляться с 60-х гг. XX в., отеснив слова «антик», «памятник», «историческая вещь» [8, с. 7-8].

В науке нет единого мнения по поводу определения этого термина. Под «артефактом» понимали также «любой предмет, модифицированный наложенными человеком признаками» [20, с. 145], «сделанный человеком предмет» [21, р. 45], «дискретный и портативный объект, характеристики которого – полностью или частично – результат человеческой деятельности» [22, р. 560], «археологический предмет» [12, с. 54], «свойства несоциальных систем, приданные им взаимодействием с социальными объектами» [10, с. 39].

Наряду с «артефактом» появилось понятие «археологический факт».

В.Ф. Генинг указывает на разницу артефакта и археологического факта, подчеркивая, что «археологический факт представляет собой материальное образование как объективную данность, и на базе ее формируется уже научный факт – артефакт, непосредственно включющийся в систему исследования» [3, с. 70]. Я.А. Шер считает, что памятники не являются археологическими фактами, последние формируются на основании эмпирических наблюдений, сделанных при исследовании и зафиксированных языковыми средствами [16, с. 14]. По мнению исследователя, об археологическом факте можно говорить тогда, и только тогда, когда он поставлен в определенную связь с другими элементами того или иного описания [16, с. 10].

Л.С. Клейн дает свое определение вещи, переключаясь с приведенным выше: «Вещь» в широком смысле – дискретный сгусток материальной субстанции – вещество в твердой фазе (т.е. в физическом смысле – твердое тело), сформированный или преобразованный культурными действиями людей. Под это определение подойдут не только артефакты в узком смысле, но и фрагменты и сооружения» [9, с. 373].

Таким образом, термины «вещь» и «артефакт» являются почти эквивалентными. Остается только не до конца определенным, как называть жилища и погребальные памятники. Видимо, их следует отнести к артефактам, тогда как отдельные предметы – к вещам.

Можно дать следующее определение: **«Вещь – это материальный объект, изготовленный или использованный человеком».**

Это определение переключается с лингвистическим определением вещи: «Всякий отдельный предмет, обычно являющийся продуктом трудовой деятельности человека» [1, с. 484]. В философском понимании вещь – это предмет материальной действительности, обладающий относительной независимостью и устойчивостью существования [15, с. 80].

Вещь – не только одно из основных понятий археологии и неотъемлемая часть ее терминосистемы. Слово «вещь» лежит в основе названия одного из направлений археологических исследований – вещеведения.

Что же такое «вещеведение»? «Вещеведение – это не только и не столько искусство, биография вещи или интересный рассказ. Вещеведение – это изучение мира вещей, это – наука, объектом которой является древний вещной мир... Вещеведение ставит перед собой задачу представить историю и эволюцию этого мира, последовательное появление вещей, с помощью которых человек мог удовлетворять свои насущные потребности, свой интерес к жизни, свой комфорт, свое стремление к знанию и к прекрасному» [18, с. 12]. Веще-

ведение в современном понимании – часть археологического источникововедения, на основе которого строятся реконструкции разных сторон жизни древних народов.

Интерес к вещеведению как работе с археологическими источниками – вещами – особенно обострялся в отечественной науке в период смены научной парадигмы. В 20-30-е годы XX века вещи интересовали археологов как знаки общественных отношений и исторической опосредованности человеческой деятельности. Впоследствии к вещеведению был прикреплен эпитет «буржуазное» и интерес к нему возродился только в настоящее время.

Думается, определение понятия «вещь» окажется важным как для развития терминосистемы археологии, так и для развития терминоведения в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Большой академический словарь русского языка. – М.-СПб., 2005. – Т. 2.
2. Брей У., Трамп Д. Археологический словарь. – М., 1990.
3. Геннинг В.Ф. Структура археологического познания (проблемы социально-исторического исследования). – К., 1989.
4. Геннинг В.Ф. Проблемные ситуации и научные революции в археологии // Проблемная ситуация в современной археологии. К., 1988.
5. Городцов В.А. Типологический метод в археологии // Антология советской археологии. – М., 1995. – Т. 1
6. Готье Ю.В. Русская археология и русская история в их взаимных отношениях // Антология советской археологии. – М., 1995. – Т. 1.
7. Жебелев С.А. Предмет археологии – изучение вещественных памятников прошлого // Антология советской археологии. – М., 1995. – Т. 1.
8. Классификация в археологии. Терминологический словарь-справочник. – М., 1990.
9. Клейн Л.С. Археологическая типология. – Л., 1991.
10. Ковалев А.А. Типология и термины // Исторические чтения памяти М.П. Грязнова. – Омск, 1987. – Ч. 1.– 1987.
11. Лобачевский Н.И. Полн. собр. соч., М.-Л., 1946. Т. 1. – С. 304. Цит. по: Канделаки Т.Л. Значения терминов и системы значений научно-технических терминологий // Проблемы языка науки и техники. Логические, лингвистические и историко-научные проблемы терминологии. – М., 1970.
12. Масон В.М. Экономика и социальный строй древних обществ (в свете данных археологии). – Л., 1976.
13. Милюк Н.М. Археологическая терминология в современном русском языке. Дис...канд. филол. наук. – Л., 1985.

14. Спицын А.А. Археология в темах начальной русской истории // Антология советской археологии. – М., 1995. – Т. 1.
15. Философский энциклопедический словарь. – М., 1983.
16. Шер Я.А. К характеристике понятия «археологический факт» // Проблемы реконструкции в археологии. – Новосибирск, 1985.
17. Шер Я.А. О развитии языка археологии // Проблемы археологии. – Л., 1978. – Т. 2.
18. Щапова Ю.Л. Введение в вещеведение. – М., 2000.
19. Щапова Ю.Л. Естественнонаучные методы в археологии. – М., 1988.
20. Clarke D.L. Analytical archaeology. London, 1968.
21. Deetz J. Invitation to archaeology. New York, 1967.
22. Sharer R.J., Ashmore W. Fundamentals of archaeology. Menlo Park, California, 1979.

АННОТАЦИЯ

Для формирования терминосистемы археологии имеет исключительное значение термин «вещь». В русскоязычной археологической литературе этот термин сменил такие слова, как «антик», «памятник». С 60-х годов XX в. в русский язык пришел термин «артефакт». Можно предложить следующее определение: **«Вещь – это материальный объект, изготовленный или использованный человеком»**. От этого термина производным является название направления в археологии – «вещеведение».

SUMMARY

For the formation of archaeological terminology the term “thing” has exclusive value. In the Russian-speaking archaeological literature this term has replaced such words as “ancient”, “monument”. Since the 1960s of the XX century the term “artefact” has come into Russian. It is possible to offer the following definition: **«The thing is a material object made or used by a person»**. From this term the name of the branch in archeology – «study of things» was derived.

*В.А. Кравченко
(Мариуполь)*

УДК 81'373.23

ТРАНСОНИМИЗАЦИЯ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ АНТРОПОНИМОВ ПРИАЗОВСКИХ ГРЕКОВ

Одним из важнейших факторов номинации является отмечаемая многими исследователями со времен В.Гумбольдта способность языка при помощи ограниченных средств фиксировать и передавать всю

безграничность человеческого опыта, в результате чего материальное воплощение наших знаний о мире, о человеке выражается, как отмечает Д.Н. Шмелев, не только в отличающихся друг от друга словесных знаках, но и в смысловых трансформациях одних и тех же знаков, которые тем самым попеременно выступают в качестве различных единиц номинации [16, с. 5]. Система именовании человека, базируясь прежде всего на таких ономазиологических явлениях, как онимизация апеллятивов и трансоимиизация, и формируется в результате вторичной номинации.

Значение трансоимиизации в формировании новых проприативных единиц не подвергается сомнению в научной литературе. Представленная во всех классах онимов, трансоимиизация была и остается в поле зрения ономастов. Интерес к данному явлению поддерживается неоднозначностью в определении его границ. То, что трансоимиизированные единицы не претерпевают формальных, структурных изменений, т.е. сохраняют материальную сторону производящего онима, является общепризнанным. Не столь аксиомным, бесспорным представляется вопрос о так называемых отонимных дериватах, а именно: включать ли в состав трансоиминов те онимы, которые, переходя в другой класс, разряд, осложнились онимыми формантами, т.е. переоформились.

Е.С. Отин, говоря об образовании топонимов, выделяет два вида трансоиминых топонимов: 1) непереоформленные (абсолютная трансоимиизация) и 2) топонимы, осложненные новыми онимическими формантами, соединением с другими онимами или их основами, добавлением определительных слов [7, с. 46]. Н.В. Подольская в отношении топонимов замечает, что при трансоимиизации “переход из одного класса в другой и (реже) переход внутри класса может происходить без всяких формальных изменений и с использованием различных способов топонимообразования” [9, с. 6]. М.В. Яковенко говорит о “числительной” трансоимиизации и осложненной деривацией [18, с. 74].

Узкое понимание трансоимиизации как “перехода онима одного разряда в другой” [9, с. 138], как “переноса имени в иной ономастический класс” [13, с. 46] в некотором смысле предсказано самим термином “переход”. Данный термин в языкознании (переход из одной части речи в другую: субстантивация, адъективация, адвербиализация и т.п.; переход из одного семантико-грамматического разряда слов в другой) связан с изменением содержания, грамматических характеристик, но никак не с формальным его изменением. Поэтому определение трансоимиизации как переход (разрядка наша – В.К.) онимов из одного класса в другой как бы программирует, прогнозирует формальное (материальное) совпадение производящих и производных единиц. Совершенно прав Ю.А. Карпенко, сторонник широкого понимания

трансонимизации, утверждая, что “трансонимизация совершается всегда при образовании каждого нового собственного названия, поскольку любой оним создается на базе... другого онима” [2, с. 37]. По сути, трансонимизация представляет собой создание отонимных онимов двумя способами: 1) без переоформления производящего онима; 2) оформлением производящего онима оноимическими формантами.

Целью данной статьи является описание трансонимизационного явления в антропонимической системе приазовских греков, что позволяет выявить основные тенденции в формировании этно-региональной антропонимии. Для этого в научный обиход вводится собранный нами и не исследованный ранее фактический материал.

Трансонимизация находит отражение в основных разрядах антропонимного класса – фамилиях и уличных фамилиях (родовых прозваниях). Среди отонимных антропонимических единиц греков Приазовья выделяются отыменные и оттопонимные антропонимы.

Отыменные фамилии, и в частности фамилии, представляющие собой личные имена (ЛИ), оформленные специальными фамильными формантами (русскими, украинскими, урумскими и румейскими), уже были предметом нашего описания [3], поэтому в данном случае остановимся на фамилиях, формально совпадающих с ЛИ. “Чистой” трансонимизации подверглись, как правило, мужские собственно греческие и заимствованные тюркские имена. Собственно греческие имена неоднородны по происхождению. Одни из них являются общехристианскими и библейскими именами, входившими в именник греков в Крыму и в первые десятилетия их пребывания в Приазовье, о чем свидетельствуют материалы поминальников православных греков Крыма первой половины XVIII в. [15] и ревизских сказок г. Мариуполя 1782 и 1795 гг. Именно таким именам обязаны своим существованием фамилии *Ставроно*, *Ангелис*, *Параскева*, *Христул*, *Пасхал*, *Стрион*, *Левтер*, *Христо*.

Наряду с ЛИ, рожденными христианской традицией, в фамильной номинации используются чисто греческие по образованию отапеллятивные имена: *Акрит*, *Афендика*, *Зограф*, *Кириази*, *Папака*, *Пэфти*, *Пэфты*, *Афенка*, *Афендул*, *Ксенита*. У греков, исходя из вышеупомянутых материалов, все эти имена были частотными.

Появление тюркских имен в антропонимиконе православных греков Крыма, живших долгое время по соседству с турками и крымскими татарами, вполне объяснимо. Упоминание о крымских христианах с тюркскими именами встречается у Ф.Ф. Лашкова, А.И. Маркевича: христиане Джантемир, Ольмес, Темир, Арслан, Узбек, Аман, Нугуш, Бийгельди. Следующие фамилии греков-христиан выступают как непереоформленные мужские ЛИ, популярные у многих тюркоязычных народов: *Аразбай*, *Аслан*, *Бабаиш*, *Булат*, *Бахтар*, *Батыр*,

Джантемир, Ростем, Темир, Тохтамир, Тохтамыш, Тохтар, Хаплан (Каплан), Хотлубей (Котлубей), Мурат, Ольмез, Узбек, Яшар, Чолпан, Бахтияр, Бавбек, Бегали, Касай, Мелек, Малай, Уздемир, Хангельди, Хонагбей, Чорман, Шабан, Шахман.

Все эти отыменные фамилии не составляют конкуренции личным именам, не выступают с ними в отношении омонимии по той причине, что породившие их ЛИ отсутствуют в именной приазовских греков более 150 лет. И это приводит к тому, что и носители фамилий, и отдельные исследователи [14] усматривают в них связь с апеллятивной лексикой. Разрушение тезоименности – явление положительное, так как неизбежно приводит к разграничению статуса антропонимических единиц, к их монофункциональности.

В картотеке отыменных фамилий греков-румеев отмечены 4 фамилии, восходящие к женским ЛИ. В двух из них личное имя оформлено деминутивным греческим суффиксом -иц, выражающим в антропонимах патронимическое, в данном случае матронимическое значение: *Варварица* < Варвара, *Магдалица* < Магдала. Одна фамилия выступает как непереоформленное ЛИ – *Вения* (это имя – “христианка Вения” – отмечено в работе А.И. Маркевича) [5, с. 529]. В фамильном именовании Кирикиас использовано женское имя Кирикия / Кирекия, которое было одним из самых частотных у гречанок Приазовья. Суффикс -ас, оформивший это имя, в греческом языке образует имена существительные мужского рода. Не исключено, что отыменное образование служило именованием мужа по имени жены, т.е. было гинеконимом.

Оттопонимные фамилии (топоантропонимы) в фамильном словаре греков немногочисленны, как, впрочем, и в других антропонимических системах – русской, украинской [10, 12, 17], хотя “при переселении на новое место выход из определенной местности, особенно на первых порах, является одним из наиболее существенных признаков человека” [17, с. 49]. Слабое использование топооснов в антропонимической номинации для каждого региона имеет, очевидно, свои причины. В донской антропонимии, как отмечает Л.М. Щетинин, таковыми выступили: 1) время; накопление в сознании окружающих иных, более злободневных признаков переселенца (внешность, характер, поведение и т.д.) и 2) нарочитое сокрытие переселенцем места своего рождения или жительства (беглецы на Дон спасались от крепостной и долговой кабалы) [17, с. 50].

Немногочисленность оттопонимных фамилий у румеев и урумов обусловлена общинным расселением греков в Крыму и Приазовье и их миграционной пассивностью. “Территориальное” же именование человека имело смысл и получило идентифицирующую силу только при переезде его на новое место жительства. Топоантропонимы приазовских

греков сформувались на базі прежде всего ойконимов – названий кримсько-приазовських населених пунктів. По формі фамилии с топоосновами діляться на дві групи. Першу складають непереоформлені, омонимичні топоніми фамилии, т.е. точно повторюючі форму топоніма. “Все ці вторіє личніє імена – абсолютні топоніми в антропонимічеській функції (АТАФ) – характеризували їх владельців относително той местности, откуда они родом или откуда они пришли на новое поселение. С течением времени, став “главным членом в наименовании лица” и утратив причинную зависимость, они преобразовались в фамилии” [6, с. 259]. С непереоформленим преобразованием ойконіма в антропонім (О^{ТМА}) зв'язані фамилии *Бахчисарай*, *Мангуш*, *Чердакли*, *Чермалых*, *Улаклы*, *Стбмбул*, *Стамбулб*. В некоторых случаях, как видно из материала, омонимия “топоним-антропоним” разрушается ударением: Стамбэл (Т) – Стбмбул (А), ударением и вокализацией основы: Стамбулб (А), в результате чего возникает коррелятивная пара, где каждое именование для пользователей однозначно. “Чистая” трансономізація типу Т^{ТМА} отмечается и в антропонимічеській системі Греції: Гблбфт (квартал в Стамбуле), ДшсЯт (Дорида в Центральной Греції), Ибуфт (остров Тасос), Иськз (Фракия, область Греції), Кпсюнз (Корони, Пелопоннес), Лсьйуб (город в Фессалии), Умэснз (Измир, Турция), УрЬфбт (Спата, в Центральной Греції) [19, с. 33-36]. В телефонном справочнике г. Мариуполя также встречаются русские и украинские фамилии – АТАФ: Вятка, Дамаск, Дунай, Калуга, Охтырка, Тобол. Таким образом, абсолютная антропонимізація топонімов характерна для многих национальных антропосистем, является типичным способом формирования фамильных единиц.

Ко второй группе топоантропонимов относятся фамилии с топоосновами, оформленными суффиксами -ли, -лу. Они синонимичны русским существительным-катойконімам и адъективным словосочетаниям с катойконімным значением (на понятийном уровне) типа “мариуполец”, “мариупольский житель”. В этом виде трансономізації продуцирующими топонімами выступили разного вида географические названия: 1) ойконімы Бешев > *Бешевлы*, Камара > *Камарали*, Мангуш > *Мангушту*, Бахчисарай > Сарай > *Сарайлы*, Бельбек > *Бельбеклы*, Кефе > *Кефели*; 2) хоронімы: Шам (“Сирия”) > *Шамлы*, Хрим (“Крым”) > *Хримлы*, Сакіз (тур. Sakiz – остров Хиос) > *Сагизлы*.

Уличные фамилии греков – это их наследственные “родовые имена”, функционирующие на бытовом уровне, они адресно характеризуют человека и дают его характеристику со стороны происхождения. Для именованія главы рода номінаторы не могли не использовать онімную лексику, поскольку личное имя, месторождение или проживание так же объективно характеризуют человека, как и род занятий, внешность и т.п.

Особенность отыменных уличных фамилий состоит в том, что они, в отличие от официальных фамилий, восходят к национально-бытовым вариантам христианских крестильных мужских ЛИ. Результатом абсолютной трансантропонимизации “ЛИ”TMуличная фамилия” явились следующие именованя: *Кондрашу, Аршыт, Дымтыр, Тэрэнты, Ладмер, Зофрон, Панфель, Дымйанос, Эфрос, Кснифонт, Испира, Ярмаш, Йорка, Митифор* и др. В разряд родовых прозваний были вовлечены в непереоформленном виде и собственно греческие мужские имена (*Афенка, Ставрुль, Янать, Панайот, Пасхал, Яни* и т.д.) и тюркские ЛИ (*Амет, Болат, Бабаиш, Умер, Темирбек, Сыфер, Бияга, Буята* и др.) В системе родовых прозваний отмечается дивергентная тенденция, направленная на удаление, обособление уличных фамилий от других единиц, являющихся по отношению к ним омонимами. Внутриантропонимная омонимия “ЛИ – уличная фамилия” преодолевается благодаря тому, что ЛИ, вышедшие из современного именослова, самоликвидировались как члены омонимичной пары. Оставшиеся контрадикторные элементы квалифицируются только как родовые именованя.

Трансантропонимизация с переоформлением ЛИ осуществлялась следующими способами:

1) ЛИ осложнялись урумским деминутивным суффиксом -чих (в своих вариантах по говорам -чух и -джик) и румейскими деминутивными суффиксами -иц, -ака, которые актуализировали в полученном антропониме патронимическое значение: *Костачих, Мыхайэльчих, Лазарчих, Дымтырджик, Костанджик, Панайотчух, Кустыц, Танашиц, Юрыц, Якувиц, Дымитрака*.

2) ЛИ дооформлялись определителем и становились компонентом сложного именованя. Чаще всего таким компонентом-определителем выступало прилагательное-колоратив *хара (кара)* “черный”: *Харавэсьль, Харапавло, Харайорйу, Харадымтыр, Харакузьма, Каракоста, Карьян* (из Караяни). Функция компонента *Хара* могла быть двоякой: а) формального разграничителя одноименности; б) характеристики носителя имени по одному из признаков: 1) “темный, смуглый”; 2) “мудрый, мужественный”; 3) “бедный, низкого происхождения”. Реже определителем при ЛИ выступал компонент *аджи*: *Аджийуван, Аджипавло*. Обычно *аджи* объясняется как слово, добавляемое к имени человека, совершившего паломничество в святые места (для греков-христиан это – Иерусалим). Однако оно имело и другие значения, утраченные урумскими говорами, но имеющиеся, например, в турецком языке: 1) “страдающий от горя”; 2) “болезненный”. В уличной фамилии *Ходжаврам* (аллегровая форма от Ходжаврам) примененной компонент *ходжа* в урумских говорах имеет значение “муж, супруг”. В тюркских языках у этого слова отмечаются

другие значения: 1) “старый, пожилой”; 2) “известный, знаменитый”. А.Г. Гафуров утверждает, что “титул *ходжа* перед именем указывал купца или чиновника канцелярии” [1, с. 278]. Названная семантическая модель именования человека для урумской антропонимии нетипична, ее представляет помимо указанной уличной фамилии еще одна официальная фамилия *Ходжасири*.

Оттопонимные уличные фамилии могут совпадать по форме с топонимами: *Дордоба* (Дорд-Оба, Дорт-Оба, Дортуба – бывшие официальные названия с.Новомлиновки Запорожской области), *Сомат* (название административно-территориальной единицы в Турции), *Трапозан* (Трапезунд – город на северо-востоке Малой Азии, откуда греки переселялись в Крым; ныне г.Трабзон в Турции), *Янатол* (Анатолия), *Перекоп*, *Запороз*, *Донско* (Донская сторона, т.е. левобережье Кальмиуса). Такие АГАФ характерны для урумской системы родовых имен.

Переоформленные топонимические единицы как результат трансонимизации отмечены и в урумском, и в румейском антропонимиконах. Урумские уличные фамилии возникли по модели “топоним+суффикс -ли, -лу”: *Камарали*, *Гюрджулю*, *Хримли*. Румейские восходят к модели “топоним+суффикс -оту”: *Ялтыноту*, *Чердахлоту*, *Сартаньоту*, *Базарьоту* – “житель Мариуполя”.

Таким образом, трансонимизация как способ формирования антропонимов имеет место в антропонимической системе приазовских греков. Именование лиц данным способом отмечено в таких основных разрядах антропонимов, как фамилии, уличные фамилии (родовые прозвания). Трансонимизация во всех этих разрядах осуществлялась по двум типам: антропоним’! антропоним (А’!А₁) и топоним’! антропоним (Т’!А). Внутривидовая трансонимизация (трансантропонимизация) реализовалась в одной модели для всех разрядов – “ЛИ’! фамилия (уличная фамилия)”. Топоантропонимы также пополнили все названные разряды антропонимов. И межвидовая (Т’!А), и внутривидовая (А’!А₁) трансонимизация представляет собой создание антропонимов двумя способами: а) без переоформления производящего онима (в “чистом” виде) и б) переоформлением производящего онима с помощью антропонимных формантов (в “смешанном” виде).

Однако трансонимные антропонимы (и отыменные, и топоантропонимы) составляют незначительный процент в антропонимиконе приазовских греков. “Скудость” отыменных фамилий, родовых прозваний вызвана, прежде всего, отсутствием разнообразных вариантов ЛИ (гипокористических, качественных), которыми так богаты русская и украинская антропосистемы. Кроме того, жизнь греков проходила в довольно немногочисленном замкнутом сообществе, где все обо всех было известно, поэтому коммуникативная, социально

значимая дифференциация индивидов проводилась чаще не по имени, а по характерным признакам. Непродуктивность топоантропонимов обусловлена общинным расселением греков в Крыму и Приазовье, а также их миграционной пассивностью.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гафуров А.Г. Таджикская антропонимия // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. – М.: Наука, 1970. – С. 277-281.
2. Карпенко Ю.О. Онімизація і трансонімизація як словотвірний акт // VI Республіканська ономастична конференція, 4-6 грудня 1990 р. – 4.1.: Теоретична та історична ономастика: Тези доповідей і повідомлень. – Одеса, 1990. – С. 35-37.
3. Кравченко В.А. Личные имена в фамильных основах приазовских греков // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Вып. 9. – Донецк: Донеччина, 2004. – С. 72-81.
4. Кравченко В.А. Отфамильные прозвища приазовских греков // Филологические исследования: Сборник научных работ. – Донецк: ООО «Юго – Восток, Лтд», 2004. – Вып. 6 – С. 226-233.
5. Маркевич А.И. К вопросу о происхождении христиан в Крыму во время татарского владычества // Таврический церковно-общественный вестник. – 1910. – №11. – С. 516-543.
6. Отин Е.С. Об именах и кличках, тождественных топонимам // Этнография имен. – М.: Наука, 1971. – С. 258-260.
7. Отин Е.С. Из заметок к лекциям по топонимике // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк: Донеччина, 2000. – Вып. 6. – С. 37-54.
8. Подольская Н.В. Типовые восточнославянские топоосновы: Словообразовательный анализ. – М.: Наука, 1983. – 160 с.
9. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
10. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наук. думка, 1966. – 215 с.
11. Сими́на Г.Я. Фамилия и прозвище // Ономастика. – М.: Наука, 1969. – С. 27-34.
12. Суперанская А.В., Сулова А.В. Современные русские фамилии. – М.: Наука, 1981. – 176 с.
13. Теория и методика ономастических исследований / Отв. ред. А.П. Непокупный. – М.: Наука, 1986. – 254 с.
14. Токий Н.Н. Заимствования и параллели в греческих фамилиях Приазовья // Греко-славянское духовное единство. – Донецк, 1993. – С. 220-227.
15. Чернухін Є., Галенко О. Імена й прізвиська за матеріалами поминальників православних парафій греків Криму першої

- половини XVIII ст. // Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького. – Вип. 1. – К., 1997. – С. 32-45.
16. Шмелев Д.Н. Введение // Способы номинации в современном русском языке // М.: Наука, 1982. – С. 3-44.
 17. Щетинин Л.М. Русские имена: очерки по донской антропонимике. – Ростов н/Д: Издательство Ростовского университета, 1972. – 232 с.
 18. Яковенко М.В. Абсолютная межвидовая трансонимизация // Восточноукраинский лингвистический сборник // Донецк: Донеччина, 1996. – Вып. 2. – С. 74-83.
 19. ФейнфбцхлЯдзт М. Фб пйкпгенейбкь мбт пньмбфб / Рсп легьменб ЕреосгбуЯб кеймЭнпх ЕчплЯб Е.У.УфЪизт.–БсйуфпфелеЯп РбнерйуфЮмйп ИеуублпнЯкзт Йнуфйфпэфп Непеллзнийкюн Урпхдюн.– ИеуублпнЯкз, 1995. – 281 у.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается роль трансонимизации в формировании антропонимии приазовских греков. Трансонимные единицы исследуемой антропосистемы восходят к личным именам и топонимам и являются результатом межвидовой и внутривидовой трансонимизации в широком ее понимании, т.е. как без переоформления производящего онима (в “чистом виде”), так и оформление его антропонимными формантами (в “смешанном виде”).

SUMMARY

The article deals with the problem of transonymization in antroponymy forming of Azov Greeks. Transonymic units of the antroposystem go back to personal names and toponyms. They are considered to be a result of interaspective and inneraspective transonymization in its general comprehension, i.e. both without stem onym (in its “initial” aspect) being reformed and with forming it by means of antroponymic formants (in its “mixed” aspect).

Е.Л. Ляпичева
(Днепропетровск)

УДК 811.161.1'37

НЕРЕШЁННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОЛЯ

Полевые исследования, активно и долгое время предпринимавшиеся в рамках системно-структурной парадигмы, связаны сегодня с такой проблемой когнитивной лингвистики, как изучение языковой картины мира. Ряд исследователей отмечали национальную спе-

цифику объединения лексем в семантическое поле как отражение особенностей национального мышления. Л. Вайсгербер также говорит о национальной специфике семантического поля имён цвета, о том, что древние имели иную, отличную от современной систему цветообозначений, которая отражала другой способ деления действительности [6]. Ю. Н. Караулов относит специфичность поля в разных языках (вследствие исторической обусловленности его состава и структуры, а также неповторимых национальных особенностей внешних связей полей друг с другом) к существенным свойствам поля [3]. Идея специфики языковой картины мира имеет ряд нерешённых проблем, коренящихся в полевых исследованиях. Вопрос о сущности семантического поля остаётся одним из самых нерешённых в языкознании. И хотя начало исследования поля в лингвистике относится к середине XIX века, сегодня теория поля имеет не меньше трудностей. Прежде всего тогда и сейчас не получен ответ на вопрос о том, метафорически или терминологически используется термин «поле». Если это общенаучный термин, то каковы параметры лингвистического поля, в отличие от поля в физике? Новые работы, выполненные в русле полевых исследований, существенно «расширили» границы поля в лингвистике, распространив «объём» поля не только на явления лексико-семантического уровня, но и на уровни фонетический, словообразовательный, морфологический, синтаксический. Это положение усугубляется сегодня ещё и тем, что в условиях сосуществования различных научных парадигм, а именно с появлением когнитивной лингвистики, теория поля включает в себя новую, понятийную составляющую (ментальные репрезентации), что «превратило» поле в концептосферу.

Последние исследования по проблемам поля осуществляются в русле когнитивной парадигмы и исследуют когнитивный аналог поля – концептосферу. С. А. Жаботинская [2] предлагает считать понятийной основой лексического поля не понятийную категорию в ее традиционном понимании (значение, понятие как набор существенных признаков предмета), а концептосферу, сетевая модель которой и является основой для понятийной стратификации языковых единиц. Исследователь разрабатывает модель фреймовой сети, состоящей из пяти базовых фреймов: предметного, таксономического, посессивного, акционального и компаративного. Фреймы названы «базовыми», поскольку они отражают информацию онтологического плана о предметах материального мира, их свойствах и отношениях. Понятийная категория предмета является центральным звеном в схемной концептуальной сети. В предметном фрейме одна и та же сущность (НЕЧТО или НЕКТО) характеризуется по своим количественным, качественным, бытийным, локативным и темпоральным параметрам:

НЕЧТО *есть* СТОЛЬКО (количество); НЕЧТО *есть* ТАКОЕ (качество); НЕЧТО *существует* ТАК (способ бытия); НЕЧТО *есть / существует* ТАМ (место бытия); НЕЧТО *есть / существует* ТОГДА (время бытия). Свойства предмета могут получить субъективную оценку ТАК (приблизительно – точно; норма – больше – меньше; истинно – ложно; нейтрально – хорошо – плохо). В акциональном фрейме несколько предметов, являющихся участниками события, наделяются аргументными ролями: НЕКТО *действует с помощью* (инструмента или помощника); *действует на* (пациент / объект); *действует к / в направлении* (реципиента); *действует для / из-за* (цели или причины); *действует для* (результата). Посессивный фрейм отражает отношение посессивности, которое реализуется в трех субфреймах: (1) собственник *имеет* собственность: *Петр имеет дом*; (2) целое *имеет* часть: *книга имеет обложку*; (3) контейнер *имеет* содержимое: *год имеет месяцы*. Таксономический фрейм представляет отношения категоризации, которые проявляются в двух вариантах: (1) НЕЧТО-вид *есть* НЕЧТО-род: *собака /есть/ животное*; (2) НЕЧТО-вид *есть* НЕЧТО-роль: *собака /есть/ соя*. В то время как «род» – постоянный таксон предметной сущности (вида), «роль» есть ее временный таксон. Компаративный фрейм формируется межпространственными связями тождества, сходства и подобия: (1) тождество – НЕЧТО-референт *есть (как)* НЕЧТО-коррелят: *это животное есть (как) собака* [это собака]; (2) сходство – НЕЧТО-референт *есть как* НЕЧТО-коррелят: *это животное есть как собака* [это волк]; (3) подобие – НЕЧТО-референт *есть как бы* НЕЧТО-коррелят: *это животное /собака есть как бы человек* [это животное / собака]. Концептосфера есть определенная конфигурация базовых фреймов, используемых как своего рода «строительные блоки» для воссоздания концептуального остова той или иной области человеческого опыта. Каждая область предопределяет количество таких блоков и их качественный состав. Для примера С.А. Жаботинская рассматривает сетевую структуру концептосферы «Одежда», являющуюся понятийной основой для соответствующего лексико-семантического поля существительных современного английского языка. Эта концептосфера формируется путем сопоставления трех основных доменов: НЕЧТО-предмет одежды, НЕКТО-производитель одежды (дизайнер, фирма), НЕКТО-человек, который носит одежду. Домены связаны между собой посредством двух акциональных фреймов: 1) НЕКТО-агнс (*производитель*) делает НЕЧТО-объект / результат (*предмет одежды*) для НЕКТО-бенефицианта (*человек*); 2) НЕКТО-агнс (*человек*) действует (*надевает, носит, снимает*) на НЕЧТО – объект (*одежду*). В структуре основного домена – «НЕЧТО-предмет одежды» – представлены предметный, посессивный и компаративный

фреймы, фрагменты которых получают эксплицитное выражение во внутренней форме производных номинативных единиц.

В работе В.П. Васильева [1] СП рассматривается как концептосфера. Обратившись к изучению лексико-семантической категории «атмосферные осадки», В.П. Васильев задается целью определить, не относится ли концепт *роса* к другой категории, например «продукты конденсации водяных паров». В ряде экспериментов было установлено, что роса относится к категории «осадки», так как испытуемые часто называли росу *дождь*, *снег*, *град* как ассоциаты и в диалектах о дожде часто говорят с использованием слов с корнем – *рос-*: *росинец*, *роситься*. В качестве исследуемых единиц для анализа концепта *роса* В.П. Васильев использовал употребления этого слова и его производных в разных функциональных стилях; дефиниции образного компонента концепта, составленные на основе тех описаний, которые предлагали испытуемые в письменных ответах на вопрос «Какой наиболее яркий образ связан у вас со словом *роса*?»; диалектные названия росы. В результате были выявлены образный, понятийный и аксиологический компоненты концепта *роса*. Образный компонент концепта фиксирует предметные (*блестящие капли росы на траве*), предметно-действенные (*пройти босиком по мокрой траве утром*) или предметно-оценочные образы (*очень красивые капли воды на листьях розы*). Образы могут быть одно- и многопризнаковыми и содержать следующие признаки: объект покрова (*трава*), время суток (*утро*), время года (*лето*), предметные действия (*ходить*). Понятийный компонент выявляет признаки росы («капли», «выпадать», «влажный воздух», «величина», «расположение по отношению друг к другу», «количество», «температура» и т.д.) и определяется на основе анализа синтагматических цепей (*капли росы*, *слезинки росы*, *дымившаяся роса*, *стекала роса* и т.д.) и парадигматических связей слова *роса* (*роса – иней*, *роса – росинка*, *росинка воды* (метафора), *по росе* (метонимия)). Аксиологический компонент концепта включает эмоциональную (положительную или отрицательную), эстетическую (красиво – некрасиво), гедонистическую (приятно – неприятно), утилитарную виды оценок.

Целью нашего исследования является определение нерешённых проблем в теории поля, а значит, и концептосферы. Она находит выражение в решении следующих задач: 1. Рассмотреть, какие идеи теории поля и в работах каких исследователей обычно относились в рамках системно-структурной парадигмы к противоречивым, не имеющим однозначного решения. 2. Выделить проблемы в теории поля – концептосферы в рамках нового когнитивного подхода. 3. Попытаться дать предварительные ответы на поставленные в истории изучения поля – концептосферы вопросы.

Некоторые исследователи полевых структур, работавших в рамках системно-структурной парадигмы, попытались определить круг вопросов, не имевших тогда удовлетворительного решения. Ю.Н. Караулов выдвинул ряд проблем, связанных с определением статуса поля: внеязыкового, языкового или ментального [3]: 1. Является ли поле языковой единицей, «единицей смысла», или природа его иная? С одной стороны, однозначность границ, автономность, целостность, непрерывность должны свидетельствовать в пользу первого предположения. С другой стороны, относительный характер самостоятельности поля, аттракция элементов и широкое взаимодействие полей друг с другом лишает поле той определённости, которая необходима ему как единице языка. 2. Входят ли многозначные слова в несколько полей, или одно слово может быть элементом лишь одного поля? 3. Как понимать непрерывность и структурированность поля: как плоскую, двухмерную, «мозаичную» структуру или как сложную, многоуровневую, глубинную? 4. Какова психологическая реальность поля? Относится ли она к сфере опыта, к внеязыковой реальности, к «промежуточному» миру? Поле – это свойство языка или эвристический приём?

Б.Плотников в «Основах семасиологии» [4] анализирует трудности семантической классификации лексики, также отмечает «колеблющийся» статус поля. Одна из них – несовпадение результатов применения двух подходов к семантической классификации лексики: 1) соотнесения определённого участка лексики с областью понятий или реалий (изучения системных групп лексики) и 2) выявления общности значений слов на основе внутрилингвистической процедуры компонентного анализа. Так, слова *мяч*, *апельсин*, *глобус* относятся к разным семантическим группам, но имеют интегральный признак шарообразности. Слова *люстра* и *потолок*, *снег* и *земля*, *чашка* и *чай* не входят в общие тематические группы, хотя они связаны друг с другом по смежности. А слова *письмо* и *конверт*, *рельсы* и *шпалы*, *кирпич* и *раствор*, также связанные по смежности, относятся к общим тематическим группам. Б.Плотников объясняет эти противоречия неполным совпадением значения слова и содержания реалии. Реалия обладает объективными свойствами, не зависящими от человека. Значения же слов отражают существенные, актуальные для человека свойства предметов, но не отражают несущественные, неактуальные, безразличные для человека. Объединение слов в системные группы происходит на основе существенных элементов лексического значения, которые могут представляться не одинаковыми различным исследователям. Другой проблемой семантической классификации лексики является вопрос о степени обобщённости гиперонимов, объединяющих тематическую группу слов. Понятно, например, что выделение группы «Конкретные предметы» неправомерно

в силу чрезмерной обобщённости темы. Сходную проблему выдвигал С.Г. Шафиков [5].

Ряд вопросов может быть предъявлен к полевым исследованиям последнего времени: 1. Каковы существенные, неотъемлемые свойства поля, без которых поле «исчезает»? 2. Как уточнить критерии отнесённости групп лексики к тому или иному типу поля? 3. Имеются ли ядро и периферия в понятийном поле (концептосфере)? Каковы основания их определения? 4. Возможно ли совмещение системной и когнитивной моделей поля при его изучении? Если да, то какие из корреляций формируют структуру поля – концептосферы? 5. Наконец, какова методика изучения поля – концептосферы с точки зрения современных лингвистических парадигм?

Попытаемся в первом приближении дать ответы на поставленные в истории изучения поля вопросы.

1. Языковой – неязыковой характер концептосферы. Однозначность границ, автономность, целостность, непрерывность концептосферы, вероятно, свидетельствуют не о том, что она носит исключительно языковой характер, а о том, что работа нашего сознания над интерпретацией слов либо информации в области определённой концептосферы в результате приводит нас каждый раз к однозначному выбору той области, о которой идёт речь. Относительный же характер самостоятельности концептосферы, аттракция элементов и широкое взаимодействие их друг с другом, лишаящие её той определённости, которая необходима ей как единице языка, показывают, что названные черты, скорее, описывают ментальный характер выявления концептосферы и относятся к работе нашего сознания.

2. Входит ли многозначная единица в понятийное поле (концептосферу)? Многозначная единица может входить в понятийное поле, так как значения полисеманта тесно связаны между собой как в сфере языка, так и в сфере нашего сознания. Как показано в исследовании Воронойской школы, семантема сама имеет право рассматриваться в качестве полевой структуры, так как имеет ядро и периферию, и одновременно входить в состав понятийного поля (концептосферы).

3. Как понимать структурированность поля: как двухмерную, «мозаичную» или многоуровневую, глубинную? Новое, улюблённое понимание поля как концептосферы требует видения его структуры как многоуровневой, глубинной, пространственной. Подобный взгляд на структуру концептосферы представлен в работах С.А. Жаботинской: фреймовая сеть, состоящая из базовых отношений нашего сознания (предметный, акциональный, посессивный, таксономический и компаративный фреймы), имеет в своих узлах слоты (предмет, действие, есть, есть как и др); на фреймовую сеть накладываются домены – области концептуализации, «побуждающие» фреймовую сеть к воз-

никновению у её слотов определённых, зависящих от области концептуализации ролей. Концептуальная и лексическая сферы не совпадают: у них различные средства реализации, они не полностью покрывают друг друга. Понятийная сфера большей частью может напоминать мозаику (в более поздних работах – сеть), в ней есть лакуны (незадействованные участки фреймовой сети) и перекрещивания (узлы, слоты). Пространственная (сетевая, причём замкнутая на себе, которую нельзя превратить в плоскость) структура кажется более подходящей для поля, чем плоскостная («мозаичная»), так как природу ментальных процессов невозможно представить в виде мозаики: сеть может напрямую соединять не только рядом расположенные, но и удалённые друг от друга узлы.

4. Понятийное поле (концептосфера) обладает психологической реальностью, по крайней мере большей, чем семантическое поле, изучение которого сегодня уже кажется очень односторонним. Оно относится к сфере опыта и к «промежуточному» миру, если под ним понимать ментальный мир человека. Поле в традиционном понимании представляется сегодня, с позиций когнитивной лингвистики, эвристическим приёмом, в то время как концептосфера кажется сегодня характерной особенностью связанных между собой процессов мышления и использования языка.

5. Как преодолеть трудности систематизации лексики? В рамках системно-структурной парадигмы эти трудности непреодолимы. Б.Плотников сам объясняет причины этого. Противоречия иерархической классификации лексики частично преодолеваются введением фреймового подхода, который позволяет, по словам С.А. Жаботинской, преодолеть иерархическую, род-видовую модель классификации, требующую выдвижения только одного из ряда соположенных критериев, в то время как онтологически эти критерии не иерархичны. Следовательно, их соподчинение зависит от субъективной точки зрения исследователя. Сетевая же модель концептосферы, основанная на базовых фреймах, позволяет избежать такого субъективизма.

6. Вопрос о степени обобщённости гиперонимов, объединяющих тематическую группу слов, мы попытались решить, обобщив критерии разграничения групп лексики по объёму входящих в них единиц. Если внутри исследуемых групп имеется несколько уровней обобщения, следует говорить о микрогруппах.

7. Какова методика изучения концептосферы? Опираясь на фреймовую семантику, предлагаемую С.А. Жаботинской, опишем возможную методику её применения к исследованию концептосферы. Сначала производится интуитивно-дефиниционный выбор лексем, относящихся к данной концептосфере. Он может осуществляться на

материале толковых словарей и текстов различной коммуникативной и стилистической направленности. Далее определяются базовые домены данной концептосферы, их связи с помощью акциональных либо других фреймов, а также фреймовая структура доменов.

Таким образом, в рамках системно-структурной парадигмы в связи с теорией поля были поставлены следующие вопросы: о языковом, семантическом или понятийном статусе поля; о вхождении либо невхождении многозначной лексемы в одно поле; характер структурированности поля; степень реальности поля; субъективизм в выделении иерархических групп лексики; вопрос о степени обобщённости гиперонимов, объединяющих тематическую группу слов. В русле когнитивного подхода решаются те же вопросы, к которым можно добавить проблему ядра и периферии в понятийном поле (концептосфере), возможность совмещения системной и когнитивной моделей поля при их изучении, а также вопрос о типах корреляций, формирующих поле; наконец, проблему методики изучения концептосферы, с точки зрения современных лингвистических парадигм.

Перспективными направлениями изучения концептосферы считаем разработку новых методик когнитивного, культурологического изучения концептосфер, а также практические исследования любых лексических групп.

ЛИТЕРАТУРА

1. Васильев В.П. Тематическая концептосфера в лингвистическом представлении. – Томск: ТГУ, 2005. – 117 с. (Вестник Томского государственного университета: Общонаучный периодический журнал. Бюллетень оперативной научной информации № 46. Апрель 2005.
2. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. № 9: Проблеми прикладної лінгвістики. – Одеса: Астропринт, 2004. – С. 81-92.
3. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – М.: Наука, 1976. – 356 с.
4. Плотников Б. Основы семасиологии.
5. Шафиков С.Г. Теория семантического поля и компонентной семантики его единиц. – Уфа: Башкирский университет, 1999. – 88 с.
6. Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка). – М.: Издательство Академии наук СССР, 1962. – 286 с.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются проблемы теории поля и концептосферы, разработанные в рамках системно-структурной и когнитивной

парадигм и относящиеся к противоречивым и не имеющим однозначного решения. В статье предпринята попытка дать предварительные ответы на поставленные в истории изучения поля – концептосферы вопросы, такие как статус поля, его структурированность, методика изучения поля – концептосферы с учётом последних когнитивных исследований.

SUMMARY

The article considers the problems of the theory of a field and a conceptual sphere, which appeared in the field of the structural and cognitive investigations and are viewed as contradictory and not having definite decision. In the article the attempt of answering the questions, which were moved in the history of field explorations, is made. These questions are the status of a field, its structure, the methods of field and conceptual sphere's investigations.

*Т.В. Марченко
(Горлівка)*

УДК 81.0

ЗАКОНОМІРНОСТІ НЕПОВНОТИ КВЕСИТИВІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Аналізуючи комунікативний акт, можна виділити такі його основні складники, як мовленнєвий акт (висловлювання мовця) і аудитивний акт (акт слухача, одержувача), тобто комунікативний акт умовно становить собою мікродіалог. Як стверджує Ф.С. Бацевич, спілкування – це завжди “зустріч з іншим”, “це акт взаємодії особистостей” [1, с. 103].

Найяскравішим компонентом спілкування, що завжди передбачає якусь відповідь, а тому є “ініціатором” комунікації, постають питальні конструкції, первинною функцією яких є вираження запиту мовця, який спрямований на з'ясування невідомої інформації чи на її уточнення.

Мета статті – встановити закономірності неповноти квеситивних конструкцій у сучасній українській мові. Для досягнення мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) подати еволюцію поглядів на питальні речення; 2) визначити функції питальних речень; 3) з'ясувати структуру таких одиниць.

Вивчення питальних речень, яке своїми початками сягає минулих століть, має тривалу традицію. Аристотель першим намагався проаналізувати питання в логічному аспекті, хоча й вилучав цю категорію із сфери аподейтики. Зокрема, філософ розглядав питання у двох на-

прямах: у плані “діалектичному”, де він з’ясовував, як треба користуватися запитаннями в суперечках, щоб перемогти опонента; у плані пізнавальному – аналізувалися способи формулювання питань при дослідженні навколишнього світу. Будь-яке мовлення, за Аристотелем, щось позначає, але не всяке стверджує. Питання чи моління – це мовлення, але вони нічого не стверджують і не заперечують, а тому вони не виражають ні істини, ні хиби [6, с. 25]. Отже, логіки та граматисти встановили, що в питальних реченнях судження не міститься. Хоча “світобачення людини, її ставлення до світу визначається питанням не меншою, а можливо, і більшою мірою, ніж судженням. Питальне речення, навіть якщо воно не обтяжене додатковими відтінками значення, містить у собі чинник мовця хоча б у тому, що виражає спрямованість інтересів людини, яка ставить питання” [9, с. 3]. Повідомлення – це констатація факту дійсності, яку спостерігає мовець, або ж це вираження його думки щодо того чи іншого факту дійсності. Питання ж завжди передає позицію активного комуніканта, воно спрямоване на додання картині світу цілісності, тому що належить до невизначених для суб’єкта мовлення фрагментів дійсності.

Проблематика питальності актуалізується наприкінці ХХ ст. Можна говорити про народження нової галузі логічної науки – інтеррогативної, або еротетичної, логіки, лінгвістичний напрям у якій пов’язують зі специфічним характером розуміння значення питання.

Українські науковці в дослідженні проблеми питальних речень найбільше уваги приділяють їх класифікації (П.С. Дудик [5], Л.О. Кадомцева [8], Н.В. Кондратенко [9], С.Т. Шабат [13]), засобам оформлення питальності (А.П. Загнітко [7], Н.В. Гуйванюк [4], С.Т. Шабат [13]), інтонації як одному із засобів вираження питальності (І.В. Борисюк [2]).

Сучасні лінгвісти переважно вважають питальні речення особливим комунікативним (І.Р. Вихованець, Г.Г. Почепцов) або функціональним типом (І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська). Але останнім часом з’являються роботи, у яких дослідники повертаються до розгляду питальних речень як особливого модального різновиду, при цьому модальність трактується в широкому значенні (див. дисертаційне дослідження С.Т. Шабат “Категорія питальної модальності в сучасній українській мові”, у якому визначено питальне речення “як висловлення, що містить апелюване до адресата запитання, яке функціонально спрямоване на одержання потрібної інформації щодо предмета думки, на встановлення реальності чи ірреальності основного змісту речення, а також на повідомлення мовцем емоційно-експресивного ствердження чи заперечення, спонукання співрозмовника до певної дії, вираження здивування, сумніву, оцінки тощо” [13]). Ми вважаємо питальні речення функціональним ти-

пом, тому що їхнім основним “місцем перебування” є комунікативний акт з прагматично-інтенційним змістом отримання певної інформації. Семантична структура питального речення свідчить про те, що в кожному запитанні є два елементи: 1) те, що відомо; 2) те, що вимагає з'ясування. Ставлячи запитання, мовець виходить з того, що відомо йому, а також з того, що, можливо, відомо й адресату (реципієнту), котрий мав би забезпечити адресанта потрібною інформацією. Пресупозицію запитання “складають умови, при яких питання може бути використано з метою вимоги інформації” [12, с. 26].

У комунікативному акті “запитання має бути таким, щоб особистий погляд адресанта був достатньо прихованим за нейтральною формою питання” [10, с. 127]. Визначаючи гносеологічні та комунікативні функції питання, М.О. Луценко зауважує, що в когнітивній взаємодії питання, з одного боку, має бути більш чи менш нейтральним щодо того, кому адресоване; з іншого боку, воно повинне мати конструктивний характер щодо інформації, про яку запитують [10, с. 128].

За комунікативною настановою дослідники виділяють такі функції питальних речень: первинну, яка полягає в отриманні відповіді на запитання (“у реченнях прямої уточнювальної питальності або частково питальних чи прямої з'ясовувальної питальності” [11, с. 23]), і вторинну, що пов'язана з вираженням експресивного заперечення в риторично-питальному реченні з вираженням різних емоційних реакцій на певні події, обставини життя [3, с. 442-443].

С.Т. Шабат, диференціюючи функціонально-семантичні типи питальних речень, які об'єднуються на основі первинних і вторинних функцій, виокремлює власне-питальні (первинна функція) і невластиві-питальні (вторинна функція) реченнєві конструкції [13, с. 13-14]. Критерієм розрізнення таких функцій, на її думку, є запит мовця як універсальна категорія питальності. Установлений комплекс питальних реалізацій запиту визначає “парадигму об'єктивних (власне-питальних) і суб'єктивно-модальних (невласне-питальних) речень” [13, с. 13]. Об'єктивне значення питальних речень полягає в прагненні з'ясувати й уточнити конкретну інформацію, встановити реальність / ірреальність повідомлюваного й реалізується, на думку С.Т. Шабат, двома типами власне-питальних речень: реченнями з питальним компонентом та реченнями без питального компонента. Крім того, з-поміж функціональних типів власне-питальних речень дослідниця виокремлює альтернативні, зустрічні, уточнювальні запитання та перепити.

Вторинні функції питальних структур пов'язані з вираженням суб'єктивно-модальних значень й авторською модальністю, що передбачає й визначає вибір мовних одиниць для репрезентації конкретної інтенції мовця. Для невластиві-питальних речень характерне розходження між формою (нейтралізована сема денотативного влас-

не-питального плану зосереджена лише в структурній схемі питального речення) й ілокутивним потенціалом суб'єкта мовлення, оскільки основною функцією таких конструкцій є все ж таки інформативна – передавання повідомлення, спонукальних ефектів, оцінок тощо [13, с. 13]. До основних типів невласне-питальних речень належать риторичні та активізаційні, емоційні та авторизовано-оцінні, фактичні та контактні запитання, тобто ті питальні висловлення, які виражають смисли інших комунікативних типів речення чи різноманітних модально-оцінних відношень. У більшості випадків відповіді в таких реченнях мовець не очікує. Іntenційність адресанта мовлення спрямована не на відповідь, а до почуттів адресата.

У нашій роботі ми досліджуємо особливості тільки тих конструкцій, які мають мету “здобути” інформацію про якийсь факт, тобто основний тип власне-питальних речень.

Основною моделлю квеситивного мовленнєвого акту вважається ситуація “запитання – відповідь”, у якій експліцитно окреслено: 1) суб'єкт мовлення – адресант; 2) суб'єкт, якому адресоване запитання, – адресат; 3) неозначений предикат, неозначеність якого треба зняти [14, с. 361]. Це модель успішного комунікативного акту, за якого мовець, одержавши відповідь на поставлене запитання, постає вже в новій мовленнєвій ситуації, яка є асиметричною щодо питальної. Оскільки метою дослідження є аналіз тільки мовленнєвого акту, мовленнєвої дії адресанта, тому з'ясуємо особливості неповноти квеситивних мовленнєвих актів, що вимагають лише загальної або часткової інформації про явища об'єктивної дійсності.

Розгляд семантико-синтаксичної структури питальних конструкцій, що є мовним засобом вираження квеситивних мовленнєвих актів, дозволяє виділити групи цих одиниць.

Найчисленнішими виявилися питальні конструкції з елімінованим предикатом різної семантики:

1. Реченнєві конструкції з елімінованим предикатом зі значенням руху. Серед них виокремлюються одиниці з питальними словами, що є особливим маркером саме питальних речень, ці слова визначають семантику елімінованого предиката: *Вмостилися, рушили: Вас куди?* (М.Меднікова); *“О, якими вітрами?” – сказав він, потискаючи мою руку* (О.Вільчинський).

Другу підгрупу становлять питальні конструкції без питального елемента, з-поміж яких – і загальнопитальні, і частковопитальні, тобто питання, що вимагають підтвердження якоїсь інформації або уточнення її: *“Агов, земляк! Ти з неба чи на небо?”* (І.Багряний); *“То ви з Києва?” – поцікавилася дружина, виносячи з кухні великий казан з тушеною картоплею* (О.Шевченко). Основним показником елімінації предиката руху є наявність локативної синтаксими (найчастіше вока-

тивної синтаксеми кінцевого пункту руху або засобу руху): *“Здрастуйте! Ви додому? Так нам до алейки разом”* (Ю.Смолич); *“Ви на машині?”* (Є.Кононенко).

2. Реченнєві конструкції з елімінованим предикатом будь-якої дії: зі значенням мовлення: *“А ви щось, господа гімназисти, про війну?”* (Ю.Смолич); *“Проти ненависті такою ж ненавистю, на злобу – злобою?”* (О.Гончар); зі значенням буття: *“Пан президент у кабінеті?”* (В.Винниченко); будь-якої іншої фізичної дії: *Нині Ремез копав картоплю, бо вже всі сусіди позабували про свої городи, давно лисі і ямкуваті... приїхав Мишко Чигир. Попустив на конях упряж і, топчучи карячкуватими ногами стежку, пішов до Ремеза: “Сам?” – подав широку долоню (Г.Шкляр); Олеся сіла за сусідній столик. Тала підбігла з ганчіркою, протерла поверхню. “А може?” – промукав Матвій (Є.Кононенко); Він витяг з кишені пачку “Прими”, протягнув Стефанові: “Будеш?” (О.Шевченко). Більшість таких конструкцій складається з одного елемента, адже основне комунікативне навантаження несе саме він.*

Окрему групу утворюють питальні конструкції з елімінованою об’єктною синтаксемою: *“Мені треба просто поговорити з тією дівчиною, а це може не сподобатися її друзям. І зброя мені потрібна лише на крайній випадок... Ну то як? За сто баксів дістанеш?”* (О.Вільчинський); *“А що каже влада? – сказав Зеник. – Глухо? Гальмують?..”* (О.Вільчинський); *“А я, бачите, причепурилася. Іду в кіно. Сьогодні показують “Дорогу” Фелліні. Бачили?”* (П.Загребельний); *“А вдень не міг принести?”* – *нарешиті спитала вона (В.Шевчук).*

Однією з особливостей питальних конструкцій є майже повна відсутність суб’єктної синтаксеми. Імовірно, це пояснюється тим, що адресант, звертаючись до співрозмовника за якоюсь інформацією, не має потреби називати цю особу (або особи), адже вона відома й зазвичай бере участь у комунікативному акті: *“Пригадуєш “Дорогу в Провансі” Ван Гога?”* – *озивається до мене після мовчання Заболотний (О.Гончар); “Мене в чомусь звинувачують?”* (М.Меднікова); *“Притягувався?”* (А.Кокотюха).

Питальні конструкції – це основний компонент діалогічних моделей комунікативного акту, вони належать до його опорних компонентів. 90% таких питальних речень є неповними, що мотивується максимальною динамікою змістової площини. Функціонування питальних конструкцій у комунікації відзначається насамперед суб’єктивністю, активною мовленнєвою позицією автора запиту та його свідомим вибором найбільш релевантної моделі для висвітлення потрібної інтенції. Звичайно, розглядаючи питальні мовленнєві акти, не варто забувати про репліки-відповіді, адже навряд чи без них відбудеться комунікація. Однак зв’язок між діалогічними репліками важко підве-

сти під якусь структурну схему, граматизувати, оскільки неможливо передати безпосередню тональність та атмосферу спілкування, той змістовий емоційно-експресивний діапазон, що існує між комунікантами в певний відрізок часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Вид. центр “Академія”, 2004. – 344 с.
2. Борисюк І.В. Уточнююче питання в українському діалогічному мовленні // Мовознавство. – 1973. – № 3. – С. 46-49.
3. Грищенко А.П. Питальні речення // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 442-443.
4. Гуйванюк Н.В., Шабат С.Т. Питальні речення в сучасній українській мові: Навч.-метод. посібник / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці: Рута, 2000. – 66 с.
5. Дудик П.С. Питальні речення і питальні слова-речення // Укр. мова і л-ра в шк. – 1975. – № 1. – С. 26-36.
6. Жинкин Н.И. Вопрос и вопросительное предложение // Вопр. языкознания. – 1955. – № 3. – С. 22-34.
7. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
8. Кадомцева Л.О. Функціональні різновиди речень з однорідними присудками // Мовознавство. – 1987. – № 3. – С. 17-22.
9. Кондратенко Н.В. Питальні речення в українському поетичному мовленні: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2001. – 16 с.
10. Луценко Н.А. Гносеологические и коммуникативные функции вопроса // Филос. науки. – 1990. – № 6. – С. 126-130.
11. Плющ М. Функціональний і комунікативно-прагматичний аспект дослідження питальних речень // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії Зб. наук. пр. Рівн. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне: РДГУ, 2005. – Вип. 13. – С. 22-25.
12. Санникова Н.Ф. Пресуппозиция вопросов // Проблемы семантического синтаксиса (Лингвистическая пресуппозиция). – Пятигорск: ПГПИИЯ, 1975. – С. 26-36.
13. Шабат С.Т. Категорія питальної модальності в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпат. держ. ун-т ім. В.Стефаніка. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с.
14. Шабат-Савка С. Роль антропоцентричного фактора у моделюванні діалогічних ситуацій // Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. – Вип. 13 / Укл. А. Загнітко та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – С. 360-364.

АННОТАЦІЯ

Статья продолжает цикл публикаций, посвященных исследованию неполноты предложения в современном украинском языке в аспекте прагматики. Автор, опираясь на уже известные исследования вопросительных предложений, делает попытку выявить особенности неполноты квеситивных коммуникативных актов.

SUMMARY

The article continues the series of publications, devoted to the research of incompleteness of sentences in modern Ukrainian in an aspect of pragmatics. The author, leaning on known researches of interrogative sentences, tries to define the features of incompleteness of questioning communicative acts.

*Н.В. Павлик
(Бердянськ)*

УДК 811.161.2

**ФУНКЦІОНАЛЬНА СВОЄРІДНІСТЬ ДІЄСЛІВ
УМОВНОГО СПОСОБУ В ЕПІСТОЛЯРНМУ
МОВЛЕННІ**

Наукова робота присвячена дослідженню образно-експресивних значень граматичних форм способу дієслова в українському епістолярному мовленні. Актуальність такого дослідження зумовлена тим, що граматичні способи відіграють одну з суттєвих стилерозрізнювальних функцій і характеризуються лексико-семантичною різноманітністю прямих і переносних значень. Зроблено спробу розкрити особливості лексико-семантичної багатозначності дієслівних форм у межах одного способу, а також її трансформації в різних способах.

Епістолярна спадщина українських письменників може стати важливим джерелом вивчення категорії способу дієслова. Вона розкриває розгалужену систему дієслівних форм, що різняться структурою, відтінками значень, стилістичним забарвленням.

Умовний спосіб означає дію, не реальну, а гіпотетичну, можливу, бажану, залежну від певних умов. Дієслова умовного способу, як і наказового, з категорією часу не зв'язані:

“Колядки і інше таке переписали б, може, й без мене, та весілля...” [17, с. 429]; “З великою охотою послала б я Вам їх тепер, але вони ще потребують хоч якого впорядкування або хоч переписки...” [21, с. 258].

Характерною рисою умовного способу є “максимальна фізична роз’єднаність при максимальній смисловій єдності” [40, с. 206]. Причому максимальна фізична роз’єднаність ні в якій мірі не означає відсутності тісного граматичного зв’язку між компонентами сполуки.

Найчастіше умовний спосіб функціонує в паралельному поєднанні двох дій, зв’язаних спільністю комунікативного завдання. Останні, як правило, функціонують присудками в складнопідрядному реченні з підрядними умови, наприклад:

“Якби мені Бог поміг докончить те, що я тепер зачав, то тойді склав би руки – та й у домовину” [23, с. 305];

“Дуже був би радий, коли б згадали мене часом” [3, с. 53];

“Якби були в мене кошти, я б їх видав” [17, с. 427].

Для поєднання підрядних умовних речень, як правило, використовуються сполучники *коли б*, *якби*, *аби*. Можливі конструкції з формою умовного способу в одній частині складного речення.

Коли форми умовного способу функціонують у простому реченні, значення умови в таких випадках виражається прислівником, дієприслівником або іменником, наприклад:

“Та хоча б яка мета малася!.. Легше б згинуть враз було в борбі...
Хоча б малесенький розмай для нерозважних дум!” [2, с. 218-219].

Частка *би* може сполучатися не тільки з особовою формою дієслова, а й з інфінітивом, зберігаючи при цьому характерне для неї модальне значення:

“Сказати би ледащо, так же ні, бо б’юсь як овечий хвіст” [23, с. 308];

“Час і буряки б скребти уже, та ще діжечка не набита” [17, с. 422];

“Врешті, я б рада заїхати і до Відня, і до Львова, але, говорячи без жартів, у мене ще замало сили...” [21, с. 265].

У проаналізованих листах умовний спосіб має ряд переносних значень. Форми умовного способу інколи наближаються до дійсного способу і виражають:

А) можливу дію:

“Взагалі можу сказати, що, хоча і небагато часу минуло, відколи вийшла моя книжка, але якби я видавала її тепер, то видала б інакше” [21, с. 256];

“... І я була певна тоді, що Ви б зрозуміли мої сльози і не образились би за їх...” [21, с. 291];

Б) неможливу дію:

“... Я нізащо не зробила б раді конвенансі або фальшивих гордоців...” [21, с. 331];

“... І через се друкують такі речі, яких запевне не одважились би показати жодній редакції якої чужоземної часописі” [21, с. 257];

2. А) доречну дію:

“А, звичайно, було б краще, коли б вона переїхала” [3, с. 43];

“От би добре видати для мужиків його життєпис з вибіркою деяких творів – по поводу столітніх роковин його смерті” [2, с. 247];

Б) недоречну дію: “Я також міг би висловитись, що не єсьм ані марксистом, ані народником, але се цілком нічого не пояснює: не про ліберію (за джерелом) ходить...” [2, с. 279];

3. Імовірну дію, припущення:

“Ми б на бандурці забринчали,

а циганчата б танцювали:

хоч би вже з лихом пополам.

Я б рад би був тобі як брату,

якби забіг до мене в хату” [23, с. 322];

“Якби вже я була в такій оспалості, то певне б затримала при собі усі свої і сумні і веселі пісні, не турбуючись давати їх до друку та пускати межі люди” [21, с. 256];

“Шкода мені, мамочко, що я не знала, на коли був призначений ювілей..., все ж таки хоч телеграму прислала б” [21, с. 324];

“Може, не кожний повірив би мені на такі слова, але хтось мені повірить, я знаю” [21, с. 328];

4. Побоювання:

“Я думаю, що мені хутко б сприкрився такий триб життя, але поки се для мене новість” [21, с. 251];

“Не знаю, як для кого, а для мене та хвилина, коли б я побачила свою докладну біографію в друку, була б найприкрішою хвилиною мого життя, дарма що в моїй біографії не знайшлось би нічого ні особливо цікавого для людей, ні надто ганебного для мене самої” [21, с. 256].

Аналіз епістолярних текстів засвідчив уживання дієслів умовного способу в інших семантичних відтінках, що супроводжують основне значення лексеми. Зокрема, вони можуть виражати:

Прохання:

“Був би дуже радий, коли б Ви обізвались хоч двома-трьома словами, щоб я знав, що Ви мене не забули ще, щоб мав звістки про Вас та Вашу родину” [3, с. 48];

“Чи надрукували б Ви переклад або перебірку книжки політично-економічного змісту? Я б тоді прислав Вам частинами на кожне число журналу, а щоб Ви редагували” [2, с. 272];

Бажану дію:

“Бажав би я, щоб воно теж увійшло у збірочку моїх оповідань, якщо тільки будуть видані вони” [17, с. 424];

“Ти зробила б мені велику приємність, коли б написала, бо самому так трудно вибирати, багато виходить часу та й купиш часом щось непотрібне...” [3, с. 50];

“Коли б хтось дорогий міг бачити той золотий Єгипет тоді, як хтось виїздив звідти!” [21, с. 393];

Докір:

“Се правда, що Лаговський під час хвороби міг здатися кожному нудним, але Шмідти не показали б йому так виразно сього, якби вважали його зовсім рівним собі... Вони поважали б право кожної людини бути часом хворою, неінтересною, навіть нудною...” [21, с. 347-348];

Пропозицію:

“Але я з охотою поговорила б з Вами про Вашу поему і з технічного, і з річевого погляду, може, справді Вам було б добре “подумати вголос” в моїй присутності” [21, с. 295];

“Якби Ваш знайомий літерат був цікавий бачити мене, то я була б дуже рада його пізнати, я дуже високо ціню дружбу” [21, с. 265];

“Крім того, Ви могли б порадити кому-небудь з московських поетів (може, у Вас є знайомі) звернути увагу і на поезію українську та перекласти дещо” [21, с. 250];

Застереження:

“Якби не була научена досвідом гірким, то знов би розсипалась в гірких фразах, але тепер знаю, що шкода мови, отже, на сьому скінчаю, щоб не затроювати душі собі і тобі” [21, с. 250];

“Приїхати ж до Львова і лежати в готелі невесело, та я й не влягала б при моїй натурі... – а се могло б скінчитись дуже сумно для мене, бо зруйнувало б з такою тяжкою бідою заложені підвалини” [21, с. 265].

У процесі аналізу семантичних можливостей дієслів О.С. Шевчук зауважила, що форми умовного способу спроможні набувати значень, характерних для наказового, зокрема значення запрошення, категоричної вимоги, дозволу, пом’якшеного наказу, дорікання [64, с. 43]. Однак письменницькому епістолярію такі форми не властиві.

Відомий український синтаксист О.Д. Пономарів відзначив ще одну функціональну властивість дієслів умовного способу – здатність виражати значення спонукальне й бажальне [58, с. 262].

За О.Д. Пономаревим, спонукальне значення дієслів умовного способу – це своєрідне поєднання умовності й наказовості: ти напиши – ти написав би; ви послухайте – ви послухали б. Дієслова із цим значенням виражають спонукування пом’якшено, не так, як дієслова наказового способу. Їхньою додатковою ситуаційною ознакою є властивість поєднуватися з 2-ю особою множини в реченнях із звертанням: “Таточку, голубчику, ви б краще лежали” (І.Тобілевич).

Форми умовного спонукального можуть утворюватись описово – додаванням до форм умовного способу наказової частки *хай* (*нехай*): Хай би він заспівав. Проте у проаналізованих листах подібних одиниць нами не зафіксовано.

На противагу спонукальному, бажальне значення умовного способу в письменийському епістолярії використовується досить активно. Особливо часто ці форми зустрічаються в листах Лесі Українки. Бажальне значення умовного способу передається поєднанням дієслова минулого часу, що виражає ввічливе прохання, побажання, з неозначеною формою дієслова:

“Я, власне, тому і хотіла б, щоб хтось з моїх товаришів міг би рівночасно зі мною замешкати на вільнішій землі, що се був би поділ праці” [21, с. 317];

“... Тільки хотіла б знати, якої правописі хочете Ви триматись при записах етнографічних...” [21, 259];

“Я б хотіла, щоб мій “Ответ” вийшов раніше збірника” [21, с. 301];

“Хотіла б я, щоб Ви могли так само сказати і про мене, коли побачите мене...” [21, с. 262].

Проаналізований матеріал свідчить, що частота використання форм умовного способу в епістолярних текстах досить низька, за винятком листування Лесі Українки. Саме в її епістолах найбільше вжито подібних граматичних форм.

Отже, умовний спосіб виражає ірреальну дію, бажану або можливість за певних умов. Досліджений текстовий матеріал засвідчив, що умовний спосіб має ряд переносних значень, зокрема: здатний виражати можливу / неможливу дію; доречну / недоречну дію; імовірну дію, припущення; прохання; бажану дію; докір; пропозицію тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
2. Грабовський П.А. Вибрані твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1985. – Т. 2: Статті, нариси. Оповідання. Листи. – 344 с.
3. Коцюбинський М.М. Твори: В 7 т. – К.: Наук. думка, 1975. – Т. 7: Листи. – 415 с.
4. Тесленко А.Ю. Прозові твори; Драматичні твори; Вірші; Листи. – К.: Наук. думка, 1988. – 480 с.
5. Українка Леся. Твори: В 4 т. – К.: Дніпро, 1982. – Т. 4: Оповідання; Статті; Листи. – 438 с.
6. Шевчук О.С. Семантичні можливості граматичних форм способу дієслова в сучасній українській мові // Семантика і функції граматичних структур. – К.: НМК, 1991. – С. 38-50.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються стилістичні функції та семантична багатозначність граматичних форм умовного способу дієслова в українському епістолярному мовленні.

SUMMARY

Stylistic functions and semantic polyvalence of verbal grammar forms of conditional mood in Ukrainian epistolary speech are considered in the article.

*Т.М. Радіонова
(Горлівка)*

УДК 811.161.2'373.7

ЕВОЛЮЦІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ НА СТАТУС І СТРУКТУРУ РЯДУ ЯК МОВНУ ОДИНИЦЮ

З-поміж синтаксичних інновацій, що визначають лінійну структуру сучасного українського речення, важливе місце займає поняття ряду, яке часто ототожнюється з поняттям однорідності, оскільки у цьому разі ряд кваліфікується як лінійно незамкнута структура, прикметною ознакою якої постає можливість потенційного розгортання й збільшення кількості компонентів. У сучасній лінгвістиці наявні дослідження, присвячені проблемі так званих сурядних рядів, але єдиного підходу до аналізу і правильного трактування таких конструкцій досі не існує. Навіть найсучасніші лінгвістичні словники не подають визначення ряду, його тлумачення залишається оспором, що позначається на його вжитку.

Метою статті є аналіз постановки та еволюції лінгвістичних поглядів на проблему ряду, висвітленню основних теорій вивчення структури і семантики і етапів вивчення проблеми у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві. Дослідження цієї проблеми вимагає розв'язання таких **завдань**: висвітлити етапи вивчення проблеми у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві; встановити диференційні та кваліфікаційні ознаки ряду.

Ряд як таксономічна категорія закріплений в математиці (числовим рядом називається формально нескінченна сума чисел), в біології (у значенні "серія"), у хімії (як абсолютна або відносна послідовність розташування металів та іонів), у фізиці ряд виражає результат групування одиниць сукупності за однією кількісною ознакою (дискретні, інтервальні ряди). Неважко помітити ті спільні риси, які яскраво проступають на тлі наведених визначень, а саме: 1) по-

слідовність певних субстанцій; 2) групування субстанцій за однією і / або кількома спільними ознаками; 3) лінійне розгортання ряду шляхом підведення перераховуваних величин до спільної риси.

Про розмаїття підходів до розуміння такого типу конструкцій у лінгвістиці свідчить велика кількість термінів, що використовуються на позначення цих синтаксичних феноменів залежно від аспектів їх вивчення: злиті або стягнені (зараз ще дубльовані) члени речення, слабкі групи слів, асоціативні синтагми, сурядні словосполучення, словесні ряди тощо.

Найважливішими напрямками в опрацюванні теорії сурядних рядів постають **формально-логічний**, що охоплює розгляд і тлумачення мотивації вживання однорідних членів речення шляхом абсолютно-го або відносного прирівнювання речення й судження, і **власне-синтаксичний**, який ґрунтується на концепції функціональної тотожності компонентів ряду, характері їхнього зв'язку та особливостях структури. Перший напрямок спирається на філософську граматику й вважає сурядні комплекси результатом злиття (стягнення, трансформації) речень в одне цілісне реченнєве утворення на основі спільного підмета, присудка чи поширювального члена речення (див. праці М.І. Греча, П.Басистова, П.Перевлеського, І.І. Давидова, Я.Головацького, М.Осадци, С.Смаль-Стоцького, Ф.І. Буслаєва, почасти О.О. Шахматова, на сучасному етапі Т.П. Ломтева, Н.С. Валгіної, І.І. Слинька, Н.В. Гуйванюк, І.І. Кучеренка, Л.О. Кадомцевої, І.С. Яремчук, представників семантичного синтаксису). Другий напрямок враховує функціональну тотожність сурядних членів, характер їх зв'язку та особливості структури словесних рядів. Тут можна виділити два основних підходи. Деякі вчені розглядають сурядні об'єднання слів в аспекті словосполучення, інші виводять сурядні ряди слів за межі словосполучення й вважають їх сферою синтаксису речення, звертаючи увагу на принципи й засоби поєднання словоформ у таких рядах (пор. погляди П.Ф. Фортунатова, М.М. Петерсона, І.С. Нечуя-Левицького, Є.К. Тимченка, О.М. Пешковського, В.В. Виноградова, Л.А. Булаховського, М.С. Поспелова, Н.Ю. Шведової, А.М. Мухіна, Я.Бауєра, Р.Мразека, Л.Двонча, Й.Грбачека та ін.).

Представники першого напрямку пояснюють уживання в реченні однорідних членів не граматичними закономірностями мови, а шляхом абсолютно-го або відносного прирівнювання речення та компонентів судження.

Згідно з постулатами формально-логічного напрямку, найбільш послідовно обстоюваного А.Арно, К.Лансло у „Всезагальній раціональній граматиці (Граматиці Пор-Рояля)”, розвинутого й поглибленого в працях лінгвістів ХІХ століття (С.Смаль-Стоцький, І.Могилянський, Я.Головацький та ін.), “форми мови служать найточнішим

вираженням усіх дій нашого мислення” [1, с. 27]. На основі цього Ф.І. Буслаєв стверджує, що речення – це і є судження, виражене словами. Ототожнення речення й судження певною мірою відіграло позитивну роль, оскільки було звернено увагу на однорідні члени.

Загалом уперше про однорідні члени як “результат злиття двох і більше речень” у русистичі написав М.І. Греч, який стверджував: “Головні й другорядні частини двох або більше речень... можуть складатися між собою, тобто зливатися в одне для показу однакового або рівноправного відношення різних понять, які становлять їх” [2, с. 371].

Отже, вчений не вважає сурядні ряди окремою синтаксичною категорією, а розглядає речення з ними як злите, як своєрідний вияв ускладненості, при цьому ускладненості такого рівня, при якому вона витлумачується як синонімічна складності.

Очевидно, що Д.М. Овсяннико-Куликовський був першим у русистичі, хто відмовився від терміна “злиті речення” або “стягнені”, але при цьому питання щодо статусу однорідних членів залишилося нерозв’язаним, тому що лінгвіст термінологічно не окреслює їх і не подає викінченої дефініції таких одиниць. Називаючи однорідні члени однаковиими або рівнозначними частинами речення, він не пропонує якимсь чином їх вирізнити, не робить висновку про те, що це особлива синтаксична категорія зі специфічними семантико-синтаксичними функціями й морфологічним вираженням. Це дає підстави констатувати, що саме Д.М. Овсяннико-Куликовському належить перша спроба актуалізувати це питання щодо входження таких компонентів до структури простого речення, але простого речення особливого типу [8, с. 270-285].

Пізніше поняття однорідності розвивалося на власне граматичній основі як самостійний об’єкт, що й позначилося на вивченні однорідних членів – синтаксичному. У центрі уваги перебувало тільки морфологічне вираження таких компонентів та особливості їх подання.

Дослідження О.О. Шахматова, О.М. Пешковського, що містять критику “механічного злиття” певних частин речення, сприяли розвитку поглядів на однорідність як на особливу синтаксичну категорію. Обидва мовознавці висловлювали сумнів щодо розуміння речень з однорідними членами як результату “механічного злиття” суб’єктів і предикатів двох або більше суджень-речень, однак продовжували користуватися терміном “злиття речень”, використовуючи його нарівні з терміном „стягнені речення”, але вкладаючи в поняття “злитості речень” новий зміст [15, с. 235].

На основі синтаксичних зв’язків означення з означуванним словом та кожного означення одного з одним у власному атрибутивному ряду О.О. Шахматов розмежовує синтаксично рівноцінні й не-

рівноцінні означення (однорідні / неоднорідні). Саме його принцип диференціації однорідних і неоднорідних означень залишається домінуючим і в практиці сучасної синтаксичної науки. Це позначалося на працях багатьох мовознавців, у тому числі й українських, які намагалися простежити семантичні різновиди таких однорідних і / або неоднорідних означень, виявити їхню семантичну і функціональну рівнорядність / нерівнорядність і под. [5, с. 6].

Найґрунтовнішими в історії вивчення однорідних членів постають теоретичні набутки О.М. Пешковського, який уперше в лінгвістичній науці вводить термін “однорідні члени речення”, під якими маються на увазі члени речення, “що поєднані або могли б бути без зміни граматичного смислу з'єднані сполучниками” [9, с. 406]. Концепцію О.М. Пешковського слід вважати етапною, оскільки саме з його міркувань випливає термінологічне позначення цих компонентів як однорідних та встановлення чи не найсуттєвіших ознак цього різновиду ускладнювачів речення: речова й граматична подібність, до яких згодом додається тотожність синтаксичної позиції та ін.

Значно пізніше О.С. Мельничук запропонував аналізувати однорідні члени речення на мовленнєвому рівні як такі, що піддаються динамічній видозміні у потоці мовлення, і тому слід виокремлювати „однорідні синтагми” [7, с. 465].

Поступово в українському мовознавстві панівним стає поняття однорідних членів, об'єктом аналізу – речення з однорідними членами [4, с. 126; 14, с. 347], що повністю мотивується логіко-граматичним тлумаченням цього явища й потенційною можливістю відновлення усіх необхідних компонентів з попереднього контексту, мовленнєвої ситуації тощо.

При сучасному тлумаченні проблеми однорідності та її статусу в синтаксичній системі мови увага зосереджується на закономірностях поєднання тих чи інших однорідних компонентів. Н.С. Валгіна зробила помітну спробу вдосконалити вчення про однорідні члени речення, хоча основної проблеми – проблеми ідентичності понять ряду й однорідності – вона по суті не торкається.

Термін “однорідні члени речення” в “Русской грамматике” (1980 р.) використовується непослідовно, та й він по суті замінений концептуальним визначенням ряду [11, с. 168].

Значну увагу цій проблемі приділяє А.Ф. Прияткіна, яка вважає, що ряд – це особливий тип конструкції, побудований на принципі синтаксичного паралелізму та наділений такими кваліфікаційними ознаками: а) сурядний зв'язок між компонентами ряду; б) загальна співвіднесеність із спільним членом речення; в) логіко-семантична схожість; г) наявність рівноправних синтаксичних відношень суряд-

ності, коли зовнішнім виразником сурядного зв'язку виступає сполучник, рідше – інтонація; г) морфологічна однотипність компонентів [10, с. 44]: *Хлопчик пише красиво, але з помилками. Ні з ким, навіть з сестрою, вона не дружила. Кому і коли ти казав про це?; Коли і де ми зустрілися з тобою, поєстро моя? Чому тоді і нині і там і тут, в нинішньому сьогодні ми так і не зрозуміли одна одну* (Г.Чубач. Життя зоря, с. 56). *Нам знову й знову пригадується оте босоноге дитинство, його чудернацькі стежки, які тоді і тут знову ятрять серце, піднімають з глибин душі найдорожче* (Гр.Тютюнник. Холодна м'ята, с. 77) та ін. На думку дослідника, ряд включає такі функціональні різновиди, як: 1) однорідні члени речення, 2) неоднорідні члени речення, зорганізовані різними формами сурядного зв'язку (приєднання, градація); 3) пояснювальну конструкцію.

Такі лінгвісти, як В.М. Перетрухін, Л.М. Зубріліна, О.Г. Руднєв та ін. відстоюють думку про те, що “однорідні члени знаходяться в однакових синтаксичних відношеннях з одним членом речення, виконують ідентичну синтаксичну функцію та об'єднані сурядним зв'язком” [13, с.102]. Так, О.С. Скобликова констатує, що “однорідні члени – це сукупність членів речення, які являють собою перелік назв однопланових в тому чи іншому відношенні предметів або явищ” і використовуються, “...коли в реченні повинні бути названі два або декілька суб'єктів або об'єктів тієї ж дії, дві або декілька ознак того чи іншого суб'єкта і т.ін. Слова, які входять до такого переліку, виконують тотожні семантико-граматичні функції й складають сурядне словосполучення” [12, с. 241-242]. Вже у цьому визначенні віддзеркалено синтез формально-граматичного (тотожність синтаксичної позиції), семантико-синтаксичного (тотожність функції і номінація кількох суб'єктів, об'єктів тощо) підходів у кваліфікації однорідності. Одна й та ж синтаксична роль однорідних членів речення найчастіше зумовлює тотожність їхнього граматичного вираження – „живання в однакових граматичних формах” [12, с.241-242], але О.С. Скобликова виходить за межі власної дефініції, акцентуючи, що ця особливість „не постає обов'язковою: чим більше різних способів допускається при вираженні певного члена речення, тим ймовірніша можливість різного граматичного оформлення відповідних однорідних членів” [12, с.242]. Тим самим лінгвіст виходить за межі однорідності у чітко регламентованому окресленні й намагається з'ясувати проблему однорідності на рівні ряду, хоча саме поняття ряду не використано.

При врахуванні багатоаспектності реченнєвої структури (формально-граматичний, семантико-синтаксичний, власне семантичний, комунікативний рівні (див. праці І.Р. Вихованця, А.М. Мухіна, Г.О. Золотової, А.П. Загнітка, М.В. Всеволодової, К.Г. Городенської та ін.), чітко простежується корелятивність сурядності з напрямками реалі-

зації синтаксичних зв'язків та їхніх формальних виявів, однорідності – із закономірностями формально-граматичної будови речення, ряду – з тенденціями побудови синтаксичних конструкцій, специфіки їх семантико-синтаксичної організації (семантико-синтаксичний критерій), з посіданням спільної комунікативної значущості (комунікативний аспект) та з підпорядкуванням єдиній семантиці – у широкому розумінні (власне семантичний аспект). Тому цілком логічним постає висновок про те, що поняття ряду значно ємніше від понять однорідності та сурядності. Водночас слід наголосити, що ряд та однорідність в одному зі своїх виявів прямо співвідносяться. Незважаючи на те, що проблемі сурядних сполучень слів (що по-різному називалися й часто розглядалися в різних аспектах) у лінгвістичній літературі приділялася значна увага, вона й сьогодні потребує глибокого й ретельного аналізу, оскільки залишається дискусійним питанням про обсяги сурядних сполучників та діапазон їх категорійної семантики, співвідношення із формами сурядного зв'язку і под.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. – М.: Учпедгиз, 1959. – 624 с.
2. Греч Н.И. Практическая русская грамматика. – СПб., 1834. – 406 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. Кулик Б.М. Курс сучасної української мови: Синтаксис. – 2-е вид., переробл. і доповн. – К.: Рад. школа, 1965. – 283 с.
5. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / За ред. Л.А. Булаховського. – К.: Рад. школа, 1951. – Т. 2. – 408 с.
6. Майданський М.Н. Стягнене речення, або речення з однорідними членами. Загальний огляд // Мовознавство, 1947. – Т. IV-V. – С. 174-190.
7. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наук. думка, 1966. – 324 с.
8. Овсяннико-Куликовский Д.Н. Синтаксис русского языка. – СПб., 1912. – 357 с.
9. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – 7-е изд. – М.: Учпедгиз, 1956. – 512 с.
10. Прияткина А.Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения: Учеб. пособие для филол. спец. вузов. – М.: Высш. школа, 1990. – 176 с.
11. Русская грамматика / Под ред. Н.Ю. Шведовой. В 2 т. – Т. 2: Синтаксис. – М.: Наука, 1980. – 710 с.
12. Скобликова Е.С. Очерки по теории словосочетания и предложения. – Куйбышев: Изд-во Саратов. ун-та, 1997. – 140 с.

13. Современный русский язык: Синтаксис / Под ред. Д.Э. Розенталя. – 3-е изд., испр. – М.: Высшая школа, 1979. – Ч.2. – 256 с.
14. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. акад. АН УРСР І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 515 с.
15. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – 2-е изд. – Л.: Учпедгиз, 1941. – 620 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена висвітленню етапів вивчення проблеми ряду у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві, зроблено спробу встановити основні суперечності й способи їхнього трактування.

SUMMARY

The present article deals with dichotomy nature of the range of the Ukrainian and foreign linguistics. Investigation of the main contradictions and the ways of their interpretation are the focus of our attention.

*Р.И. Стеванович
(Николаев)*

УДК 811.111'37:001.4

ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ПОДЪЯЗЫКА ЭВРИСТИКИ

В настоящее время, в эпоху научно-технического прогресса особое значение приобретает эвристика – наука о творческом мышлении, которая выработала алгоритм научного творчества, отражающий стадийность творческого процесса. Эта наука родилась на перекрестке философии, логики, психологии, кибернетики, математики и, будучи не сводима к каждой из них в отдельности, имеет свой предмет, цель. Предметом эвристики является процесс научного творчества, подразумевающий диалектический синтез логики и интуиции-догадки. Цель эвристики – «исследовать методы и правила, как делать открытия и изобретения» [5, с. 132]. Эвристика представляет собой раздел психологии, который получил название «психологии творческого или продуктивного мышления» [6, с. 6]. В задачи эвристики «... входят не только познание закономерностей творческого мышления, но и разработка методов, путей управления эвристическими процессами» [6, с. 5].

Эвристика – абстрактная наука философско-психологического направления. В связи с этим большая часть терминологии данной науки носит абстрактный характер и является объектом исследова-

ния как философов, так и психологов, например: cognition, memory, imagination, intuition, talent. Эвристика – молодая наука, оформившаяся лишь в XX веке. Она представляет такой объект исследования, где нет сформировавшейся терминологии. Её специальный терминологический фонд очень мал. Сюда входят: базовое понятие «эвристика», которое выражено термином *heuristic*, и его терминологическое гнездо: *heuristics*, *heuristically*, а также термины, обозначающие методы коллективного творческого мышления: *brainstorming* – «мозговой штурм», *Synecletics* – «синектика», *Delphy method* – «Дельфийский метод» и «коэффициент интеллекта» – *Intelligence Quotient (IQ)*.

В терминологии эвристики значительную часть занимают словосочетания. Это объясняется, прежде всего, молодостью науки. На этом же основании корпус эвристических понятий выражается общеупотребительной лексикой, которая превращается в термины, будучи использована в определённых ЛСВ, имеющих эвристическое значение, связанное с творческой деятельностью. «Любой стиль, в том числе и научный, следует понимать как использование языка в особой функции, как совокупность ресурсов общелитературного языка, получающих определённое функциональное назначение» [1, с. 23]. Эвристика характеризуется многообразием новых сложных понятий. Для их обозначения нужны термины. Но, поскольку сложное понятие трудно выразить одним словом, оно выражается с помощью словосочетаний. Это обстоятельство явилось причиной появления метафоричности, которой богат английский подъязык эвристики. Новые понятия, требующие своего обозначения, рождали яркие метафорические образы. Например, термин *insight* – «озарение в процессе решения творческой задачи» породил цепь словосочетаний, носящих метафорический характер: *gift of God* – «дар богов», *light of understanding* – «вспышка прояснения», *intuitive leap* – «интуитивный скачок». Словосочетания в эвристике носят в основном атрибутивный характер: *imaginative mind*, *intellectual talent*, *productive abilities*, *eminent talent*, *scientific genius*, *eminent intellect*.

В подъязыке эвристики выделяются ключевые понятия, которые выражаются ключевым словом или словосочетанием с ключевым словом. Обрастая атрибутами, ключевые слова превращаются в термины вместе с определителями, образуя терминологические словосочетания. Например: *creative imagination* – «творческое воображение», *productive memory* – «продуктивная память», характеризующаяся активностью запоминания, сохранения и воспроизведения полученной информации. Такие прилагательные, как *creative*, *productive*, *effective*, *intelligent*, отражая результативность и творческую направленность как качества, необходимые в интеллектуальной деятельности, в сочетании с любым общеупотребительным словом создают термины эвристики: *effective surprise* – «эфффективное удив-

ление», *intelligent thinking* – «способность логически мыслить», *creative intuition* – «творческая интуиция». Иногда ключевое слово образует целую цепь атрибутивных определителей, характеризующих разные оттенки обозначаемого понятия, описывая его с разных сторон. В роли атрибутов могут выступать как прилагательные, так и существительные: *thinking /divergent, convergent, visual, logical, rational, abstract, vertical, reflective/; heuristic /procedure, method, program/*. Именно в словосочетании термин приобретает многозначность: *ability /mental, cognitive, analyzing, problem-solving, innate, productive/*. Словосочетания – терминологичны, поскольку они создают новое понятие: *intelligent behavior* – «сообразительность», *novel idea* – «новаторская идея», *crazy idea* – «сумасшедшая идея», *brainstorming session* – «тур мозговой атаки».

Неологизмы в эвристике – редкое явление. Например, новым словом является РО – «промежуточная фаза решения определённой задачи». В основном, новые слова представляют собой нюансы определённых процессов. Отдельные неологизмы возникли в результате словообразовательного процесса. Продуктивными суффиксами при этом выступают: *ness, ee*. Например, *creativity* – «творчество» [2, с. 207], *assessee, testee* – «исследуемая личность в процессе психологического тестирования». Приводимый ниже контекст реализует значение *assessee*: “Assessors observing the group /each assessor commonly observing two assesses/ judge the assesses on ability to see their candidates and what they have done to aid the group in reaching a decision” [8, с. 183].

Новым термином, который возник на основе закона ассоциации, является *Janusian thinking* – «Янусианское мышление», или, как его определяет психолог Р.Ротенберг, – «Янус-мышление». Данный термин возник на основе ассоциации с легендой о двуликом боге Янусе. «Янусианское мышление» сочетает в себе две противоположные точки зрения. Данный термин свидетельствует о тяготении к художественной символике. В результате семантического переосмысления в подязыке эвристики появились термины: *breakthrough* – «важное научное открытие», этот термин заимствован из военной теории, где обозначает «прорыв обороны противника»; термин *incubation period* экстраполирован из биологии, где обозначает «высиживание яиц». В эвристике же это – «инкубационный период» – одна из стадий творческого процесса, когда происходит «созревание идеи». В терминологии эвристики наблюдаются и фразеологические сочетания, которые выражают новые понятия: *thinking on one’s feet* – «оперативное мышление», *thinking with the spine* – «модель выводного знания».

Эвристика – антропоморфная наука. В центре стоит человек – производитель нового знания. Перед ученым общество ставит определённую цель – конкретную задачу, которая диктуется потребностями

ми общественного развития. Следовательно, для подъязыка эвристики творческая личность в единстве с целью, которую она ставит перед собой, представляет ключевое понятие, которое выражается термином-словосочетанием – *creative person*. Применяя системно-структурный подход, на основе родового понятия «творческая личность» мы вычленим лексико-семантическое поле, где ядром является сочетание *creative person*. Но наука есть система производства нового знания, единство творческого процесса и его результата. На основании этого выделяется второе лексико-семантическое поле – *creative process* – «творческий процесс», ядром которого также выступает терминологическое сочетание *creative process*. В лексико-семантических полях *creative person* и *creative process* вырисовываются логико-семантические сферы (субполя), которые представляют собой объединения более мелкого порядка по сравнению с семантическим полем. В пределах логико-семантических сфер вычленяются тематические группы (ТГ) с дальнейшей внутренней дифференциацией. В семантическом поле *creative person* выделяются две логико-семантические сферы: «способности творческой личности», «психологический анализ творческой личности». В логико-семантической сфере «способности творческой личности» выделяются ТГ: “*memory*” – “память”, “*imagination*” – “воображение”, “*intuition*” – “интуиция”, “*intelligence*” – “сообразительность”, “*giftedness*” – “одарённость”, которые объединены общим интегральным признаком «глубина мышления». Каждая тематическая группа построена на основе одного глобального термина, который выражает фундаментальное понятие науки-эвристики: *memory*, *imagination*, *intuition*, *intelligence*, *giftedness*. Эти ключевые термины образуют терминологические гнёзда, каждый в своей группе выступая опорным терминоэлементом. Все эти лексические единицы имеют весьма широкую сочетаемость. Внутри данных ТГ дифференцируются группы, подгруппы на основе сочетаний ключевого слова с прилагательными, характеризующими качества выражаемого понятия, его оттенки. Например, в ТГ “*memory*” вокруг понятия “память” группируются качественные и временные характеристики. В связи с тем, что абстрактные понятия существуют во времени, термин “*memory*” приобретает временные и функциональные характеристики по сущности объекта. В ТГ “*imagination*” выделяются две антонимичные группы согласно логике понятия “воображение”: “активное воображение” и “пассивное воображение”. В ТГ “*intuition*” выделяется группа прилагательных, характеризующая интеллектуальную интуицию – *intellectual intuition*. В ТГ “*intelligence*” выделяются две группы прилагательных, обозначающих степень проявления сообразительности и её виды. Тематическая группа “*giftedness*” – “одарённость” построена на основе ряда

терминов, характеризующих одарённость в интеллектуальной деятельности. Внутри данной ТГ формируется группа терминов, отражающая высшую степень одарённости – “гений” – genius.

Логико-семантическая сфера «психологический анализ творческой личности» представлена группой терминов, дающих психологическую оценку творческой личности и её творчества. Здесь выделяются следующие этапы психологического анализа: социо-психологическое исследование творческой личности, методы исследования интеллектуальных и творческих способностей творческой личности, психологический тип мышления творческой личности. На этом основании группируется лексика по трём ТГ, характеризующим эти этапы исследования: «социо-психологическая характеристика творческой личности», «методы исследования творческой личности», «психологический тип мышления творческой личности». В ТГ «социо-психологическая характеристика творческой личности» выделяются группы терминов, характеризующих темперамент и особенности социального поведения творческой личности при коллективном решении проблем. В ТГ «методы исследования творческой личности» объединяется группа терминов, обозначающих методы тестирования творческой личности. Эти термины образуют подгруппы на основе интегральных признаков: «тестирование интеллектуальных способностей» и «тестирование творческих способностей». В ТГ «психологический тип мышления творческой личности» объединяются лексемы, характеризующие рациональный и чувственно-эмоциональный типы мышления. На этом основании данная ТГ дифференцируется на две подгруппы на основании интегральных признаков «левополушарный тип мышления» и «правополушарный тип мышления».

В семантическом поле creative process – “творческий процесс” вычлняются две логико-семантические сферы: «мыслительный процесс» и «методологические основы творческого процесса». Терминология логико-семантической сферы «мыслительный процесс» подразделяется на пять тематических групп, четыре из которых характеризуют стадии творческого процесса: “preparation stage” – “подготовительная стадия”, “incubation period” – “инкубационный период”, “insight” – “озарение” и “verification stage” – “проверка истинности”. Терминология этих четырёх ТГ представлена в основном глобальной общеупотребительной лексикой. Пятая ТГ “group thinking” – “коллективное творческое мышление” объединяет лексемы, характеризующие работу учёных в группах, разновидности методов коллективного творческого мышления. Логико-семантическая сфера «методологические основы творческого процесса» включают ТГ: «уровни познавательной деятельности», «компоненты познавательной деятель-

ности», «методы и формы научного познания». ТГ «уровни познавательной деятельности» объединяет термины, служащие номинацией двух уровней познавательной деятельности: чувственно-эмоционального и рационального. На этой основе происходит внутренняя дифференциация терминологии. ТГ «компоненты познавательной деятельности» объединяет группу терминов, характеризующих познавательный процесс, его психологические факторы. В ТГ «методы и формы научного познания» группируются термины, характеризующие методы и формы научного познания в эвристических процедурах. Внутри данной ТГ вычленяются лексико-семантические группы, отражающие процесс и результат научного познания. Объем статьи не позволяет привести здесь набор терминологии, обозначающей описанные выше сферы и процессы.

Таким образом, на основании логико-семантического критерия английский подязык эвристики распадается на два крупных лексических пласта, именуемых семантическими полями «творческая личность» и «творческий процесс». Терминология эвристики отличается разноплановостью форм. Существенную роль играют словосочетания. Основная масса терминологии эвристики представляет собой общелитературную лексику, переосмысленную под углом зрения задач науки эвристики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Будагов Р.А. Литературные языки и языковые стили. – М., 1967.
2. Клубиков Б.И. Краткий эвристический словарь-справочник. – Л., 1979.
3. Ларичев О.Н. Теория и методы принятия решения: Учебник. – М., Логос, 2000.
4. Павлова С.А. Тематические группы английской терминологии судостроения и судоремонта. – Николаїв: Новітня філологія, 2005.
5. Пойа Д. Как решать задачу. – М.: Учпедгиз, 1961.
6. Пушкин В.Н. Эвристика – наука о творческом мышлении. – М.: Политиздат, 1967.
7. Число и мысль. – Вып. 6. – М., 1983.
8. New Directions in Psychology. N.Y., 1970.
9. Summerfield I.D. The creative mind and method. N.Y., 1984.

УДК 81.23=161

**«С ЧЕГО НАЧИНАЕТСЯ РОДИНА...»
(ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ АСОЦІАТИВНИХ
ПОЛІВ СТИМУЛІВ БАТЬКІВЩИНА / РОДИНА /
РАДЗИМА)**

Постановка загальної проблеми та її зв'язок із науковими завданнями. На думку сучасних учених, психолінгвістика ХХІ століття – це психолінгвістика свідомості. На користь цього свідчать останні чотири симпозиуми із психолінгвістики та теорії комунікації, присвячені проблемам міжкультурної комунікації та образу свідомості, що традиційно відбуваються в Москві. Зацікавлення цими проблемами пояснюється суто об'єктивними причинами. Як зазначає Є.Ф. Тарасов, у багатьох частинах світу, і насамперед у західній частині Європи, сформувалися мультикультурні держави, у яких існують різні національні спільноти, що співіснують, не асимілюючи одна одну. Економічна зацікавленість у такому співіснуванні переборолла національно-культурний егоїзм, спонукаючи до пошуку оптимальних форм міжкультурної комунікації. Отже, мультикультурне суспільство передбачає діалог культур [8, 41–42]. Задля забезпечення найбільш продуктивного діалогу вкрай необхідним стає вивчення національно-культурної специфіки образів свідомості кожного народу. Це певною мірою допоможе забезпечити не лише порозуміння між народами, а й збереження національно-культурної своєрідності кожної нації, що відчуває вплив процесів глобалізації та нівелювання національних культур.

Репрезентацією образів свідомості є мовна свідомість носіїв певної мови.

Метою нашого дослідження є виявлення загального і специфічного у формах існування та функціонування мовної свідомості носіїв близькоспоріднених мов, проведення комплексного зіставного аналізу асоціативних полів слів, пов'язаних із внутрішнім світом людини.

Актуальність дослідження випливає з потреби з'ясувати етнспецифіку образів мовної свідомості представників близькоспоріднених народів, оскільки Україна, Росія і Білорусь мають багато спільного в історико-культурному плані, однак у наш час є окремими державами.

Матеріалом дослідження є наслідки асоціативних експериментів, які було проведено на межі ХХ-ХХІ століть в Україні, Росії, Білорусі серед студентів гуманітарних та технічних вищих навчальних закладів.

Постановка завдання. Проаналізуємо асоціативні поля стимулів-корелятивів БАТЬКІВЩИНА / РОДИНА / РАДЗИМА у трьох східно-

слов'янських мовах, одержані в результаті проведення вільного асоціативного експерименту, та з'ясуємо етноспецифічні риси образів мовної свідомості представників трьох народів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попередні дослідження зосереджуються здебільшого на вивченні окремого концепту «батьківщина» (напр., О.О. Мукосяева [2], Ю.С. Степанов [6], О.В. Шитік [11] та інші), з'ясуванні національно-культурної специфіки цього поняття (напр., Т.П. Прохорова [4], Ж.С. Шаладонова [10]) тощо. Психолінгвістичний підхід до вивчення даних понять застосовується недостатньо (напр., Б.Б. Готов [1], «Слов'янський асоціативний словник» [5], Д.І. Терехова [9]), що й спонукало нас до здійснення цієї роботи.

Наукові результати репрезентовано в процесі аналізу структури асоціативних полів зіставлюваних мов, при виявленні спільних та відмінних рис образів мовної свідомості в даних фрагментах образів світу українців, росіян та білорусів.

Спільні й відмінні риси асоціативних полів помічаємо вже у їх ядрах:

Таблиця 1

Ядра асоціативних полів стимулів БАТЬКІВЩИНА / РОДИНА / РАДЗИМА

№ п/п	Українська мова	Російська мова	Білоруська мова
1.	Україна (34)	мать (19)	Беларусь (18)
2.	земля (11)	Россия (16)	маці (11)
3.	дім (7)	дом (5)	дом (5)
4.	країна (5)	Отчизна (5)	Абавязак (4)
5.	Вітчизна (4)	отечество (4)	Бацькаўшчына (4)
6.		страна (4)	любоў (4)

Для українських та білоруських респондентів поняття «батьківщина» пов'язується насамперед з рідною країною: *Україна (34) / Беларусь (18)*, для російських респондентів більш близьким видалося розуміння батьківщини через поняття «Батьківщина-мати» (*мать (19)*), а вже потім – через рідну країну (*Россия (16)*). Така тенденція зафіксована й у «Слов'янському асоціативному словнику» [5], який презентує асоціації респондентів у значно більшому обсязі, їх аналіз проведено в попередній праці [9]. Отже, чітко зрозуміло, що представники молодого покоління трьох країн вважають своєю батьківщиною безпосередньо ті держави, де вони народилися й живуть (на відміну від «моя батьківщина – СРСР», що лунало в не такому далекому минулому).

Асоціація *мать (19)*, найчастотніша в асоціативному полі російської мови, а також друга за частотністю в полі білоруської мови

(*маці* (11)), свідчить про наявність у свідомості респондентів цих народів народнопоетичного образу уособлення рідної землі. Українцям також притаманне таке сприйняття, але є менш актуальним, оскільки відповідна асоціація знаходиться на периферії асоціативного поля (*мати* (2)).

Поняття «Батьківщина» респонденти трьох країн пов'язують з рідною домівкою, оселею, на що вказують реакції: *дім* (7) / *дом* (5) / *дом* (5), – та подають синонімічні до стимулу поняття: *країна* (5), *Вітчизна* (4) / *Отчизна* (5), *отечество* (4), *страна* (4) / *Бацькаўшчына* (4).

Для українських респондентів суттєвим при сприйнятті цього стимулу є поняття «земля» (асоціація *земля* (11) займає другу позицію за частотністю в ядрі асоціативного поля). Ця риса проявилася також і в периферійній зоні поля.

Респонденти-білоруси зупиняють свою увагу на ставленні та почуттях до Батьківщини: *Абавязак* (4), *любоў* (4).

Отже, ядра асоціативних полів стимулів подають найважливіші образи мовної свідомості, що стоять за фрагментом дійсності, позначеному словом «Батьківщина»: для українців це Україна, земля, дім; для росіян – мати, Росія, дім; для білорусів – Білорусь, мати, дім та любов, громадянське ставлення до Вітчизни.

Для подальшого аналізу асоціативних полів слів-стимулів використано метод асоціативного гештальту [3; 7]. Гештальт вдало структурує кожне асоціативне поле, у ньому враховано всі, навіть низько-частотні, асоціації. Це допомагає наочно побачити спільні риси та відмінності в образах мовної свідомості респондентів трьох країн.

В асоціативних гештальтах, поданих трьома мовами, виявлено різну кількість зон: у гештальті російської мови їх найбільше – 18, білоруської та української мов – 15 зон. Дев'ять зон представлені в усіх трьох гештальтах, хоча вони мають різний обсяг залежно від кількості реакцій. Деякі зони, наприклад: «Флора», «Фауна», «Характерні ознаки Батьківщини» – подані у двох гештальтах. Окремі зони присутні лише в одному гештальті, наприклад: зони «Символи держави», «Політична система», «Історія», «Страви» є в гештальті, поданому українською мовою; зони «Ремінісценції», «Засоби масової інформації», «Географічна карта» – у гештальті, поданому російською мовою; «Мова», «Час» – білоруською мовою. Для більшої наочності пропонуємо ці дані, розміщені в таблиці:

Таблиця 2

Зони гештальтів асоціативних полів
стимулів БАТЬКІВЩИНА / РОДИНА / РАДЗИМА

№ п/п	Зони гештальтів	Українська мова, %	Російська мова, %	Білоруська мова, %
1.	Держава	44	29	27
2.	Природний ландшафт	14	4	4
3.	Почуття та ставлення	9	13	13
4.	Якісні характеристики	9	5	7
5.	Мала батьківщина	8	3	9
6.	Рідний дім	8	5	8
7.	Люди	5	1	7
8.	Сім'я	3	-	-
9.	Порівняння	3	1	1
10.	Батьківщина-мати	2	19	14
11.	Політична система	1	-	-
12.	Символи держави	1	-	-
13.	Історія	1	-	-
14.	Страви	1	-	-
15.	Розпорядок дня	1	-	-
16.	Мир	-	3	1
17.	Природні явища	-	3	-
18.	Флора	-	2	1
19.	Характерні ознаки Батьківщини	-	2	2
20.	Ремінісценції	-	2	-
21.	Фауна	-	1	1
22.	Засоби масової інформації	-	1	-
23.	Географічна карта	-	1	-
24.	Правила правопису	-	1	-
25.	Мова	-	-	2
26.	Час	-	-	1
Усього зон		15	18	15

Ядра гештальтів (дві найбільші за обсягом зони) репрезентовано таким чином: в українській мові – I. Зона «Держава» (44 %), II. Зона «Природний ландшафт» (14 %); у російській мові – I. Зона «Держава» (29 %), II. Зона «Батьківщина-мати» (19 %); у білоруській мові – I. Зона «Держава» (27 %), II. Зона «Батьківщина-мати» (14 %). Такий розподіл реакцій за кількісним та якісним складом яскраво свідчить про пріоритети респондентів трьох країн при сприйнятті цього стимулу, які певною мірою змістилися порівняно з ядрами асоціативних полів, оскільки було враховано всі асоціації.

Периферійні зони гештальтів також засвідчують спільні та відмінні риси мовної свідомості респондентів даних народів.

Ідентичні зони в гештальтах трьох мов відрізняються не лише обсягом реакцій, а також певною мірою їх якісним складом. Так, наприклад, зона «Держава» подана такими асоціаціями: *Україна (34), країна (5), Вітчизна (4), страна (р.) / Россия (16), Отчизна (5), страна (4), СССР (3), Русь / Беларусь (18), Бацькаўшчына (4), країна (3), Айчына, моя Беларусь*; зона «Мала батьківщина» подає розбіжності, виражені здебільшого топонімами: *край (3), місто, село, рідний край СРСР, рідне село, рідна сторона / Брянск, город, место / край (2), Мазыр (2), веска, дзе нараділася, месца народжэння, Мінск, мястэчко*; зона «Якісні характеристики» презентує наступні реакції: *моя (4), рідна (4), велика / большая (2), моя (2), страшная / мая (3), дарагая, зяленая, свая, ціхая*; зона «Природний ландшафт» небагатослівна, але влучно показує його місцеві особливості та смислові акценти в образах мовної свідомості: *земля (11), рідна земля (2), земля рідна / земля (3), поле / земля (3), вада*; зона «Люди» містить асоціації, які виражають ставлення до Батьківщини та певні моральні цінності: *патріот (2), людина, мама, ненька / патриот / патрыет (3), Грамадзянін, народ, патриот (р.), змігрант*; зона «Порівняння» демонструє подібність реакцій росіян та білорусів: *колыбель / матчына калыска* та зовсім інше бачення українців: *вселенна (р.), сонце, рай*.

Слід зауважити, що такий розподіл асоціацій за зонами має умовний характер через особливість значень певних слів та смислових зв'язків між словами. Інколи одні й ті самі реакції через ці причини можна віднести до різних зон: наприклад, асоціація *мати* може перебувати і в зоні «Батьківщина-мати», і в зоні «Люди».

Зони, наявні у двох гештальтах, також показують специфіку образів мовної свідомості представників відповідних народів. Наприклад, зони «Флора» та «Фауна» мають відмінні асоціації, які є символічними для кожного народу, містять народнопоетичні образи. Так, рослинний світ у росіян представлений асоціацією *береза (2)*, а в білорусів – *сосна*; тваринний світ – у росіян реакцією *грачи*, а в білорусів – це легендарний *зубр*.

Зони, наявні в одному гештальті, також свідчать про важливі смислові акценти образів мовної свідомості (у гештальті української мови: *влада, гімн, історія* – пов'язані з державністю; російської – *роса (2), радуга*; – *мати зовет!, уродина (ДДТ)* – поетизовані образи та ремінісценції; білоруської – *мова, слово* – одна з головних ознак нації) або їх етноспецифіку (у гештальті української мови: *сало* – найвідоміша й улюблена страва національної кухні).

Висновки та перспективи досліджень. Аналіз асоціативних полів, проведений за методикою асоціативного гештальту, дозволив не лише виявити спільні та етноспецифічні риси образів мовної свідомості українців, росіян та білорусів, а також висвітлив певні духовні цінності

молодого покоління східнослов'янських народів, що є дуже важливим у період докорінних змін в усіх сферах життя суспільств цих країн.

У подальшій роботі за допомогою методів психолінгвістики буде проаналізовано інші слова-стимули, пов'язані із внутрішнім світом людини, що допоможе виявити загальні образи світу східнослов'янських народів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глогов Б.Б. Украина в культурно-цивилизационном измерении // Материалы XII Междунар. симпозиума по психолінгвістике и теории коммуникации «Языковое сознание и образ мира»: 2-4 июня 1997 г. – М.: РАН, Институт языкознания, 1997. – С. 45-46.
2. Марковина И.Ю., Данилова Е.В. Специфика языкового сознания русских и американцев: опыт построения «ассоциативного гештальта» текстов оригинала и перевода // Языковое сознание и образ мира. – М., 2000. – С. 116-132.
3. Мукосеева Е.А. Концепт РОДИНА в песнях, посвященных Петербургу // Национально-культурный компонент в тексте и языке: Матер. докл. III Междунар. науч. конф. под эгидой МАПРЯЛ, Минск, 7-9 апреля 2005 г.: в 3 ч. – Ч. 2 / Отв. ред. А.В. Зубов, С.М. Прохорова. – Минск: МГЛУ, 2005. – С. 158-160.
4. Прохорова Т.П. Выявление национально-культурного компонента на материале повторной номинации понятия «Родина» // Национально-культурный компонент в тексте и в языке: Тезисы докладов Междунар. научн. конф., 5-7 октября 1994 г.: В 2 ч. – Ч. 1. – Минск: Універсітэцкае, 1994. – С. 43-45.
5. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. – М., 2004. – 792 с.
6. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2001.
7. Стернин И.А., Быкова Г.В. Концепты и лакуны // Языковое сознание: формирование и функционирование / Отв. ред. Н.В. Уфимцева. – М., 1998. – С. 33-39.
8. Тарасов Е.Ф. Языковое сознание // Вопросы психолінгвістики. – 2004. – № 2. – С. 34-47.
9. Терехова Д.І. Фрагменти образів світу українців та росіян // 60 років ЮНЕСКО: погляд у майбутнє: Тези доповідей наук. конф. кафедри ЮНЕСКО КНЛУ, 22-23 лютого 2006 р. / Відп. ред. А.М. Чернуха. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2006. – С. 12-14.
10. Шаладонава Ж.С. Лёс чалавека, зямлі і Бацькаўшчыны ў паэме Якуба Коласа “Новая зямля”: 10.01.01: Аўторэф. дыс. ... канд. філал. навук: – Мінск: НАН Беларусі, Ордэна Дружбы народаў Інстытут літаратуры імя Я.Купалы, 1998. – 14 с.

11. Шитик А.В. Концепт РОДИНА в поэзии В.Набокова // Национально-культурный компонент в тексте и языке: Матер. докл. III Междунар. науч. конф. под эгидой МАПРЯЛ, Минск, 7-9 апреля 2005 г.: в 3 ч. – Ч. 3 / Отв. ред. А.В. Зубов, С.М. Прохорова. – Минск: МГЛУ, 2005. – С. 201-204.

АННОТАЦИЯ

Исследование национально-культурных образов мира различных этносов является одной из актуальных проблем современной психолингвистики. Изучение языкового сознания представителей близкородственных народов, изменений, которые в нем произошли за последнее время, проводится преимущественно представителями Московской психолингвистической школы и недостаточно представлено в работах украинских лингвистов. Поэтому наша работа направлена на выявление общих и этноспецифических черт в образах языкового сознания восточных славян.

SUMMARY

One of the burning problems of modern psycholinguistics is national-cultural reflection of the world by different ethnoses. Investigations of language consciousness of peoples speaking languages with homogeneous structures as well as internal changes within the language consciousness are conducted by representatives of Moscow Psycholinguistics schools. But these aspects have not been developed enough by Ukrainian scientists. Thus, our research is aimed to define common and ethnic-specific features in language consciousness of East Slavonic Peoples.

*Ю.А. Шепель
(Днепродзержинск)*

УДК 81.0

АФФИКСАЛЬНАЯ ПАРАДИГМАТИКА ПРОИЗВОДНЫХ СО СВОБОДНЫМИ И СВЯЗАННЫМИ КОРНЯМИ В СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЯДАХ И ГНЁЗДАХ

Словообразовательный ряд как двусторонняя комплексная единица словообразовательного уровня изучена недостаточно полно в отличие от словообразовательного гнезда. Вместе с тем словообразовательный ряд помогает проследить длину словообразовательного гнезда и очертить его продуктивность в языке. Этим и обусловлена актуальность рассматриваемого нами вопроса.

Предметом исследования в настоящей статье является словообразовательный ряд как двусторонняя единица словообразовательного уровня. Объектом исследования есть парадигматические связи аффиксов в ряде и гнезде, включающих слова со свободными и связанными корнями.

Мы ставим перед собой вполне обозримую задачу – проследить, как, каким образом между аффиксами производных слов устанавливаются «парадигматические отношения» в структуре комплексных единиц словообразования.

Рассматривая словообразовательные гнёзда и словообразовательные ряды производных слов русского и украинского языка, в которых направление словообразовательной производности между мотивирующим и мотивированным выражено / не выражено формально, можно заметить, что между аффиксами этих гнёзд / рядов существуют своеобразные связи, отчасти напоминающие парадигматические. Рассмотрим, к примеру, словообразовательный ряд на =ирова(ть): *бравировать, инкриминировать, цитировать, инкрустировать, инспектировать, интернировать, интерпретировать, реставрировать, инспирировать, фиксировать, элиминировать, реставрировать, агитировать* и др. Аффиксальная структура гнёзд, составляющими которых есть слова этого ряда, будет составлять подструктуру гнезда с вершиной *реставрировать* (Рис. 1). Аналогичное наблюдаем и в украинском языке.

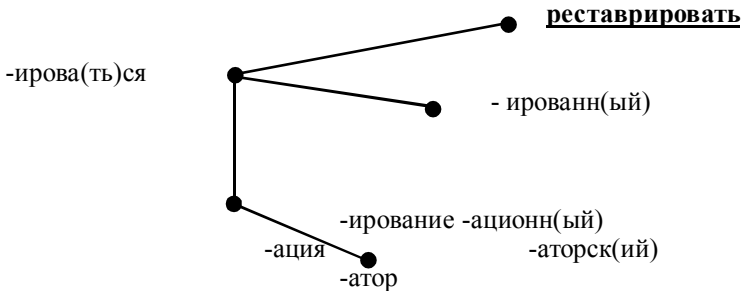

Рис. 1

Структура гнёзд, в которых корень связывается суффиксом =н=, представляет в русском и украинском языках подструктуру гнезда с вершиной *ясный (ясний)* (Рис. 2).

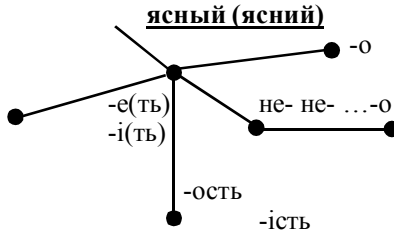

Рис. 2

Ср. гнезда в русском языке от прилагательных *банальный, лояльный, машинальный, огульный, стройный, пристойный, цельный*.

Набор аффиксов от существительного на =от (*гогот, клетот, рокот, хохот и др.*) в русском языке уподобляется составляющим парадигмы от слова *шепот* (Рис. 3).

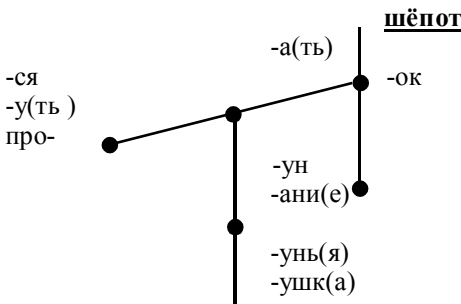

Рис. 3

Ср.: *гоготать, гоготанье, гоготун, гоготунья, гоготнуть, прогоготать, гоготушка; хохотать, прохохотать, хохотнуть, хохотун, хохотунья, хохоток, хохотушка* и др.

Русские связанные корни – дол-, -наст- связываются одним и тем же суффиксом =j=, но разными префиксами – раз= и не= соответственно. Вместе с тем словообразовательные парадигмы их совпадают (*раздольный, ненастный; раздольно, ненастно*). Рассматривая словообразовательные ряды, составляющими которых являются производные со связанными и свободными корнями, с точки зрения определения места данных производных в словообразовательном гнезде можно заметить, что большее / меньшее сходство словообразовательных парадигм зависит от нескольких причин. Остановимся на них.

1) Тожество / различие набора словообразовательных формантов зависит от того, реализуется ли одно или разные значения аф-

фикса слова, стоящего в вершине данного гнезда. Наблюдения показывают, что гнёзда от вершин с одинаковым значением аффикса, имеют более сходные парадигмы, чем гнёзда, которые образуются от слов с тем же аффиксом, но в разных значениях. Возьмем, к примеру, словообразовательный ряд производных слов на =изм. В русском и украинском языках суффикс =изм= образует слова со значением: 1) научных и общественных течений и направлений (*большевизм, дарвинизм, идеализм, ленинизм, марксизм, реализм, социализм; ленінізм, марксизм, капіталізм, романтизм*); 2) действия, качества, свойства (*авантюризм, бюрократизм, коллективизм, героизм, туризм, формализм; кар'єризм, патріотизм, формалізм*); 3) элементов языка (*диалектизм, канцеляризм, латинизм, прозаизм, архаизм, вульгаризм, лаконизм, пессимизм; архаїзм, вульгаризм, лаконізм...*). Первому значению суффикса =изм= соответствует парадигма, состоящая из суффиксов =ист=, =ск=, =н=, =ость и префикса анти= (Рис. 4). Данному графу соответствуют гнёзда с вершинами *анимизм (анимист), коммунизм (коммунист, коммунистка, коммунистический, антикоммунистический), квиетизм (квиетист), натурализм (натуралист, натуралистический, натуралистичный, натуралистичность), пацифизм (пацифист), пиетизм (пиетист), супрематизм (супрематист), суффражизм (суффражист, суффражистка), утилитаризм (утилитарист, утилитаристка, утилитарность, утилитарный)* и т.д.

Парадигма аффиксов от существительных на =изм во втором значении отличается от парадигмы от первого значения наличием наречий на =о и отсутствием производных с префиксом анти= (Рис. 5).

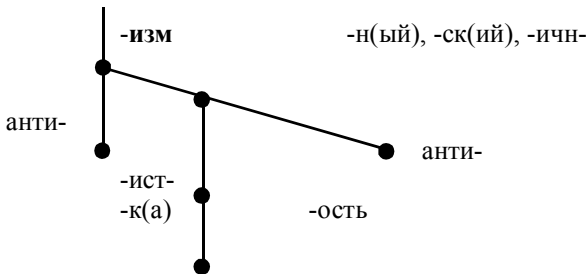

Рис. 4

Набором аффиксов, представленных на Рис. 5, характеризуются гнезда с вершинами *оптимизм (оптимист, оптимистка, оптимистичный, оптимистично, оптимистический, оптимистичность), пессимизм (пессимист, пессимистка, пессимистический, пессимис-*

тичный, пессимистично, пессимистичность), фанатизм (фанатик, фанатка, фанатичный, фанатично, фанатический, фанатичность).

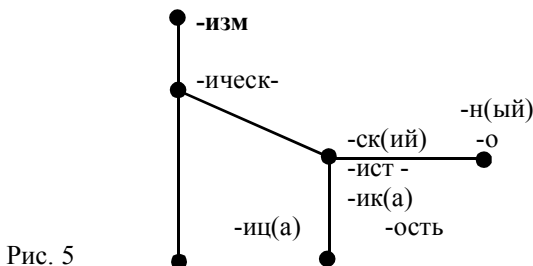

Рис. 5

Третье значение производных на =изм формирует парадигматический набор таких аффиксов, как =ичн=, =н=, =ость, =ск=, =ическ= (Рис. 6).

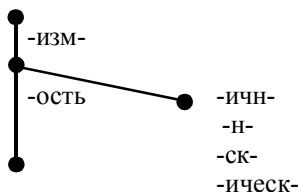

Рис. 6

Таким образом, общую парадигму аффиксов от существительного на =изм можно представить в следующем виде (Рис. 7).

Как видно из приведенного графа, наибольшей продуктивностью характеризуются субстантивная и адъективная ветви. Наборы аффиксов здесь самые емкие. Наибольшей активностью характеризуется адъективная ветвь (7 аффиксов).

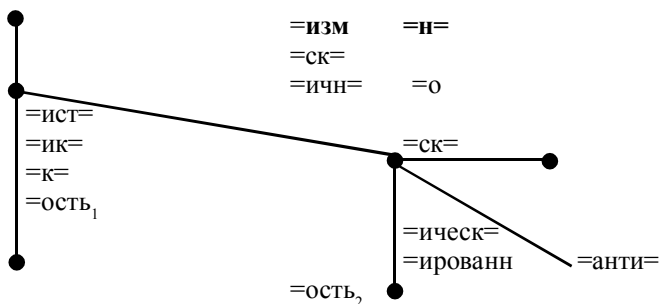

Рис. 7

2) Сходство аффиксальных парадигм, которые соответствуют одному аффиксу вершины, определяется также характером семантики слова, в которое входит данный аффикс. Так, например, парадигмы гнёзд от качественных прилагательных отличаются от парадигмы гнезда производных от относительных прилагательных наличием наречий на $=o$.

Степень сходства парадигм для гнёзд, вершины которых включают в себя аффиксы в одном и том же значении и обладают сходной семантикой, зависит от количества производных в гнезде. В таких гнёздах (со сходным, тождественным, одинаковым количеством производных) будет и больший процент совпадения аффиксов. Так, сравним гнёзда от вершин *цельный* (1 производное), *пристойный* (4 производных), *стройный* (4 производных) (Рис. 8).

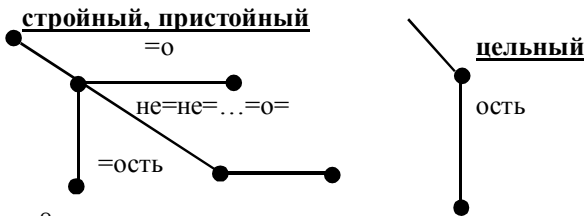

Рис. 8

Из графов видно, что парадигмы гнёзд от *стройный* и *пристойный* образуются одинаковым количеством производных и характеризуются сходством. В гнёздах со сходным количеством производных (вершины *стройный*, *пристойный*) имеется большее количество совпадающих аффиксов. Аффиксальная же парадигма гнезда от *цельный* имеет значительные отличия за счёт меньшего количества производных. Вместе с тем объединяет эти гнезда субстантивная отагдъективная ветвь на $=o$ сть. Таким образом, словообразовательный ряд на $=o$ сть будет инвариантом, связующим данные гнёзда (Рис. 9).

Фрагмент конstellации со связующим словообразовательным рядом на $=o$ сть

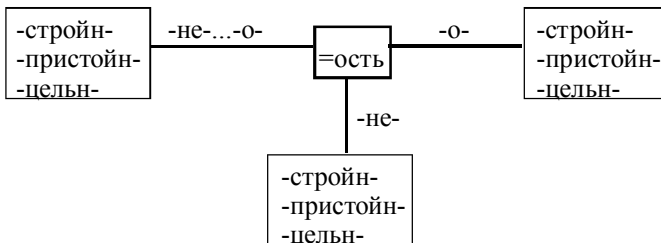

Рис. 9

Наличие «парадигматической» связи между аффиксами гнезд / рядов со связанными корнями дает возможность в перспективе создать гнездовой словарь, в котором будут представлены словообразовательные парадигмы, соответствующие определенным аффиксам вершин.

Для удобства пользования таким словарём в нём можно привести только суммарные графы, получаемые при сложении графов соответствующих парадигм, вариантов аффиксальных парадигм, игнорируя конкретные различия между ними. Дело в том, что в гнездах слов со связанными корнями «парадигматическая связь» выражается яснее, так как в них аффиксы вершины соответствуют определенному набору аффиксов производных. Эти же принципы могут послужить основой и для построения словаря гнезд со свободными корнями. Омонимичные аффиксы вершин, соответствующие разным парадигмам, должны, на наш взгляд, представляться в таком словаре отдельно. После каждого графа аффиксальной парадигмы необходимо задать списки корней, которые сочетаются с её членами. Здесь же задаётся также и перечень конкретных аффиксов, которые соединяются с данным корнем. Такого рода словарь предоставит возможность строить реальные и потенциальные гнезда слов со связанными корнями на основании их грамматических структур, изображаемых векторными графами. Представим фрагмент словаря с гнездом на =изм (Рис. 10).

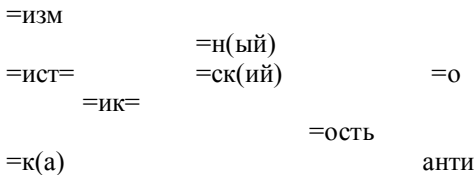

Рис. 10

аним=	=изм, =ист ;
коммун=	=изм, =ист, =истк(а), =истическ(ий), анти=. . .ическ(ий);
квист=	=изм, =ист;
натурал=	=изм, =ист, =ическ(ий), =истичн(ый), =истичность;
пациф=	=изм, =ист;
пиет=	=изм, =ист;
суффраж=	=изм, =ист, =истк(а);
супремат=	=изм, =ист;
утилитар=	=изм, =ист, =истк(а), =н(ый), =ость;
фанат=	=изм, =ик, =ичк(а), =ичн(ый), =ично, =ическ(ий), =ичность.

Представленную структуру фрагмента словаря далее можно выстроить по рядному принципу, упорядочив словообразовательные форманты по ступеням образования.

Подведем итоги вышеизложенному.

1. Словообразовательная система представляет собой упорядоченное множество единиц – констелляций, аллигатур, словообразовательных рядов и гнёзд, подрядов и подгнёзд, которые находятся в отношениях иерархии.

2. Иерархия словообразовательной системы нацелена на упорядочивание словарного состава, с одной стороны, производной лексики, а с другой – всего лексического состава языка.

3. Моделирование словообразовательных рядов, как и гнёзд, со связанными корнями сопряжено с разработкой методики определения семантической и формальной границы ряда (гнезда).

4. Построение словообразовательных рядов и гнёзд со связанными корнями непременно предусматривает сопоставление с рядами и гнёздами со свободными корнями. Это сопоставление включает два этапа: на первом анализируются структурные типы рядов и гнёзд, на втором – их аффиксальное наполнение. Последнее выводит нас на построение словообразовательных рядов / подрядов, гнёзд / подгнёзд, пересекающихся с данными рядами.

*Ю.А. Адінцова
(Горлівка)*

УДК 801.56

ТИПОЛОГІЯ ІМЕННИХ КОМПОНЕНТІВ В ОПИСОВОМУ ДІЄСЛІВНО-ІМЕННОМУ ПРЕДИКАТІ

У системі мовних засобів описові предикати займають значне місце. Описовий предикат (ОП) – це одиниця вторинної номінації, що складається з синсемантичного дієслова та абстрактного іменника, і співвідноситься за змістом з дієсловом (укр. *робити обшук, вести будівництво*; рос. *оказывать влияние, подвергать сомнению*; франц. *donner forme, faire entrée*). ОП складається з двох формальних одиниць (дієслова й імені), що являють собою одну семантичну одиницю (*справляти враження – вражати*).

Завдяки такій структурі можливі синонімічні й антонімічні заміни дієслівного компонента в синтаксичній моделі ОП вираження: а) фазисності дії; б) каузації дії; в) номінації дії за відсутності в мові дієслівної форми для вираження цього значення. Подібні сполучення слів “є зручними для комунікації, адже за такою моделлю можна

легко створити сполучення з новим іменником для вираження іншої дії” [4, с. 183].

Іменний компонент, виконуючи конкретизувальну роль, роль семантичного ядра, зосереджує в собі основну семантику всього предиката. Ці іменники отримали назву предикатних імен через те, що вони, подібно до дієслів, виконують функцію глобального позначення ситуації. Іменний компонент слугує гарантією правильного розуміння дієслівно-іменного сполучення такого типу.

Деякі вчені вважають, що причиною утворення іменників на позначення дії або якості виступає “їхня здатність за потреби виступати то як підмет, то як додаток” [6]. Цього погляду дотримується В.В. Богданов, відзначаючи, що наявність таких іменників цілком зумовлена функційно-семантичними потребами. У значеннях предикатних імен, на його погляд, представлена “фіктивна предметність”; ця предметність може бути витлумачена як значення форми, у яку втілюється поняття відношення як значення поверхнево-мовне, зумовлене мовними причинами. “За своїм денотативним значенням (значенням відношення) такі іменники призначені виконувати предикативну функцію. Це своє призначення предикатні іменники реалізують лише у сполученні зі специфічними вербалізаторами” [2]. Під специфічними вербалізаторами, очевидно, розуміються дієслівні партнери предикатних імен.

До мовних реалізацій дієслівно-іменної моделі включаються різноманітні за семантикою і структурою абстрактні іменники. Неможливо врахувати всі імена, що здатні сполучатися з компенсаторами (вербалізаторами) і каузативами, що втратили своє конкретне лексичне значення. Можна виділити семантичні групи імен, що зафіксовані в найпродуктивніших моделях ОП.

Загалом у науковій літературі обов’язковий іменний компонент описаний значно менше, ніж дієслівний компонент описового предиката.

Цього разу завданням постає визначення семантичних груп іменників, здатних виступати смисловим центром описових предикатів, з’ясування їхніх властивостей і здатності сполучатися з дієслівними компонентами, встановлення аспектів подібностей та відмінностей у структурі й функціонуванні описових сполук у мовах різних структурних типів (українській та французькій).

Незалежно від граматичного роду, вся різноманітність іменних компонентів описових предикатів зводиться до таких основних типів: імена дії та імена стану.

Термін “дія” в лінгвістичній літературі багатозначний. Традиційна граматики розуміє дію як узагальнене найменування всіх процесів, що потребують для своєї підтримки безперервного докладання

енергії, у зв'язку з цим дії протиставляються станам. Термін “дія” “слугує для визначення загального категорійного значення дієслів, і в таких випадках він включається у визначення дієслова як частини мови” [5, с. 21].

Іменники, як вторинні засоби номінації дії, здатні набувати значень, що притаманні дієсловам. В.Г. Гак говорить про загальну для французької та ряду інших західноєвропейських мов тенденцію до “номіналізації”. “Номіналізація – це трансформація, за якої процес замість дієслова позначається субстантивним словом-іменником. Незалежна номіналізація реалізується в межах однієї пропозиції, при заміні дієслова аналітичним сполученням N+V або V+N” [3, с. 718].

Серед іменних компонентів описових предикатів виділяються абстрактні іменники дії на позначення:

1) фізичної діяльності людини:

а) акти переміщення у просторі:

1) в ОП, що мають дієслівні кореляти: укр. *поїздка, переліт, похід, перехід, політ, подорож, прогулянка, плавання* і под.; франц. *promenade, voyage, traversée, vol, navigation, marche, passage* тощо;

2) в ОП, що не мають дієслівних корелятів: укр. *експедиція, екскурсія, турне, круїз, рейс, тур, крос, паломництво, рейд* та ін.;

б) фізичні акти: укр. *вдих, ковток, ривок, удар* і т.ін.; франц. *inspiration, entrée* і под.;

2) інтелектуальної діяльності: укр. *обрахунки, роздум, міркування, аналіз, перевірка, оцінка, узагальнення, порівняння* тощо; франц. *évaluation, généralisation, vérification, analyse* та ін.;

3) соціальної діяльності: укр. *допит, обшук, розслідування, агітація, торгівля, продаж, пропаганда* і под.; франц. *propagande, agitation, commerce, vente, perquisition* і т.ін.;

4) мовленнєвої діяльності: укр. *промова, слово, розмова, бесіда, дискусія* і под.; франц. *conversation, parole, discussion, débats* тощо;

5) різноманітні види руху: укр. *крок, стрибок, жест, рух, помах* і под.; франц. *pas, mouvement, saut, geste* та ін.;

6) інтервал у дії: укр. *перерва, зупинка, пауза, привал, перекур* і под.; франц. *pause, arrêt, repos* і под.;

7) спонтанні дії: укр. *спалах, займання, вибух* тощо; франц. *feu, éclat, explosion* і под. (переважно в ОП-2).

Смислотвірний компонент описових предикатів конкретної дії іменника, здебільшого, являє собою синтаксичний дериват дієслів конкретної дії, якому властиве спільне з твірним лексичне значення, пор. *вести монтаж – монтувати, займатись написанням – писати, робити знімок – знімати*. Іменний компонент може не мати значення дії і називати абстрактні явища або конкретні предмети. Цього разу він не є похідним від дієслова, а слугує базою для утворення дієслова, причому

останнє виступає дієсловом на позначення конкретної дії; пор.: *робити копію – копіювати, робити конспект – конспектувати, робити малюнок – малювати; prendre copie – copier, prendre des notes – noter.*

Іменний компонент описових предикатів конкретної дії вживається звичайно з вузьким колом слів – дієсловами типу *займатися, робити, вести, здійснювати, йти, коїтись, проводити.*

Один і той самий компонент здатний сполучатися з кількома або всіма з указаних дієслів, пор.: *робити, вести, здійснювати, займатися приготування(м), монтаж(ем)* та ін.

Усі віддієслівні імена, що сполучаються з дієслівним компонентом **займатися** (*читанням, малюванням, збиранням, зберіганням, заготовлею, різьбленням* і под.), позначають зайнятість суб'єкта дією. Дія кваліфікується як безкінечна собі тотожність, що не передбачає моменту переходу в новий стан. Така дія виступає як триваліша і як така, що потребує більших витрат енергії, ніж та, що позначена співвідносним однослівним предикатом, пор.: *заварювати (чай) – займатись заварюванням.* Значення тривалої дії передають описові предикати з дієслівним компонентом **вести**. Крім того, суб'єкт реалізований цими одиницями не тільки як виконавець, але і як організатор, керівник процесу. З дієсловом **вести** сполучаються віддієслівні іменники – назви неелементарної дії, що складається з кількох операцій: *вести будівництво D реконструкцію D монтаж.*

Роль іменного компонента в описових предикатах з дієсловом широкого номінативного значення відрізняється від його ролі в предикатах з індикативним значенням дієслівного компонента тим, що в останніх іменний компонент завжди містить у собі основний елемент найменування, тоді як у цьому випадку він слугує для уточнення найменування дії. Водночас слід зазначити, що вага семантики іменного компонента в загальному значенні описового предиката тим більша, чим ширше значення дієслівного компонента.

Дієслівно-іменні утворення з дієсловом **робити** являють собою стійкі сполуки, що утворюють цілісний предикат. У цих структурах значення дієслова не стільки послаблюється, скільки зливається зі значенням імені, при цьому вся сполука набуває нового змісту. Це дає підставу віднести їх до особливого типу присудка, пор.: *На тротуарах маса дам з пакуночками, – всім заманулося **робити покупки*** (В.Винниченко. Записки кирпатого Мефістофеля, с. 240). *Я ж колекції марок збирав! І мамі **презенти робив*** (В.Підмогильний. Місто, с. 436). *Гаразд, то треба **зробити висновки*** (В.Підмогильний. Місто, с. 492). *Весело розтихаючи сиво-жовті кучугури, владно, ясно сідає на трон і **робить свій об'їзд*** (В.Винниченко. Сонячна машина, с. 824).

При визначенні аналітичності тієї чи іншої структури є важливим встановлення ступеня втрати лексичного значення слова у напрямі

його розвитку до граматичного показника, а також встановлення рівня набуття ним “службових” властивостей, який вже може визначатися граматично – універсальність, широта вживання, входження до різних парадигматичних рядів.

У розпорядженні сучасної української мови налічується чимало засобів вираження категорії стану, з-поміж яких описові дієслівно-іменні предикати посідають особливе місце. У лінгвістичній літературі розрізняють: а) емоційні: *любити, ненавидіти*; б) вольові: *хотіти, бажати*; в) інтелектуальні: *знати, розуміти*; г) фізіологічні стани: *голод, спрага* [1, с. 38, 335].

Відповідно до цієї класифікації виділяємо іменні компоненти ОП на позначення:

1) емоційних станів та емоційних відношень:

а) позитивних: укр. *радість, довіра, любов* і под.; франц. *plaisir, intükrkt, soın* та ін.;

б) негативних: укр. *презирство, роздратування* тощо; франц. *peur, honte, pitiiü, horreur, regret* і т.ін.;

2) інтелектуальних: укр. *здогадка, мрія, підозра, розрахунок, аналіз* і под.; франц. *jügement, opinıon, soırzon, rkve* та ін.;

3) соціальних відношень: укр. *дружба, спілкування, розлучення, сварка* і под.; франц. *brouille, relations* тощо;

4) вольових станів: укр. *бажання, спокуса, потяг, охота* і под.; франц. *envie, tentation, intention, düsir* тощо;

5) фізіологічних станів: *голод, спрага, насолода* і под.; франц. *sommeil, faim, soif, froid* тощо;

Іменники типу *радість, страх, надія, почуття, відчай, сумнів, туга, захоплення* здатні сполучатися з кількома дієсловами-вербалізаторами і каузативами: *збудити, викликати, виразити, відчувти, принести, проявити, отримати, відчувати радість; вселити, покладати, мати, виразити надію; збудити, викликати, виразити, піддатися, вказати сумніви; піддати сумніву; прийти, впасти, привести у відчай*, напр.: *І скінчивши, відчув злісне задоволення, як вершник об'їздивши коня, що не раз скидав його додолу* (В.Підмогильний. Місто, с. 413). *І справді, секретар бюро прийняв його вельми ласкаво і висловив своє глибоке задоволення з приводу його елегантного вбрання* (В.Підмогильний. Місто, с. 434). *Вся вона [Соня] якась чужа мені, викликає легкий жаль* (В.Винниченко. Записки кирпатого Мефістофеля, с. 240). *Не можу при цьому не висловити свого гарячого жалю, що Вам доводиться перебувати в країні божевілля* (В.Винниченко. Сонячна машина, с. 821). *Я почувало незвичний, тихий жаль до неї, Сосницького, до самого себе* (В.Винниченко. Записки кирпатого Мефістофеля, с. 248).

У французькій мові описові предикати на позначення стану формуються за допомогою дієслів типу *avoir, ktre, üprouver: Or, ce matin, Patron*

Merlin éprouvait le sentiment que tout autour de lui, pesait une menace (B.Clavel. Le seigneur du fleuve, p. 26). *Philibert eut le sentiment que plusieurs de ses hommes avait envie de parler* (B.Clavel. Le seigneur du fleuve, p. 34).

Іменник описового предиката здатний поширюватися означеннями та дійктивними словами, що дають додаткову характеристику дії або стану: *Він доброхійно приймав послугу тих, з ким до цього часу він запеклу боротьбу* (М.Хвильовий. Повість про саніторійну зону, с. 106). *Вона [Надійка] кинула на нього іскристий погляд, що манить і обіцяє тим більше, чим безневинніший сам* (В.Підмогильний. Місто, с. 341). *Faire ce petit voyage, mais dans quelques jours* (M.Duras. Les petits chevaux..., p. 166). *Si vous voulez, dit l'homme, demain on peut faire une longue promenade* (M.Duras. Les petits chevaux..., p. 30). *Il leur fit un grand signe de la main* (M.Duras. Les petits chevaux..., p. 42).

Абстрактні іменники на позначення дії та стану отримують акціональне або статальне значення, сполучаючись з дієслівними компонентами, і утворюють семантичну єдність. Дієслівний компонент є постійним елементом, а іменний – змінним. При цьому необхідно враховувати одну з найважливіших ознак аналітичних одиниць – їхній модельований характер – утворення за певною структурно-семантичною моделлю. Слід враховувати також різний ступінь десемантизації дієслова і граматикизації всієї конструкції, що перш за все можна зв'язати зі зміною характеру функції іменного компонента при певному дієслові від прямого додатка до предикативного члена. Виділення ядерних та периферійних моделей описових предикатів може стати перспективою подальших студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Том II. Интегральное описание языка и системная лексикография. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1995. – 767 с.
2. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. – 204 с.
3. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. – М.: Добросвет, 2000. – 832 с.
4. Леута О. Десемантизация і лексикалізація дієслова як супровідні процеси у формуванні пропозиції D D Теоретична і дидактична філологія: Збірник наукових праць. – К.: Міленіум, 2007. – С. 180-189.
5. Макович Г.В. Описательные предикаты со значением конкретного действия, поведения, когнитивно-познавательной и речевой деятельности в современном русском языке. – Челябинск, 1995. – 148 с.
6. Пауль Г. Принципы истории языка. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – 500 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Винниченко В. Вибрані твори: Оповідання. Повість. Романи. – К.: Грамота, 2005. – 1000 с.
2. Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи. – К.: Наук. думка, 1991. – 800 с.
3. Хвильовий В. Вибрані твори. – Харків: Ранок, 2004. – 350 с.
4. Clavel B. Le seigneur du fleuve. – Paris: Editions Robert Laffront, 1972. – 300 p.
5. Duras M. Les petits chevaux de Tarquinia. – Paris: Editions Robert Laffront, 1953. – 300 p.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена визначенню семантичних груп іменників, що здатні виступати смисловим центром описових предикатів та з'ясуванню їхніх властивостей і здатності сполучатися з дієслівними компонентами.

SUMMARY

The article is devoted to the determination of semantic groups of nouns which are able to be the semantic center of descriptive predicates and to the revelation of their properties and ability to combine with verbal components.

*В.О. Андрущенко
(Горлівка)*

УДК 81'42

**ТЕКСТОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КАТЕГОРІЇ КОГЕЗІЇ:
СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ**

У колі питань, що пов'язані з характеристикою тексту, питання про зв'язність та цілісність можна вважати одним із найважливіших. Погляд на текст як на певну зв'язну? цілісно організовану структуру дає можливість поряд з лексичною та граматичною синтагматикою говорити про синтагматику тексту, що постає між компонентами реченневих структур у межах складного синтаксичного цілого за умови реалізації категорії когезії, домінантою яких постає семантична зв'язність усіх компонентів тексту та їхня співвіднесеність з глобальним змістом тексту, що спрямовані на формування змісту й функції цілого. *Метою* дослідження постає необхідність простеження особливостей текстотвірного потенціалу категорії когезії на структурному та смисловому рівнях як засобу цілісної внутрішньотекстової

організації компонентів художньої структури. *Актуальність* дослідження мотивована потребою з'ясування закономірностей цілісної текстової організації засобами чіткого окреслення структурно-типологічних та смислових виявів категорії когезії. *Новизна* аналізу полягає в тому, що вперше виявлено структурний аспект текстотвірного потенціалу категорії когезії як засобу цілісної внутрішньотекстової організації у структурі роману В.Підмогильного „Місто”. *Завданням* дослідження постає необхідність простеження структурно-типологічних та смислових виявів категорії когезії у внутрішньотекстовому цілому.

Сукупність внутрішньотекстових міжреченневих синтаксичних зв'язків є засобом текстотворення художньої структури. А.П. Загнітко виділяє *ланцюговий, паралельний та інтегративний* внутрішньотекстові міжреченнєві зв'язки, засоби вияву яких між реченнями у межах складного синтаксичного цілого забезпечують реалізацію категорії когезії на структурному рівні [2, с. 133].

Одним з найпоширеніших міжреченневих внутрішньотекстових синтаксичних зв'язків виступає *ланцюговий* [2, с. 134], суть якого полягає в семантичній єдності поєднаних речень, що витворюють своєрідне смислове тло текстового утворення. Засобами реалізації цього зв'язку постають:

- використання вказівно-замінювальних слів типу *він (вона, воно), цей (ця, це), такий (така, таке), той (та, те)* та інші:

Після, не вдягаючись, з дикою жаждою взявся до своєї каші. Вона вже згусла й булькотіла; Степан здивувався, але цигарку взяв. Розкурюючи, він дивився на юнака. Той байдуже пускав дим (останні слова препозитивних речень починають постпозитивні в статусі вказівно-замінювальних слів *вона, той*);

- лексичний повтор елементів (синонімічний, антонімічний, перифрастичний):

Він живий ще, він ще кричить, але майбутнє його – здихання. Та він і так уже мертвий, як та латина, що тільки відькові потрібна (змістова єдність поєднаних речень ґрунтується на членах антонімічної пари *живий-мертвий*, у якій відбувається повтор окремих компонентів структури лексичного значення);

- вживання родо-видових понять (гіпонімів):

Прихилившись до муру, притискуваний нахабними накатами юрби, хлопець стояв і дивився, блукаючи очима вздовж вулиці й не знаходячи її меж. Його штовхали дівчата у тонких блузках, яких тканина нечутно єдналася з голизоною рук і плечей; жінки в капелюхах і серпанку, чоловіки в піджаках, юнаки без шапок, в сорочках із закасаними до ліктів рукавами; військові у важких, душних уніформах, покоївки, побравшись за руки, матроси Дніпрофлоту, підлітки,

формені кашкетки **техніків**, легкі пальта **фертиків**, масні куртки **босяків** (родове поняття юрба і її видові представники – дівчата, жінки, чоловіки, юнаки, військові і под.);

- лінійний синонімічний зв'язок:

Та й сам він дедалі більше прихилився до одержі, як до художньо-го оформлення свого тіла. Люблячи його, почуваючи його силу й доладність, він не міг не цікавитись убранням, що мало те тіло в пристойному образі виявляти, коли вже показувати голим його заборонено (лексична паралель синонімів *одежда-убрання* слугує засобом поєднання речень у межах надфразної єдності);

- повтор власних імен чи загальних назв або їх заміна вказівно-замінювальними словами або родо-видовими поняттями:

Степан лишився сам перед розчиненими дверима. Клушки муляли йому плече, і *він* скинув їх додолу. *Хлопець* почав курити цигарку, зосередивши на ній всю увагу, як *людина*, що хоче відхилитись від настирливих, але недоцільних думок (повтор власного імені *Степан* у наступних реченнях у статусі вказівно-замінювального слова *він* та родо-видового поняття *людина* – *хлопець*);

- лінійний тематичний (топікальний) повтор:

В цій безконечній сльоті люди здавались сірими, як і болото на вулиці. І коли одного дня сталося диво і *сніг*, стиснутий *морозом*, не поплив струмками в приготовану йому каналізацію, місто пишно розгорнуло свої *білі артерії* і гордовито піднесло своє чоло. Засипане *холодними пластівцями*, воно доходило апогея творчості, достигало, напружувалось, щоб навесні, скинувши *вінчальну фату*, починати своє завдання (лінійний топікальний повтор забезпечується компонентами спільної тематики *сльота*, *сніг*, *мороз*, *білі артерії* і под., що укладають тематичне поле *міста взимку*).

На особливу увагу заслуговує *паралельний* зв'язок [2, с. 134], що вживається на позначення всіх членів речення або тільки окремих, виражених однаковими формами у контактному розташованих поєднаних реченнях, де всі функціонально співвіднесені члени речення або тільки окремі з них виражені однаковими формами. Паралельний внутрішньотекстовий синтаксичний міжреченневий зв'язок у складному синтаксичному цілому реалізується засобами:

- синтаксичного паралелізму структури – граматичними повторами:

Треба писати. Ця думка не покидала його ні вдома, ні на лекціях, ні в розмовах, ні на побаченні. Він курив і обідав з нею, як з найкращим другом, як з невідступним ворогом. **Треба писати!** (повторення наведених граматичних конструкцій у межах однієї надфразної єдності є свідченням їхньої смислової вагомості та наявності конгломерату смислових акцентів і емоційної напруги);

- співвіднесеністю видо-часових форм дієслів-присудків:

Вона зітхнула. Він повернувся спиною до вогнів і пішов. Надійка мовчки наздогнала його й глянула йому в обличчя (вживання групи присудків доконаного виду минулого часу слугує формальним показником текстотвірної цілісної організації);

- реалізацією компонентів переліку (слів та словосполучень: *перше, по-друге, по-третє* і под.; *перше, друге, з одного боку, з іншого боку* і под.):

Справді-бо, вона, як казала, жила в одній кімнаті вкупі з батьками, а з них і одного досить, щоб ту кімнату вквінець зіпсувати. З другого боку, він був переконаний, що жодна порядна дівчина на помешкання до хлопця погомоніти не піде. Це непристойно. З третього – осіння негода. Але був ще й четвертий, і, на щастя, спогад про нього якраз і зринув йому з купи романів, що він прочитав (паралелізм конструкцій у поданих реченнях створюється передусім функціональною співвіднесеністю форм переліку, а співвіднесеність інших компонентів має факультативний характер);

- передуванням підметів присудками та вживанням присудків на початку речень:

Траплялись сонячні ранки, ранки теплих вітрів, що несли з далеких полів дух вогкого ґрунту й торішнього зілля, млюсну запашиність житньої прорості й набряклого яблуневого цвіту. Траплялись тихі, зміряні дні, коли в крові, віддукуючись на шумування природи, прокидається проста потужна радість життя, коли душу опановує той безтямний порив, що вів предків до вітварів весняного бога (передування підметів анафоричними присудками виступає доцільним засобом структурування складного синтаксичного цілого);

- лексичного паралелізму (анафора – речення починається з одного й того ж слова):

*Восени в степу тривожно шамотить сухим гіллям кукурудза, – цілі поля рівних жовтих стовбурів, ніби хтось, крадучись, розсуває її обвислий лист. Восени при шляхах розсипають насіння бур'яни, – високі зарослі незграбної лободи, молочаю, будяків, віниччя та нехвороці. Восени вітри ходять раптові, непевні. Восени вітри нападисті й хитрі (лексичний паралелізм забезпечено анафоричним вживанням одного й того ж прислівника *восени*, що виконує функцію обставини часу);*

- анафоричних та паралельних риторичних питань:

Може, Зоська спізниться сьогодні? Може, й зовсім не прийде? (анафоричні риторичні питання репрезентовані вставним словом *може*);

- вживанням дієприслівникових зворотів – найсильніший, на думку Л.М. Лосевої [4, с. 63], засіб текстового зв'язку:

Схопивши під пахву портфеля, він швидко вийшов на вулицю, застібаючи по дорозі пальто, і скочив на трам, що довів його до

окрвиконкому. Хапливо **випивши** в кав'ярні склянку чаю з марципаном, хлопець з'явився до редакції, **спізнившись** тільки на півгодини (виступаючи певними скріпами, дієприслівникові звороти слугують яскравим формальним засобом поєднання речень у межах складного синтаксичного цілого);

- неповнотою синтаксичних конструкцій (еліпс, парцеляція, усічення, сегментація, контекстуальна неповнота):

І завтра ввечері рушить потягом на південь пристати до комуни або артілі. Це неважливо. Це просте й легке. Про це нема що думати й турбуватись; Він вертає на село. В степ. До землі. Назавжди покине це місто, чуже його душі, цей камінь, ці збудні ліхтарі! (неповнота наведених синтаксичних конструкцій зумовлена парцеляцією, що підкріплюється структурним паралелізмом парцельованих частин).

У текстовій структурі речення можуть інтегруватися внаслідок структурної цілісності та смислової єдності за допомогою певних синтаксичних засобів. Засобами вияву *інтегративного* міжреченневого внутрішньотекстового синтаксичного зв'язку [2, с. 134] постають:

- сполучники та аналітичні словосполучки, що семантично виражають такі універсальні логічні відношення [1, с. 137]:

- сумісність подій (кон'юнкція: *і, але (=і), разом з тим і* под.):

Вечори обнімали його лячним неспокоєм, почуття страшної самотності гнітило його. І він терпів божевільний біль людини, що втратила особисте, – оте все, може, й дрібне, оті людські радощі та жалі, що дають життю смак і принаду;

- альтернативність (диз'юнкція – вибір однієї з подій: *або, чи*):

*Хіба ж природно визнавати недовершеність життя в даній момент і прагнути до нових форм його? **Або** взагалі наше життя засуджувати?;*

- протиставлення наявних подій (контраюнкція: *але, напроти, а, проте, зате*):

*Надійка заснула Левка запитаннями. Він мусив назвати її кожен горб, кожну церкву, мало не кожен будинок. **Та** Левко виявив мало знання місцевості* (сполучник *та* в значенні *але* виражає відношення протиставлення у межах поєднаних речень);

- відношення залежності (субординація: *так як, адже, так що, якщо, потім, щоб і* под.):

*Але, як правило, ніхто спочатку не хоче виступати. **Адже** останній має приємну змогу виляяти всіх попередніх і здаватись самим найрозумнішим* (сполучник *адже* вживається на позначення відношення причини);

- спеціальні речення (питальні, риторичні):

Наперекір розумові й усім попереднім розрахункам, безнадійні думки, спочатку ніби питання, почали опановувати хлопця. Ну, на-

віщо було сюди забиватись? Що буде далі, як він житиме? Чом було не їхати до свого окружного міста на педкурси? До чого ці хлоп'ячі вигадки з інститутом і Києвом? (ланцюги логічно наведених питальних речень слугують засобом міжреченнєвого зв'язку в межах надфразної єдності).

А.П. Загнітко зазначає, що в тексті між реченнями постають смислові відношення, засобом організації яких виступають синтаксичні міжреченнєві зв'язки, а найбільше – *інтегративно-кумулятивний* (смислова єдність поєднаних речень) та *коаліційно-імплицитний* (тематична єдність поєднаних речень) внутрішньотекстові міжреченнєві зв'язки [2, с. 134], що утворюють певну прагматичну парадигму текстового утворення, що дозволяє дослідити його глибинну (смислову) цілісність та тематичну єдність.

А.П. Загнітко відповідно до визначених різновидів синтаксичних зв'язків пропонує наступну класифікацію типів міжреченнєвих смислових відношень у межах складного синтаксичного цілого [3, с. 485-486]:

Інформаційні смислові відношення, корелюючи з *ланцюговим* зв'язком, забезпечують розширення або пояснення ємності слів опорного речення або останнього загалом, забезпечуючи смислову цілісність текстового утворення: *Вони оглянулись і побачили на кормі гурт селян, що розташувались там із обідом. На розгорнутій свитці перед ними лежав хліб, цибуля і сало;* (постпозитивне речення розширює смислову ємність опорного слова *обід*, препозитивної реченнєвої структури); ***Вони жили в одному селі, але досі були мало знайомі.*** *Тобто він знав, що вона існує, що вчиться і не ходить на вулицю. Кілька разів навіть бачив її в сільбуді, де відав бібліотекою. Але тут вони здибалися ніби вперше, і спільність долі зблизила їх* (постпозитивні речення розкривають та пояснюють смислову ємність препозитивної опорної реченнєвої структури).

Пояснювально-мотивувальні міжреченнєві відношення, корелюючи з *інтегративно-кумулятивним* та *коаліційно-імплицитним* зв'язками, характеризуються супровідним смисловим відтінком попередніх речень, забезпечуючи смислову та тематичну єдність поєднаних речень: *Нарізавши сала та хліба, почав снідати, міркуючи про іспити. Нема чого йому боятися! Математика – він чудово її знав. Щоб перевірити себе, згадав **формули площин всіх фігур, квадратіві рівняння, відносини тригонометричних функцій.** І хоч невідомо пригадував те, що знав найкраще, йому приємна була ясність свого знання* (постпозитивні речення, в яких репрезентоване асоціативно-семантичне наповнення поняттєвого кола концепту *математика*: *формули площин всіх фігур, квадратіві рівняння, відносини тригонометричних функцій*, мотивують смислову ємність препозитивної реченнєвої структури).

Концептуально-парадигматичні смислові відношення складає одне з речень складного синтаксичного цілого, що виступає опорним щодо інших, становлячи концепт усього тексту. *Він озирнувся – і вперше побачив місто вночі. Він навіть спинився. Блискучі вогні, гуркіт і дзвінки трамвайів, що схрецьувались тут і розбігались, хрипке виття автобусів, що легко котились громіздкими тушами, пронизливі викрики дрібних авто й гукання візників* разом з глухим *гомоном людської хвилі* раптом урвали його заглибленість. На цій широкій вулиці він здибався з містом віч-на-віч (реченнева структура опису міста вночі виступає опорною щодо інших описів-характеристик міста в різні періоди доби чи пір року в текстовій структурі).

Асоціативно-образні смислові міжреченневі відношення передбачають розгортання текстового смислового тла на основі асоціацій, уявлень, що у своїй основі підкріплені асоціативно-цільовими словами, словами-образами, словами-темами, словами-символами тощо: *Крім того, він почував до неї ту окрему, суто чоловічу вдячність, яку додає до кохання відчуття потайного спільництва. І сама вона, приступивши з ним до темних джерел існування, споживаючи з дерева пізнання вічно свіжі плоди, стала рівноважніша, приязніша до нього, втратила різкість колишніх забаванок, зберігши тільки якийсь неспокій, що зраджувався раптовими підступами туги* (смислова єдність поєднаних речень забезпечена засобом перифрастичної заміни прямого поняття *інтимні відношення між чоловіком та жінкою* поняттями *потайне спільництво* та *темні джерела існування* на основі певних асоціативно-образних уявлень).

Аргументаційні та *коментувальні* смислові відношення реалізуються у формі речення, що наслідуює попереднє, як аргумент, пояснення або коментування певних подій, фактів, явищ тощо. *Коментувальним* відношенням, що постають найбільш частотними в аналізованій текстовій структурі, властиве розширення ємно-інформаційного тла препозитивної реченневої структури через покликання на неї відповідними засобами постпозитивного речення типу займенника *це, те*. Залежно від смислового навантаження займенникового слова *це*, що ґрунтується на віднесеності до компонентів постпозитивної реченневої структури, членом якої воно й виступає, відповідно виділяються відношення *дистантності* та *контактності*, у яких перебуває слово *це* щодо реченневих компонентів:

- відношення *дистантності* (слово *це* постпозитивної реченневої структури узагальнює або пояснює смислове навантаження препозитивного речення):

Він прекрасно знається на літературі, він мусить бути чулий до кожного нового подиху, тимо більше до такого свіжого, мусить підтримати новака, напутити, порадити. Це, зрештою, його обов'язок і завдання;

• відношення контактності (здебільшого репрезентовано структурною формулою: *це* + присудок (частіше дієслово-зв'язка *бути*) + підмет (частіше – повторюваний додаток препозитивної реченнєвої структури):

*Вранці Степан вийшов до неї на пристань і довго махав кашкетом її хустині. Вона повезла з собою його привітання селу, кілька доручень і листа до одного з товаришів по роботі. Це був довгий лист, де він більше розпитував, ніж повідомляв. Аргументаційні відношення співвідносяться з інтегративно-кумулятивним зв'язком, що відтворюється в умовах актуалізації протиставлення: Він познайомився з хлопцями й теж сів. Їсти й пити хлопець категорично відмовився, хоч не обідав сьогодні й був голодний. Але їсти кошитом чужих хлопців, – бо вони ж безперечно влаштували цю бесіду, – йому не дозволяв гонор (постпозитивне речення з актуалізацією протиставлення, підкріпленого сполучником *але*, аргументує препозитивну реченнєву структуру, коментуючи та аргументуючи дії суб'єкта та певні події).*

Аналіз зазначених синтаксичних зв'язків та смислових відношень, площини їхнього вияву між реченнями у межах складного синтаксичного цілого дає змогу говорити про структурну цілісність та смислову (тематичну) єдність текстової структури, що забезпечує категорію когезії та засоби її реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 496 с.
2. Загнітко А. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум. – Донецьк: ООО „Юго-Восток” Лтд, 2006. – 289 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. Лосева Л.М. Структурно-семантическая организация целых текстов. – Одесса, 1973. – 100 с.
5. Підмогильний В.П. Місто: Роман та оповідання. – К.: Веселка, 1993. – 351 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто типологію міжреченнєвих синтаксичних зв'язків та смислових відношень, проаналізовано спектр їхнього вияву в текстовому цілому, що забезпечує реалізацію категорії когезії як засобу структурної та смислової цілісності текстового утворення.

SUMMARY

In the article the typology of the syntactic links and semantic relations between sentences is examined, the spectrum of their realization in the

textual integrity is analyzed, that promotes the realization of the category of cohesion as the means of structural and semantic integrity of the textual unity.

*Г.О. Васильєва
(Горлівка)*

УДК 81.0

ПРЕВЕНТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ З ДЕЛЕКСИКАЛІЗОВАНИМИ ЕЛЕМЕНТАМИ „ГЛЯДИ / ГЛЯДІТЬ”, „ДИВИСЬ / ДИВІТЬСЯ”

Одним із актуальних завдань сучасного мовознавства є дослідження превентивних висловлювань. Превентив ми розглядаємо як особливий „комунікативно-прагматичний тип волевияву, що ґрунтується на семантико-синтаксичній категорії застереження” [1, с. 38]. Основне призначення превентива полягає в тому, щоб „передавати застереження щодо неагентивних дій, які можуть здійснюватися при відсутності належного контролю з боку виконавця” [4, с. 151]. Превентив – це багатоаспектне явище мови, що охоплює всі її рівні. Семантика застереження реалізується сукупністю ритміко-інтонаційних, лексичних, морфологічних та синтаксичних засобів і є контекстуально зумовленою [1, с. 11].

Сучасні уявлення про превентив характеризуються низкою нез'ясованих питань і суперечливих моментів. Так, одним із важливих виразників превентивної семантики у структурі висловлювання виступають компоненти „гляди / глядіть”, „дивись / дивіться”, які є „основним формальним показником” превентивної конструкції [4, с. 153]. Але в наявній науковій літературі в описах превентива немає чіткої кваліфікації цих елементів, не з'ясовані умови й закономірності їх відокремлення. Вони по-різному тлумачаться науковцями: зокрема, як „делексикалізований імператив”, „делексикалізований елемент” (В.С. Храковський, О.П. Володін [4], Ю.С. Кленіна [1]), „допоміжні імперативні слова” (Д.М. Шмельов [5]), „конструктивно-модальний елемент” (А.В. Прокопчик [2]), „імперативна частка” (Ц. Саранцацрал [3]) тощо. Ми будемо вживати вирази „делексикалізований елемент”, „делексикалізований імператив”, які, вважаємо, найточніше відповідають особливостям функціонування цих слів. Отже, мета нашого дослідження – розглянути семантичні й структурні типи превентивних конструкцій із цими елементами. Матеріалом для аналізу стали фрагменти розмовних дискурсів побутового типу, вилучені методом суцільної вибірки з текстів художньої літератури.

У конструкціях зі значенням застереження делексикалізовані елементи „гляди / глядіть”, „дивись / дивіться” є засобами експліцитного вираження превентивного компонента [див. також 1, с. 63].

Спостереження свідчать про наявність таких основних структурних типів аналізованих висловлювань (у межах структурного типу подаємо вказівку на функціонально-семантичний тип превентивної конструкції, який визначаємо за контекстом її вживання):

1. „Гляди / глядіть” („дивись / дивіться”) + „не” + Імр док. виду:

Застереження + попередження.

(1) *Голова казав, щоб у когось до тепла пережив, а там гуртом хату поставлять, – і слухати не схотів.*

– Не хочеш – як хочеш, – сказав голова. – Тільки ж знай, що у нас теж зима буває, то, дивись, дітей не поморозь.

То він тільки буркнув:

– Не поморожу (А.Дімаров).

(2) *Він обережно перебирав напівпрозорі свічки, схожі на льодові бурульки... <...>*

– Гляди не поламай, – сказала Світлана (Г.Гордасевич).

Застереження + попередження, побоювання.

(3) *(Дід Кирило) – <...> Пливить протокою між двома стінами з очерету... Тільки ж глядіть, не зачепіть та не повалайте моїх ятерів <...> (О.Вишня).*

(4) *В Мажорихи двоє дітей. Дочка, Галя, – ось вона: то подушку поправить під матір'ю, то притримає свічку. <...> Мажориха принесла її три роки тому за п'ятнадцять кілометрів з церкви: „Як помру, то ти її запали та в руки і встав. Та гляди, не забудь!” <...> (А.Дімаров).*

Застереження + попередження, побоювання, напучування.

(5) *Рано-вранці послала Панаса у Тікач – до Васютихи. <...> Наляштувала санчата, сокиру, тихенько напучувала:*

– <...> А назад як вертатимешся, то на візок гілля накидай та додому й вези: хай думають, що ти по дрова їздив. Та гляди не збийся з дороги! (А.Дімаров).

(6) *Один з вершників, старий, з довгою сивою чуприною, сплигнув з коня, витяг із шкряяних піхов широколезого ножа.*

– Не гайтеся, отроки! Переріжте жили – випустіть зайву кров, щоб не зіпсувала м'яса! Та дивіться – не понівечить шкури! (В.Малик).

Застереження + попередження, побоювання, прохання.

(7) *Іван. – <...> Слухай, ти Марусі, гляди, не ляпни; я тебе знаю, у тебе язик слизький, а жєницини, знаєш... <...> Будь друг, не говори ні з ким того, чого й сам не знаєш певно. <...> (І.Карпенко-Карий).*

Застереження + попередження, вимога, погроза.

(8) Михайло. – <...> Гляди ж не збреши, і щоб ніхто не знав про ці перекази! Як роздзвониш – вижену і грошей ні копійки не дам; а справивши діло – куплю гарну шапку й червоний пояс. Чув? (І.Карпенко-Карий).

У превентивному висловлюванні делексикалізований елемент може бути опущений. Наприклад:

(9) – *А ви знову, значить, у рейс? <...> – зверталися рибалки до капітана і, дізнавшись, що він забирає з собою ще одного степовика, обступили зняквовілого Віталія, стали давати різні поради:*

– Ти ж там не осором нас! (О.Гончар). – Застереження + попередження, прохання, порада.

(10) *На постелі сплять малята.*

– *Так ви, мамо, глядіть їх. Не задрімайте. <...>*

– *Йди, йди, Маріє. Не бійся нічого... (У.Самчук).* – Застереження + попередження, побоювання, прохання.

В.С. Храковський, О.П. Володін вважають, що такого типу конструкції (див. (9), (10)) виступають трансформом вихідної моделі – із десемантизованим імперативом. Дослідники підкреслюють, що специфічною формальною прикметою таких конструкцій є те, що дієслово в них може займати кінцеву позицію [4, с. 151]. А за наявності у превентивній конструкції десемантизованого імператива для неї більш характерний уже звичайний порядок слів, тобто дієслівна форма превентива вільно виступає в препозиції щодо своїх актантів і сирконстантів [4, с. 152]. Проаналізований український мовний матеріал свідчить про те, що і в конструкціях з елементами „дивись / дивіться”, „гляди / глядіть” спостерігається тенденція вживання превентивного дієслова в кінцевій позиції (див. (1), (2), (4), (7), (8)).

2. „Гляди / глядіть” („дивись / дивіться”) + „не” + Імр недок. виду.

Застереження + попередження, побоювання.

(11) – <...> Казав: гляди не пускай їх надвір...

– *Але знаєш, Матвію, діти не можуть і в хаті завжди сидіти (У.Самчук).*

Застереження + попередження, порада.

(12) „*Слухай, синашу, сюди... Ото береш чорта з рогами, то я тобі його не накидав – сам собі вибрав... То вже як надумався, то з обротьки, гляди, не спускай і волі їй не давай... Це я тобі, як рідному синові...” (А.Дімаров).*

Застереження + прохання, вимога.

(13) (Рига) – *Тобі холодно? Ось я тебе вкрию. Тільки гляди, не вставай (А.Дімаров).*

Застереження + вимога.

(14) *Бійці довбали наперемінки, лупаючи стіну дедалі глибше.*

– *Може, не тут, Ференц?*

– Тут, тут! – запевняли і Ференц, і провожатий.

– Дивіться, не помиляйтесь! Обом тоді секим башка (О.Гончар).

Варто підкреслити, що видова відмінність дієслова-присудка у превентивній конструкції зумовлює спрямованість застереження. Форма доконаного виду звичайно спрямовує застереження на запобігання небажаному результату дії, а форма недоконаного виду – на недопущення певної дії [5, с. 194]. У другому випадку волевияв мовця є енергійнішим [1, с. 194].

3. „Гляди / глядіть” („дивись / дивіться”) + „щоб не...”.

Застереження + попередження.

(15) (Єфрейтор) – Дивіться, товаришу сержант, щоб вам на „субу” не потрапити, коли ви в такому вигляді перед майором станете (В.Собко).

(16) Люди, сусіди милі та добрі, застерігали Уляну:

– Щось твоя Зінька дуже розгулялася. Гляди, щоб у пелені не принесла! (А.Дімаров)

Застереження + попередження, побоювання.

(17) Медвідь. Поки дізнаємось, де Сава, гляди, щоб не дізнавсь він, де ми (І.Карпенко-Карий).

(18) Хаєцькому шкода давати ножа, і він довго „шукає” його по своїх кишенях...

– Швидше шукай! – кричить Маковейчик. <...>

– На, та гляди, щоб не загубив (О.Гончар).

Застереження + попередження, напучування.

(19) – А як з костюмом? Скоро вже пошиють?

– От-от-от уже пошиють.

– Ти ж дивись, щоб не дуже великі плечі підкладав, а то важкий піджак буде (О.Вишня).

Застереження + вимога, наказ.

(20) (Гордій) – <...> Глядіть же мені: щоб не взівали нікого! А отих голуб'ят хапайте найпершими. А тепер пришишкніть, щоб і духу вашого не чути було!

Поліцаї завмерли (А.Дімаров).

(21) Старший сержант, вусатий, похмурий, підвів Сабантуя до пари гнідих, суворо спитав:

– Бачиш, що це таке?

– Бачу, – відповів Сабантуї.

– Гляди ж мені, щоб були, як в аптеці! Сам під кулі лягай, а щоб вони були цілі! Зрозумів? (А.Дімаров).

Застереження + погроза.

(22) Герасим. <...> Ой Пузири! Глядіть, щоб ви не полопались... (І.Карпенко-Карий).

Функціонують конструкції цього типу з еліпсом делексикалізованого елемента:

(23) Пузир. Ох! А скільки адвокат візьме?

Маюфес. *Десять тисяч.*

Пузир (*тяжко переводє дух*). *Не дам!*

Маюфес. Щоб потім не калялись (І.Карпенко-Карий). – Застереження + попередження.

4. „Гляди / глядіть” + Ind майб. часу док. виду.

Застереження + побоювання.

(24) Роман Блаженко обійняв лоша за шию і притулювся шершавою щогою до його атласної мордочки. <...>

– Гляди, заколеш його своїми вусами! – гукали бійці до Блаженка (О.Гончар).

Більше поширені конструкції з еліпсом делексикалізованого елемента. Вони передають превентивну семантику за допомогою дієслова майбутнього часу доконаного виду та відповідної інтонації:

(25) *Сивоок уже біг з обійстя.*

– *Та постривай, дурню!* – гукнув навздогін йому Ситник. – Пропадеш же в лісі. Повезу тебе хоч нагодую. <...> (П.Загребельний). – Застереження + попередження.

(26) – *Марія горне дитину.*

– *Маріє! Положи його в колиску. Задушиши! Так йому недобре!* – просить Одарка (У.Самчук). – Застереження + попередження, побоювання, прохання.

(27) *Володько хапає свої скарби, зовсім забуває подякувати, біжить до столу, до лампи.*

– Але ж поволі, ще розіб'єш, – говорить мати (У.Самчук). – Застереження + попередження, побоювання.

5. „Гляди / глядіть” („дивись / дивіться”).

Делексикалізований імператив може вживатися самостійно. У цьому випадку вказівка на небажану дію міститься в контексті.

Застереження + попередження.

(28) (Гапка) – <...> *То був Гнат. Стоїть, курить. У мене і стрільнула думка, чи не до Марії часом він. Молодиця сама, хто його знає... Ой, кажу йому, гляди. Як вернеться Корній, не буде жартів...* (У.Самчук).

(29) *А Одарка Перепелівна присунулася до мене:*

– *Я Марусю гратиму, а ти Грицька! <...> Тільки ж цілуватись не насправжки... Губи ніби до губ, а щоб „цмок” – так щоб не зовсім... Добре?*

– *Добре, – кажу.*

– Так ти ж дивись! (О.Вишня).

Застереження + погроза.

(30) Герасим. Ой гляди! *Може, чого накоїв з Мотрею? Тільки приїдеться платить, то я тебе живого облуплю.* <...> (І.Карпенко-Карий).

(31) Бурлака. <...> *Коли правда, що Олекса злодій, я від нього відцуруюсь і завтра ж вернусь назад, а коли довідаюсь, що ні... Глядіть! У Бурлаки та сама душа зосталась і те саме серце б'ється в грудях, котрі дванадцять літ тому назад водили його скрізь шукать правди. Я і тепер знайду правду!..* (І.Карпенко-Карий).

Делексікалізований імператив може мати „специфічний факультативний актант” [4, с. 152] мені (див. (20), (21), (32), (33)), який називає мовця.

(32) (Корній) – <...> *Ой сини! Дивіться мені. Не дбатимете – не будете мати... Само до рота не прийде. Це вже повірте мені* (У.Самчук). – Застереження + попередження.

(33) *Коли останній аркуш був помальований, Гончаренко ще переглянув свої творіння. Настрій піднявся, він навіть дав цигля одній пиці.*

– *Дістав? Дивись мені...* (А.Кокотюха) – Застереження + погроза.

6. „Гляди / глядіть” + „чи не ...”:

(34) Пузир. <...> *І чого тому Калиновичеві від мене треба? Унадився до нас, як свиня в моркву.*

Феноген. *Глядіть, чи не до Соні!* (І.Карпенко-Карий). – Застереження + попередження, побоювання.

7. Елементи „гляди / глядіть”, „дивись / дивіться” входять до структури безсполучникового складного речення з умовно-наслідковим зв'язком (35) або складнопідрядного речення з умовно-наслідковим зв'язком (при цьому спостерігається пропуск сполучника і наявність тільки співвідносного слова – (36), (37)):

Застереження + попередження.

(35) – *Гаразд, здався нарешиті начальник. – Як школа його [Клима] назад прийме, то й ми не чіпатимем.*

– *І одразу ж, мабуть, пожалівши, додав:*

– *Глядіть же: станеться що – з вас запитасмо!* (А.Дімаров)

Застереження + попередження, напучування.

(36) – *Гляди, Маковею, вдруге загавишся – тоді аміні тобі!*

– *Не ти його, так він тебе прошиє!*

Вся рота нещадно потішалася з свого солов'я, проте потаємці і зважала на його зелену молодість (О.Гончар).

Застереження + побоювання, напучування.

(37) ... *Страх не любить Якимівна, коли корова з брудним вим'ям або з дійками потрісканими! Пальці поодбивала б таким хазяйка!*

Навчас і Явдошку:

– *Ти ж дивися, Явдошко, – будеш доїти, то щоразу теплою водою підмивай. І чисть її частіше* (А.Дімаров).

8. „Гляди / глядіть” („дивись / дивіться”): ...

Частина конструкції, яка йде після двокрапки, розкриває характер негативних наслідків, пов'язаних із виконанням / невиконанням дії адресатом. Це може бути й погроза, висловлена адресату:

(38) *Тільки дух у діда Матвія, як і колись:*

– Та не скорюся, їй-бо, не скорюся... А як побачу неправду, так дивись: для неправди в мене оцього й цінка застругано... (О.Вишня)

Ця частина може містити вказівку щодо дії, яку повинен/не повинен виконати адресат:

(39) (Сабантуй) – <...> *Та ми такою дорогою поїдемо, що нас і не знайде ніхто.* <...>

(Поліцай) – <...> *Ну, так тому й бути: шпацуйте далі! Та глядіть: ви мене не бачили, а я вас!* (А.Дімаров)

Така побудова конструкції (приклади (38), (39)) зумовлюється високим рівнем актуалізації інформації, що подається після двокрапки.

Варто зауважити, що конструкція із делексикалізованим елементом „гляди / глядіть” („дивись / дивіться”) може й не мати превентивної семантики. У цьому випадку основна функція такого імператива – актуалізувати передану адресантом інформацію, зосередити на ній увагу адресата:

(40) Писар. *Як так, то й так! Значить, підженем свою політику. Глядіть же: дві сотні з баришів і могорич! А тим часом будьте здорові, я піду до Гершка...* (І.Карпенко-Карий)

Ступінь делексикалізації імператива у превентивній конструкції може бути різним. Пор.:

(41) *А Іван Кирилович (чия крякуха) дуже пильно просив та наказував:*

– Дивіться ж, щоб не одв'язалась! Вони, крякухи, такі: носиком розпетлюють вузол на кінці, і бувай здорова! (О.Вишня)

(42) *Пішов на сінокіс Юхимович, а Петрусеві дав трояка та й полав до Великого Тікача по ліки.*

– Тільки ж здачу принеси! Та дивися, щоб не обрахували (А.Дімаров).

(43) Гервасій. <...> *Прощайте, пане уродзоний! Тільки глядіть, щоб не чухалися, як дворянство крізь щаблі випаде* (І.Карпенко-Карий).

Міра делексикалізації аналізованих елементів збільшується від прикладу (41) до прикладу (43). Якщо в (41) та (42) делексикалізація часткова (причому в (42) вона більш виразна, ніж в (41)), то в (43) імператив *глядіть* повністю позбувся свого лексичного значення.

Як свідчать проаналізовані в нашому дослідженні приклади, у превентивних конструкціях найбільш природно вживаються дієслова, що позначають шкоду або збитки, тобто дії, які вимагають особливого контролю з боку виконавця. Найбільш виразно це виявляється в конструкціях із дієсловами доконаного виду (*не поморозь, не поламай, не зачепи, не збийся, не понівеч, не осором; пропадеш, розбі'єш, заду-*

ишии). Форми недоконаного виду порівняно із формами доконаного виду в аналізованих конструкціях уживаються значно рідше. Важливо зазначити (і на цьому також наголошують дослідники [4, с. 152-153]), що в превентивних конструкціях із делексикалізованим елементом „гляди / глядіть” („дивись / дивіться”) може вживатися імператив недоконаного виду без заперечної частки „не” (37). У цьому випадку мовець застерігає слухача (=виконавця), щоб той не ухилився від виконання агентивної дії, підконтрольної його волі [4, с. 153].

Превентивні конструкції з делексикалізованими елементами „гляди/ глядіть”, „дивись / дивіться” характеризуються широким спектром структурних і функціонально-семантичних типів. Як правило, застереження поєднується з іншими різновидами волевияву. Так, власне застереження майже завжди супроводжується відтінком попередження. Досить активно у превентивних конструкціях виявляє себе й семантика побоювання. Отже, власне застереження, а також застереження з відтінками попередження, побоювання належать до ядерних функціонально-семантичних типів превентива. Відтінки ж прохання, вимоги, заборони, наказу, погрози, що супроводжують семантику застереження, свідчать про наявність функціонально-семантичної периферії превентива. Найвіддаленіший від ядерної семантики тип конструкції – „застереження + погроза”. У передачі різних семантичних відтінків застереження важливу роль відіграє інтонація. Увіразнює семантику превентивної конструкції наявність підсилювально-видільної (*ж, же, ще*) або обмежувально-видільної частки (*тільки*), а також вигуку (*ой*).

ЛІТЕРАТУРА

1. Кленина Ю.С. Превентив: семантика и способы выражения: Дис. ... канд. филол. наук. – Рязань, 2003. – 207 с.
2. Прокопчик А.В. Структура и значение побудительных предложений в современном русском литературном языке: Дис. ... канд. филол. наук. – М., 1955. – 276 с.
3. Саранцацрал Ц. Речевые акты побуждения, их типы и способы выражения в русском языке: Дис. ... д-ра филол. наук. – М., 1993.
4. Храковский В.С., Володин А.П. Семантика и типология императива. Русский императив. – Л.: Наука, 1986. – 270 с.
5. Шмелёв Д.Н. Значение и употребление формы повелительного наклонения в современном русском литературном языке: Дис. ... канд. филол. наук. – М., 1954.

АНОТАЦІЯ

Питання про превентив залишається одним із найбільш обговорюваних у сучасних лінгвістичних працях. Стаття присвячена проблемі функціонування превентива в українській мові. Об'єктом дослідження

виступають превентивні конструкції з делексикалізованими елементами „гляди / глядіть”, „дивись / дивіться”. Автор розглядає функціонально-семантичні й структурні типи таких конструкцій. Дослідження здійснене в аспектах функціональної граматики й семантичної прагматики.

SUMMARY

The question about the preventive remains one of the most debatable in modern linguistic works. The article is devoted to the problem of functioning of the preventive in The Ukrainian language. The object of investigation is the preventive constructions with the delexicalized elements „гляди / глядіть”, „дивись / дивіться”. In the article the author considers the functional-semantic and structural types of such constructions. The research is carried out in the aspect of functional grammar and semantic pragmatics.

*Л.А. Капшук
(Горловка)*

УДК 81'367.4

ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ НОМИНАТЕМ, СОСТАВЛЯЮЩИХ ЛСГ «ТЯГА» В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Одной из основных функций языка является его познавательная, когнитивная функция. Язык с точки зрения когнитивной теории является средством познания, средством овладения знаниями и общественно историческим опытом, а также представляет собой способ выражения деятельности сознания.

Когнитивная теория опирается на теорию номинации, согласно которой процесс наименования устанавливает связь языковых элементов с фактами реальной действительности, включая понятийный класс наименований предметов в определенную систему языковых знаков. Связывая именуемые понятия с определенной категорией, объединяя их в определенные классы и разряды, язык создает неограниченное количество номинативных единиц. «Что значит слово, в чем состоит связь слов с жизнью, составляющая самую их сущность, – задача, которая волнует не только исследователей языка, но и тех, кто изучает его как неродной. Ясное сознание содержания слов – это форма овладения ими и одновременно ситуациями, в которых употребляются слова как орудие мышления и деятельности» [1, с. 207-208].

В традиционной лингвистике дается определение слова как основной, самостоятельной, языковой номинативной единицы. В.И. Теркулов считает такое определение языковой единицы доста-

точно сомнительным. Он отмечает, что слово как комплексная единица не существует, так как возникает необходимость постоянного уточнения, какое именно слово (фонетическое, лексическое и т.д.) имеется в виду в той или иной ситуации; не существует также единого понятия слова как языковой универсалии, так как параметры его существования различны в разных языках [3, с. 35]. Из всего вышесказанного ученый делает вывод: «Слово в теории – «неуловимая» единица, определение которой в целом невозможно» [3, с. 35].

Вместо слова ученый предлагает использовать понятие «номина-тема», которое представляется им не как субстантная, а как структурная языковая единица, как модель, определяющая возможности тождественной номинации в речи при помощи различных своих субстантных речевых реализаций – глосс. Он пишет: «Слово представляет собой субстантную речевую модификацию структурной по своей природе основной языковой номинативной единицы, названной нами **номинатемой** (выделено нами – Л.К), могущей, с одной стороны, реализоваться в речи как в слове, так и в надсловных субстанциях, а с другой – иметь в качестве основной речевой модификации любую субстантную номинативную единицу» [3, с. 7]. В связи с этим, номинатема, например, *тяга* может реализоваться и как однословное наименование, означающее вид соревновательного движения в терминологии силовых видов спорта, в частности пауэрлифтинга: *Существует три вида соревновательных движений в пауэрлифтинге, такие как приседания, жим и тяга*, и как словосочетание: *Выполняя **тягу вертикального блока за голову**, спортсмен тренирует мышцы спины*, и как сочетание знаменательного со служебным словом: *Он стал абсолютным чемпионом в **тяге***. Объединение этих единиц осуществлено на основе двух параметров – тождество семантики (зависимые слова в словосочетании являются только актуализаторами семных множителей главного его компонента, что делает данное словосочетание аналитическим лексико-семантическим вариантом номинатемы, а служебные – только актуализаторами падежного значения, что делает сочетание *в тяге* аналитическим грамматическим вариантом номинатемы) и формальная взаимосвязанность глосс.

Целью нашей статьи является ономаσιологическое описание номинатем, составляющих ЛСГ «Тяга» в русском и английском языках.

С точки зрения когнитивной лингвистики для выявления элементов акта номинации исследователи используют модели ономаσιологического описания. Они устанавливают отличительные черты анализируемого понятия по его вкладу в процесс номинации. Ономаσιологическая характеристика связывает значение, подлежащее вербализации, с формой его выражения, и она всегда направлена на выяснение того, каким образом оформляются данные значения в данном знаке [2, с. 21-22].

Е.С. Кубрякова вводит понятие ономаσιологическая структура, которое относится к типу связи, наблюдаемому между ономаσιологическим базисом и признаком. Она пишет: «С ономаσιологической точки зрения возникновение производного слова (как будет показано ниже, и любой другой номинативной единицы, то есть – номинатемы – Л.К.) может быть описано как приписывание, или предикцирование, определенного ономаσιологического признака определенному ономаσιологическому базису» [2, с. 24]. Ономаσιологическая модель, таким образом, включает ономаσιологический базис и ономаσιологический признак. Впервые такой подход был активно использован чешскими лингвистами и, прежде всего, М.Докулилом. Ими разработаны основные положения ономаσιологического подхода к словообразованию, а именно: а) обработка, расчленение и упорядочение внеязыкового содержания в соответствии со способами наименования данного языка происходит при помощи так называемых «ономаσιологических категорий», образующих основу названия; б) структура ономаσιологических категорий в основе своей двучленна: «ономаσιологический базис» указывает на определенный понятийный класс, родовое понятие (например, «деятель»), «ономаσιологический признак» – член дифференцирующий, он указывает на видовой признак, выделяющий предмет внутри класса (например, для названий профессий – отношение к труду, предмету труда, средству труда и т.п.) [4, с. 204].

Мы предполагаем, что такую ономаσιологическую структуру может иметь не только производное слово, но и любая комплексная глосса номинатемы. Если рассмотреть ту часть сложных слов, которые являются, по мнению В.И. Теркулова, универбализационными дублетами исходных словосочетаний, такие, например, как *нефтедобыча*, являющееся вербальным эквивалентом словосочетания *добыча нефти, волеизъявление (= изъявление воли), иняз (=институт иностранных языков)* и под., можно предположить, что модель механизма сочленения компонентов словосочетания в сложное слово (комполит) является, в сущности, объединением модели исходного словосочетания с моделью структуры композита. Модель исходного словосочетания (исходная конструкция) учитывает те параметры данной единицы, которые релевантны характеристикам универбализационного композита, возникшего на его базе [3, с. 165-166]. Иначе говоря, ономаσιологическая модель, например, «процесс + объект», характеризующая композит *нефтедобыча*, характеризует и словосочетание *добыча нефти*, вернее, она является тождественной и для композита и для словосочетания. Но если это так, то и словосочетания, не реализовавшиеся в композите, также могут быть описаны в системе ономаσιологических моделей. Это и позволяет предполо-

жить, что ономасиологическая модель – это структура не производного слова, а любого комплексного наименования, любой поливербальной реализации номинатемы.

Именно на основе этого положения и осуществляется нами анализ речевых реализаций номинатем, входящих в ЛСГ «тяга» в русском и английском языках. Нами констатируются некоторые отличия в структуре ономасиологических моделей данных номинатем русского и английского языков. Отмечаются ситуации полного соответствия, а также частичного или полного несовпадения в строении ономасиологических моделей терминов-словосочетаний, входящих в состав лексико-семантической группы с вершиной «Тяга» и имеющих переводческие соответствия в русском и английском языках. Покажем это на примерах.

1. [действие]

[*тяга*] - [*deadlift*] – полное семантическое тождество.

2. [действие]+(статус)

(*мертвая*) + [*тяга*] – [*deadlift*] – частичное сходство, отличие по ономасиологическому признаку.

(*Становая*) + [*тяга*] – [*deadlift*] – частичное сходство, отличие по ономасиологическому признаку.

3. [действие]+(способ)

(«*Рычажная*») + [*тяга*] – (*T-bar*) + [*row*] – частичное сходство, отличие по ономасиологическому признаку.

4. [действие]+(приспособление)

[*тяга*] + (*штанги*) – (*barbell*) + [*deadlift*] – полное семантическое тождество.

[*тяга*] + (*гантелей*) – (*dumbbell*) + [*deadlift*] – полное семантическое тождество.

5. [действие]+(приспособление)+(статус)

[*тяга*] + (*штанги*) + (*сумо*) – (*sumo*) + [*deadlift*] – частичное сходство, отличие по ономасиологическому признаку.

6. [действие]+(приспособление)+(позиция)

[*тяга*] + (*гантелей*) + (*лежа*) – (*dumbbell*) + (*double*) + [*row*] – частичное сходство, отличие по ономасиологическому признаку.

7. [действие]+(приспособление)+(направление)

[*тяга*] + (*штока горизонтального блочного устройства*) + (*к груди*) – (*cable*) + [*row*] – частичное сходство, отличие по ономасиологическому признаку.

8. [действие]+(приспособление)+(способ)+(позиция)+(направление)

[*тяга*] + (*штанги*) + (*узким хватом*) + (*стоя*) + (*к подбородку*) – (*barbell*) + (*upright*) + [*row*] – частичное сходство, отличие по ономасиологическому признаку.

[тяга] + (рукоятки блочного устро́йства) + (сидя) + (за голову) + (широким хватом) – (wide grip) + [pull downs] + (to the neck) – частичное сходство, отличие по ономаσιологическому признаку.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дорошевский В. Элементы лексикологии и семиотики. – М.: Прогресс, 1973. – 286 с.
2. Кубрякова Е.С. Ономаσιологические характеристики комплексных единиц словообразовательной системы // Актуальные проблемы русского словообразования: Сборник научных статей. – Ташкент: Укитувчи, 1982. – С. 19-26.
3. Теркулов В.И. Слово и номинатема: опыт комплексного описания основной номинативной единицы языка. – Горловка: Изд-во ГПШИЯ, 2007. – 240 с.
4. Dokulil. M. Zur Theorie der Wortbildung // Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität: Gesellschafts und Sprachwissenschaftliche Reihe. – Leipzig, 1968. – №17. – S. 203-211.

АНОТАЦІЯ

У статті надано ономасіологічний опис номінатем, що складають лексико-семантичну групу «Тяга» в російській та англійській мовах. Було проведено аналіз мовленнєвих реалізацій номінатем, що входять до складу лексико-семантичної групи «Тяга» в російській та англійській мовах. Наведено приклади, які вказують на різницю в структурі ономасіологічних моделей вказаних номінатем російської та англійської мов.

SUMMARY

The present article gives an onomasiological description of nominathemes, which build lexico-semantic group “Тяга” – “Deadlift” in Russian and in English. The analysis of speech realizations of nominathemes of which LSG “Тяга” – “Deadlift” consists is performed. A lot of examples are given in the article. There were described the differences in structure of Russian and English onomasiological models of these nominathemes.

УДК 811.161.2

**ДУАЛІСТИЧНІСТЬ МОВНИХ ПАРТІЙ АВТОРА
ТА ПЕРСОНАЖІВ ПРИ ТВОРЕННІ МОВНОЇ КАРТИНИ
СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ- ДИЛОГІЇ
В.ЗЕМЛЯКА «ЛЕБЕДИНА ЗГРАЯ», «ЗЕЛЕНІ МЛИНИ»)**

Останні два десятиліття, беззаперечно, можна назвати періодом неухильного зростання уваги до людської особистості, що й обумовлює процес гуманізації всіх сучасних досліджень у сфері суспільних наук. У мовознавстві антропоцентричні підходи набули пріоритетності ще в ХІХ ст., хоча ще в працях В. фон Гумбольдта неодноразово звучать думки, що мова – це зв'язуючий феномен між світом зовнішнім і внутрішнім світом людини. Тобто сама мовна система, як і мовленнєвий акт, виникає, формується й удосконалюється як адекватне відбиття загальної природи людини. На думку вченого, мова й мовленнєвий акт являють собою своєрідний код, що відбиває картину світу, яка, з одного боку, твориться суб'єктом мовлення, а з іншого – належно сприймається реципієнтом, що можливе лише за умови спільності особистісно-психологічних позицій: «Процес мовлення не можна порівнювати з простою передачею матеріалу. Слухач, як і мовець, повинен відтворити його за допомогою своєї внутрішньої сили» [4, с. 1].

Осмилення мови як феномену, що неодмінно передбачає взаємодію двох суб'єктів мовленнєвого акту, послужило підґрунтям для теорії М.Бахтіна стосовно діалогічності природи спілкування, що знову ж таки базується на спільності „кодування” і „декодування”. «Учасники комунікативного акту повинні володіти набором вільно конвертованих мовленнєвих формул. Дані конвенції можна інтерпретувати як міфологізовані стереотипи у межах певної комунікативної культури, які були б придатні для використання у різних ситуаціях спілкування. Мовці повинні знати ті системи знаків і правил, за допомогою яких вони могли б кодувати і декодувати інформацію» [4, с. 1].

Отже, процес формування й формулювання думки неодмінно реалізується як говоріння, організоване відповідно до світорозуміння окремого індивіда та цілого комплексу чинників, властивих даному етнічному середовищу. З урахуванням цих параметрів і виникає поняття „мовна картина світу”, яке своєю ємністю, метафоричністю й універсальністю привертає увагу багатьох дослідників. І хоча накопичено значний емпіричний матеріал, враховуються явища фізіологічного й психологічного характеру, варто погодитися з тверджен-

ням Є.Бондаренко, «що таке узагальнююче поняття, яким є картина світу, досить складно визначити через його власну природу, яка претендує на універсальність і комплексність» [1, с. 38]. Тому у своїх подальших спостереженнях ми спиратимемося на визначення мовної картини світу, дане О.Селівановою: «... представлення предметів, явищ, фактів ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій і сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності в етносвідомості» [9, с. 365].

Для нас визначені положення принципово важливі, оскільки феномен „химерної прози”, який репрезентується романною діалогією В.Земляка, неодмінно передбачає дуалістичність світоглядних позицій, неоднозначність, навмисну прихованість істинних позицій з боку автора та персонажів, що обов'язково відбивається в їхньому мовленні. Тож вважаємо, що проведені нами спостереження доповнять і розширять сучасні погляди стосовно „мовної картини світу,” чим і зумовлена актуальність даної розвідки.

Обраний аспект аналізу включає розгляд ряду моментів: автор як творець художнього тексту; мовлення персонажа як реалізація світопізнання людини через мову; міра дослідженості зазначених явищ на матеріалі романної діалогії В.Земляка.

Проблема автора розглядається в багатьох роботах, що дозволяє виявити певні тенденції в розумінні сутності даного феномену. В одних випадках дослідники або взагалі не подають власного розуміння зазначеного поняття [7], або лише обмежуються констатацією, що «фігура суб'єкта спостереження, автора – це перш за все фігура інтерпретатора» [8, с. 171]. Однак цього недостатньо для з'ясування його ролі й місця в художньому творі, а також форм і способів прояву авторської мовної картини світу. Тому нам імпонують погляди, у яких проводиться чітке розмежування понять „біографічний автор” і „автор-деміург тексту”. У зв'язку з цим ми не лише цілком погоджуємося з твердженням Т.Чонки, що «свідомо створений образ автора є необхідним для здійснення впливу на читача та побудови ним діалогу-гри з останнім (читачем)» [10, с. 8], а й додамо, що завдяки цьому образу виникає безліч діалогічних ситуацій між ним та персонажами. Це не може не викликати обміну думками між автором та персонажами, намагання відстояти власну, часто кардинально протилежну позицію, хоча вони й залишаються представниками одного етносу, створюючи тим самим строкато цілісну мовну картину світу.

Дослідження мовної картини світу неможливе без осмислення законів світопізнання людини, чому також присвячена значна частина робіт. Зокрема, Є.Бондаренко підкреслює, що картина світу має багаторівневий характер, проявляючись у поведінкових моделях людини,

а почасти реалізуючись у знакових системах, «однією з яких є мова» [1, с. 58]. Отже, персонажа сприймаємо як виразника „ідеологеми”, тобто Я-концепції, яка формується під впливом свідомих і несвідомих психологічних процесів, а також соціального саморозуміння особи. Тож «мовні дані є надійним та багатим джерелом одержання знань про ментальний світ особи, на базі чого можна визначити сутність та структуру її самосвідомості та Я-концепції, бо в мові втілюються, знаходять прояв соціальні, психологічні, когнітивні процеси» [12, с. 11-12].

Стосовно ж романів В.Земляка, то ми вже зазначали, що вони достатньо проаналізовані в літературознавчому плані, однак лінгвістичні розвідки майже відсутні. Наша попередня стаття [6] порушувала проблеми прагмалінгвістичних особливостей діалогічного тексту на рівні його конотаційного забарвлення і визначала появу нового семантичного змісту у творах прозаїка за рахунок поєднання речень з різним комунікативно-інтенціональним навантаженням.

Проведений нами огляд дозволяє сформулювати мету й завдання даної розвідки. Вона полягає у встановленні особливостей мовної картини світу, яка виникає на підставі взаємодії різних світоглядних позицій, реалізованих мовними засобами. Для цього потрібно вирішити ряд завдань:

- визначити характер прагнень, реалізації яких намагаються досягти автор та персонажі;
- з’ясувати способи й форми маркування ситуацій мовленнєвого акту, що відбувається між автором та персонажами;
- виявити ряд концептів, які б розкривали характер стосунків автора з позитивними та негативними персонажами.

Вивчаючи своєрідність картини світу, поданої В.Земляком у його романах, варто взяти до уваги спостереження деяких лінгвістів, які можуть слугувати методологічною базою наших подальших міркувань. Так, А.Швейцер та О.Мельников, аналізуючи художній текст, звертають увагу на лінгвістичні маркери, які дозволяють ідентифікувати представлену епоху, соціальний статус персонажів, їхні стосунки залежно від комунікативних інтенцій. Серед таких маркерів дослідники називають «використання кодифікованої літературної мови, просторічної мови, діалекту, жаргону або вкраплення цих елементів у мовлення, тобто повне або часткове перемикання коду» [11, с. 35]. Також вони наголошують і на тому, що вибір маркерів обумовлюється цільовою настановою суб’єкта мовлення і реальною ситуацією, з якої робиться художній „відбиток”: «Співвідношення мети комунікації і форми повідомлення може варіюватися залежно від соціального статусу комунікантів та їхньої соціальної ролі» [11, с. 38].

Своєрідним продовженням наведених міркувань можна вважати думки Є.Горло. Розглядаючи структуру мовної особистості, вона ви-

діляє такі рівні, як вербальний, когнітивний і прагматичний. Зважаючи на аспекти наших зацікавлень, наголосимо, що до когнітивних зараховуються денотат, сигніфікат, фрейм, генералізоване висловлювання (афоризм, сентенція, приказка), фразеологізм, метафора, а серед прагматичних (мотиваційних) одиниць називаються ті одиниці, що «відбивають мету, наміри і настанови особистості мовця, його позицію в світі і, відповідно, динаміку його картини світу. Наприклад, пресупозицію, дейксис, способи аргументації, плани, тактики, комунікативні й мовленнєві стратегії поведінки...» [3, с. 19].

Надалі зупинимося на ряді епізодів, які своєю різноманітністю, як нам видається, дозволяють сформулювати більш-менш цілісне уявлення про особливості мовної картини світу в романній діалогії.

Перший стосується історії виникнення села Вавілон, і з цього приводу висловлюються автор та місцевий філософ Фабіян, який односельцями сприймається як уособлення мудрості, статечності, шляхетності. Порушене питання досить складне й неоднозначне, що дозволяє кожному з учасників „дискусії” проявити ерудицію, власний інтелект, що неодмінно позначиться на читацькому ставленні до кожного з них. І в даному разі важливі не стільки вербальні, скільки когнітивні засоби реалізації глобального авторського замислу, який позначається й на мовній картині світу. На нашу думку, тут маємо справу з такою одиницею, як пресупозиція, коли «мовні вирази не виявляють справжньої логічної структури думки, не відповідають їй» [9, с. 491]. Адже Фабіян наполягає, що прасасновниками Вавілона могли бути напівміфічні таври, з чим не погоджується автор, бо для цього немає жодних документально доведених підстав. Спираючись на позиції Є.Бондаренко щодо існування дотеоретичної (повсякденної), теоретичної (наукової і філософської) і позатеоретичної (релігійно-міфологічної і художньої) форм свідомості [1, с. 43], можемо констатувати дуалістичність першої і другої: «*Фабіян не йме віри, щоб цілий народ міг щезнути безслідно <...> – навіщо розраховати чоловіка, у загиблих народів і без того обмаль прихильників*» [5, т. 3, с. 6]. Наголосимо, що формально текст не має поділу на авторські і персонажеві репліки, що свідчить про неприциповість розходжень. Автор маркує свою незгоду з Фабіяном іронією, але ж і філософ оперує істиною – ніщо не зникає безслідно. Іронічність одного і непохитність іншого – незаперечні риси української ментальності, репрезентованої у своєрідному діалогічному мовленнєвому акті.

Наступний епізод базується на одночасності, коли на ганку рідної хати сваряться брати, а в хаті в небуття відходить їхня мати. Брати обмінюються репліками з нерозривно зчепленим предметним та оціночним значенням. Це вже сфера прагмалінгвістики, оскільки маємо справу з прагмемами, про які Н.Вахтель говорить, що це «одиниці різних рівнів мови, що мають прагматичну спрямованість і служать для регуляції

людської поведінки» [2, с. 9]. У діалозі, що відбувається між братами, це докір в устах Лук'яна і погроза з боку Данька. Авторська характеристика матері, її ролі в житті братів, а відтак і міра втрати – це також прагмема: «*В кожній хаті має бути свій миротворець*» [5, т. 3, с. 39], оскільки явно робиться натяк стосовно Богоматері, а відповідно, і святості кожної матері. Зіштовхуються побутова і релігійна форми свідомості, які своєю опозиційністю підкреслюють складність узгодження буденного і духовного, суттєвого і вічного.

Останній з обраних нами для розгляду епізодів стосується „бурякового балу”, який правління колгоспу влаштовує на честь „найсвідоміших” і найкращих працівників. Вживаємо лапки для того, щоб підкреслити природну штучність описаної ситуації, яку наприкінці 30-х років минулого століття всі прекрасно усвідомлювали, але не могли і не наважувалися безпосередньо назвати. Річ у тім, що за коротку відсутність освітлення в банкетній залі зі столів зникли всі привабливі наїдки. Як виразник офіційної радянської свідомості автор нібито й засуджує таку поведінку, однак по-людськи він прекрасно розуміє психологію селянина, у якого „добровільно-насильницьки” відбирають результати власної праці, примушуючи задовольнятися примарним багатством трудодня. До того ж персонажами роману «Зелені Млини» є українці, однією з ментальних рис яких було загострене почуття індивідуальності. Вихід із непростой для себе ситуації автор знаходить завдяки когнітивному прийому дейкисису. Сутність його полягає в тому, що мовні одиниці передбачають «локалізацію й ідентифікацію осіб, предметів, подій, процесів відносно просторового та часового контексту, який створюється актом висловлення й комунікантами» [9, с. 109-110]. Ось як описується зовнішність Явтушка, який у темряві передав своїм дітям цілого запеченого баранця, а в момент увімкнення світла «*сидів статечно на своєму законному місці поруч із Прісею, ховаючи під столом ще масні від баранця руки*» [5, т. 3, с. 289]. Дієслівну пару *сидів і ховав* з одного боку варто охарактеризувати як дуалістично опозиційну (автор – Явтушок), однак у ній міститься й етнічно об'єднувальний момент, бо автор, будучи українцем, прекрасно розуміє всі порухи душі його персонажів-сородичів.

Наведені нами приклади засвідчують, що рівноцінно активними творами мовної картини світу в романах виступають як автор, так і персонажі. Виразитися вона може різними вербальними, когнітивними та паралінгвістичними засобами, але завжди спрямована на розкриття світоглядно-ментальних особливостей учасників комунікативного процесу.

Вважаємо, що запропоновані нами підходи засвідчують свою ефективність у площині осмислення прагмалінгвістичного дискурсу художнього тексту і можуть застосовуватися при аналізі прозових творів, у яких порушуються складні суспільні явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Є.В. Картина світу і дискурс: реалізація дуальної природи людини // Безугла Л.Р., Бондаренко Є.В., Донець П.М., Мартинюк А.П., Морозова О.І., Пасинок В.Г., Піхтовнікова Л.С., Солощук Л.В., Фролова І.Є., Швачко С.О., Шевченко І.С. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / Під загальн. ред. Шевченко І.С.: Монографія. – Харків: Константа, 2005. – С. 36-64.
2. Вахтель Н.М. Прагмалінгвістика в таблицях и схемах. Учебное пособие по специальности 030101 (021700) – Филология. – Воронеж, 2006. – 31 с.
3. Горло Е.А. Универсальная антропоцентрическая модель поэтического дискурса: Автореф. дис. доктора филол. н. – Ростов н/Д, 2007. – 46 с.
4. Диалогизм в прагмалінгвістикі и изучение речевого этикета // <http://tp.11999.narod.ru/> WEBTPL 2002 / ABRAMOVATPL 2002. НТМ
5. Земляк В. Твори: В чотирьох томах. – К.: Дніпро, 1984. – Т. 3. Лебедина згряя. Зелені Млини: Романи. – 619 с.
6. Ковальова Г.М. Коногаційна забарвленість діалогічного тексту (на матеріалі романної діалогії В.Земляка «Лебедина згряя», «Зелені Млини») // Рідний край. – 2007. – № 2. – С. 64-68.
7. Лисиченко Т.Ю. Концепт *земля* в мовній картині світу автора «Слова о полку Ігоревім» // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. Л.А. Лисиченко. – Харків, 2007. – Вип. 21. – С. 122-126.
8. Мизецкая В.Я. Художественная картина мира и ее модификации // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Іноземна філологія на межі тисячоліть. – Харків, „Константа”, 2000. – № 471. – С. 171-178.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
10. Чонка Т.С. Діалог „Автор – герой – читач” у творчості Володимира Набокова: Автореф. Дис. канд. філол. н. – Тернопіль, 2007. – 18 с.
11. Швейцер А.Д., Мельников А.И. К проблеме социально-коммуникативного анализа художественного текста (опыт социолінгвістического анализа диалогической речи) // Лингвистические проблемы текста: Сборник научных трудов. Вып. 158. – М., 1980. – С. 33-41.
12. Шевченко І.С. Прагматичні прояви Я-концепції мовця у дискурсі // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Комунікативні та когнітивні проблеми дискурсу. – Харків, „Константа”, 2001. – № 537. – С. 11-16.

АНОТАЦІЯ

Через призму дуалістичних стосунків автора та персонажів аналізуються сутність і способи творення мовної картини світу. Мовні партії кожного з учасників комунікативного акту осмислюються як виразники їхніх світоглядних позицій. Тож серед мовних одиниць, перш за все когнітивно-прагмалінгвістичного характеру, розглядаються пресупозиція, іронія, прагмема, дейксис, а сама мовна картина світу визначається як відбиття ментальних ознак українця.

SUMMARY

Essence and methods of creation of linguistic picture of the world is analyzed through the prism of dualistic relations of the author and his characters. Linguistic parties of communicative act participants are comprehended as representatives of their world view positions. So among linguistic units, foremost of cognitive-pragmalinguistic character, presupposition, irony, pragmema, are considered, and the linguistic picture of the world is determined as a reflection of mental differences of the Ukrainians.

*I.O. Кудрейко
(Донецьк)*

УДК 81'27 81-139

СОЦІОЛІНГВІСТИКА: ПРЕДМЕТНО-ПОНЯТТЄВИЙ АПАРАТ

Стаття присвячена актуальним проблемам соціолінгвістики: базовому предметно-поняттєвому апарату науки, основним методам соціолінгвістичних досліджень.

Актуальність порушеної теми зумовлена відсутністю чіткого розмежування між базовими і галузевими поняттями соціолінгвістики, конкретного визначення проблематики цієї науки.

За мету нашої роботи ставимо аналіз і систематизацію попередніх досліджень, спрямованих на визначення предмета науки, розгляд поняттєвого апарату соціолінгвістики, визначення основних методів соціолінгвістичних досліджень.

Завдання роботи мотивовані поставленою метою і передбачають: 1) аналіз домінуючих підходів до визначення предмета соціолінгвістики; 2) характеристику основних класифікацій соціолінгвістичного поняттєвого апарату з урахуванням попередніх досліджень у цій галузі; 3) перелік методів, застосовуваних при збиранні й опрацюванні досліджуваного матеріалу.

Соціолінгвістика – один із напрямів мовознавства, до якого останнім часом посилюється інтерес науковців усього світу. Це закономірно: сучасному суспільству необхідні наукові розробки принципів взаємодії суспільства й мови. Проте соціальний підхід до вивчення мовних фактів простежувався в працях лінгвістів ще наприкінці XIX – початку XX століття. Істотною роль у розвитку соціального напрямку відіграли праці Ф. де Соссюра, у яких науковець наголошував на соціальній сутності мови, досліджував зв'язок мови з народом, його культурою, історією, географічним розподілом мов, співвідношенням літературної мови і діалектів; дослідження засновника французької лінгвістичної школи А.Мейє, який зазначав, що мова – соціальний факт, що без суспільства мови не може бути так само, як і суспільства без мови, усі мовні явища зумовлені соціальними чинниками. Ж.Вандрієс, учень А.Мейє, зауважував, що в процесі розвитку мов можна спостерігати дві тенденції: до диференціації й уніфікації, важливим чинником розвитку мови є змішування, але наявність іншомовних елементів не перешкоджає тому, щоб мова залишалася мовою; праці представників Празької лінгвістичної школи В.Матезіуса, Б.Гавранка, Й.Вахка, які запропонували досліджувати мову як „систему систем”, довели зв'язок мови із соціальними процесами і соціальну роль літературної мови. У Росії проблема взаємодії мови і суспільства була предметом дослідження І.Бодуена де Куртене, який висунув ідею двопланового членування мови – „горизонтального” (територіальне членування) і „вертикального” (соціальна диференціація), наголошував на важливості вивчення соціальної диференціації мови. Науковець зазначав, що мовний матеріал складається з народної мови, розмовної мови (мовлення) усіх прошарків суспільства певного народу, „мови різних за віком (дітей, дорослих, старих тощо) і відомих станів людини” (цит. за: [5, с.157]). Проблеми соціальної диференціації мови („мові панівних класів”, „мові буржуазії”, „мові робітників”, „мові селян” тощо) приділяв увагу і В.Жирмунський. Учений подавав сукупність форм існування мови у вигляді піраміди, підґрунтям якої є селянські говори, у міщанських говорах піраміда звужується, у розмовній мові панівного класу, більш або менш уніфікованій відповідно до писемної норми, вона звужується, наскільки це є можливим на певному етапі розвитку мови, і, нарешті, верхівка піраміди – це уніфікована писемна норма літературної мови [9, с. 21]. Л.Якубинський, досліджуючи проблему соціальної зумовленості мови, наголошував, що складнопідрядні речення набувають інтенсивного розвитку тільки з виникненням і розвитком писемності, а це, певна річ, пов'язано зі збільшенням суспільних функцій мови, поширенням соціальної сфери її використання. Щодо радянського мовознавства, то проблеми взаємодії мови і суспільства

почали досліджуватися ще в 20-ті роки минулого століття, саме тоді було закладено теоретичний фундамент соціолінгвістичних досліджень. Особлива заслуга у його формуванні належить Є.Поливанову, який наголошував, що „для того, щоб мовознавство було адекватним своєму об'єктові досліджень, воно повинно бути наукою соціологічною” [16, с. 178-186]. Він уклав програму соціологічного вивчення мови, до складу якої входили: 1) визначення мови як соціально-історичного факту; 2) опис мов і діалектів у соціологічному аспекті; 3) оцінний аналіз певної мови як знаряддя спілкування; 4) вивчення причинових зв'язків між соціально-економічними й мовними явищами; 5) оцінний аналіз мови як засобу боротьби за спілкування; 6) створення загальної типологічної схеми еволюції мови у зв'язку з історією культури; 7) прикладні питання соціальної лінгвістики: мовна політика [16, с. 178-186].

Програма, яку сформулював Є.Поливанов, була використана у дослідженнях і самого автора, й інших мовознавців: Б.Ларин і Н.Карінський досліджували проблему вивчення мови міста, А.Селіщев вивчав гетерогенність мови, зумовлену соціальною неоднорідністю колектива її носіїв. Учений зазначав: „Основу регіональної і соціальної варіативності мови складає той факт, що населення конкретної політичної спільноти являє собою сукупність різних суспільних груп, які розподіляються на підгрупи за віком, статтю та іншими ознаками, відповідно і мова групи розпадається на декілька мов підгруп. Ступінь розбіжності між ними залежить від позамовних ситуацій. Наприклад, у періоди соціальних катаклізмів мова молодіжних груп більшою мірою відображає суспільні зміни” (цит. за: [12, с. 10]). Л.Щерба наголошував, що „будь-яка соціальна диференціація в межах тієї чи іншої групи сприяє диференціації мовленнєвої діяльності і диференціації мовного матеріалу” (цит. за: [12, с. 10]).

Соціолінгвістика в Україні почала розвиватися в 60-ті роки ХХ століття. Характерною рисою досліджень того часу була одностороння увага до внутрішнього розвитку мови, відсторонення від фактів реальної мовної ситуації в Україні, обмеженість джерельної бази лише даними переписів населення. Починаючи з другої половини 80-х років, вітчизняна соціолінгвістика збагачується новими напрямками та методами дослідження. Певний внесок у розвиток сучасної соціолінгвістики зробили українські вчені: О.Мельничук, у працях якого йдеться про соціальну причину мовних змін; Ю.Жлуктенко, дослідження якого спрямовувалися на висвітлення проблеми інтерференції, двомовності, контактів української мови з англійською, німецькою; В.Русанівський описує окремі теоретичні й методологічні проблеми соціолінгвістики; Л.Ставицька велику увагу приділяє соціальній диференціації мови; питаннями мовної ситуації, мовної компетенції зай-

маються Л.Масенко, В.Демченко, Н.Шумарова; О.Ткаченко впроваджує в українську соціолінгвістику такі поняття: мовна стійкість, мовна стабільність та ін.; дослідженням суржику присвячені праці В.Радчука Л.Ставицької, В.Труба, М.Стріхи та інших.

Останнім часом помітно активізоване вивчення східностепових говірок. Описи різних структурних рівнів східностепових говірок здійснювали науковці кафедри української мови Донецького національного університету. Ф.Горчевич проаналізував фонетичні й граматичні вияви говірок Ольгинського району Донецької області; З.Омельченко в дисертаційному дослідженні розглянула особливості морфологічної системи східностепових говірок; В.Познанська простежила склад і функціонування антропонімів у східностепових говірках; Л.Фроляк встановила специфіку ботанічної лексики Північного Надазов'я; Н.Клименко проаналізувала групи найменувань одягу, взуття й прикрас; В.Дроботенко розглянула лексику сімейних обрядів Донеччини; Л.Білик з'ясувала закономірності творення дієслівних словосполучень східностепових говірок Донеччини; Н.Сіденко охарактеризувала географічну апелювативну лексику східностепових говірок Центральної Донеччини. Мовознавці кафедри української мови Донецького національного університету під керівництвом доктора філологічних наук, професора А.Загнітка активно працюють над укладанням повного Словника східностепових українських говірок. У 2006 році вийшли „Матеріали до словника східностепових українських говірок” (перший випуск), які охоплюють записи із 46 обстежених пунктів Донецької області й уперше відображають частину основного лексичного складу одного з новостворених говорів української мови. Сьогодні підготовлено другий випуск таких матеріалів.

За час існування у мовознавстві соціолінгвістичного напрямку він мав і досі має декілька різних назв: „соціологія мови”, „соціологічна лінгвістика”, „соціологічне мовознавство”, „лінгвістична соціологія”, „лінгвосоціологія”, „соціальна лінгвістика” (див. праці У.Брайта, Р.Будагова, Д.Вундерліха, Б.Головіна, В.Жирмунського, Дж.Фішмана та ін.). У сучасному мовознавстві здебільшого використовуються два терміни – „соціальна лінгвістика”, „соціолінгвістика”. Термін „соціолінгвістика” введений до наукового обігу американським дослідником Х.Каррі в 1952 році. Звернімося до найвідоміших визначень соціальної лінгвістики.

Ф.Філін, який багато років присвятив вивченню мови як суспільного явища, пише: „Мова – творіння суспільства, і в ній усе суспільно. Що ж у такому випадку можна розуміти під соціолінгвістикою? Поки що в цей термін вкладається різний зміст, межі якого дуже нечіткі. Мабуть, за ним треба закріпити два значення: 1) вивчення залежності мови, її структури від суспільства, іншими словами, соціальної зумовленості мовних явищ;

2) вивчення суспільних функцій мови, її ролі в суспільстві, впливу на суспільство. Зрозуміло, обидва ці значення тісно пов'язані одне з одним, складають єдиний комплекс проблем” [19, с. 131].

О.Ахманова і А.Марченко вважають, що найбільш загальне визначення соціолінгвістики – це „розділ мовознавства, який вивчає причинові зв'язки між мовою і фактами суспільного життя” [1, с. 2].

М.Юсслер у монографії „Соціолінгвістика” подає таке тлумачення цього терміна: „Відносно молода наука (наукова галузь), що займається вивченням взаємодії науки і суспільства й у міждисциплінарному плані співпрацює з іншими науками. За допомогою соціолінгвістики було розширено емпіричні можливості мовознавства. Важливим об'єктом соціолінгвістики є соціальний варіант (соціальна варіативність)” [22, с. 195].

М.Вахтін і Є.Головко, розглядаючи соціолінгвістику як „сферу взаємного проникнення соціології і лінгвістики, що охоплює все розмаїття впливу соціальних чинників на мову і мовних чинників на суспільство” [7, с. 16], вважають найбільш вдалим визначення соціолінгвістики, яке пропонує Р.Хадсон. Англійський науковець відмовує соціолінгвістику від соціології мови і зазначає, що „соціолінгвістика – це вивчення мови в її відношенні до суспільства, а соціологія мови – це вивчення суспільства в його відношенні до мови. Якщо завдання першої – висвітлити деякі мовні факти, універсальні чи специфічні, то завдання другої – навпаки: дізнатися нового про суспільство, використовуючи мовні дані. Різниця між цими поняттями, на думку Р.Хадсона, в акцентах, а не в предметі вивчення (цит. за: [7, с.17]). Наскільки доречним є це відокремлення соціолінгвістики від соціології мови покажуть наступні дослідження.

Б.Головін подає широке і вузьке тлумачення терміна „соціолінгвістика”: „У широкому розумінні соціолінгвістика повинна пояснити всю сукупність „площинних” членувань мови, усю систему її варіантів, тому що членування і варіювання зумовлені впливом на мову з боку соціального колективу. У вузькому ж розумінні предметом соціолінгвістики є вивчення того членування мови і її функціонування, яке намічається у площині соціальних груп і суспільних прошарків колективу” (цит. за: [20, с.64]).

Вузьке значення соціолінгвістики пропонував наприкінці 60-х років ХХ століття В.Жирмунський: „Соціальна лінгвістика у вузькому розумінні розглядає два взаємопов'язаних кола проблем: 1) соціальну диференціацію мови класового суспільства на певній сходінці його історичного розвитку (певного суспільного колективу у відповідну історичну епоху); 2) процес соціального розвитку мови, її історію як явище соціальне (соціально-диференційоване)” [9, с. 14]. О.Швейцер, зазначаючи, що це визначення містить багато цінного й

корисного, звертає увагу на однобічний характер розуміння предмета соціолінгвістики, який, за словами О.Швейцера, певною мірою був зрозумілий самому авторові [20, с. 66].

В.Брицян подає не лише тлумачення терміна „соціолінгвістика”, а й окреслює коло досліджуваних проблем: „Соціолінгвістика (від лат. *societas* – спільність і лінгвістика), соціальна лінгвістика – галузь мовознавства, що вивчає соціальні аспекти розвитку мови, її суспільні функції у синхронії і діахронії, механізми взаємодії мови і суспільства. Найголовнішими проблемами соціолінгвістичного опису є соціальна диференціація мови, мова і суспільство, мова і нація, мовна політика та мовне планування (будівництво), мова і культура, двомовність” [6, с. 631].

За часів формування і становлення соціолінгвістики як самостійної дисципліни багато суперечок було щодо визначення предмета цієї науки, кола досліджуваних проблем. Завдання соціолінгвістики визначувані рівнем розвитку суспільства (народу, нації), сучасним станом тієї чи іншої мови в межах певної територіально-адміністративної одиниці, тому досліджуються як проблеми багатомовності, двомовності, соціальної стратифікації мови, так і становлення національних літературних мов, вибір певної мови як засобу загальнодержавного спілкування.

Визначаючи статус соціолінгвістики як самостійної дисципліни, більшість мовознавців акцентують на тому, що вона формується на стику різних наук (Дешерієв 1977; Звегинцев 1976; Швейцер 1976). Таке розуміння цієї дисципліни зумовлює визначення її предмета, методів дослідження.

Одним з найбільш ємних визначень предмета соціолінгвістики, на наш погляд, є те, що подає Ю.Дешерієв, який вважає, що предметом соціолінгвістики постає вивчення загальних і соціально зумовлених закономірностей функціонування, розвитку і взаємодії мов (цит. за: [20, с. 68]). О.Швейцер зауважує, що це визначення можна вважати базовим, якщо внести деякі уточнення: „До соціолінгвістичних досліджень входять як вивчення впливу соціальних чинників на функціональне використання мови в процесі мовленнєвої комунікації, так і аналіз впливу цих чинників на саму структуру мови, їхнє відображення в мовній структурі. До того ж досліджуються не лише зв'язки між мовою і об'єктивними соціальними чинниками, але й відображення в мові і мовленнєвій діяльності суб'єктивних соціальних чинників, таких, як соціальні настанови і соціальні цінності” [20, с. 69].

Виходячи з цього розуміння предмета соціолінгвістики, розгляньмо деякі питання соціолінгвістичної теорії, зокрема поняттєвий апарат соціолінгвістики.

Оскільки соціолінгвістика є відносно новою мовознавчою дисципліною, її поняттєвий апарат не можна вважати повністю сформованим.

На думку Ю.Дешерієва, під час розробки цієї проблеми необхідним є розмежування загального й галузевого поняттєвого апарату соціолінгвістики. Якщо перший описує систему базових, ключових понять цієї дисципліни, то останній – дає уявлення про зміст понять і їхній взаємозв'язок у різних розділах соціолінгвістики, наприкладі, поняттєвий апарат білінгвізму, поняттєвий апарат соціальної диференціації мови і под. Принципи створення галузевого поняттєвого апарату продемонстрував О.Швейцер на прикладі понять соціальної зумовленості варіативності мови. Як ключові терміни науковець пропонує такі: мовний колектив, мовленнєвий колектив, мовна спільність, мовленнєва спільність, соціально-комунікативна система, соціально-комунікативна підсистема, стратифікаційна змінна, стратифікаційно-ситуативна змінна, комплекс цінностей, статус, роль, соціальна настанова, ціннісні орієнтації. Між цими соціолінгвістичними і соціологічними поняттями встановлюються системні зв'язки різного рівня [21, с. 31-41].

Першу спробу визначити базові соціолінгвістичні поняття зробив Ю.Дешерієв, який до загального поняттєвого апарату включав такі терміни: мова, слово, фонема, соціально-територіальна диференціація, мовна політика, соціалізоване ставлення, несоціалізоване ставлення, однорівнева звукова структура, багаторівнева звукова структура [8, с. 298-302]. У 2001 році вийшов підручник В.Белікова і Л.Крисіна „Соціолінгвістика”, у якому автори пропонують такі основні поняття соціолінгвістики: мовне суспільство, рідна мова, мовний код, соціально-комунікативна система, мовна ситуація, інтерференція, мовна варіативність, зміна коду, мовна норма, літературна мова, діалект, соціолект, аргі, жаргон, сленг, койне, просторіччя, диглосія, двомовність, сфери використання мови, мовленнєва і немовленнєва комунікація, комунікативна ситуація, мовленнєве спілкування, мовленнєва поведінка, мовленнєвий акт, комунікативна компетенція носія мови [4, с. 19]. На наш погляд, автори цієї класифікації основного поняттєвого апарату соціолінгвістики до загальних базових понять включили галузеві: рідна мова, мовна норма, зміна коду, сфери використання мови, мовленнєва і немовленнєва ситуація та ін. У 2004 році було видано навчальний посібник М.Вахтіна, Є.Головка „Соціолінгвістика і соціологія мови”, у якому автори, спираючись на англо-американську традицію в соціолінгвістичному напрямку, пропонують такі поняття соціолінгвістики: етнічність, етнічна група, соціальна ідентичність, мовний варіант, національність і нація, націоналізм, державність, мова, багатомовність, державна, офіційна, титульна мова, статус мови, мова і діалект, стандартна літературна мова, діалект і регістр, материнська мова, рідна мова, перша мова, мовна ситуація, мовне зрушення, темпи мовного зрушення, мовна життєздатність, збереження мови, мовна стійкість, соціальна і мовна ди-

ференціація, мовна політика і мовне планування, індивідуальне мовне планування, мовні меншини, мовні конфлікти [7, с. 33-194]. Характерною особливістю цієї класифікації є наявність термінів з англломовної соціолінгвістичної літератури (етнічність, етнічна група, регістр) і нерозмежування науковцями понять на базові і галузеві.

Як зазначав М.Лобачевський, „перші поняття, з яких розпочинається будь-яка наука, повинні бути зрозумілими і зведеними до найменшої кількості” [14, с. 186]. А.Загнітко наголошує, що базові поняття „виступають центром у реалізації категоріального мислительного змісту, в їхніх компонентах не тільки відображені складники, вони експонентно закріплені і перебувають у системних зв'язках з іншими” [10, с. 8]. Основними критеріями цих понять є їхня локальність, персональність, генералізація, універсальність, висока інформативність.

Проаналізувавши попередні класифікації поняттєвого апарату соціолінгвістики, можемо запропонувати іншу класифікацію базових понять цієї науки, котра ґрунтуватиметься на основному завданні соціолінгвістики, тобто дослідженні впливу суспільства на мову (мови).

Якщо цю проблему розглядати за такою схемою:

суспільство → мова – це

народ → мова,

нація → мова,

колектив, корпоратив, група, родина → мова,

індивід → мова,

то на рівні *народ* → *мова* характерною ознакою впливу на мову буде наявність двомовності, багатомовності; на рівні *нація* → *мова* – соціальна поширеність мови; *колектив* → *мова* – соціально-територіальна диференціація мови; *індивід* → *мова* – соціально зумовлена варіативність мови. Отже, до основних понять соціолінгвістики належатимуть: *мовне суспільство, мовний код, двомовність, багатомовність, соціальна поширеність мови, соціально-територіальна диференціація мови, соціально зумовлена варіативність мови.*

Якщо характеризувати кожне з наведених понять, то, насамперед, слід зазначити, що В.Беліков і Л.Крисін у своїй класифікації основних понять соціолінгвістики подають термін *мовне суспільство*, який розтлумачується як сукупність людей, об'єднаних спільними соціальними, економічними, політичними, культурними зв'язками, які здійснюють у повсякденному житті безпосередні й опосередковані контакти один з одним та з іншими соціальними інститутами за допомогою однієї мови або різних мов, поширених у цій сукупності [4, с. 20]. Це поняття є базовим, тому що за цим визначенням до мовного суспільства можуть належати і народ, і нація, і будь-який колектив.

Мовний код – термін, який використовується для визначення мови як системи; сукупність мовних ресурсів нації від літературної мови до соціальних і територіальних діалектів.

Щодо *двомовності* (*білінгвізму*), то це функціонування двох мов на одній території або в одному етнічному середовищі. Іншими словами, це використання під час спілкування двох мов. Відносно ситуацій, у яких можуть функціонувати декілька мов, то прийнято термін *багатомовність*.

На рівні *нація* → *мова* перевагу надали терміну *соціальна поширеність мов*, враховуючи випадки, коли нація існує, а мови немає або навпаки. Для характеристики цього терміна звернімося до класифікації поширеності й значущості мов О.Ткаченка, у якій автор виділяє такі основні різновиди *живих* і *мертвих* мов. Серед *живих* такі основні соціолінгвістичні типи: 1) одноосібна мова (майже повністю вимерла мова, належна одній особі, останній із останнього найстаршого покоління мовців, наприклад південносамодійська камасинська мова, яку на початок 80-х років ХХ століття пам'ятала і могла вживати остання її носійка Клавдія Плотникова з селища Абалакова Красноярського краю); 2) частковогенераційна мова (згасаюча мова, що нею користуються лише люди старшого покоління, наприклад прибалтійсько-фінська водська мова в Ленінградській області, якою в середині 80-х років ХХ століття користувалося 30-35 осіб старшого віку); 3) (повногенераційна, але) частковоетнічна мова (мова, якою користується тільки частина етносу, що належить до так званих неповних націй, де переважна частина вищих верств і городян користується іншою мовою, наприклад уельські у Великій Британії, де з 700 тис. уельців на 1981 р. мову знало лише 550 тис., як правило, людей із села); 4) (повноетнічна, але) частковотериторіальна мова етносу (всі, у тому числі й найвищі верстви і в містах, користуються власною національною мовою, але через втрату державності не мають змоги поширити її на всю територію серед національних меншин, наприклад латиська мова в Латвії в часи її перебування в складі СРСР); 5) повнотериторіальна мова (повноетнічна мова за ситуації здобуття народом, її носієм, державності, коли мова стає державною, тобто засобом міжнаціонального спілкування й офіційною мовою для всіх мешканців країни, наприклад грецька мова в сучасній Греції); 6) (повнотериторіальна і) позатериторіальна монофункційна мова (в одній із функцій поширена поза власною територією, наприклад італійська як світова мова вокалістів, що вивчається в усіх консерваторіях світу); 7) (повнотериторіальна і) позатериторіальна поліфункційна мононаціональна мова (застосовувана в багатьох функціях і поза власною територією, що належить народові з однією державою і через це не розпалася на кілька національних варіантів, наприклад російська); 8) (повнотериторіальна і) позатериторі-

альна поліфункційна полінаціональна мова (поширена в кількох державах, яка має через це кілька національних варіантів, наприклад англійська з п'ятьма національними варіантами – британським, американським, канадським, австралійським, новозеландським); 9) (повнотериторіальна) поліфункційна поліетнічна мова (мова, що, поширившись за початкову етнічну територію, повністю витісняє попередні етнічні мови інших етносів і після певного часу існування, розпадається на кілька мов, сама відмирає, наприклад латина (як прароманська), але, очевидно, також прагерманська, пракельтська, праіндоіранська і под.) [18, с. 4-5].

Із соціолінгвістичного погляду мертві мови поділяються на такі різновиди: 1) мертва сакралізована етнічна мова (єдиний існуючий приклад – іврит: мова, яка, втративши побутово-розмовну функцію, зберігшись як сакралізована загальноєвропейська мова, обмежено вживана; як усно-розмовна, спромоглася через майже 2000 років змертвіння у функції побутово-розмовної повернути її собі і набути в Ізраїлі рис універсальної живої мови з-понад 3,5 млн. мовців; за її прикладом нині роблять спроби оживлення інших мов, зокрема кельтської корнської у Великій Британії і балтійської пруської у ФРН і Литві); 2) сакралізована постетнічна корпоративна мова, уживана частково як розмовна (мова, що, відмерши як етнічна, продовжує вживатися як сакральна, іноді використовується не тільки як релігійна, а і як наукова й мова мистецької літератури, – середньоіндійська мова палі в країнах з буддиською релігією – Шри-Ланці, Лаосі, Кампучії, В'єтнамі); 3) фіксована мертва мова (виключно писемна й практично не використовувана, наприклад готська як мова переважно перекладу Біблії, важлива для науки, але тільки для дослідження, а не користування); 4) реконструйована мертва мова без писемних пам'яток, реконструйована з мов-нащадків як прамова (наприклад, (пра)-германська (пра)мова з германських мов, як правило, давніх періодів розвитку) або її решток у мові-наступниці (дакійська з румунської); 5) гіпотетична мертва мова (субстратна, так звана протоевропейська мова, існування якої попри невідомість етносу, її носія, можна припускати з її субстратних залишків у мовах-заступницях – окремих слів у прибалтійсько-фінських мовах або, навпаки, при невідомості мови – з існування етноніма (етнонім *сіхиртя* на позначення невідомого народу, очевидно витісненого ненцями)) [18, с. 5-6].

На рівні *колектив* → *мова* ми використали термін „*соціально-територіальна диференціація мови*”. Як основний його виділяв і Ю. Дешерієв серед термінів, які належать до основного поняттєвого апарату соціолінгвістики [Дешерієв 1977].

Соціально-територіальна диференціація мови – членування мови на територіальні наріччя, діалекти, говори й різні соціальні діалекти,

просторіччя, побутово-розмовну мову, літературну мову. Л.Крисін наголошує, що „соціальну диференціацію мови багато дослідників вважають однією з найчіткіших форм зв'язку між мовою і суспільством” [11, с. 75]. Характерною рисою соціально-територіальної диференціації української мови є наявність суржику, який, за словами Л.Ставицької і В.Труба, є „некодифікованою просторозмовною мовою, яка виникла як наслідок масової тривалої контактної українсько-російської двомовності в її диглосній формі. Суржик постає в результаті системної інтерференції на фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному рівнях; він репрезентований цільнооформленими лексемами – суржикізмами, які накладаються на українську або російську мовну основу; виявляє себе на базі регіональних різновидів української мови як мовний код в осіб з різним типом мовної компетенції, у різнотипних соціально-корпоративних та комунікативних сферах” [17, с. 77]. Проблема суржику є багатодосліджуваною в українській соціолінгвістиці, вона знайшла відображення в працях О.Данилевської, Л.Масенко, В.Радчука, Л.Ставицької, М.Стіхи, В.Труба, О.Шумілова та ін.

Соціально зумовлена варіативність мови – здатність індивіда обирати варіанти залежно від ситуації, сфери комунікації, особистих характеристик адресата.

Існує певна різниця між термінами базового поняттєвого апарату і галузевого поняттєвого апарату, проте не можна провести чітку межу між ними.

Запропонована класифікація базових понять соціолінгвістичного поняттєвого апарату є результатом аналізу й узагальнення результатів попередніх досліджень (див. праці В.Белікова, М.Вахтіна, Є.Головка, Ю.Дешерієва, Л.Крисіна, О.Ткаченка, О.Швейцера) і носить односторонній характер, тому що розглядається лише вплив суспільства на мову. Щодо впливу мови на суспільство, то в нашому дослідженні ми дотримуємося поглядів А.Базієва, Ю.Дешерієва, М.Ісаєва, В.Панфілова, О.Ткаченка та інших, які зауважують, що вплив мови на суспільство сприяє ідентифікації, диференціації як націй, так і етнічних і соціальних груп, водночас не заперечуємо, що мова суттєво може впливати на структуру ціннісних вартостей суспільства. Цей аспект вимагає окремого дослідження.

Підґрунтям будь-якої наукової дисципліни є методи дослідження. У соціолінгвістичних дослідженнях використовуються лінгвістичні, соціологічні, соціолінгвістичні методи. Докладно в науковій літературі проаналізовано особливості використання різних процедур конкретних соціолінгвістичних досліджень для збору соціолінгвістичного матеріалу. О.Швейцер наголошує на таких методах збору соціолінгвістичних даних: спостереження, опитування інформантів (анкетування, інтерв'ю) [20, с. 157-165]. Метод опитування часто використовується

при дослідженні мовної ситуації в Україні (див. праці Л.Масенко, Н.Шумарової, Г.Залізняка та ін.). До цих методів слід додати вивчення документів. Цей метод активно використовується для збору первинних даних у соціології, однак часто використовується і в соціолінгвістичних дослідженнях, коли вивчення переписів населення, статистичних збірок є одним з інформаційних джерел. Метод вивчення персоналізованих текстів, писемних (розгляд учнівських творів, заяв, пояснювальних записок тощо) або усних (аналіз магнітофонних записів), допомагає дослідникам вивчати мову й мовлення інформантів на всіх рівнях – від фонетичного до стилістичного [3, с. 46-56]. Для визначення відмінностей у формальному і неформальному мовленні використовується читання уривків тексту або списку слів, також метод читання можна використовувати при дослідженні особливостей вимови представників тієї чи іншої групи [7, с. 59]. Норвезькі дослідники С.Ланца і А.Хвенекільде, досліджуючи вибір мови іммігрантами, що не так давно переселилися в Осло, запропонували метод аналізу соціальних зв'язків, за допомогою якого дослідники мають можливість докладно вивчити стосунки між індивідами в досліджуваному колективі [13, с. 48].

У статті наведено найуживаніші методи соціолінгвістичних досліджень, але, враховуючи темпи розвитку соціолінгвістики, можна сподіватися на появу нових методів, нових проблем дослідження, нових понять, цьому сприятиме постійний розвиток суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова, Марченко 1971: Ахманова О.С., Марченко А.Н. Основные направления в социолингвистике // Иностранные языки в школе. – 1971. – № 4. – С. 2-9.
2. Базиев 1973: Базиев А.Т., Исаев М.И. Язык и нация. – М.: Наука, 1973. – 434 с.
3. Баскаков 1976: Баскаков А.Н. О комплексных методах и приемах билингвистического исследования // Методы билингвистических исследований. – М.: [Б. и.], 1976. – С. 46-56.
4. Беликов, Крысин 2001: Беликов В.И., Крысин Л.П. Социолингвистика. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. – 439 с.
5. Березин 1975: Березин Ф.М. История лингвистических учений: Учебное пособие. – М.: Высш. школа, 1975. – 304 с.
6. Брицин 2004: Брицин В.М. Соціолінгвістика // Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 631.
7. Вахтин, Головкин 2004: Вахтин Н.Б., Головкин Е.В. Социолингвистика и социология языка: Учебное пособие. – СПб.: ИЦ „Гуманитарная Академия”; Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2004. – 336 с.

8. Дешериев 1977: Дешериев Ю.Д. Социальная лингвистика. – М.: Наука, 1977. – 382 с.
9. Жирмунский 1969: Жирмунский В.М. Марксизм и социальная лингвистика // Вопросы социальной лингвистики. – Л.: Наука, 1969. – С.14-32.
10. Загнітко 1991: Загнітко А.П. Основи функціональної морфології української мови: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1991. – 77 с.
11. Крысин 2004: Крысин Л.П. Проблема социальной дифференциации языка в современной лингвистике // Социалингвистика вчера и сегодня. – М.: ИНИОН РАН, 2004. – С.75-93.
12. Крючкова 2004: Крючкова Т.Б. Развитие отечественной социалингвистики // Социалингвистика вчера и сегодня. – М.: ИНИОН РАН, 2004. – С. 8-51
13. Ланца, Хвенекильде 2001: Ланца Е., Хвенекильде А. Социальные связи, выбор языка и языковые установки среди филиппинцев г. Осло (Норвегия) // Язык и общество на пороге нового тысячелетия: итоги и перспективы. Тезисы докладов Международной конференции. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – С. 48-49.
14. Лобачевский : Лобачевский Н.И. Полное собрание сочинений. – Т. 1. – М. – Л.: Гос. изд. техн.-теорет. лит., 1946. – 412 с.
15. Панфилов 1975: Панфилов В.З. Язык, мышление, культура // Вопросы языкознания. – 1975. – № 1. – С. 13.
16. Поливанов 1968: Поливанов Е.Д. Круг очередных проблем социальной лингвистики // Статьи по общему языкознанию. – М.: Наука, 1968. – С. 178-186.
17. Ставицька, Труб 2007: Ставицька Л.О., Труб В.М. Суржик: міф, мова, комунікація // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. – С. 31-121.
18. Ткаченко 2003: Ткаченко О.Б. Соціолінгвістична класифікація мов у її слов'янській специфіці й динаміці // Мовознавство. – 2003. – № 2-3. – С. 3-13.
19. Филин 1982: Филин Ф.П. Очерки по теории языкознания. – М.: Наука, 1982. – 335 с.
20. Швейцер 1976: Швейцер А.Д. Современная социалингвистика: Теория. Проблемы. Методы. – М.: Наука, 1976. – 175 с.
21. Швейцер 1976а: Швейцер А.Д. К разработке понятийного аппарата социалингвистики // Социалингвистические исследования. – М.: Наука, 1976. – С. 31-41.
22. Юсслер 1987: Юсслер М. Социалингвистика. – К.: Вища школа, 1987. – 199 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто домінуючі визначення предмета соціолінгвістики, проаналізовано основні класифікації базового предметно-поняттєвого апарату, встановлено найуживаніші методи збирання й опрацювання досліджуваного матеріалу.

SUMMARY

In the article the dominant definitions of the subject of sociolinguistics are examined, the main classifications of the basic subject-conceptual apparatus of this science, the most applicable methods of collection and processing of under research material are itemized.

*Т.О. Лелека
(Кіровоград)*

УДК 811.111.8: 070

**СЕМАНТИЧНА АСИМІЛЯЦІЯ АНГЛІЙСЬКИХ
ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ РОСІЙСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ
ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ**

“Англійське мовознавство: засоби масової інформації”. Як зазначають багато дослідників, мова російських та українських засобів масової інформації на початку ХХІ ст. характеризується наявністю великої кількості іншомовних слів, особливо з англійської мови, що, звичайно, пояснюється екстралінгвістичними чинниками, а саме: активізацією ділових, торговельних і культурних зв'язків, розвитком зарубіжного туризму, працею за кордоном, створенням на території України і Росії спільних з іноземними компаніями підприємств. Усе це означає інтенсифікацію спілкування носіїв двох слов'янських мовних традицій з людьми, які використовують інші мови, що є важливою передумовою не лише для запозичення з них лексики, але й для приєднання до інтернаціональних термінологічних систем, – наприклад, у таких сферах, як інформаційні технології, фінанси, комерція, спорт, мода та інше. І всі ці зміни, у свою чергу, відобразилися в мові масмедіа, тому що вона першою реагує на все те, що відбувається в суспільстві. Але публіцистичні тексти не лише відтворюють лексичні зміни, що відбуваються в мові в певний проміжок часу, вони надають словам додаткового соціально-оцінного значення.

Багато українських і російських лінгвістів розглядали питання використання та функціонування іншомовних слів. Серед них можна назвати праці таких відомих мовознавців, як Л.Мацько, О.Скрипніченко, К.Ленець, Т.Кияк, В.Манакін, Т.Панько, М.Жовтобрюх, В.Ру-

санівський, С. Болтівець, Н. Диб'як, Я. Спрінчак, В. Аніщенко, О. Стишов, І. Стернін, Л. Щерба, І. Козирев, А. Супрун, Ф. Філін, Л. Булаховський, П. Житецький. Але на сьогодні дуже актуальним чинником у сфері поповнення лексичних одиниць є явище семантичної асиміляції запозичень, що, в першу чергу, відображається у контексті ЗМІ. Тому метою даного дослідження є аналіз засвоєння російською та українською мовами запозичень з англійської і нові аспекти тлумачення значень іншомовних слів у мові преси та виявлення тих смислових відтінків, які розкриваються на основі соціально-оціночної функції публіцистичного тексту. У першу чергу слід звернути увагу на те, що мова російських та українських газет і журналів насичена англійськими словами, які запозичувались як терміни певної професійної сфери. Так, вже всім відомі слова, які відносяться до сфери комп'ютерних технологій: дисплей, файл, сайт, чат; спортивні терміни: плей-офф, овертайм, файтек; економічні й фінансові назви: брокер, дистриб'ютор, менеджер, ф'ючерсний. Багато з них запозичені давно, але використовувались в основному як спеціальні для якоїсь сфери діяльності. Але з часом, коли явища, які називаються цими термінами, ставали актуальними для всього суспільства, термінологія виходила за межі професійного середовища й починала використовуватись у пресі і на радіо, в публічних промовах політиків і бізнесменів. Частотність вживання слів позначається на їх функціонуванні в різних сферах життя суспільства. Мова ЗМІ є етапом переходу вузькоспеціалізованої лексики до повсякденного вживання. Звичайно, це позначається і в статтях словників іншомовних слів, де різні автори подають запозичені слова з ремарками або без них. Наприклад, слово "інтерфейс" має наступне пояснення: „Сукупність апаратно-програмних засобів, які забезпечують обмін даних між виконавчими пристроями системи або людиною чи машиною” [7, с. 312], тех. інф. „в вычислительной технике: система связей и сигналов, посредством которой устройства вычислительного комплекса взаимодействуют друг с другом” [4, с. 310; 2, с. 298], „сукупність пунктів системи для зв'язку одного з одним і людиною” [8, с. 750]. Або візьмемо слово „боді-арт”. Це „своєрідна техніка малюнка по оголеному тілу, переважно жіночому” [7, с. 113], мист. „одно из направлений в современном искусстве: нанесение на обнаженное, обычно женское, тело рисунков, цветных полос и т.п.” [4, с. 135]. В різних словникових статтях неоднаково фіксуються стилістичні ремарки, що говорить про нещодавнє входження терміна до загальноуживаної лексики. Сучасній українській мові не обійтись без привнесення у свою лексичну систему чужорідних слів. Запозичення спочатку потрапляють до професійної та наукової лексики, поступово переходячи до загальноуживаної. Цьому важко запобігти, бо за цим суспільно-політичні, економічні

зв'язки з властивим їм прагматизмом та оптималізмом [3, с. 14]. Активне запозичення нової і розширення сфери вживання раніше запозиченої іншомовної лексики відбувається і в менш спеціалізованих сферах людської діяльності. Достатньо нагадати такі широко розповсюджені зараз слова, як *імідж, презентація, номінація, спонсор, шоу, бізнес, кліп, трилер, диск-жokeй* (і їх деривати *шоу-бізнес, ток-шоу, шоумен, відеокліп*) і багато інших. Серед причин, які сприяють відносно легкому проникненню іншомовних неологізмів у російську та українську мови важливе місце займають соціально-психологічні. Багато людей вважають іноземне слово більш престижним у порівнянні з відповідним словом рідної мови: *презентація* вважається більш респектабельною, ніж слова в рос. *представление*, в укр. *представлення* („презентація нового альбому відбулась у грудні” [Дзеркало тижня, 2007, №15], „презентація нового проекту состоится...” [Московские новости, 2007, №28]); ексклюзивний краще, ніж відповідно *исключительный, винятковий* („эксклюзивная выставка была проведена...” [Комсомольская правда, 2006, №45], „ексклюзивний показ колекції...” [Голос України, 2006, №25]; слово *топ-модель* звучить „шикарніше”, ніж *лучшие модели й найкращі моделі* („преимущественно у топ-моделей” [Московские новости, 2007, №48], „пятерка лучших топ-моделей” [Факты, 2007, №12]); *імідж* вживається частіше, ніж *образ* (“не утратил свой имидж...” [Известия, 2008, №5], „...створив собі імідж” [Народне слово, 2007, №43]. У мові ЗМІ намічається змістове розмежування „свого” і „чужого”. Наприклад, *презентація* – це урочисте представлення фільму, музичного альбому тощо („недавно прошла презентация нашего нового альбома” [Факты, 2007, №42]; ексклюзивним частіше може бути інтерв'ю, право або показ („ми взяли эксклюзивне інтерв'ю у зірки” [Дзеркало тижня, 2007, №43], „наша компания обладает этим эксклюзивным правом...” [Комсомольская правда, 2008, №2]. Порівняймо запозичені слова із їх російськими і українськими відповідниками. Наприклад, *комфортабельний*, окрім значення „зручний” в мові преси має ще й відтінок розкоші („вони відпочивали у комфортабельному готелі” [Дзеркало тижня, 2007, №24], „им заказали места в комфортабельной каюте” [Комсомольская правда, 2007, №35]; *бренд* – це не лише знак товару чи продукту, але й те, що має високу репутацію („найкращий бренд року” [Факты, 2007, №26]). Іншомовні слова виходять за межі свого словникового тлумачення, вони здобувають нових відтінків значення в розмовній мові, що передається в текстах преси, де все частіше іншомовні слова набувають нових якостей. Соціальний престиж іншомовного слова підвищує його значимість у порівнянні з тим тлумаченням, яке воно має в мові оригіналу. Звичайні рядові назви можуть стати дуже популярними і престижними. Наприклад, *шоп* – це не

просто магазин, як позначається в англійській мові, а такий, що торгує імпортними товарами, які користуються попитом („продаються тільки в шопах...” [Факты, 2007, №21], а hospice „притулок для безнадійно хворих” перетворюється в *hospic* – „лікарня для безнадійно хворих з максимальним комфортом, що полегшує процес вмирання” („...был отправлен в хоспис, где созданы все условия...” [Україна-центр, 2007, №26], замість фрази *робити покупки* ми все частіше бачимо *займатися шопінгом*, що означає не просто йти щось купити, а ходити по магазинах для задоволення. Шопінг притаманний людям з достатком („у вільний час займаюся шопінгом” [Дзеркало тижня, 2007, №26], „шопинг – мое любимое занятие” [Факты, 2008, №2].

У процесі асиміляції іншомовних слів у російську та українську мови поступово переходять майже всі значення мови-оригіналу. Багатозначні англійські слова стають багатозначними запозиченнями. Наприклад, у російських та українських газетах були зафіксовані різні значення слова *промоутер*: „як зазначив промоутер співачки” [Дзеркало тижня, 2007, №21]; „як пояснив промоутер боксера” [Дзеркало тижня, 2007, №20]), „его промоутер ищет спонсоров” [Московские новости, 2007, №48]; у значенні „особа, яка організує концерти співаків або виступи боксерів”; „промоутер предприятия” [Факты, 2007, №40]; як „засновник, власник”. Звичайно по мірі того як розширюється семантика англіцизму, у словниках з’являються все нові й нові значення іноземних слів. Це пояснює таке явище, як існування різних пояснень у словниках. Так, слово *промоутер* в українських словниках є багатозначним, принаймні, має мінімум два значення: 1) особа, яка сприяє організації певного заходу за допомогою залучення інвесторів, спонсорів, а також допомагає становленню промислового або фінансового підприємства; 2) засновник, власник; 3) фахівець зі збуту [7, с. 565]; 1) фахівець, який сприяє просуванню на ринок виробленого підприємством товару, а також залучення інвесторів, спонсорів; 2) агент, імпресаріо, продюсер естрадного співака, спортсмена [6, с. 614]. У російській мові подані таке значення цього слова: „лицо, способствующее организации какого-нибудь предприятия путем привлечения инвесторов, спонсоров [4, с. 631; 2, с. 563]. Слово *дилер* також використовується в різних за значенням контекстах: „звертайтеся до наших дилерів з питань придбання товарів” [Дзеркало тижня, 2007, №23], „все это можно приобрести у наших диллеров” [Комсомольская правда, 2007, №35], у значенні „особа, яка розповсюджує якісь товари”; („...чему способствовали биржевые дилеры” [Московские новости, 2007, №47]), у значенні „той, хто робить якісь операції з цінними паперами”. Розгляньмо, як передані значення цього слова в словниках: „фізична або юридична особа, що здійснює перепродаж товарів, а також цінних паперів” [7, с. 223; 6, с.

203] ; „лицо или учреждение – торговый представитель предприятия, фирмы, биржевой посредник, занимающийся куплей и продажей ценных бумаг” [4, с. 256]; 1) физическое или юридическое лицо, являющееся членом фондовой биржи и выполняющее операции с ценными бумагами за собственный счет; 2) сотрудник банка, занимающийся операциями с валютой, депозитами, ценными бумагами; 3) лицо или фирма, перепродающие товары чаще всего от своего имени [2, с. 241]. Як ми бачимо, семантичне засвоєння фіксується, перш за все, на рівні розмовної мови, коли відбувається процес адаптації іншомовних слів, і, звичайно, все це відображається в мові преси.

При вивченні запозичень не можна не говорити про фактор моди. Наприклад, дуже популярним на сьогодні є *ліфтинг*. Вважається, що це є необхідною передумовою для того, щоб жінка гарно виглядала. Рекламні статті, а також репортажі відомих особистостей сповнені різних англіцизмів, які називають реалії сучасного життя. Тобто ліфтинг – це не лише „підтягування шкіри”, а данина моді („...вже зробила ліфтинг” [Дзеркало тижня, 2007, №23], „ліфтинг допомагає виглядати моложе” [Комсомольская правда, 2007, №35], „не обійтись без ліфтинга” [Натали, 2007, №3]. На початку XXI ст. був дуже популярним *пирсинг* – „проколювання тіла для того, щоб надіти сережки”. Але разом з цим простежуються додаткові відтінки у значенні цього слова, це мода, ознака того, що ти слідкуєш за новими тенденціями в ній („снова сделала пирсинг...” [Факты, 2007, №21]), „привлекал внимание ее пирсинг” [Натали, 2007, №9]. А зараз взажисти роблять не макіяж, це слово було запозичене з французької, а *мейкап* („поэтому было очень тяжело сделать мейкап (Факты, 2007, №25)”, „и сделать легкий мейкап” [Лиза, 2007, №13]. У модельних агентствах проводиться не відбір, а *кастинг* („будет проводиться самый серьезный кастинг” [Факты, 2007, №12]), „для цього потрібно було провести кастинг” [Дзеркало тижня, 2007, №12]. Усі ці слова є ознакою нашого сьогодення, того історичного проміжку часу, у який ми живемо. Окрім основного значення вони несуть ознаки часу. І зараз англійські слова є дуже популярними, але, можливо, з часом ця тенденція зміниться. Запозичення – легкий спосіб і нетривкий у порівнянні із власним словотворенням. Позичене відходить разом з позначеним предметом [1, с. 31]. Активно використовуючись у певній мові, іншомовні слова набувають додаткових семантичних ознак, що, перш за все, проявляється в мові ЗМІ, яка дуже швидко реагує на зміни в суспільстві та розвиток лексики. Процес запозичення не закінчується повною асиміляцією лексики з мовою-донором, а часто стає об'єктом семантичної змінюваності. Іншомовні слова змінюють не лише свої графічні, морфологічні, фонетичні ознаки, вони через певний час набувають нових семантичних якостей, які відображають

тенденції суспільства – „реципієнта” у певний проміжок часу, що дуже виразно відбивається в мові ЗМІ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болтівець С. Психологія творення мови // Дивослово. – 1997. – №4. – С. 34.
2. Булько А.Н. Современный словарь иностранных слов. – М.: «Мартин», 2006. – 848 с.
3. Диб'як Н. Дещо про формування сучасної української літературної лексики // Дивослово. – 1996. – №1. – С. 14.
4. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. – М.: Эксмо, 2007. – 944 с.
5. Семогук О.П. Сучасний словник іншомовних слів. – Х.: Веста: Ранок, 2007. – 464 с.
6. Сліпушко О. Новий словник іншомовних слів. – К.: Аконіт, 2007. – 848 с.
7. Сучасний словник іншомовних слів / Під ред. Г.П. Півторак. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
8. Macmillian English Dictionary for Advanced Learners. Oxford OX4 PP. A&C Black Publishers Ltd 2005. – 1692 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуті семантичні зміни англійських запозичень, які відбуваються внаслідок постійного їх вживання у розмовній мові, що найяскравіше відображено в контексті ЗМІ. У роботі проаналізовані російські та українські відповідники англійських слів, які вжиті в мові преси, і ті зміни лексичного складу, які зумовлені їх поступовим засвоєнням мовами-реципієнтами. Етапи входження деяких запозичених слів до іншої лексичної системи відображаються в словниках, які фіксують різні ступені семантичної асиміляції, а інші, як було виявлено, – залишаються елементами розмовної мови.

SUMMARY

The different changes in the lexical meaning of the English borrowings are analyzed in the paper. The role of the extralinguistic factors is very important in this process. The usage of the English words in the Russian and Ukrainian languages of mass-media is the main reason which influences the new sides of meaning, that were found. The levels of lexical assimilation are shown in the dictionaries, but some of them exist as elements of the spoken language.

Т.О. Луковенко
(Слов'янськ)

УДК 811.161.2'373:615.015.32

УКРАЇНСЬКА ГОМЕОПАТИЧНА ЛЕКСИКА: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах науково-технічного прогресу, що відбувається в Україні, дослідження сучасного стану професійно-лексичних систем є одним із першочергових завдань лінгвістичної науки. Цим пояснюється поява значної кількості праць, присвячених різноаспектним питанням термінології, зокрема на ґрунті окремих галузевих терміносистем. Теоретичним питанням термінології, ролі та статусу термінів у лексичній системі мови присвячено праці Б.Головіна, Д.Лотте, О.Суперанської та ін. Стандартизацію та уніфікацію терміносистем досліджували Т.Кияк, А.Крижанівська, Д.Лотте та ін., співвідношення національного та інтернаціонального в термінології вивчали В. Акуленко, Л.Симоненко та ін.

Значну увагу приділено розгляду окремих галузевих термінологій – біологічної (Л.Симоненко), ботанічної (І.Сабадош), будівельної (В.Марченко), виноградарської (Ж.Красножан), військової (Т.Михайленко, Л.Мурашко, Я.Яремко), гідромеліоративної (Л.Малевиц), граматичної (Н.Москаленко), друкарської (Е.Огар), економічної (Т.Панько), мінералогічної (Н.Овчаренко), образотворчої (Б.Михайлишин) та ін.

Українське термінознавство має низку праць, присвячених медичній термінології: кардіологічній (Р.Стецюк), судово-медичній (Т.Лепеха), клінічній (Н.Місник) та ін.

Однак на сьогодні малодослідженою з лінгвістичного погляду є гомеопатична лексика, необхідність вивчення якої обумовлена стрімким розвитком гомеопатичної медицини в Україні.

Актуальність нашої розвідки зумовлена потребою детального вивчення гомеопатичної лексики з простеженням її семантико-парадигматичної організації та ступеня уніфікації.

Метою статті є визначення статусу української гомеопатичної лексики на сучасному етапі в українській науково-медичній терміносистемі з окресленням особливостей найменування технологічно-гомеопатичних процесів.

Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких завдань:

- окреслити поняття гомеопатичної лексики;
- дати визначення поняття терміна гомеопатії.

У праці застосовано описовий метод.

Видання наказу МОЗ України №165 від 03.08.1989 р. “Про розвиток гомеопатичного методу в медичній практиці та поліпшення організації забезпечення населення гомеопатичними лікарськими засобами” стало законодавчою основою для використання гомеопатичного методу лікування й гомеопатичної фармації в медичній практиці. Офіційне визнання гомеопатії як науки, методу лікування дало значний поштовх для початку активних комплексних досліджень у галузі гомеопатії та гомеопатичної фармації, які проводять в Києві, Харкові, Львові [2; 4].

Оскільки гомеопатія є однією з галузей медицини, то цілком логічно, що під час вивчення мовного аспекту гомеопатичної лексики цінним матеріалом стануть праці сучасних мовознавців, які досліджують медичну термінологію чи термінологію суміжних галузей. Так, зокрема, особливості хімічної терміносистеми висвітлені в працях В.Олексенка, В.Тихоші, народну медичну лексику опрацьовує Л.Ріднева та ін.

Велике значення для вивчення гомеопатичної лексики мають праці зарубіжних спеціалістів-практиків цієї галузі медицини кінця XIX ст. – першої половини XX ст., зокрема Е.Фаррінгтон [18], Ж.Шарретт [21], Г.Шторх [22] та ін.

Віддамо належне доробку сучасних учених-гомеопатів. Праці І.Михайлова [10], Т.Попової [12], Н.Симеонової [14], В.Синельникова [16], Н.Чеберева [20] та ін. є цінним матеріалом для вивчення гомеопатичної лексики на мовному рівні, бо дослідження вчених-лінгвістів має йти паралельно й у співпраці з діяльністю фахівців-практиків.

У мовознавчій літературі велику увагу приділено дослідженню термінологічної лексики як невід’ємної складової лексичної системи національної мови.

На думку І.Квітко, “поняття, що відображають об’єкти дослідження окремих наук і мають значно вужчий об’єм, але широкий зміст, відносяться до галузевих, вузькоспеціальних. Співвіднесені з ними терміни складають термінологічні системи окремих наук” [6, с.22]. Термінологічна лексика є номінативним виразником категоріально-поняттєвого апарату певної науки, основним інформативним пластом лексики мови науки [19, с. 12].

Під гомеопатичною лексикою ми розуміємо сукупність спеціальних слів, співвіднесених з науковими й виробничими поняттями, реаліями, процесами цієї професійної галузі.

Однією із глобальних проблем дослідження термінології є дефініція її основного поняття-терміна. У науковій літературі існують різні погляди щодо змісту та об’єму цього складного й багатоаспектного поняття. Своєрідним підтвердженням цієї думки виступає те, що й досі, на жаль, немає єдиного й загальновизнаного поняття *терміна*. Так,

зокрема, під терміном О.Ахманова розуміє “слово або словосполучення спеціальної (наукової, технічної і т.п.) мови, утворене (прийняте, запозичене) для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів” [1, с. 474]. Г.Винокур підкреслює, що “у ролі терміна може виступати будь-яке слово, навіть незважаючи на його тривіальність” і що “терміни – це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції” – функції називання [3, с. 12]. Дослідниця термінології Т.Журавльова вважає, що термін – “це слово або підрядне словосполучення, яке має спеціальне значення, виражає і формує професійне поняття й застосовується в процесі пізнання й оволодіння науковими і професійно-технічними об'єктами та відношеннями між ними” [5, с. 12]. Говорячи про визначення терміна, звернімо увагу на думку І.Квітко, яка, спираючись на різні дефініції, під терміном розуміє “слово або словесний комплекс, який співвідноситься з поняттям певної організованої галузі пізнання (науки, техніки), що вступають у системні відношення з іншими словами і словесними комплексами й утворюють разом з ними в кожному окремому випадку та в певний час замкнену систему, яка характеризується високою інформативністю, однозначністю, точністю та експресивною нейтральністю” [6, с. 21]. Я.Климовицький підкреслює, що термін – це “слово (чи словосполучення), мовний знак якого співвіднесений з відповідним поняттям у системі понять певної галузі науки чи техніки” [7, с. 34]. Не можемо залишити поза увагою визначення А.Крижанівської та Л.Симоненко, на думку яких терміни – це “номінанти системи понять (реалій) науки, техніки, офіційної мови та їх відображення у виробництві, суспільному житті чи їх окремих сферах; причому кожний термін у конкретній галузі має суспільно усвідомлене значення” [9, с. 15].

Значну увагу дефініції терміна приділяв О.Реформатський, наголошуючи, що “терміни – це слова спеціальні, обмежені своїм призначенням; слова, які намагаються бути однозначними як точне вираження понять і називання речей” [13, с. 76]. Працюючи над визначенням терміна, О.Суперанська зазначає, що “термін – це спеціальне слово (або словосполучення), прийняте в професійній діяльності, яке вживається в особливих умовах. Термін – це основний елемент мови для спеціальних цілей” [17, с. 14].

Отже, у дефінуванні терміна лінгвісти акцентують свою увагу на його основній функції – здатності виражати наукове поняття, оскільки будь-яка галузь науки чи техніки являє собою “чітку систему взаємопов'язаних між собою понять, виділених на основі наукового узагальнення суттєвих (основних) ознак досліджуваних явищ об'єктивної дійсності” [15, с. 3].

Поряд із основною функцією терміна – здатністю виражати наукове поняття, лінгвісти виділяють й інші властивості терміна, які є

оптимальними для його функціонування в терміносистемі, а саме: термін однозначний у межах певної термінологічної системи, термін точний та байдужий до контексту, значення терміна дорівнює поняттю в обсязі пізнаного, термін стилістично нейтральний, наявність у терміна чіткої дефініції, відсутність у терміна синонімів чи омонімів у межах однієї терміносистеми, термін експресивно нейтральний, короткість (стислість) терміна у плані вираження [11, с. 146-147].

Незважаючи на різноплановість поглядів щодо природи терміна, на жаль, досі немає загально визнаної думки з цього питання. Синтезуючи погляди провідних науковців щодо дефініції терміна, ми подаємо робоче визначення цього складного й багатопланового поняття. Терміном слід вважати слово чи словосполучення, що функціонує в субмові гомеопатії, співвіднесене зі спеціальним поняттям і вимагає дефініції.

Заснована в 1776 р. гомеопатія (“*homoios*” – подібний, “*pathos*” – страждання) – слово грецького походження – означає “лікування подібним” [8, с. 328]), стала терапевтичною системою, що має єдиний принцип призначення ліків – принцип подібності, який полягає в застосуванні малих доз тих лікарських засобів, які у великих дозах викликають у здорової людини симптоми подібні захворюванню.

Поява нової системи лікування значною мірою сприяла становленню й розвитку гомеопатичної лексики, свідченням чого є функціонування термінологічних найменувань, як-от: *гомеопатія*, *гомеопатичні препарати* (чи *гомеопатичні лікарські засоби*), *гомеопатичний метод лікування* тощо.

Принцип приготування гомеопатичних лікарських засобів, опрацьований засновником гомеопатичного методу лікування С.Ганеманом ще у XVIIIст., зберігся досі, й, відповідно, помітне активне функціонування спеціальних назв на позначення загальної схеми технології приготування гомеопатичних лікарських засобів: *сировина*, *вихідні (базисні) препарати*, *гомеопатичні розведення*, *гомеопатичні препарати*.

Вихідні (базисні) препарати так само діляться на групи, що позначають термінами: *есенції*, *настоянки*, *водні розчини*, *водно-спиртові розчини*, *тритурації* та ін. Есенції готують зі *свіжої рослинної сировини*; *суха рослинна сировина*, *нозоди*, *органи тварин*, *тканини тварин* є сировиною для приготування настоянок; основами для водних і водно-спиртових розчинів та тритурацій є *мінеральні сполуки* та *синтетичні сполуки*. У рецептах вихідні (базисні) препарати позначають символом *Ш*.

Зменшення доз лікарських речовин у гомеопатії досягають *потенціюванням* – через *послідовне розведення* (чи *послідовне розтирвання*) і *струшування* вихідних (базисних) препаратів із *індиферен-*

тними речовинами, на позначення яких функціонують терміни: *вода очищена, спирт етиловий, цукор молочний* тощо. Ліки, виготовлені таким способом, називають *потенціями*.

У новітній період технологія приготування гомеопатичних лікарських засобів передбачає використання трьох видів гомеопатичних розведень: *десяткові (1:10); сотенні (1:100); LM-розведення (1:50 000)*. Для позначення гомеопатичних розведень використовують також несловесні позначення, які є еквівалентами термінологічних найменувань, власне, символу-термінами. Так, десяткові розведення в рецептах позначають римською цифрою *X* або літерою *D* (напр.: *3X – третє десяткове розведення*), сотенні – *CH, C* (напр.: *6C – шосте сотенне розведення*), LM-розведення – *Q* (напр.: *2Q – друге LM-розведення*) тощо.

Традиційно в гомеопатії використовують *гомеопатичні монопрепарати*. На початку ХХІ ст. широкого застосування набули *комплексні гомеопатичні препарати*, які з успіхом застосовують у терапії, хірургії, педіатрії, дерматології та інших галузях медицини.

Розвиток гомеопатії тісно пов'язаний з іншими галузями знань, що підтверджується досить неоднорідним складом гомеопатичної лексики. Поряд з вузькоспеціальним пластом термінів у лексиці гомеопатів активно функціонують лексеми інших професійних сфер. Так, зокрема, можна виділити хімічну термінологію (напр.: *кислота, основа, реактив, реакція, саркозид* та ін.), термінологію медичну (напр.: *видужання, висипання, гноєутворення, почервоніння, набрякання* та ін.) тощо.

На позначення гомеопатичних препаратів (або *гомеопатичних лікарських форм*) функціонують фармакологічні лексеми, як-от: *гранули* (традиційна гомеопатична лікарська форма), *таблетки, краплі, розчини, драже* тощо.

Отже, номінації гомеопатичних об'єктів, процесів, явищ є невід'ємним складником української фахової лексики. Однак на сьогодні цей шар професійної лексики залишається поза увагою мовознавців. Тому відчувається гостра необхідність у вивченні української гомеопатичної лексики, її кодифікації.

Перспективи дослідження вбачаємо у вивченні лексико-семантичного аспекту української гомеопатичної лексики, визначенні структурних та словотвірних особливостей та потенціалу словотвірних моделей досліджуваної галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – 2-е изд., стереотип. – М., 1969. – 608 с.
2. Ветютнева Н.О. Краун-сполуки у фармацевтичному аналізі і стандартизації гомеопатичних розведень: Автореф. дис. ... д-ра

- фарм. наук: 15.00.02 / Київська мед. акад. післядипломної освіти. – Київ, 1997. – 44 с.
3. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Сборник статей по языковедению / Моск. ин-т ист. филос. и лит.-ры. – М., 1939. – Т. 5. – С. 3-54.
 4. Должникова О.Н. Совершенствование лекарственного обеспечения населения через гомеопатические аптеки: Автореф. дис. ... канд. фарм. наук: 15.00.01/ Харьк. фарм. ин-т. – Харьков, 1992. – 23 с.
 5. Журавльова Т.А. Особенности терминологической номинации. Монография. – Донецк: АООТ Торговый дом “Донбасс”, 1998. – 253 с.
 6. Квитко И.С. Термин в научном документе. – Львов, 1976. – 125 с.
 7. Климовицкий Я.А. Некоторые вопросы развития и методологии терминологических работ в СССР. – М.-Л., 1967. – 134 с.
 8. Краткая медицинская энциклопедия: В 3-х т. / АМН СССР; Гл. ред. Б.В. Петровский. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – Т. 1. А – Кривошея. – 642 с.
 9. Крыжановская А.В., Симоненко Л.А. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии. – К.: Наук. думка, 1987. – 161с.
 10. Михайлов И.В. Комплексная гомеопатия – рациональная терапия: Практическое руководство. – М.: СТАР’КО, 1997. – 226 с.
 11. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 215 с.
 12. Попова Т.Д. Гомеопатическая терапия / Т.Д. Попова, Т.Я. Зеликман. – К.: Здоровье, 1990. – 271 с.
 13. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики. 1967. – М., 1968. – С. 76.
 14. Симеонова Н.К. Тайны гомеопатии: руководство по гомеопатии в диалогах. – К.: АКАДЕМПРЕСС, 1998. – 383 с.
 15. Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології / АН УРСР. Ін-т мовознавства; Відп. ред. М.М. Пешак. – К.: Наук. думка, 1991. – 152 с.
 16. Синельников В.В. Гомеопатия доктора Синельникова: Полный патогенез лекарственных средств. MATERIA MEDICA. REPERTORIUM. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2005. – 639 с.
 17. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории. – М., 1989. – 246 с.
 18. Фаррингтон Э. Гомеопатическая клиническая фармакология (Лекции, читанные в Ганемановской медицинской коллегии в Филадельфии (1875р. – 1886р.)) – К.: Колос, 1992. – 598 с.
 19. Цимбал Н.А. Сучасна українська термінологія органічної хімії. – Умань: РВЦ “Софія”, 2007. – 135 с.

20. Чеберев Н.Е. Гомеопатическое лечение внутренних заболеваний. – Н.-Новгород: НГМА, 2001. – 108 с.
21. Шаретт Ж. Практическое гомеопатическое лекарствоведение: Руководство: Пер. с фр. – 2-е изд. – К.: УРЕ, 1990. – 205 с.
22. Шторх Г. Гомеопатические лекарства для практики (краткий справочник): Пер. с нем. – 2-е изд., стереотип. – К.: Здоровье, 1993. – 96 с.

АНОТАЦІЯ

У статті “Українська гомеопатична лексика: стан і перспективи розвитку” розглянуто стан української гомеопатичної лексики на сучасному етапі, визначено проблеми подальшого вивчення субмови гомеопатії на лінгвістичному рівні.

SUMMARY

The article “Ukrainian homeopathic lexicology: the state, the perspectives of the research” deals with the state of the modern Ukrainian homeopathic vocabulary, determines the problems of the further research of the homeopathic sublanguage on the linguistic level.

*А.А. Мороз
(Київ)*

УДК 81'44

ЛЕКСИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИНТЕРПРЕТАЦИИ КОННОТАТИВНОГО ЗНАЧЕНИЯ ПРИ ИЗОБРАЖЕНИИ ОБРАЗА «ШУТА» (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО «БРАТЬЯ КАРАМАЗОВЫ»)

Интерес к изучению и анализу произведений Ф.М. Достоевского наблюдался не только в XIX веке, в период жизни и творческого расцвета великого русского писателя, он не ослабевает и сейчас, в начале XXI-го века. О пристальном внимании к работам классика в наше время говорит и ряд публикаций: [2], [3], [10], [11], [12], [14]. В данных работах рассматриваются общие вопросы, связанные с жизнью и творчеством писателя; антропонимы; экспрессивы; языковые механизмы комизма в произведениях автора; но в них не затрагиваются проблемы, связанные со смеховой культурой, в частности с шутством.

По мнению М.М. Бахтина, творчество Ф.М. Достоевского содержит элементы карнализации. Основным героем и непосредственным участником карнавала выступает шут. Ф.М. Достоевский не

однократно обращался к изображению данного персонажа. Как отмечает Н.Н. Наседкин, «предшественниками этого героя (Ф.П. Карамазова – А.М.) в творчестве Достоевского были «шуты» Ежевикин из «Села Степанчиково и его обитателей» и Лебедев из «Идиота», сладострастники князь Валконский из «Униженных и оскорбленных» и Свидригайлов из «Преступления и наказания», домашний тиран и самодур Фома Опискин из того же «Села Степанчиково»» [12, с. 278].

В нашей статье мы проследим, как автором изображен образ «шута» в лексическом аспекте, к каким средствам языка прибегает писатель для того, чтобы передать иронию и сарказм, заключенные в поведении и речи шута.

Обратимся к дефинициям этого понятия. В словаре В.И. Даля *«шут м. шутиха ж.»* – человек, промышляющий шутовством, шутовками, остротами и дурачеством, на смех и потеху людям; шут обычно прикидывается дурачком, напускает на себя дурь, и чудит, и острит под этой личиной» [8, с. 650]. Этимологический словарь М.Фасмера дает следующую дефиницию слову «шут»: Шут – тот, кто говорит правду, не боясь быть наказанным [15, с. 491].

Одной из основных черт стиля Ф.М. Достоевского является его противоречивость, биполярность. Добро во многих героях (в Дмитрие и Иване Карамазовых) сочетается со злом. Щедрость души – с алчностью (бывший штабс-капитан Снегирев).

Ф.М. Достоевский, используя карнавализацию, изображает своего героя амбивалентным – серьезно-смеховым. По мнению М.М. Бахтина, такая амбивалентность присутствует во всех произведениях автора. «...Художественная мысль Достоевского не представляла себе никакой человеческой значительности без элементов некоторого чудачества (в его различных вариациях)» [1, с. 174].

Анализ средств языка, интерпретирующих коннотацию в лексическом аспекте, начнем с **лексики с мелиоративным значением**. Так, по отношению к младшему сыну Федор Павлович использует слова, содержащие в своей семантике положительные эмоции:

Да и приличнее тебе будет у монахов, чем у меня, с пьяным старикашкой, да с девчонками... хоть до тебя как до ангела ничего не коснется [9, с. 29].

В этом же абзаце находим подобное языковое средство:

А я тебя буду ждать: ведь я чувствую же, что ты единственный человек на земле, который меня не осудил, мальчик ты мой милый, я ведь чувствую же это, не могу же я это не чувствовать!.. [9, с. 29].

Такие лексемы, как «мальчик» и «милый», также говорят о положительном настрое Карамазова-старшего по отношению к своему сыну.

Для контраста автор вводить и пейоративную лексику. Много слов с пейоративной лексикой, инвективов встречается в романе «Братья Карамазовы» при описании поступков и личных качеств Федора Павловича. Одним из наиболее нейтральных слов выступает слово «низкий», которое, впрочем, несет в себе и некий негативный заряд:

Домой, домой, дома поем, а здесь чувствую себя неспособным, Петр Александрович, мой любезнейший родственник.

– Не родственник я вам и никогда им не был, низкий вы человек! [9, с. 89].

Лексема «низкий» используется как определение тех поступков, которые совершил Федор Павлович, находясь в монастыре.

К пейоративной лексике прибегает часто и сам автор, когда описывает своего героя:

Это были почти болезненные случаи: развратнейший и в сладострастии своем часто жестокий, как злое насекомое, Федор Павлович вдруг ощущал в себе иной раз, пьяными минутами, духовный страх и нравственное сотрясение, почти так сказать даже физически отзывавшееся в душе его [9, с. 111].

Лексемы «развратнейший» и «жестокий» передают отрицательные стороны характера отца Карамазова.

В следующем предложении рассмотрим лексему «харя». Словарь Ожегова фиксирует ее как бран., однако словарь Даля, словарь 19-го столетия, столетия, в котором был написан роман, такой негативной пометки не дает. Следовательно, отнесем слово «харя» к пласту не вульгарной, а пейоративной лексики:

Что ты глядишь на меня? Какие твои глаза? Твои глаза глядят на меня и говорят мне: “Пьяная ты харя”. Подозрительные твои глаза, презрительные твои глаза... [9, с. 160].

Еще одними характерными языковыми средствами в творчестве автора являются тропы, – «слова, употребленные в переносном значении с целью создания образа» [5, с. 222]. В следующем примере наблюдаем языковую метафору «крепость»:

Но хоть обольстительница эта и жила так сказать в гражданском браке с одним почтенным человеком, но характера независимого, крепость неприступная для всех, все равно что жена законная, ибо добродетельна, – да-с! отцы святые, она добродетельна! [9, с. 85].

Как видно из предложения, Федор Павлович сравнивает женщину с неприступной крепостью, подчеркивая ее добродетельность.

Не менее образно описывает наш герой и своего сына Алешу:

Вот Алешка смотрит, и глаза его сияют [9, с. 160].

Здесь полупьяный Карамазов-отец вводит поэтическую метафору «глаза сияют».

Следующим тропом, которым пользовался Ф.М. Достоевский, является **синекдоха**. Обращение в третьем лице множественного числа к вышестоящему человеку было принято в России в конце XIX-го века. Однако частое употребление синекдохи в разговоре о ком-то говорит о раболепном (возможно, даже и показном) отношении персонажа к другому человеку. Использование местоимения «они» характерно для лакея Смердякова. Пронаблюдаем это в разговоре Смердякова с Иваном Федоровичем:

– Должен совершенно признаться, – с педантским спокойствием тянул Смердяков, – что тут есть один секрет у меня с Федором Павловичем. Они как сами изволите знать (если только изволите это знать), уже несколько дней, как то есть ночь али даже вечер, так тотчас съзнутри и запрутся. Вы каждый раз стали под конец возвращаться рано к себе на верх, а вчера так и совсем никуда не выходили-с, а потому может и не знаете, как они старательно начали теперь запираться на ночь. И приди хоть сам Григорий Васильевич, так они, разве что по голосу убедясь, ему отопрут-с [9, с. 319].

С местоимением «они» согласован ряд глаголов: запрутся, стали, возвращаться, выходили-с, начали, запираться, отопрут. Эти глаголы только подчеркивают наигранное патетическое отношение Смердякова к своему отцу.

Центральным в изображении портрета Карамазова-отца является посещение им и его детьми монастыря. Именно с этого места начинается постепенная завязка трагедии, описанию которой и посвящен роман. Федор Павлович во множественном числе говорит о «священном» старце Зосиме:

– Совсем неизвестно, с чего вы в таком великом волнении, – насмешливо заметил Федор Павлович, – али грешков боитесь? Ведь он, говорят, по глазам узнает, кто с чем приходит. Да и как высоко цените вы их мнение, вы, такой парижанин и передовой господин, удивили вы меня даже, вот что! [9, с. 44]

Ф.М. Достоевский неоднократно обращается к **прилагательным** и **наречиям, имеющим повышенную степень признака**. Некоторые авторы, такие как Е.Ф. Петрищева, считают подобные прилагательные отличительным средством выражения экспрессии в творчестве этого русского автора:

– Это я непременно исполню! – вскричал Федор Павлович, ужасно обрадовавшись приглашению, – непременно [9, с. 42].

В романе Ф.М. Достоевского „Братья Карамазовы” активны **краткие прилагательные**. Употребление кратких прилагательных можно пронаблюдать не только в речи Федора Павловича Карамазова, но и в авторском рассказе о своем герое:

Тогда он был горд и разговаривал не иначе, как в своей компании чиновников и дворян, которых столь веселил [9, с. 118].

Своему среднему сыну, которого он подозревает в желании «все посмотреть», Федор Павлович дает такую оценку: Иван высокомерен... [9, с. 157].

Подобные прилагательные в отличие от полных форм являются экспрессивными средствами в языке.

Еще одним средством языка, интерпретирующим коннотативное значение в романе Ф.М. Достоевского, выступают **экспрессивные синонимы**:

Право, может быть он бы тогда и поехал; но предприняв такое решение, тотчас же почел себя в особенном праве, для бодрости, пред дорогой, пуститься вновь в самое безбрежное пьянство [9, с. 10].

Лексему «безбрежное» трудно отнести к **пейоративной**, а тем более к **бранной лексике**. Здесь просматривается желание автора приукрасить свой рассказ, сделать его более развлекательным, возможно, юмористическим.

Проанализируем другой пример, в котором Федор Павлович Карамазов сам употребляет экспрессивные слова:

Он у Демидова купца шестьдесят тысяч тяпнул.

- Как, украл? [9, с. 160].

Вторая реплика принадлежит сыну Ивану – человеку образованному, не употреблявшему в разговоре просторечий. Иван в своем вопросе делает подмену стилистически окрашенному глаголу «тяпнул», изменив его на нейтральный «украл».

В следующем примере отец Карамазов использует экспрессивное «приташил» вместо нейтрального «принес»: *Тюфяк-то приташил? [9, с. 146].*

Далее рассмотрим **вульгаризмы**. Справочником по русскому языку XIX-го века, несомненно, является словарь В.И. Даля. В отличие от более поздних словарей Ушакова, Ожегова и т.д., данный словарь нечасто дает такие пометки, как неодобр., бран., прост. Одним из редких вульгаризмов, зафиксированных в словаре Даля, выступает лексема «каналья»:

Не дают канальи после обеда в тишине посидеть, – досадливо отрезал он вдруг, когда тотчас же по приказу его удалились слуги [9, с. 156].

Каналья об. бран. франц. бездельник, негодяй, мерзавец, продувной мошенник [7, с. 84].

Как видно из словарной дефиниции, лексема «каналья» в XIX-ом веке имела крайне негативную коннотацию.

В романе „Братья Карамазовы” не слишком много **речевых коннотаций**. Так, Достоевский пользуется таким приемом, как „немо-

тивированное употребление слова в контекстах, относительно того или иного признака» [13, с. 72].

Рассмотрим такое слово, как «благодетель». Словарь В.И. Даля так определяет это слово: *Благодатель – тельница ж. благодаетец, благодетель; делающий, творящий добро* [6, с. 92].

Как видно из определения, словарь XIX-го века фиксирует современное понимание слова «благодетель». Однако в контексте данное слово может принимать совершенно противоположное, негативное значение:

Очень, очень может быть, что и она даже не пошла бы за него ни за что, если б узнала о нем своевременно побольше подробностей. Но дело было в другой губернии; да и что могла понимать шестнадцатилетняя девочка, кроме того, что лучше в реку, чем оставаться у благодетельницы. Так и променяла бедняжка благодетельницу на благодетеля [9, с. 15].

Оба эти слова «благодетель» и «благодетельница» использованы с неким сатирическим эффектом. При этом их денотативное значение «делающий добро» полностью утрачивается.

Далее возьмем слово «прекрасный», которое в обычном своем контексте вызывает положительные ассоциации. Однако рядом с отрицательным словом «иезуит» лексема «прекрасный» теряет позитивное значение и приобретает дополнительный насмешливый оттенок: *Об этом ты как полагаешь, иезуит ты мой прекрасный [9, с. 153].*

Следующим средством интерпретации коннотации выступают **лексемы, входящие в состав каламбуров**. «Вложенные в уста персонажей литературных произведений, они (каламбуры – А.М.) могут иметь самое разнообразное художественное направление – косвенно характеризовать самих персонажей, степень их остроумия или отношение к определенным лицам и явлениям и т.д.» [16, с. 67].

Каламбуры использованы старшим Карамазовым в рассказе о своих прошлых «делишках». Несомненно, они необходимы персонажу для произведения комического эффекта и помогают играть привычную роль «шута»: *Приезжаю лет семь назад в один городишко, были там делишки, а я кой с какими купчишками завязал было компаньишку. Идем к исправнику, потому что его надо было кой о чем попросить и откушать к нам позвать. Выходит исправник, высокий, толстый, белокурый и угрюмый человек. – Самые опасные в таких случаях субъекты: печень у них, печень. Я к нему прямо, и знаете с развязностью светского человека: “г. исправник, будьте, говорю, нашим так сказать Направником!” Каким это, говорит, Направником? – Я уж вижу с первой полсекунды, что дело не выгорело, стоит серьезный, уперся: “Я, говорю, пошутить*

желал, для общей веселости, так как г. Направник известный наш русский капельмейстер, а нам именно нужно для гармонии нашего предприятия в роде как бы тоже капельмейстера...” И резонно ведь разъяснил и сравнил, не правда ли? “Извините, говорю, я исправник и каламбуров из звания моего строить не позволю”. Повернулся и уходит. Я за ним, кричу: “да, да, вы исправник, а не Направник!” – “Нет, говорит, уж коль сказано, так значит я Направник” [9, с. 47].

В вышеприведенном сверхфразовом единстве обыгрываются два паронима «исправник» и «Направник».

В следующем примере Федор Павлович сетует на свое неумение грамотно вести беседу и всегда себе вредить «своею же любезностью»:

И все-то я так, всегда-то я так. Непременно-то я своею же любезностью себе наврежу! Раз, много лет уже тому назад, говорю одному влиятельному даже лицу: “Ваша супруга щекотливая женщина-с”, – в смысле то есть чести, так сказать, нравственных качеств, а он мне вдруг на то: “А вы ее щекотали?” Не удержался, вдруг, дай, думаю, полюбезничаю: “да, говорю, щекотал-с”, ну тут он меня и пощекотал... [9, с. 48].

В монологе сопоставляются несравнимые лексемы «щекотать» и «щекотливый».

Как первый, так и второй каламбуры образованы благодаря созвучию двух слов – «исправник» – «Направник», «щекотать» – «щекотливая».

Федор Михайлович Достоевский использует **диалектизмы** и **просторечия** в речи Федора Павловича Карамазова не так часто, как слова литературные.

В главе под названием «Скандал» отец Карамазов намеренно вводит просторечие «давеча», чтобы украсить свою речь, сделать ее «благозвучнее»:

Позвольте, отец игумен, я хоть и шут, и представляюсь шутком, но я рыцарь чести и хочу высказать. Да-с, я рыцарь чести, а в Петре Александровиче – прищемленное самолюбие и ничего больше. Я и приехал-то может быть сюда давеча, чтобы посмотреть да высказать. У меня здесь сын Алексей спасается; я отец, я об его участи забочусь и должен заботиться [9, с. 40].

Есть у Федора Павловича и слова-фавориты: *токмо, авось, слышь, аль, али, отседева, насупротив* и другие.

Одними из наиболее выразительных средств интерпретации коннотативного значения выступают **заимствованные слова**. Мы разделяем их на две категории: слова, которые представлены в русском языке при помощи транскрипции или транслитерации,

и слова, которые даются в романе в исходном написании, латиницей.

К подобной категории слов – слов, заимствованных из французского языка, относится и слово «эскапад»: *Ну как после такого эскапада да еще на обед, соусы монастырские уплетать? Стыдно, не могу, извините!* [9, с. 90].

Слово «эскапад» по контексту обозначает какое-то действие, возможно, не очень хорошее. Французско-русский словарь К.А. Ганшиной передает значение этого слова в русском языке как: *Escapade f 1) проказа, шалость; 2) эскапада, бегство (тайком)* [4, с. 329].

Как видно из словарной дефиниции, в русском языке «эскапада» – имя существительное женского рода. В романе Карамазов-старший употребляет это слово в мужском роде. Здесь налицо также дополнительная экспрессивность (как и любой отход от нормы).

Во время разговора со своими сыновьями – Алешей и Иваном Федор Павлович Карамазов делится жизненным опытом, рассуждает о женском поле:

По-моему правилу во всякой женицине можно найти чрезвычайно, чёрт возьми, интересное, чего ни у которой другой не найдешь, – только надобно уметь находить, вот где штука! Это талант! Для меня мовешек не существовало: уж одно то, что она женицина, уж это одно половина всего... да где вам это понять! Даже вельфильки и в тех иногда отыщешь такое, что только диву даешься на прочих дураков, как это ей состариться дали и до сих пор не заметили! [9, с. 161].

В комментариях (видимо, авторских) к роману дается объяснение этих двух слов: *Мовешки (от франц. – maivaïs) – дурнушки.*

Вельфильки (от франц. – vieille fille) – старые девы.

Федор Павлович часто использует галлицизмы, иногда немецкие слова или латынь. Подобное применение в обиходе помещиков – дань аристократическим традициям XIX-го века:

фр. Это как один француз описывал ад: J'ai vu l'ombre d'un cocher qui avec l'ombre d'une brosse frottait l'ombre d'une carosse [9, с. 48].

Здесь Федор Павлович подтверждает высказанную мысль о том, что он «не всего только шут», а еще и грамотный человек. Как видим, автором повествования снова использована амбивалентность.

Таким образом, лексический аспект интерпретации коннотативного значения при изображении образа шута включает в себя такие языковые средства, как: 1) слова с мелиоративной лексикой; 2) слова с пейоративной лексикой; 3) краткие прилагательные и наречия; 4) экспрессивные синонимы; 5) общеязыковые и авторские метафоры; 6) вульгаризмы; 7) прилагательные и наречия с повышенной степенью признака; 8) лексемы, входящие в состав каламбуров; 9) диалектизмы и просторечия.

В дальнейшем мы планируем рассмотреть средства интерпретации коннотации при изображении образа «шута» в синтаксическом аспекте.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. Изд. 4-е. – М.: Сов. Россия, 1979. – 320 с.
2. Бондаренко Т.А. Антропонимия романа Ф.М. Достоевского «Братья Карамазовы»: система, структура, функции: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Тюмень, 2006. – 216 с.
3. Вуколова В.О. Експресиви як сигнали підтекстової інформації (на матеріалі роману Ф.М. Достоевського Брати Карамазови: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02. – К., 2006. – 21 с.
4. Ганшина К.А. Французско-русский словарь. 51000 слов. – Изд. 7-е, стереотипное. – М.: Рус. яз, 1977. – 912 с.
5. Голуб И.Б. Стилистика современного русского языка: Учеб. пособие для вузов по спец. „Журналистика”. – М.: Высш.шк., 1986. – 336 с.
6. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 1-4. – М.: Рус.яз., 1981 – Т. 1. А – З. 1981. – 699 с.
7. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 1-4. – М.: Рус.яз., 1981 – Т. 2. И – О. 1981. – 779 с.
8. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 1-4. – М.: Рус.яз., 1981-1982. – Т. 4. Р – В. 1982. – 683 с.
9. Достоевский Ф.М. Братья Карамазовы // Достоевский Ф.М. Собрание сочинений в двенадцати томах. – М.: Правда, 1982. – Т. 11. – 623 с.
10. Лук'янова Г.В. Мовностилістична організація роману Ф.М. Достоевського „Принижені і зневажені”. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – 10.02.02. – Х., 2006. – 22 с.
11. Маринина И.А. Типология и функционирование номинаций персонажей в полифоническом повествовании: На материале романа Ф.М. Достоевского «Братья Карамазовы»: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Самара, 2002. – 227 с.
12. Наседкин Н.Н. Достоевский. Энциклопедия (Серия: Русские писатели). – М.: Алгоритм, 2003. – 800 с.
13. Петрищева Е.Ф. Стилистически окрашенная лексика русского языка. – М.: Наука, 1984, – 223 с.
14. Рогозина И.Ф. „Жизнь все-таки полна комизма»: Гюго и Достоевский // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма / Отв.ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Изд. «Индрик», 2007. – С. 413-422.
15. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М.: Прогресс, 1973. – Т. IV. – 852 с.
16. Шмелев Д.Н. Слово и образ. – М.: Наука, 1964. – 120 с.

АННОТАЦІЯ

В статье рассмотрены некоторые средства интерпретации коннотативного значения при изображении роли шута в романе Ф.М. Достоевского «Братья Карамазовы». Автор статьи анализирует данные средства в лексическом аспекте. Рассмотрена лексика с мелиоративным значением; лексика с пейоративным значением; тропы; лексемы, входящие в состав каламбуров; диалектизмы и просторечия; заимствованная лексика.

SUMMARY

Some means of interpretation of connotation in showing the role of «buffoon» in the novel by Fyodor Dostoyevsky «The Karamazov Brothers» are considered. The author of the article analyses the given means in the lexical aspect. Words with pejorative meaning; tropes; words which are constituents of puns; dialect icisms and colloquialisms; adopted vocabulary are considered in the article.

*Н.А. Навроцька
(Горлівка)*

УДК 81'371

ЕСИВНІ ДІЄСЛОВА, ЯКІ ВИРАЖАЮТЬ ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ЛЮДИНИ

Відсутність системного опису структури та семантики дієслів, які виражають психоемоційний стан людини, сприяє актуальності зіставно-порівняльного дослідження на матеріалі української, англійської та німецької мов, які є неспорідненими та різноструктурними. У лінгвістичній літературі згадуються дієслова вищезазначеної семантики. На матеріалі англійської мови були утворені класифікації такими вченими, як Квірк та Грінбаум, які виділяють дві групи дієслів – дієслова дії та дієслова стану, які, у свою чергу, мають підгрупи, та Греєм Локом, який пропонує свою класифікацію дієслів. Особливу увагу привертає класифікація, яка стосується ментальних процесів. Учений виділяє чотири підкласи цих процесів [7, с. 103-106]. Джин Ейтчисон [6], Джеймс Гурфорд, Брендан Хізлі [8], Н.О. Кобріна [1, с. 6] традиційно класифікують дієслова. На матеріалі німецької мови значущими та відомими є класифікації, викладені у фундаментальній роботі німецьких лінгвістів *Deutsche Verben* [10]. Спробу дослідити емоційно-аксіологічний потенціал дієслівної лексики, яка, як відомо, складає четверту частину всього

лексичного корпусу німецької мови, реалізувала З.Є. Фоміна у докторській дисертації «Эмоционально-оценочная лексика современного немецкого языка» [5].

У зіставно-порівняльному аспекті існують поодинокі випадки дослідження дієслів, які виражають психоемоційний стан людини. Цікавими в цьому плані є дослідження О.В. Селяєва «Сопоставительный анализ лингвистических средств выражения положительных и отрицательных эмоций в британском и американском вариантах английского языка», С.В. Смагіної «Глаголы удивления в английском и русском языках», М.П. Фабіан «Структурні аспекти типологічного зіставлення лексико-семантичних полів (на матеріалі української та англійської мов)». Дослідження часто присвячені окремим дієслівним лексемам з якимось одним значенням, як, наприклад, в роботі М.П. Фабіан, метою дослідження якої було вивчення структурних аспектів типологічного зіставлення лексико-семантичного поля «поваги» в українській та англійській мовах [4].

Метою цього дослідження є зіставний аналіз семантики та структури дієслів, які виражають психоемоційний стан людини в українській, англійській та німецькій мовах.

У зв'язку з поставленою метою в роботі були визначені наступні **завдання**:

- встановити корпус дієслів, які виражають емоційний стан людини за допомогою тлумачних одномовних словників англійської, німецької та української мов;

- класифікувати дієслова, які виражають емоційний стан людини завдяки їх лексико-семантичній структурі;

- встановити особливості семантики дієслів, які виражають емоційний стан людини в англійській, німецькій та українській мовах;

- провести порівняльний аналіз семантики дієслівних лексем, які виражають емоційний стан людини в англійській, німецькій та українській мовах.

Одиницею дослідження є лексико-семантичні варіанти дієслів, які виражають психоемоційний стан людини.

Необхідним є визначення об'єкту та предмету дослідження. **Об'єктом** є дослідження структури та семантики дієслівних лексем у порівняльному аспекті. **Предметом** є есивні дієслівні лексеми.

За **дієслова**, які виражають психоемоційний стан особи, вважаються такі, які виражають внутрішні стани людини.

Під поняттям «емоційний стан» розуміється такий психічний стан, який реалізується внаслідок певних процесів [9, с. 172].

Матеріалом дослідження є дієслова української, англійської та німецької мов, які виражають емоційний стан людини, які були відібрані суцільно з одномовних словників української («Словник су-

часної української мови» в 11 томах), німецької («Словник сучасної німецької мови» у 10 томах) та англійської («Великий оксфордський словник» у 14 томах) мов. Кількість відібраних та опрацьованих одиниць – 3346 дієслівних лексем (українська мова – 1632, англійська мова – 829, німецька мова – 883), а також відповідних прикладів, яких приблизно 8000 на три мови дослідження.

У результаті дослідження дієслів, які були віднесені до тих, що виражають психоемоційний стан людини, з'ясувалося, що серед них є не лише ті, які виражають «чисту» емоцію (турбування, наприклад: *укр. турбуватися, англ. to worry – тривожитися, бентежитися, нім. sich beunruhigen, sich aufregen – тривожитися, бентежитися; любов: укр. кохати, англ. to love, нім. lieben, страждання: укр. страждати, англ. to suffer – страждати, нім. leiden – страждати), а й такі, які позначають або каузують той чи інший емоційний стан внаслідок побаченого, почутого, зробленого (наприклад, в *укр. зажеліпати – голосно кричати від якогось сильного відчуття від побаченого чи почутого, заціпеніти – почати перебувати в стані різкого зниження життєвої діяльності внаслідок будь-яких внутрішніх переживань через щось почуте або побачене*). Були виділені дієслова, які виражають комплекси емоцій (наприклад, одне із значень дієслова *збуджувати – казувати відчувати якісь почуття, сили, думки або казувати перебувати у стані нервового піднесення, підвищеної активності, неспокою*). Було помічено, що інколи провідні одномовні словники не дають усіх можливих варіантів тлумачення, що пояснюється дуже швидким розвитком мови, утворенням нових семантичних значень.*

Дієслівні лексеми української, англійської та німецької мов були класифіковані, за наявністю певних ознак, на **каузативні, есивні та інхаотивні**. Кількісна реалізація їх зображена в таблиці 1.

Таблиця 1

Семантичний клас	Мова зіставлення			
	українська мова	англійська мова	німецька мова	разом
Есивні	568	473	641	1682
Інхаотивні	549	51	13	613
Каузативні	500	267	229	996
Інші	17	38		55
Разом	1634	829	883	3346

У свою чергу каузативні були розподілені на власне каузативні та квазікаузативні, есивні – на власне есивні та квазіесивні, інхаотивні – на власне інхаотивні. Класифікація відбувалася завдяки аналізу і тлумаченню дієслівних лексем. Використовувалися формули тлумачення, суть яких полягала в наступному. Формула тлумачення у своєму складі має суб'єкт ситуації (S. ситуації) (для каузативів, есивів, інхаотивів), об'єкт ситуації (O. ситуації) (для каузативів). Під суб'єктом ситуації розуміється особа або група осіб, яка надає оцінку (оцінює) дійсності, зазнає вплив, від існуючої дійсності через вживання відповідної вербально вираженої оцінки. Об'єктом ситуації (у формулі тлумачення каузативних дієслівних лексем) є особа або група осіб, які зазнають якихось емоційних впливів з боку суб'єкта ситуації. До уваги бралися поняття «суб'єкт як оцінювач» та «суб'єкт як носій емоцій». «Суб'єкт як оцінювач» – це людина, яка приписує цінності будь-кому, будь-чому. «Суб'єкт як носій емоцій» є одночасно й об'єктом оцінки [5, с. 17]. За взірць бралися наступні формули. Для тлумачення есивних дієслівних лексем: «S. ситуації перебуває у стані ...». Наприклад, в англійській мові дієслово *to abominate* – *ненавидіти*, для якого була розроблена наступна формула: «S. ситуації перебуває у стані ненависті». Це дієслово є власне есивним. В німецькій мові – дієслово *dulden* „*страждати*”: «S. ситуації перебуває у стані страждання». В українській мові існують еквівалентні дієслівні лексеми – *ненавидіти*, *страждати*, яким також відповідають вищезазначені формули.

Для тлумачення інхаотивних дієслівних лексем: «S. ситуації починає перебувати у стані... (починає відчувати...)». Наприклад, в англійській мові дієслово *to pale* – *бліднути*: «S. ситуації стає блідим, перебуваючи у стані шоку», в німецькій мові дієслово *erblassen* – *бліднути*, а в українській мові – *бліднути*.

Для тлумачення каузативних дієслівних лексем: «S. ситуації каузує O. ситуації відчувати... (перебувати в стані...)». Наприклад, в англійській мові дієслово *to aggravate* – *злиму*: «S. ситуації каузує O. ситуації бути злим». У німецькій мові є дієслово *örgern* – *злиму*, яке має подібну формулу, а в українській мові – це дієслово *злиму*.

Дієслова, які виражають психоемоційний стан людини в українській англійській та німецькій мовах та які належать до такого семантичного класу, як есивні, складають найбільшу частину з усіх досліджених дієслів. У вигляді таблиці це можна представити таким чином:

Таблиця 2

МОВА	англійська мова	німецька мова	українська мова	РАЗОМ
Есивні дієслівні лексеми	473 (57,05% від загального числа цієї мови)	641 (72,6% від загального числа цієї мови)	568 (34,6% від загального числа цієї мови)	1682

Як видно із таблиці 2, найбільш властива есивна семантика дієслівному фонду німецької мови (72,6% від загального числа досліджених дієслівних лексем), на другому місці – англійська мова (57,05%), на третьому – українська мова (34,6%).

Дієслівні лексеми класифікувалися на власне есивні, наприклад: *бажати, баламутитися, банувати, бідити, бідувати, катуватися, кохати, пошкодувати, хнюпитися (розм.)* та квазіесивні, наприклад: *блзновати, капризувати, каятися, спорити, схвалити, нити, плакати, ридати, реготати* тощо. Проаналізуємо власне есивну дієслівну лексему *бентежитися*: «*S. ситуації перебуває у стані хвилювання, тривоги*» (власне есивне). В англійській мові відповідними варіантами є *to worry – тривожитися, бентежитися*, а в німецькій мові – *sich beunruhigen, sich aufregen – тривожитися, бентежитися*.

Квазіесивні дієслівні лексеми були розподілені на квазіесивні поведінки, наприклад: *блзновати, дружити, здрейфити, капризувати, кокошитися, причепуритися (причепурюватися), прогрішати, пустувати, рятуватися, святкувати, схибити, хвилюватися, цуратися, щадити*. Проаналізуємо дієслівну лексему *блзновати*, яка має два лексико-семантичних варіанти. Перший варіант має таку формулу тлумачення: «*S. ситуації є блзнем, поводитья як блзень*» (власне есивне), а до другого варіанта формула: «*S. ситуації удає із себе дурника, шуткаря*» (квазі есивне, поведінки). В англійській мові відповідний семантичний варіант представлено словосполученням: *to play the fool / clown, to clown around*, а в німецькій мові також: *den Hanswurst spielen*.

Продуктивною виявилася така семантична підгрупа, як квазіесивні говоріння, наприклад: *бідкуватися (=бідкатися), жалкуватися, каятися, кепкувати, пошуткувати, розхвалити (розхвалювати), самокритикуватися, спорити, схвалити, хникати (розм.), щебетати (перен.)*. Наприклад, один з двох лексико-семантичних варіантів дієслова *каятися* має таку формулу: «*S. ситуації визнає свою провину, виявляє жаль з приводу своєї провини*» (квазі есивне вимови). В англійській мові відповідний варіант представлено дієсловом *to confess – каятися*, а в німецькій мові це дієслово *gestehen (зізнаватися в чомусь)* та словосполучення – *seine Fehler (offen) bekennen (каятися у своїх помилках)*.

Також було виявлено такі підгрупи, як квазіесивні поведінки-говоріння, наприклад: *злукавити (злукавнути)*, формула тлумачення така: «*S. ситуації виявляє хитрощі, приховуючи правду, говорить неправду*», *срамитися (заст.)* – «*S. ситуації відчуває сором, соромить себе словами або діями*», а також квазіесивні зорового сприйняття, наприклад: *милюватися* – «*S. ситуації дивиться на кого-небудь, що-небудь, відчуваючи приємність, насолоду*», квазіесивні сміху, наприклад: *реготати, сміятися* – «*S. ситуації видає сміх, перебуваючи в стані веселоців, радості*,

нервового збудження», та квазіесивні плачу, наприклад: *нити, плакати, ридати, скаржити, стенати* тощо. Наведемо формулу тлумачення для лексико-семантичного варіанта *стенати* (дієслово має два лексико-семантичних варіанти): «*S. ситуації жалібно стогне, плаче, кричить*». В англійській та німецькій мовах також були виділені вищезазначені підгрупи, наприклад: квазіесивні поведінки-говоріння, *to disrespect – ставитися презирливо* (в німецькій мові: 1) *verachten* 2) *geringschätzen, verschmähen*): «*S. ситуації говорить або робить речі, які показують відсутність поваги до когось*», *to hiss – освистувати* (в німецькій мові: *auspfeifen*): «*S. ситуації переривають мовця, використовуючи шиплячі звуки, та показують, що мовець їм не до вподоби*»; есивні зорового сприйняття, наприклад: *to gape – видивлятися* (в німецькій мові: *gaffen*): «*S. ситуації довго дивиться на кого-небудь, що-небудь з відкритим ротом через здивування або шок*»; квазіесивні плачу, наприклад: *to cry – плакати* (в німецькій мові: *weinen*): «*S. ситуації плаче від суму чи болю*», *to grizzle – хникати* (в німецькій мові: *flennen, plörren*): «*S. ситуації хникає, перебуваючи в неприслному для себе стані (про дитину)*», (а другий лексико-семантичний варіант цієї лексеми належить до іншої підгрупи – квазіесивне говоріння: *grizzle – бурчати* (в німецькій мові: *klagen, jamtern*): «*S. ситуації скаржиться драматичним чином*»). Таким чином, стає зрозуміло, що дієслова, які належать до підгруп, є продуктивними та частотними у всіх трьох мовах дослідження. Дієслова есивної семантики української мови у своєму процентному показнику (щодо кількості у всій виборці) менш частотні, ніж у німецькій та англійській мовах, проте вони є більш яскравими, мають лексико-семантичні варіанти, які якісно різняться своїм значенням, що дає можливість утворювати нові підгрупи в класифікації.

З метою виявлення семантичних особливостей дієслів, які виражають психоемоційний стан людини в українській, англійській та німецькій мовах, були утворені формули тлумачення. Це дало можливість утворити семантичну класифікацію дієслів, які досліджуються. Семантично класифіковані дієслова, за наявністю певних ознак, були розподілені на каузативні, есивні та інхаотивні, які, у свою чергу, були розподілені за іншими окремими ознаками на групи та підгрупи. Есивні дієслова виявилися найбільш численними в трьох мовах дослідження. Інтерес уявляють не лише власне есивні дієслова, а й квазіесивні, які були розподілені на підгрупи. Було виявлено, що різні лексико-семантичні варіанти одного дієслова есивної семантики можуть належати до різних підгруп. Ця особливість помічається в трьох мовах дослідження. Виявлення структурних особливостей есивних дієслів та їх впливу на семантику є актуальним у подальшому зіставно-порівняльному дослідженні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грамматика английского языка: Морфология. Синтаксис / Н.А. Кобрин, Е.А. Корнеева, М.И. Оссовская, К.А. Гузеева. – С.Пб.: Союз, 1999. – 496 с.
2. Селяев А.В. Сопоставительный анализ лингвистических средств выражения положительных и отрицательных эмоций в британском и американском вариантах английского языка: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Н.-Новгород, 1995. – 211 с.
3. Смагина С.В. Глаголы удивления в английском и русском языках: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. – Пятигорск, 1996. – 211 с.
4. Фабиан М.П. Структурные аспекты типологического сопоставления лексико-семантических полей (на материале украинского и английского языков): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. – Киев, 1988. – 17 с.
5. Фомина З.Е. Эмоционально-оценочная лексика современного немецкого языка: Дис. ... докт. филол. наук: 10.02.04. – М., 1997. – 399 с.
6. Aitchison Jean. Words in the Mind. – Oxford: Blackwell, 1987.
7. Deutsch kontrastiv: typologisch-vergleichende Untersuchung zur deutsche Grammatik / Heide Wegener. – Тьбинген: Stauffenburg-Verl., 1999. – 235 s.
8. Deutsche Verben / Thomas T Ballmer, Waltraud Brennenstuhl. – Тьбинген: Narr, 1986. – 413 s.
9. Hurford James R., Heasley Brendan. Semantics: A Course Book. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
10. Lock Graham. Functional English Grammar. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – P. 103-125.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена проблемі визначення та утворення класифікації дієслів, які виражають психоемоційний стан людини. У результаті дослідження дієслівні лексеми української, англійської та німецької мов були розподілені на три семантичні групи: есивні, каузативні та інхаотивні. Класифікація відбувалася завдяки аналізу й тлумаченню дієслівних лексем. Використовувалися формули тлумачення, які допомогли визначити семантичні особливості дієслів у мовах дослідження, порівняти їх та визначити їхню приналежність до того чи іншого класу або підкласу.

SUMMARY

The article deals with the problem of the classification of the verbs that denote the psychoemotional state of a person. The research helped to invent the semantic classification of the verbal lexemes of the Ukrainian,

English and German languages. Three main classes include the statal, the inchoative and the causative verbs. Still there are verbs that couldn't be classified according to the above mentioned classification. This fact suggests further researches.

*О.Ю. Нестерова
(Дніпропетровськ)*

УДК 811.161.2:378.147

ДО ПИТАННЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УМОВАХ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Переважна більшість українських фахівців з вищою освітою, що працює в різних галузях, намагається користуватися російською мовою, часто не усвідомлюючи, що говорить не російською, а славнозвісним суржиком. Статус української мови як державної зумовлює її використання в документації, діловій комунікації. Відповідно, актуальним для системи вищої освіти сучасної України постає завдання подолання суперечностей, викликаних вживанням неоднакових мовних систем у комунікації. Вирішенню зазначеної проблеми може, на наш погляд, сприяти опрацювання двох мов, які функціонують у розмовному спілкуванні у вигляді безсистемної суміші, з метою формування в студентів навичок усвідомленого коректного використання обох мовних систем.

Питання методики викладання окремих аспектів української мови у вищій школі висвітлено в працях сучасних українських учених-педагогів. Зокрема, проблемі формування професійної мовнокомунікативної компетенції студентів філологічних факультетів присвячено дослідження Т.В. Симоненко, Н.Ф. Босак, питанню мовленнєвої підготовки студентів педагогічних спеціальностей – М.Г. Вахницької, Т.Г. Окуневич, Ю.М. Тельпуховської, особливості формування культури мовлення знайшли відображення в дослідженнях Г.Д. Берегової, продуктивний підхід до формування професійно зорієнтованого мовлення студентів нефілологічних спеціальностей запропоновано в працях В.М. Момота, С.А. Вдовцової, наукові засади професійного засвоєння лінгводидактичної термінології студентами філологічних факультетів опрацьовано Н.С. Бородіною.

Проте слід зазначити, що питання розробки ефективного підходу до організації навчального процесу, пов'язаного із засвоєнням студентами нефілологічних спеціальностей вищих навчальних закладів курсу української мови, залишається відкритим.

Тому мета даного дослідження – визначити особливості запропонованого підходу до процесу викладання української мови. Поставлену мету конкретизують наступні завдання:

1) визначити елементи мовної компетенції у зв'язку з перешкодами здійснення комунікації студентів 1-2 курсів вищих навчальних закладів;

2) запропонувати систему вправ, що сприятиме формуванню навичок, система яких визначається як лінгвістична та прагматична компетенція.

Ю.М. Тельпуховська, досліджуючи рівень мовної компетенції студентів факультету початкового навчання, визначає наступні прогалини в знаннях з української мови майбутніх учителів:

1) відсутність міцної теоретичної бази в галузі порівняльного вивчення сучасних української та російської мов;

2) невміння швидко переключатися з однієї мовної системи на іншу;

3) незадовільний рівень сформованості активного словника;

4) недостатнє володіння лексичним мінімумом, обов'язковим для засвоєння учнями молодшого шкільного віку;

5) незадовільне володіння граматичними нормами української мови;

6) помилкове оперування вживаними в повсякденному спілкуванні з дітьми висловами;

7) низький рівень володіння обов'язковою для викладання в початкових класах термінологією;

8) відсутність навичок продукування мовлення наукового стилю;

9) відсутність у більшості студентів мовного й міжмовного чуття [2, с. 12-13].

Процес викладання української мови для студентів немовних спеціальностей вищих навчальних закладів має на меті вирішення наступних основних завдань:

- опанування студентами орфографічних, пунктуаційних, орфоепічних та стилістичних норм сучасної української літературної мови;

- опанування студентами правил складання документів різного призначення українською мовою;

- опанування студентами стилістичних норм використання термінології, характерної для відповідної галузі знань;

- навчання студентів навичок розрізнення явищ кількох мовних систем (мови, що використовується в повсякденному спілкуванні, та української).

У зв'язку з перерахованими завданнями постає питання вироблення ефективної системи вправ, яка б дозволила створити умови для розвитку відповідних навичок у студентів. Слід зазначити, що серед факторів, які визначають особливості організації навчальної

діяльності під час вивчення курсу української мови, визначними можуть бути наступні:

- вихідний рівень володіння українською мовою студентами;
- вихідний рівень володіння літературними нормами мови, що використовується в спілкуванні;
- присутність у групі тих, хто навчається, студентів-іноземців;
- явища інтерференції;
- індивідуальні особливості окремих студентів.

Розглядаючи явища інтерференції, слід зазначити, що незаперечним є факт формальної схожості різних рівнів організації української та російської мов. Відповідно у процесі вивчення української російськомовними особами виникає багато ситуацій, у яких той, хто навчається, змішує елементи різних мовних систем, помилково сприймаючи їх як характерні для опановуваної мови. Український дослідник О.Тихоненко зазначає: «У результаті спостережень над усним українським мовленням студентів-аграріїв (1996-2002 рр.) було виявлено і визначено основні види інтерференції, а саме: фонетичну, лексико-фразеологічну, морфологічну і синтаксичну, в їх спілкуванні» [3, с. 483]. Зазначені види інтерференції, на наш погляд, є вадою не лише студентів-аграріїв. Тому питання подолання явищ інтерференції є актуальним для завдань курсу української мови в українських ВНЗ.

Існують принципи відмінності, що визначають специфіку кожної мови як окремої незалежної єдності окремих елементів. Саме опанування цієї специфіки пов'язане із складнощами. У зв'язку з подоланням подібних складнощів пропонується організація педагогічної комунікації на основі циклічної системи вправ, побудованої за принципом від простого – до складного.

За навчальною метою та завданнями, які ставляться перед тими, хто навчається, сукупність вправ можна розподілити на 3 групи:

- ознайомчі (мета виконання – знайомство з літературними нормами російської й української мов, що базується на засадах зіставлення та сприйняття специфіки кожної мови);
- відтворювальні (мета виконання – закріплення навичок розрізнення мовних фактів російської й української мов за допомогою асоціативних компонентів значень);
- продуктивні (мета виконання – самостійне створення елементів мовлення російською й українською мовами).

Виконання ознайомчих вправ забезпечує знайомство з літературними нормами російської й української мов, яке відбувається послідовно. Нами визначено 2 кроки опрацювання навчального матеріалу:

- а) робота з фаховими текстами;
- б) робота з нормами літературної мови (вивчення правил).

Робота з фаховими текстами передбачає самостійну роботу студентів з текстами середньої складності українською та російською мовами (художніми та науково-публіцистичними (зважаючи на те, що курс української мови для майбутніх спеціалістів неможливо спеціалізується читатися на 1-2 курсах, і студенти не завжди вільно орієнтуються у всіх поняттях, пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю). Слід підкреслити, що найсприятливіші умови для організації роботи на цьому етапі створюються при одночасному забезпеченні студентів певними аутентичними текстами та їх перекладами іншою мовою.

На результативність роботи студентів з текстами впливають наступні характеристики пропонованих текстів:

- складність і наявність у тексті пояснень;
- цікавість;
- багатство мовних засобів (зокрема, наявність фразеологічних зворотів, порівнянь).

Під час роботи з текстами може виникати потреба у використанні словників (тлумачних, термінологічних, довідників, російсько-українських, українсько-російських). Проте робота студентів зі словниками вимагає належної організації: характеристики опрацьованого лексикографічного джерела мають відповідати стилістичним особливостям тексту. Б.Рицар, досліджуючи питання стандартизації української термінології, звертає увагу на фактори, що уможливили вплив суржикових висловів на термінологічну систему української мови: «Міцна база цієї шкідливої „реальної” мови та „загальноновизнаної” суржикової термінології як складової частини „реальної” мови – це Фонд української мови АН УРСР і словники АН УРСР, в яких закріплено лексикон „реальної” мови» [1, с. 31].

Опрацювавши текстовий матеріал, студенти переходять до вивчення правил літературної мови. Студентам пропонуються лекційні матеріали, методичні вказівки, посібники, де викладено правила, які конкретизують відповідні норми літературної мови. Паралельно з опрацюванням зазначених матеріалів, доцільно пропонувати студентам знову звертатися до опрацьованих раніше текстів з метою більш глибокого засвоєння відповідних правил.

Відтворювальні вправи мають на меті закріплення отриманих знань. Тим, хто навчається, пропонується визначити, до якої з мовних систем належать запропоновані елементи мовлення, доповнити відповідними одиницями мовлення пропуски в реченнях чи текстах.

Ефективними є вправи, що передбачають переклад окремих слів, словосполучень, речень та текстів з української та українською мовою. Подібні завдання дозволяють тим, хто навчається, закріпити засобами довготривалої пам'яті елементи різних рівнів двох мов.

У зв'язку з опрацюванням текстів можливо використовувати завдання, що передбачають вибір варіантів перекладу речень, зворотів, слів, перефразування окремих речень.

Продуктивні вправи передбачають самостійне створення студентами елементів мовлення (писемного та усного), пов'язаного з особливостями майбутньої професійної діяльності. Допомога викладача полягає в забезпеченні тих, хто навчається, приблизними темами, що відображають актуальні, цікаві, перспективні напрями для роздумів, вивчення, обміну думками з колегами у формі дискусій, форумів, нарад, конференцій тощо.

Відповідно до рівня лінгвістичної та соціокультурної компетенції студентів можливе застосування неоднакових підходів до організації роботи студентів. Викладач може запропонувати лише загальний напрям діяльності та надати студентів можливість самостійно вирішувати конкретні завдання й скласти план роботи. Для студентів, у яких подібний підхід може викликати ті чи інші труднощі у виконанні завдань, більш продуктивним варіантом організації діяльності може виявитися складання плану роботи за допомогою викладача, рекомендування додаткової літератури, консультація зі спеціалістом з відповідної галузі. Для студентів, що мають хист до дослідницької діяльності, подібний підхід до організації роботи з мовним матеріалом може стати поштовхом до серйозної пошуково-дослідної діяльності (за фаховим спрямуванням і за мовознавчою проблематикою (наприклад, різні аспекти питання термінології майбутнього професійного спрямування).

Використовуючи в мовленні та порівнюючи мовні одиниці різних рівнів складності, студенти прив'язують елементи мови до певних ситуацій та контекстів, що сприяє виробленню навичок розрізнення двох окремих мовних систем та асоціювання їх з особливостями відповідного виду мовленнєвої діяльності.

Таким чином, основною вадою лінгвістичної та прагматичної компетенції студентів є неадекватний потребам спілкування рівень володіння українською та російською мовами. Ця загальна проблема є базою для розвитку характеристик мовленнєвої компетенції, які створюють перешкоди та непорозуміння під час комунікації.

Запропонована система вправ сприяє послідовному усуненню значених перешкод та передбачає значний обсяг самостійної роботи студентів, який дозволяє значною мірою індивідуалізувати опрацювання та закріплення навчального матеріалу.

Організація навчальної діяльності за подібною схемою сприяє поглибленню знань про структуру як опанованої, так і використовуваної у спілкуванні мови та актуалізації навичок адекватного застосування різних мовних систем у мовленнєвих ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рицар Б. Стандартизація української термінології та її гармонізація з міжнародною – головний чинник утвердження державності України // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2001. – №1. – С. 30-32.
2. Тельпуховська Ю. М. Навчальний переклад як засіб формування мовної компетенції майбутніх учителів початкових класів (в умовах російсько-української двомовності): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. – К., 2005. – 16 с.
3. Тихоненко О. Проблема інтерференції в усному українському мовленні студентів-аграріїв // Вісник Львівського університету. Сер. Філологія. – 2004. – Вип. 34. – Ч. 2. – С. 482-485.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена проблемам викладання української мови студентам нефілологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Визначено основні завдання, вирішення яких передбачається під час вивчення курсу «Українська мова за професійним спрямуванням». Запропоновано циклічну систему вправ, побудовану за принципом від простого – до складного, яка включає ознайомчі, відтворювальні та продуктивні вправи.

SUMMARY

The article deals with the Ukrainian language teaching issues for the students of non philological departments of Ukrainian higher educational establishments. The main objectives of the course “Ukrainian Language for Professional Purposes” are determined. The cyclic system of exercises including acquainting, reproductive, and creative types of exercises is described. The exercises are put in order according to the logical principle “From Easy to Difficult”.

*Т.А. Остапенко
(Белгород, Россия)*

УДК 801.561

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ НЕЧЛЕНИМЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РАМКАХ РАЗГОВОРНОГО ДИСКУРСА

Функциональный подход является основным в лингвистических исследованиях последних десятилетий. Ученые стремятся к изучению языка в его действии. Наиболее непосредственное выражение факты языка получают в процессе функционирования в живой разговорной речи. Особый интерес вызывает изучение особенностей конструкций разговорного синтаксиса.

Разговорный дискурс отличают спонтанность, стереотипность речевых актов, непринужденность, эмоциональная окрашенность, ситуативность, в основном бытового характер тематики. Речевой жанр диалога генетически восходит к устно-разговорной сфере. Жанр разговорного дискурса предусматривает повседневное неофициальное общение коммуникантов, характер тематики бытовых диалогов обычно вызывает интерес и сопутствующую ему повышенную эмоциональность.

Е.А. Земская дает следующее определение разговорной речи: «Это такая языковая сфера коммуникации, для которой характерны: устная форма реализации; непринужденность общения; неофициальность отношения между говорящими; неподготовленность речи; непосредственное участие говорящих в акте коммуникации; сильная опора на внеязыковую ситуацию, приводящая к тому, что внеязыковая ситуация становится составной частью коммуникации, «вплавляется» в речь; использование невербальных средств коммуникации – «жесты и мимика» [1, с. 11]. Основные черты разговорной речи определяют особенности собственных ей синтаксических построений.

Спонтанный характер разговорного дискурса, общение в условиях непосредственного восприятия реальности обуславливают возникновение противоречий между потребностями человека в эффективной коммуникации и его ограниченными возможностями в сфере языка. Говорящий стремится к уходу от чрезмерной семантической перегруженности, наблюдается свернутость пропозиций в цельную, нерасчленяемую мысль, поэтому отдельные звенья цепи речепорождения редуцируются или вообще выпадают. Это отражается на синтаксической структуре высказывания и приводит к его нечленности.

Нечленные предложения – единицы, реализуемые в конкретной речевой ситуации, это факты устной разговорной речи, сферой их функционирования является разговорный дискурс, речевой жанр бытового диалога.

Диалог – такой способ языкового общения людей, при котором обязательным признаком является смена коммуникативных ролей, т.е. чередование минимум двух речевых ходов.

Один из основных признаков речи заключается в ее адресованности, т.е. она имеет автора (говорящего, адресанта) и слушающего (адресата). Установки участников диалога (слушающего на восприятие, а говорящего на воздействие) представляют собой одновременное воспроизведение высказываний собеседника и порождение своих собственных, что ведет к смене ролей. Основой речевого общения в диалоге, следовательно, является механизм смены ролей. Формально принцип разделения ролей реализуется таким образом, что в то время как один коммуникант говорит, другой должен находиться в

состоянии слушания, что соответствует молчанию, и наоборот, но в процессе коммуникации эта схема никогда в чистом виде не реализуется. В.В. Богданов справедливо замечает, что слушающий, воспринимая обращенную к нему речь, как правило, не остается пассивным и заполняет паузы молчания сигналами обратной связи, выражающими его отношение к тому, что говорится [2, с. 26]. Коммуникант выражает реакцию на прозвучавшую реплику тут же, спонтанно и непосредственно. Наиболее продуктивным в этом случае является использование речевых стереотипов, которые, характеризуясь сжатостью, нечленимостью, реализуют мощный коммуникативно-прагматический потенциал: *Будьте свидетелями на оскорбление! – Тю! Слушать не даёшь, цыц!* (М.Шолохов); *Пеструхин. Виноват. Попрошу не спешить, гражданочка. Зоя. Ах! Пеструхин. Мадам Пельц? Ванечка. Абсолютно. Она.* (М.Булгаков); *Не учите меня жить! – О, черт!* – крикнул инженер. – *Хамите, Эрнестуля. – Давайте разойдемся мирно. – Ого!* (И.Ильф, Е.Петров).

Диалогическое единство определяется как коммуникативная единица диалога, конструируемая обоими собеседниками и объединяющая мены или ходы партнеров по коммуникации [4, с. 175], и характеризуется следующими свойствами: коммуникативным намерением говорящего, логико-семантической целостностью, грамматической, лексической и просодической целостностью. Поэтому смысловая членимость или нечленимость диалогических актуальных предложений в каждой реплике должна рассматриваться в контексте диалогического единства.

Постоянное напряжение в диалоге между партнерами – коммуникативный стимул, который приводит в действие средства, способствующие вербализации информации, находящейся в текущем сознании коммуникантов. Для поддержания информативного напряжения используются повторы, уточнения, вопросы, а эмоциональное напряжение поддерживается с помощью междометий, интонации, жестов, пауз и т.д. – *Он ведь кричал, когда дрался. – Разве? – Еще как! – уверенно заявил Романов* (Б.Акунин); – *Как имя К.? – Иосиф, – сказал я в изумлении. – Ка-ак?! – ахнул он и сделал несколько шагов назад. – Черт! Игорь. Простите* (А.Найман); *Максимыч, ежели бы ты был богат, что бы сделал? – Книг купил бы. – А еще? – Не знаю. – Эх, – с досадой отвернулся от меня Капендюхин...* (М.Горький); *Борташевич вскочил: – Боюсь? Вот уж нет!* (С.Довлатов).

Однако диалогическое единство, независимо от того, состоит оно из двух, трех или более реплик, представляет собой комплекс высказываний, взаимосвязанных друг с другом не только в структурно-композиционном, но и в смысловом и функциональном отношении. Между репликами диалогического единства устанавливаются отношения

«стимул-реакция». Это означает, что каждая исходная реплика порождает другую, ответную и т.д. и что структура и семантика первой, иницирующей реплики в какой-то мере обуславливает форму и содержание второй, ответной реплики, ибо между ними существует, как правило, «имплицативная» связь [3, с. 21]. Анализ диалогических единств на основе принципов коммуникативной лингвистики связан с ориентацией на личность участников речевого общения, речевой замысел, иллокутивную силу, свойственную каждой реплике диалога. При этом непременно должно учитываться, что каждая иницирующая реплика-стимул двучастного диалогического единства с единой темой (или многочастного с соответствующими микротемами) строится как самостоятельный речевой акт, иллокутивная сила которого распространяется на ответную реплику, закрывающую микротему или единую тему в целом.

Способы выражения исходной реплики в значительной степени определяются коммуникативной интенцией инициатора диалога и могут быть представлены предложениями различных структурно-коммуникативных типов. Способы выражения ответной реплики более разнообразны по своим коммуникативным функциям, что в той или иной мере связано со значительной коммуникативной нагрузкой ответных реплик, которые наделяются способностью как «сталкивать» противоположные точки зрения, принадлежащие участникам диалога», так и «содействовать» их совмещению «и снятию» противоречий [1, с. 177]. Нечленимые предложения употребляются и в иницирующих репликах, но наиболее ярко и полно они реализуют свой коммуникативный потенциал все-таки в ответной реплике-реакции: – *Ты его мертвым нашел?* – *Нет, он залетел в сарай, а я накрыл его шапкой и задушил.* – *Зачем?* – *Так... Он заглянул мне в глаза и снова спросил: Хорошо?* – *Нет!* (М.Горький); *Дай-то бог, чтобы родные так относились друг к другу, как вы к чужим.* – *Вона! Об чем завел!* (Г.Тропольский); *Здравствуйте, граждане! Где тут конюшня?* – *Доброго здоровья,* – за всех ответил пожилой казак... (М.Шолохов); – *Здорово, Ипатьч. Чай пил?* – *Так точно, ваше величество. Какой же русский человек утром чаю не пьет?* – *А солдаты пили?* – *Никак нет. По раскладке в армейских частях натурального чайного довольствия не полагается.* – *Вишь ты, Ипатьч. А они, поди, тоже не венгерцы.* (С.Черный). – *Ну, шел по дороге, пришел сюда.* – *То есть как?* – удивилась девочка. – *Ты что, не с нами приехал?* – *Нет* (В.Пелевин).

Именно ответная реплика, структурно завершая исходную, формирует целостный семантический план диалогического единства, что позволяет говорить о его реактивности в том смысле, что автор второй реплики формирует свою реакцию, испытав и переработав то или иное воздействие партнера по коммуникации. В результате этого

диалогическое единство обретает структурную и смысловую взаимосвязанность входящих в него реплик, относительную синтаксическую замкнутость и коммуникативную завершенность.

С обращением языковедов к человеческому фактору, к носителю языка усилия языковедов стали направляться на исследование высказываний с учетом речевого воздействия как важнейшего средства человеческого общения. Процесс общения, структура диалога теснейшим образом связаны с общими проблемами человека, с его бытовыми условиями, духовным развитием, интеллектуальным, эмоциональным, моральным, эстетическим уровнем.

Диалог характеризуется тем, что в нем с наибольшей отчетливостью проявляется личностное начало интерактантов, отражающее взаимонаправленность реплик по линии «Я – другой» и обеспечивающее успех коммуникации, а именно на это рассчитывает и надеется тот, кто инициирует дискурс. Этот замысел говорящего ясен и для адресата, к которому он обращается.

При анализе речевого общения вообще и нечлененых предложений в частности необходимо учитывать эмоционально-экспрессивный аспект. Всякое коммуникативное действие в рамках спонтанного или организованного дискурса представляет собой реализацию тех или иных коммуникативно-когнитивных структур. В основном нечлененые предложения выражают эмоционально-экспрессивную реакцию слушающего на реплику говорящего, а также вопрос, побуждение и т.д.: *Проводник сидел в тамбуре на перевернутом ведре, блаженно шурясь на оранжевый огонь в топке. – Ну как? – увидев меня, повернулся он. – Замечательно! – воскликнул я. – А раз уж так... в туалет заодно нельзя сходить? – Ладно уж! – Он подобрел в тепле (В. Попов); – Скажите, а чай будет? – Дружелюбно обратился он к проводнику. – Нет. – Как – нет? – Так – нет! Можешь топить без угля? (В. Попов).* Истинный смысл коммуникации, таким образом, состоит в выражении не только интенции автора, но и модальности и эмотивности.

Диалоговое общение всегда разворачивается в структуре совместной деятельности коммуникантов. Структурно-композиционный анализ диалогических единств позволяет сделать вывод о том, что текст диалога отражает столкновение интенций его участников. Поэтому для успешной коммуникации целесообразно учитывать проблемы личностных отношений, проявляющихся в диалогическом общении: – *Ночевать будете здесь, в дежурке. Ясно? – Так точно, – вытянулся Алеша. Губы сами собой растянулись в широкую улыбку. – Слушаюсь!* (Б. Акунин) – отношения высшего и низшего по званию отражаются на выборе нечлененых предложений; – *Мне и принадлежит. Только она маленькая. Делает всего семь проектов. – Правда, что ль? – за-*

стыла Галка. – **Нуты дагыш!** (М.Арбатова) – выбор нечленимых предложений подобного рода свидетельствует о близких отношениях коммуникантов, позволяющих столь непосредственное общение.

Дискурс повседневности самый универсальный. Фактор общности играет в образвании этого дискурса решающую роль: повседневный дискурс складывается из открытого множества субдискурсов, опирающихся на различные обыденные ситуации, объединяющие людей. Именно возможность выбора варианта высказывания обеспечивает функционально-прагматическую гибкость диалогической речи и делает диалог оптимальным способом речевого общения и эффективного воздействия на участника коммуникации: *Однако же дивчата не приходят... Что б это значило? Давно уже пора колядовать. Мне становится скучно. – Бог с ними, моя красавица! – Как бы не так! С ними, верно, придут парубки.* (Н.Гоголь); *А когда они сами начинали заигрывать с ним, соблазняя его, он, сконфуженно посмеиваясь, уходил прочь... – Ну вас...* (М.Горький); *– Какие деньги? – сказал Остап, открывая дверь. – Вы, кажется, спросили про какие-то деньги? – Да как же! За мебель! За ордера!* (И.Ильф, Е.Петров).

Таким образом, нечленимые предложения в структуре разговорного дискурса выражают речевое намерение, ментальное или эмоциональное отношение говорящего к предмету речи. В аспекте ментально-эмоционального содержания нечленимые предложения имеют устоявшийся идиоматичный характер, благодаря чему легко узнаваемы в речи. Функционируя непосредственно в ситуации живого речевого общения, нечленимые конструкции, тем не менее, являются частью языковой картины мира коммуникантов и в большинстве своём воспроизводятся в определённом речевом контексте: *Что за чёрт!* – подумал он, вставая, опять принимаясь ходить по комнате и стараясь не смотреть на постель за ширмой. – *Да что же это такое со мной?* (Бунин «Солнечный удар»); *Это еще что?! – прикрикнул хозяин. – Нельзя!* – *И тыкал Бима носом в книжку. – Бим, нельзя. Нельзя!* (Г.Тропольский).

Нечленимые предложения не имеют предметного содержания, но всегда связаны контекстно или экстралингвистически с определенной ситуацией. Поскольку нечленимые предложения понимаются нами как инструмент коммуникации, нечленимые конструкции, присущие говорящему и слушающему, могут использоваться для установления, поддержания и размыкания речевого контакта: *Подхалюзин. А! Устинья Намовна! Сколько лет, сколько зим-с!* (Н.Островский) – установление контакта; *– Так, старина, так... А ловко ты его зацепил!.. Так как же, а? Мэри придет сюда? – указал он на грязную полоску круга? – А? Или ты так дураком и останешься?* (И.Шмелев) – поддержание контакта; *Моё почтение, капитан; Первая дама. До свидания. (Уходит).* (М.Булгаков) – размыкание контакта.

Нечлененные предложения активно функционируют в речевом дискурсе, не просто выражая интенции говорящего, но и обогащая высказывание эмоционально, способствуя эффективной и адекватной коммуникации. Изучение взаимодействия нечлененных предложений с другими синтаксическими конструкциями и друг с другом представляет продуктивным влелствие интереса современной лингвистики к прагматическим аспектам диалогических высказываний.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Ю. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М., 1990.
2. Богданов В.В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты. – Л., 1990. – 88 с.
3. Бузаров В.В. Круговорот диалогической речи, или Взаимодействие грамматики говорящего и грамматики слушающего. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2001. – 153 с.
4. Земская Е.А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения. – М.: Русск. яз., 1979. – 239 с.

АННОТАЦИЯ

В статье заявлена проблема функционирования нечлененных конструкций в диалогическом дискурсе. Ведущим является функциональный принцип исследования нечлененных предложений. Подобные единицы обладают большим коммуникативно-прагматическим потенциалом, что обуславливает эффективность нечлененных предложений для адекватной передачи коммуникативных интенций говорящего.

SUMMARY

The present article deals with the problem of the undivided sentences functioning in the dialogical speech discourse. The main principle is the functional principle of the undivided clauses investigation. The author notes their great pragmatic and communicative potential. It is defined that the undivided sentences are efficient for adequate introduction of communicative intentions of the speaker.

Г.М. Пасько
(Горлівка)

УДК 81'42

ТИПОЛОГІЯ СЕМАНТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У ВНУТРІШНІЙ СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАГАДКИ

Дослідження мовної структури української загадки не має довготривалої традиції. Лише починаючи з другої половини ХХ століття, загадка стає об'єктом вивчення лінгвістики (Ю. Левін, А. Журинський, О. Киченко, О. Селіванова та ін.) та окремої маргінальної галузі на межі мовознавства (зокрема? фразеології) і фольклористики – пареміології [1, с. 447-448]; нещодавно було захищено дисертацію, де об'єктом уваги став цілісний аналіз тексту загадки як діалогічної єдності та зроблено спробу аналізу дискурсу української загадки у психокогнітивному та етнокультурному аспектах [3, с. 1-18].

Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення типології семантичних відношень у внутрішній структурі української загадки.

Метою статті є виявлення типології семантичних відношень у внутрішній структурі української загадки.

Зазначена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- виявити структурно-граматичну організацію текстів української загадки;

- встановити комунікативно-семантичні типи загадок;

- дослідити типологію семантичних відношень у текстовій структурі української загадки.

Об'єктом аналізу є тексти українських загадок, а **предметом** – семантичні відношення у внутрішній структурі загадки.

Наукова новизна дослідження полягає в описі семантичних відношень у текстовій структурі української загадки.

Семантично загадка являє собою особливо організовану мовну єдність, фразове, а частіше – надфразове поєднання, що якісно відрізняється від інших малих жанрів фольклору. Загадка передбачає формальну діалогічну структуру (запитання – відповідь), за якої єдино можлива вся повнота її відтворення. Причому наявність діалогу та його учасників визначається не схемою «той, хто говорить – той, хто слухає», як в інших жанрах фольклору, а рівноправною участю сторін: «той, хто запитує – той, хто відповідає» [2, с. 110]. О. Селіванова визначає таких учасників діалогу загадки як комунікантів-антропоцентрів, адресата та адресанта, які постають найважливішими компонентами будь-якого дискурсу і між якими виникають діалогічні відношення [4, с. 205]. Проте адресант загадки відрізняється від ад-

ресанта власне-діалогу тим, що перший не є автором висловлення, він лише відтворює наявну в готовому вигляді загадку.

Синтаксис української загадки доволі розмаїтий. Залежно від граматичної будови загадки, в її структурі можуть бути речення односкладні – повні та неповні, двоскладні – повні та неповні, ускладнені, моносуб'єктні структури, речення складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові (асиндетонічні), складні синтаксичні конструкції, складне синтаксичне ціле (надфразна єдність) та речення з прямим мовленням.

За модальністю та комунікативним призначенням можна виділити два комунікативно-семантичних типи загадок: загадки-розповіді та загадки-питання. У загадках-розповідях реалізується модальне значення розповідності, тобто адресант повідомляє адресата у стверджувальній чи заперечній формі про зашифрований в образній частині загадки предмет: *Висить гість та ніч їсть (Лампа)*. Відповідно в загадках-питаннях реалізується модальне значення питальності, тобто адресант спонукає адресата розшифрувати подане в образній частині загадки повідомлення і назвати денотат (відгадку): *Чим хліб у ніч саджають? (Тістом)*.

Розгляньмо корелятивність між складносурядним, складнопідрядним та безсполучниковим типами синтаксичного зв'язку і різновидом семантичних відношень у текстовій структурі української загадки. Широкий спектр семантичних відношень має місце в межах складних структур загадки, представлених такими моделями співвідношення предикативних частин, як: 1) «односкладна частина + односкладна»; 2) «односкладна частина + двоскладна»; 3) «двоскладна частина + односкладна»; 4) «двоскладна частина + двоскладна». Проте кількість предикативних частин у структурі загадки може варіюватись.

Сурядні семантико-синтаксичні відношення передбачають смислову автономність поєднаних частин і їхню структурну рівноправність. При цьому сурядні семантико-синтаксичні відношення поділяються на кілька різновидів на основі їх формального вираження та смислового співвідношення поєднаних частин: а) єднальні, б) розділові, в) протиставні, г) зіставні [1, с. 46].

Зокрема, між предикативними частинами загадок, виражених складносурядними реченнями однорідного складу з єднальними сполучниками, спостерігається: а) кореляція єднально-перелічувальної семантики зі сполучником *і*: 1) [“”], *і* [“”]: *Мене не їдять, і без мене не їдять (Сіль)*; 2) [“=”] *і* [“=“]: *Сам із неї родився і сам її рожкаю (Лід і вода)*; б) кореляція єднально-поширювальної семантики зі сполучниками *і*, *й*, *та* (в значенні *і*): 1) [“”] *та* [“=”]: *Сімдесят сім одешок та всі без застешок (Капуста)*; 2) [“=”] *і* [“”]: *Повна бочка вина і замочка нема (Яйце)*; 3) [“=”] *й* [“=”]: *Летять голуби й масть із них капає (Відра з*

водою); в) кореляція єднально-результативної семантики зі сполучником *i*: 1) [=] *i* [=]: *Смик-смик – і вийшов гриб (Парасолька)*.

Складносурядні речення з розділовими сполучниками як вияв загадки охоплюють семантичні відношення взаємовиключення і чергування подій: а) відношення взаємовиключення виражаються за допомогою повторюваного сполучника *або*: *або* [=], *або* [=]: *Або в хаті лежить, або на прогулянку біжить (Сокира)*; б) семантика чергування реалізується за допомогою повторюваного сполучника *то...-то*: ["="], *то* [=]: *Віконниці то зачиняються, то відчиняються (Повіки)*. Між компонентами складносурядного речення із зіставними сполучниками як вияву загадки реалізуються зіставні семантичні відношення, що корелюють зі сполучником *а*: ["="], *а* ["="]: *Попід землю вогонь летить, а на плитці обід кипить (Газ)*.

У складносурядних реченнях з протиставними сполучниками *а, та* (у значенні *але*) у структурі загадки реалізуються такі типи семантики між предикативними частинами: а) протиставно-обмежувальна: 1) [а"], *а* [а"]: *Зуби мають, а їсти не просять (Граблі)*; 2) ["="], *але* [а"]: *Чоловік може їхати, але без нього дуже трудно бути (Сідло)*; 3) ["="], *але* ["="]: *Воно належить мені, але інші вживають його частіше за мене (Ім'я)*; б) протиставно-допустава: 1) [а"], *а* [а"]: *Очима бачиш, а руками не візьмеш (Тінь)*; 2) ["="], *а* [а"]: *Роги є, а батогом не гонять (Мотоцикл)*; ["="], *а* ["="]: *Сестра до брата в гості йде, а він од неї ховається (День і ніч)*; в) протиставно-компенсувальна: 1) ["="], *та* [а"]: *Сама я нічого не знаю, та всіх розуму навчаю (Книжка)*; 2) [а"], *а* [а"]: *Уст не маю, а о живих і мертвих красно повидаю (Книжка)*.

Складнопідрядні речення нерозчленованого типу у своїй структурно-семантичній диференціації розмежовуються за особливостями підрядного зв'язку, який у займенниково-співвідносних є корелятивним, а в усіх інших реченнях – прислівним [1, с. 389]. У структурі української загадки нерозчленовані складнопідрядні речення прислівного типу є виразниками таких типів семантичних відношень між предикативними частинами (при цьому підрядна частина зазвичай є постпозиційною по відношенню до головної): а) з'ясувально-об'єктні: 1) [а"], *що* ("="): *Як те звучить, що люди довбуть? (Земля)*; 2) ["="], *що* ("="): *Який острів каже, що він одежа? (Я-майка)*; б) присубстантивно-атрибутивні: 1) ["="], ("="): *Циган дівку в морду ріже, що толочить в полі збіжжя (Косар клепає косу)*; 2) ["="], *що* ("="): *Що то за водиця, що від неї голова крутиться? (Горілка)*. Нерозчленовані складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу як вияв загадки охоплюють такі типи семантики між предикативними частинами: а) субстанційна семантика: ("="), ["="]: *Хто бачить мене, той плаче (Цибуля)*; б) ад'єктивна семантика: ("="), ["="]: *Які ноги завшишки, такий ніс завтовшики (Лелека)*; в) адвербіально-локативна семантика: *де* ("="), *там* ["="]: *Де водичка*

журчить, там із неї роток торчить (Качка); г) означально-імплікована семантика: ["="], аж ("="): Дід сміється, аж губа трясеться (Кисіль).

Для розчленованих складнопідрядних речень диференційною ознакою виступає характер використовуваних у них сполучних засобів. Останнє є достатнім критерієм для розрізнення семантичних типів детермінантних підрядних частин та вирізнення відносно-поширювальних складнопідрядних речень [1, с. 391]. У детермінантних розчленованих складнопідрядних реченнях у текстовій структурі загадки наявні такі типи семантичних відношень між головною та підрядною частинами: а) обставинні відношення умовної семантики: 1) ["="], якщо (а"): *Яким буде сивий кінь, якщо його скупати? (Мокрим); 2) (а"), ["="]: Як натиснеш на педалі, він побіг в далекі далі (Велосипед); 3) ("="), то й ["="]: Як будимир одспіває, то й сонце зійде (Півень); б) обставинні відношення допустової семантики: 1) ["="], хоч (а"): *Всіх я вчасно бужу, хоч годинника не заводжу (Півень); 2) хоч (а"), та [а"]: Хоч зубів багато маю, та нікого не кусаю (Кукурудза); 3) скільки б ("="), ["="]: Скільки б я не їв, я завжди голодний (Вогонь); в) обставинні відношення темпоральної семантики: 1) поки ("="), ["="]: *Поки батько народився, син по світі находився (Дим і вогонь); 2) ["="], як (а"): Що ви робите, як спати лягаєте? (Спочатку сідаєте); куди [а"], як (а"): *Куди цвях били, як Київ будували (В голову); г) обставинні відношення із семантичним значенням мети: 1) [а"], щоб (а"): *До якого імені треба додати літеру, щоб одержати крупу? (М-Анна); 2) [а"], щоб ("="): *Скільки треба взяти «а», щоб вийшов птах? (Сорок-а); г) обставинні відношення причинової семантики: 1) ["="], бо ("="): *Хто показує кожному інше обличчя, бо не має свого власного? (Дзеркало); д) відношення відповідності (зіставні): 1) що ("="), то ["="]: *Що мужик на землю кидає, то пан в кишеню ховає (Соплі); 2) чим (а"), тим [а"]: *Чим більше їси, тим більше залишається (Горіхи); 3) чим (а"), тим ["="]: *Чим більше з неї береш, тим більшою вона стає (Яма).**********

Через відсутність сполучних засобів у структурі безсполучникового речення смислові відношення між його частинами ґрунтуються на інтонації, спеціальному граматичному оформленні слів та на конкретному лексичному наповненні цих частин [1, с. 419-420]. При аналізі складних безсполучникових речень в інформативно-комунікативному плані у складі текстових масивів загадки були виявлені такі типи смислових відношень між їхніми частинами: а) поширювально-приєднувальні: ["="], ["="]: 1) *Чотири брати біжать, один одного не наздоженуть (Колеса); 2) [=], [=], [=]: *День і ніч біжить, утоми не знає, півроку покрита буває (Річка); 3) [=], [а"]: *Є на світі кінь, його всьому світові не втримати (Вітер); б) зіставні: 1) ["="],***

[“=]: *Чотири стоять, один верне (Жорна)*; в) пояснювальні: [“=], [=]: *Сивий кінь лоскоту наробив, по всій землі білу кров розлив (Хмара і дощ)*; г) умовно-наслідкові: 1) [“=] – [“=]: *Живий мертвого торкне – мертвий голос подає (Гудок на заводі)*; 2) [a”] – [a”]; [a”] – [a”]: *Трави поїм – зуби притуплю; піску вхоплю – знову наточу (Коса)*; 3) [=] – [=], [=] – [=]: *Іде лісом – не шелестить, іде водою – не плюскотить (Промінь сонця або місяця)*; г) причиново-наслідкові: 1) зі значенням причини: [a”], [“=]: *За морем дуба рубають, по всім світі тріски літають (Сніг)*; 2) зі значенням наслідку: [“=] – [“=]: *Мигуля мигає – всеї ліс полягає (Коса косить)*; д) перелічувальні: 1) [a”], [a”]: *На базарі не знайдеш, на вагах не зважиш (Знання)*; 2) [“], [“], [“], [“], [“], [“]: *Вила, граблі, ревул, сопун, глядун, ліс (Людина)*; е) допусту: [a”], [a”]: *Їду-їду, нема сліду (Човен)*; [a”] – [a”], [a”] – [a”], *Мету-мету – не вимету, несунесу – не винесу (Сажка)*; є) цілі: [a”, a”]: [“=]: *Загадаю загадку, закину за грядку: нехай моя загадка до літа лежить (Озимина)*; ж) з'ясування: 1) [a”]: [“]: *Загадаю загадку: тиндиричок на всю громадку (Пріпічок)*; 2) [“=]: [“=]: *До чого народ доходить: самовар по річці ходить (Пароплав)*; з) часу: 1) зі значенням одночасності: 1) [=”], [a”]: *Живуть два друзі, дивляться в два круги (Очі й окуляри)*; 2) [“=], [=]: *Біг зайчик попід лісок, сипав з гори пісок (Місяць і зорі)*; 2) зі значенням послідовності: 1) [=], [=]: *Звечора вмирає, вранці оживає (День)*; 2) [“=], [=], [=], [=] – [a”]: *Прийшов хтось, приніс щось, пішов туди – не знаю куди (Ранок)*.

Отже, на базі складного речення у структурі сучасної української загадки реалізується розгалужений спектр семантичних відношень, що ґрунтуються відповідним чином на сполучних засобах, інтонації, спеціальному граматичному оформленні слів та на конкретному лексичному наповненні поєднаних частин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загнітко А.П. Теоретична грамати́ка української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
2. Киченко А. Поэтическая структура народной загадки // Введение в теорию фольклора. – Черкасы: Черкасский государственный университет, 1998. – 176 с.
3. Онищенко Г.А. Мовна структура української народної загадки (семантичний і синтаксичний аспекти): Автореф. канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2006. – 18 с.
4. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психологнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
5. Українські народні загадки – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1963. – 342 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто вияв семантичних відношень між предикативними частинами складносурядних, складнопідрядних та безсполучникових складних речень у внутрішній структурі української загадки та запропоновано їхню типологію. Водночас встановлено комунікативно-семантичні типи загадок.

SUMMARY

In the article the expression of semantic relations between the predicative parts of the coordinate, subordinate and asyndetical clauses in the inner sentence structure of the Ukrainian riddle is considered and the typology of them is offered. At the same time the communicative-semantic types of the riddles are set.

*Т.І. Приступа
(Горлівка)*

УДК 81'1+811.161.1

С.П. ОБНОРСЬКИЙ ПРО ПРИЧИНИ ПОШИРЕННЯ ЗАКІНЧЕННЯ -У В РОД. І МІСЦ. ВІДМІНКАХ З ІМЕН – Ф-ОСНОВ В ІМЕНА ОСНОВ НА -Т-

Серед окремих змін у складі процесу взаємовпливу типів відмінювання – перенос відмінкового закінчення **-у** основ на **-т-** у відмінювання основ на **-о-/-јо-** в род. і місц. відм. одн. Незважаючи на значну увагу, яку приділяли й приділяють питанню поширення закінчення **-у** в род. і місц. відм. одн. імен чол. роду під впливом **-т-**основ, є всі підстави вважати, що воно ще недостатньо досліджено. Про це свідчить відсутність і по цей час у науковій літературі єдиної думки про причини й сутність цього процесу [2, т. 2, с. 123], [6, с. 48].

Метою даної статті є розкриття поглядів С.П. Обнорського про рушійні сили процесу поширення закінчення **-у** в род. і місц. відм. одн. імен чол. роду, його методологічних засад і загальнотеоретичних висновків стосовно змін морфологічних явищ давньоруської мови, що сприятиме вдосконаленню прийомів наукового аналізу морфологічних явищ.

Методологія досліджень морфологічних явищ у східнослов'янському мовознавстві 70-х рр. XIX – 30-х рр. XX ст. не була розроблена належним чином. У розвитку морфологічних явищ надмірне значення надавалося або фонетичним чинникам, або законам аналогії, або семасіологічним причинам [1, с. 66].

О.О. Потебня припускав, що існування подвійного закінчення в род. відм. одн. **-а/-у** було використано східнослов'янськими мовами

сти на питання про, наприклад, вихідний момент, вихідні норми цього явища, про наступні процеси в його розвитку й т.п.

Оскільки новоутворені форми на **-у** є фактом морфологічним, то вони перш за все потребують свого повного тлумачення з точки зору явищ морфології, – наполягав учений. Якщо між явищами морфології й фактами фонетики існує дуже тісний і часто необхідний зв'язок, то синтаксичних і семасіологічних зв'язків не досить, щоб відбулося морфологічне явище. Саме тому, писав Обнорський, – «розкриття лише тільки синтаксичних і семасіологічних моментів у явищах род. одн. на **-у** далеко не пояснюють суті явища в цілому» [7, с. 102].

Учений визнавав при тому відому доцільність синтаксичної й семасіологічної класифікації фактичних форм на **-у**, оскільки воно продемонструвало, наскільки важко, а точніше, неможливо, увести весь матеріал у систему класифікації. Ці спроби призводять, на його думку, до штучного віднесення фактів до того чи іншого відділку систем, спорядження їх особливими обмовками й тлумаченнями значень, до відокремлення груп фактів у рубрики виключень або неясностей і т.п.

На думку Обнорського, загальна картина вживання форм на **-у** в сучасних східнослов'янських мовах свідчить про дуже складний шлях розвитку в утворенні цих форм, про те, що при дослідженні род. на **-у** треба припустити цілий ланцюг явищ у минулому, довгий ряд хронологічних і діалектичних етапів в історії цієї форми, історії, до кінця якої мова ще не дійшла [7, с. 103-104].

Оскільки від імен з основою на **-й-** в імена на **-О-** перейшли не тільки форми род., а й місц. на **-у**, й ці форми стоять окремо й різко відрізняються серед інших новоутворень під впливом імен на **-й**, Обнорський вважав, що вивчення форм род. одн. на **-у** і принципово і методологічно має проводитися паралельно із вивченням форм місц. одн. на **-у** [7, с. 104].

Крім однакової флексії в род. і місц., на користь цього свідчить та обставина, що і в род. і в місц. відмінках нова флексія **-у** витіснила старі закінчення **-а** й **-ѣ** лише у певних рядів іменників з основами на **-О-**, а не у всіх із них (пор. закінчення **-ов** у род. мн., яке поширилось на всі старі іменники на **-О-**). «Крім того, – наголошував Обнорський, – найдетальніший огляд самого матеріалу з формами як род., так і місц. од. на **-у** показує, що значною більшістю слова, які можуть утворювати ці обидві форми, одні й ті ж самі іменники, як і навпаки – іменники, що зберігають у род. стару флексію **-а**, зберігають стару флексію й у місц. одн.» [7, с. 104]. Цей збіг не випадковий. У свій час цю обставину підмітив ще Ломоносов (Росс. гр. § 188). З цього Обнорський робить висновок, що ті ж самі причини в той самий вихідний момент викликали одночасне морфологічне утворення як у формі род., так і у формі місцевого відмінків. Звідси й при-

родна методологічна необхідність не роздільного, а одночасного дослідження питання про походження цих новоутворень [7, с. 105].

У цілому позитивно оцінюючи пояснення Шахматова щодо походження місц. одн. на **-у**, Обнорський вважав, що перша причина, на яку вказував учений, а саме прагнення мови звільнитися від архаїчних форм місц. одн. іменників на **-зѣ**, **-цѣ**, **-сѣ**, могла відіграти певну роль лише на давній стадії мови [7, с. 105-106].

Щодо другої причини, у якій Шахматов убачав лише допоміжний чинник, а саме рухомість наголосу в окремих іменниках з основою на **-О-**, яка через проникнення з основ на **-й-** нового закінчення в місц. одн. і утворення подвійності форм на ненаголошений **-ѣ** і наголошений **-у** сприяла певній їхній синтаксичній диференціації, яка сильніше закріплювала новоутворені форми на **-у**, якщо їм не передував прикметник, Обнорський вважав, що Шахматов недооцінив важливість цього моменту [7, с. 105-106].

Проте саме акцентологічний момент, на думку Обнорського, відіграв основну роль в утворенні місц. одн. на наголошений **-у**, рівно як і в утворенні форм родового одн. на ненаголошений **-у** [7, с. 106].

Проаналізувавши численний матеріал, Обнорський дійшов таких висновків: по-перше, на початковій стадії процесу утворення форм на **-у** категорія істот виявилася в мові відокремленою, як категорія, у якій у род. і місц. одн. продовжували існувати й взагалі були можливі лише старі закінчення, властиві первісним основам на **-О-** [7, с. 147].

По-друге, важливою рисою всіх іменників, від яких утворюється род. місц. одн. на **-у**, є наявність усюди в род. відмінку наголосу на основі. Іншими словами, у початковому процесі утворення цих форм іменники з наконечним нерухомим наголосом виявилися також відокремленими, зберігаючи старі флексії за основами на **-О-**, не підпадаючи під вплив з боку імен на **-й-** [7, с. 147-148].

Досліджуючи слова з нерухомим наголосом, що мають форми на наголошений **-у** і в род. і в місц. відмінках, Обнорський відокремлював односкладові основи, які мали всередині зредуковані звуки, що пізніше у формі назив. відмінка перейшли в **-о**, **-е**, а в непрямих відмінках підлягали зникненню, у зв'язку з чим у всіх відмінках однини слова почали звучати однаково в односкладовому виді й несли відповідно всюди (крім наз.) наголос на флексії. Особливо знаменним, на думку Обнорського, є той факт, що всі слова цього типу мають форми род.-місц. на наголошений **-у**. Вчений припускав, що утворення цих форм, хоча б для окремих слів, слід віднести до найдавніших часів, а саме до епохи, яка передувала зникненню в мові напівкоротких голосних [7, с. 158].

Розглянувши матеріал з формами род.-місц. на **-у** (під наголосом), Обнорський зробив висновок, що всі ці факти у своїй більшості є

пізнішими за походженням і не заперечують висунуте положення про наголошеність основи іменників як необхідний момент, що відіграв свою головну роль на початковому етапі розвитку нових утворень род.-місц. на **-у** [7, с. 164].

Найбільш вагомою особливістю розглянутих іменників, які утворюють форми род.-місц. на **-у**, вчений вважав наголошеність флексії у формі місц. відмінка при її ненаголошеності в родовому. Відмінність флексії **-у** в род. і місц. відмінках в основ на **-й-** була саме в тому, що в род. вона мала спадний, а в місцевому – висхідний характер інтонації. Тому в тих іменниках з основами на **-й-**, які не мали наконечного наголосу й в основі мали короткий голосний або довший, але зі спадним характером довготи, згідно закону Фортунатова-де-Соссюра форма род. одн. звучала на **-у** ненаголошений, форма ж місцевого відмінка закінчувалася на **-у** під наголосом, який було перенесено сюди з основи. Пор. *дому* й *дому*, *меду* й *меду*, *сыну* – *сыну*. Стосовно останньої пари слів Обнорський визнавав, що акцентологічне співвідношення відбулося в інших умовах, ніж за законом Фортунатова-де-Соссюра, але дало однаковий результат [7, с. 164 -165].

Обнорський визнавав, що на той час наука про мову ще не мала точних знань і твердого врахування іменників, що первісно утворювали категорію імен на **-й-**. У своїх дослідженнях він спирався на перелік слів, які надали Мейє [12, с. 241, 453] й Кульбакін (Энци. слав. фил. X. 55), і саме на основі цих слів дійшов висновку, що більшість іменників складають саме слова відносно наголошеності рухомого типу. За винятком слів *воль*, *вьрхъ*, *грѣхъ*, що мали наголос на флексії, у всіх інших іменниках наголос випадав на основу. Згідно з характером голосного основи, короткого чи спадно-довгого, наголос переносився у формі місц. відмінка на флексію. До часу впливу категорії основ на **-Ф-** на іменники на **-О-** іменники – назви істот втратили свій давній зв'язок з іменниками на **-Ф-**, й у слова *вьрхъ* з кінцевим наголосом, утворився різновид з наголошеною основою – *вьрхъ* [7, с. 166].

Дійсно, відмінювання на **-т-** обмежується всього кількома словами, повний склад його залишається невиясненим і до нашого часу й потребує подальших уточнень. У дослідженнях з праслов'янської мови й класичних працях зі старослов'янської безсумнівними **-т-**основами визнаються наступні іменники: *сунь*, *медь*, *вьрхъ*, *воль*, *поль*, *ледь* [4, с. 34].

Подібно тому, як впливаюча категорія імен на **-й-** мала в собі лише іменники з рухомим наголосом, від яких род. мав утворення на **-у** ненаголошений, а місц. – навпаки на наголошений **-у**, у якому наголос перемістився з основи, відповідно й у межах нових імен з основами на **-Т-** флексія **-у** почала поширюватися лише на іменники з рухомим наголосом, що й сприяло утворенню форм род. відмінка з обов'язковим наголосом на основі, а у формах місцевого – з обов'язковим наголо-

сом на флексії. Саме це положення, на думку Обнорського, унормовує дію морфологічного закону, що розглядається [7, с. 166].

У той же час Обнорський визнає, що положення про акцентологічний паралелізм форм род.-місц. в основ на **-О-** й на **-Ф-**, яким би привабливим не здавалося, не може вважатися доведеним. Наприклад, Шахматов недовірили ставився до думки про роль акцентології в цьому явищі в цілому й говорив не про паралелізм, а саме про протиставлення в акцентному відношенні форм род.-місц. в основ на **-О-** й тих ж форм в основ на **-й-**. (Шахматов. Лекції, III, 380) [т. 3, с. 380]. Підкріплюючи висунуте положення фактичним матеріалом з формами на **-у**, Обнорський підкреслював, що поширення цих форм, особливо в род. відмінку, відбувалося вже завдяки семасіологічному чиннику. Значну більшість слів, які розглядав мовознавець, складала категорія абстрактних іменників. Наступним кроком було її поширення на збірні іменники, а від них на імена, які взагалі були пов'язані з уявою про діленість. Епохою найбільшого поширення нової флексії в род. відмінку Обнорський вважав XV-XVI ст. [7, с. 194].

Отже, вчений дійшов до таких загальних висновків стосовно форм род.-місц. одн. на **-у**:

1. Проникнення форм на **-у** з первісних основ на **-й-** в імена на **-О-** було одночасним як в род., так і в місц. відмінках.

2. На початок відповідного морфологічного процесу в мові відбулося відокремлення з категорії імен на **-О-** іменників – назв істот, які поєдналися з іменниками з категорії давніх основ на **-й-**. У тих і в інших іменниках у род.-місц. одн. міцно закріпилася давня флексія, властива первісним основам на **-О-**, а саме закінчення **-а** в род., **-ѣ** в місцевому відмінку.

3. Слідом за відокремленням категорії істот іменників на **-О-**, які зберегли в род.-місц. стару флексію, всі назви неістот з рухомим наголосом, тобто ті, що мали наголос на короткому або спадному голосному основи, підпали під вплив з боку імен з основами на **-й-** і отримали в обох відмінках нову флексію **-у**, яка в родовому, маючи спадний характер, зберігалась, не перетягуючи на себе наголос з основи іменника; у місцевому, оскільки була висхідного типу, перетягла на себе наголос з основи.

4. Поява флексії **-у** в род.-місц. не була обмежена в найдавніші часи ніякими іншими умовами, крім тих, на які вказують пункти 2 і 3. Зокрема, не мала визначального значення в становленні нових форм ані наявність у виході основи іменників задньоязикових приголосних (**з, к, х**), ані вживання відмінкової форми, а саме місцевого відмінка після певних прийменників, ані відсутність при іменнику атрибутивного прикметника.

5. Відсутність на сучасній стадії мови форм місцевого однини на **-у** від певних рядів іменників або хитання у вживанні від них поряд з

формами на *-e* (~~*-ѣ*~~) форм на *-у* (зокрема, у положенні форми місц. після тих чи інших прийменників, у зв'язку чи поза зв'язком іменника з атрибутивним прийменником і т.п.) пояснюється церковнослов'янським впливом на мову в широкому значенні [7, с. 231].

6. У наступному житті мови, на південноросійському ґрунті, відбулося розширення вживання флексії *-у* в родовому відмінку: вона поширилася на категорії іменників, що означали абстрактні, збірні й речовинні поняття. Особливо міцним виявилось її проникнення в останній ряд іменників (речовинних), де флексію *-у* засвоїли навіть іменники з кінцевим наголосом. Ще пізніше в окремих діалектах південноросійського наріччя нова флексія почала охоплювати, з одного боку, назви істот, з іншого – іменники з нерухомих наголосом як на основі, так і на закінченні, незалежно від значень іменників.

7. Нова флексія в місцевому відмінку в північноросійській області, як і в літературному мовленні, не покинула тих меж, які визначили її на початковому етапі цього морфологічного явища (якщо не враховувати її поширення в групах запозичень), проте ці межі були в корені порушені на ґрунті південноросійських наріч. Саме тут відбулося поширення флексії на слова з нерухомих характером наголосу, незалежно від того, був він на основі чи на закінченні, належали ці слова до категорії істот чи неістот.

8. Пізнішим хронологічним явищем у долі флексії *-у* було її діалектне поширення на категорію іменників середнього роду (на *-о*, *-е*). Це явище властиве лише частині південноросійського наріччя. Оскільки всі слова серед. роду в окремих відмінках однини (рівно як і множини) мають нерухомих наголос на основі або на закінченні, то, природно, цю південноросійську рису треба поставити у зв'язку з поширенням тут же, у південноросійській, флексії *-у* й в іменниках чол. роду з нерухомих наголосом [7, с. 232].

С.Г. Бархударов назвав тлумачення род.-місц. одн. на *-у/-ю* в дослідженнях С.П. Обнорського оригінальним і науково обґрунтованим [1, с. 67]. Проте не всі дослідники мови поділяють думку про вирішальну роль акцентуаційного чинника індукції род. і місц. відм. на *-у* в слов'янських мовах [3, с. 92], [5, с. 40-41], [13, с. 100].

На думку П.Я. Черних, у припущенні Обнорського передбачається хід від флективного відокремлення певного акцентного ряду до семантичної зумовленості вживання флексії. Це припущення викликає ряд критичних зауважень. По-перше, посилення на певний характер акценту не пояснює причини активності закінчення *-у*. По-друге, рівно неясним уявляється характер зв'язку між наголосом і вказаними семантичними розрядами імен. По-третє, було б важко довести «первісну» пасивність семантичних зближень вказаного типу, враховуючи «змішування основ», яке прямує в доісторичне минуле й, природно, було пов'язане

не тільки з розвитком флективної омонімії в наз. відм., а й з подібністю значень і функцій. Нарешті, по-четверте, матеріал «акцентованих» текстів і загальні міркування про давньоруський акцент запевняють дослідників у тому, що, говорячи словами П.Я. Черних, «... чи припадав при цьому наголос на основу чи на закінчення, ця обставина, очевидно, не грала ролі, хоча при наголосі на основі форма родового відмінка однини на -у (-ю) в давньоруській мові, безсумнівно, вживалася частіше» [9, с. 179].

Усе це, на думку Маркова, пояснює причину того, чому концепція Обнорського не знайшла підтримки в ряді спеціальних праць [6, с. 51], хоча дослідник вважає, що теза Обнорського про необхідність тлумачення морфологічних фактів з точки зору морфології є методологічно вірною й заслуговує на увагу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов С.Г. Академик С.П. Обнорский // Вопросы языкознания. – 1958. – №4. – С. 63-77.
2. Булаховский Л.А. Курс русского литературного языка. Т. 2. (Исторический комментарий). – 4-е испр. и доп. изд. – К.: Рад. шк., 1953. – 436 с.
3. Историческая грамматика древнерусского языка. Т.1. Множественное число именного склонения / Иорданиди С.И., Крысько В.Б. – М.: Азбуковник, 2000. – 309 с.
4. Історія української мови. Морфологія. / С.П. Бевзенко, А.П. Григоращенко, Т.Б. Лукінова та ін. – К.: Наук.думка, 1979. – 540 с.
5. Керницький І.М. Система словозміни в українській мові. На матеріалі пам'яток 16 ст. – К.: Наук. думка, 1967. – 288 с.
6. Марков В.М. Историческая грамматика русского языка: Именное склонение. – М.: Высш. шк., 1974. – 143 с.
7. Обнорский С.П. Именное склонение в современном русском языке. Вып. 1. Единственное число. – Л.: Изд-во АН СССР, 1927. – 324 с.
8. Потебня О.О. Из записок по русской грамматике. – М.: Просвещение, 1977. – Т. 4. Вып. 2. – 406 с.
9. Черных П.Я. Историческая грамматика русского языка. – М.: Учпедгиз, 1962. – 376 с.
10. Шахматов А.А. Историческая морфология русского языка. – М.: Учпедгиз, 1957. – 400 с.
11. Ягич И.В. Критические заметки по истории русского языка // Сб. Отд-ния рус. яз. и словесности. – 1889. – Т. 46. №4. – VI, 171 с.
12. Meillet A. Les formes nominales en slave. // Revue des études slaves. Paris. 1923, t.3, p. 1-52.
13. Unbegaun B. La langue russe au XVIe siècle (1500-1550). La flexion des noms. Paris, 1935. – 480 p.

АННОТАЦІЯ

В настоящей статье рассматриваются взгляды С.П. Обнорского на причины проникновения флексии -у в род. и предл. падежах сущ. мужского рода из основ на -*й*- в основы на -*о*- в древнерусском языке, методологические принципы рассмотрения этого вопроса и оценка их современными исследователями исторической морфологии восточнославянских языков.

SUMMARY

The article deals with the stress-caused interpretation suggested by S. Obnorsky concerning the spread of the -*й*- class-of-nouns flexion -у into -*о*- class in the genitive and ablative cases in the Old Russian language and with methodological approaches to the proper solution of the problem.

*І.М. Серебрянська
(Суми)*

УДК 81.0

АНТРОПОМОРФНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТУ «ПРИРОДА» В ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У сучасних лінгвістичних дослідженнях проявляється інтерес до питань глибинного опрацювання мовного механізму. На перший план виступає **проблема** вивчення концептів. Вона є **актуальною** з огляду на те, що в сучасній лінгвістиці велику увагу приділяють аналізу мови в аспекті її взаємозв'язків з ментальністю, культурою, історією, звичаями й традиціями українського народу.

Аналіз основних досліджень свідчить про те, що проблемою вивчення концептосфери світу природи займаються як українські, так і зарубіжні вчені: О.О. Селіванова [13], Г.І. Шаповалов [17], І.І. Рогальська [12], С.М. Подвігін [19], Д.В. Безрукова [1], Г.П. Пасічник [8], І.Е. Подолян [10], Д.В. Ужченко [16], Н.В. Богданова [2], В.М. Лемська [9], І.М. Дишлюк [6] та ін.

І це зрозуміло, адже чим далі ми повертаємося до історії слов'янських народів, тим ближче вони знаходяться до природи. Весь побут українця базувався на використанні природних багатств. Не дивно, що більшість звичаїв і традицій пов'язані з бережливим ставленням людини до природи, її сил. Наші предки мало знали про походження тих чи інших природних процесів, явищ, тому природа видавалася для них чимось незбагненим, неосяжним, безмежно сильним, її поважали, берегли, намагалися не завдавати їй шкоди.

Метою нашої роботи є опис антропоморфних ознак, які входять до структури концепту «природа». Аналізуються антропоморфні ознаки концепту «природа», притаманні індивідуально-авторській картині світу М. Стельмаха.

У спогадах про письменника П. Федьченка відзначає його безмежну любов до природи: «А як Михайло Панасович ніжно і поетично говорив про природу, ліс, поле, річку, про всі зела, які ростуть на землі – здається, знав він про них усе, знав багато народних оповідок, легенд. Був прекрасним рибалкою, грибником і унікальним садівником... І природа відповідала Михайлові Стельмахові взаємною прихильністю й любов'ю...» [11].

Лексема *природа*, яка подається в «Словнику української мови», має кілька значень: «органічний і неорганічний світ у всій сукупності і зв'язках, що є об'єктом людської діяльності й пізнання, все те, що не створене діяльністю людини; буття, матерія; сукупність особливостей рослинного і тваринного світу, кліматичних умов, рельєфу якої-небудь місцевості, країни; навколишнє географічне середовище; рослинний світ навколишньої місцевості; місцевість за межами великих міст, поселень, де багато зелені, свіжого повітря; особливості навколишньої місцевості в певну пору року» [14, с. 7].

Ці ж значення фіксує й «Великий тлумачний словник» [3, с. 945], диференціюючи живу й неживу природу. До категорії живої природи відносять рослинний і тваринний світ, неживої – неорганічний світ. Знаходимо тут також інші значення лексеми *природа*: «сукупність фізичних і психічних особливостей, з яких складається особистість людини і які проявляються в її діях, поведінці; вдача, характер когонебудь; природжені властивості, здібності, нахили; характерні риси поведінки тварин, птахів, комах; сукупність основних якостей, властивостей чого-небудь; суть, сутність».

В «Етимологічному словнику» слово *природа* стоїть в одному ряді зі словами *рід, родич*. Не виключається можливість їх зв'язку з праслов'янським *rosti, rasti* «рости» та спорідненість із литовським *gasme* «урожай», латиським *gasma* «процвітання, родючість, урожай», латинським *arbor* «дерево» [5, т. 4, с. 576; 5, т. 5, с. 89-90].

Отже, словникові джерела свідчать про багатомірність слова *природа* й однойменного концепту.

Структура концепту «природа» включає в себе багатогранну парадигму антропоморфних ознак: вітальні, емоційні, інтелектуальні та ін.

Природа – це субстанція, яка живе, розвивається й помирає, як усе живе на землі.

На основі фактичного матеріалу нами виділено декілька груп якісних ознак концепту «природа»: рух, творення, емоційність, інтелектуальність, зовнішні характеристики.

Група «природа в русі» реалізована дієслівними лексемами, які несуть позитивне навантаження при описі концепту «природа»: мінятися, обновлюватися, прокидатися, наприклад:

1. *«До ранку зовсім осиплеться ясен», – подумав з жалем і відчув, що зараз навколо **міниться й обновлюється природа**, що це остання цьогорічна осіння ніч: завтра випаде сніг і на відсонні тонкими струмками будуть пробиватися крізь нього пахоці стужавілої землі та винувий дух опалого листа* [15, т. 2, с. 372].

Зміни, що відбуваються в природі, впливають і на людину, викликаючи жаль і сум у її душі. Людина природу «відчуває», напевне, тому, що сама є її частиною.

2. *У нас тільки в березні після хуртовини бувають оті несподівано дивовижні дні, коли широко **прокидаючись од сну, природа** якимсь одним пристрасно-чародійним завершенням так **поєднає землю й небо**, як навіть Бог не міг поєднати душу й тіло. Подивившись в таку пору на небо мальоване, закидане по самі вінця лебединими хмарами, крізь які пробивається голубінь, поглянеш на землю милу, свіжо-свіжо завіяну м'яким, із сонячною росою снігом, що подзвонює першими блакитними струмками, – і не знаєси, де починається і де закінчується білий нерозривний всесвіт і де ти знаходишся в ньому* [15, т. 4, с. 12].

У другому реченні реалізується одразу дві якісні ознаки концепту «природа»: природа як рух і природа як творець, чарівник, адже, як будь-яка жива істота, вона прокидається од сну і в той же час поєднує землю й небо – дві першооснови світу (земля й повітря), тим самим створюючи дві опозиції: природа – Бог; земля й небо – душа й тіло. І, нарешті, завершується асоціативний ряд образом усесвіту, який є уособленням природи і в якому людині відведено певне місце.

Синтез вітальних ознак зустрічаємо також у реченні:

*Правда про те цього року більше, ніж він, **дбала**, спасибі їй, сама **природа**: прямо всі свої щедроті **поприносила** і на поля, і на луки, і на городину, і на сад* [15, т. 4, с. 406].

Перед нами постає образ природи – щедрої господині, годувальниці, якій людина висловлює свою вдячність. Ознаку руху передає дієслово *поприносила*, ознаку творення – дієслово *дбала*. Словосполучення *свої щедроті* надає природі відповідних рис характеру, приаманних українцям.

Говорячи про характер, слід відмітити зафіксовані у творах М.Стельмаха словосполучення *природна впертість, природна печаль*:

1. *Ще прийшла до нього та **природна впертість**, яка не раз круто повертала його життя. М'який і мрійний за вдачею, він легко поступався перед більш наполегливими та говіркими людьми, не умів*

сваритися й грозитися, але коли доходило до чогось кривого, його вже ніхто не міг похитнути [17, т. 2, с. 62].

2. І навіть коли раділа молодиця, усмішка була сумовита, бо уста її різко загиналися вниз. Тільки очі, затемнені чорними віями і бровами, зменшували вираз **природної печалі** [17, т. 3, с. 167].

Характеристика природи як руйнівної сили нами не зафіксована.

Подібно до людини, природа може виступати **емоційною істотою**. Вона викликає позитивні прояви емоцій – любов, радість, хвилювання, зміну настрою:

1. За ваше здоров'я, Марто Софронівно. Душевна ви жінка. По голосу помітив, коли про яблуні заговорили. Так може говорити людина, що **природу любить**, живе діло любить, людей шанує, живе по-людськи [15, т. 3, с. 156].

2. Дрібнуватим було його минуле. Не вмів і досі виплисти на широкую течію, але він [Дмитро] **любив і життя, і людей, і природу** [15, т. 3, с. 51].

Як бачимо, слово *природа* стоїть в одному ряді з лексемами *живе діло, люди, життя*. Любов до людей прирівнюється до любові до природи, що ще раз підкреслює антропоморфний характер останньої.

3. З глибоким болем зупинився Свирид Яковлевич на чужій ниві, яка водночас була і його нивою, частиною його життя. Як синові важко дивитися на вбогість батьків, так Мірошниченкові важко було дивитися на скривджене поле. Прояснявалося. На небі заворушилася райдуга й крутою аркою звелася над землею; в її надійному сяйві помолодшали, покращали і вище піднялися поля. **Зміна настрою природи порадувала** Свирида Яковлевича: в якійсь мірі це було зв'язано з його мріями, сподіваннями завтрашнього дня. Зарошений, неквапний, він переходив з одного поля на друге, читаючи вдумливими очима нелегку книгу людських сподівань і нестатків [15, т. 2, с. 418].

Привертає увагу гармонія почуттів та емоційного стану героя й стану природи. Вона ніби відчуває пригніченість та сум людини й хоче її розвеселити, а людина, у свою чергу, серцем відчуває зміни, що відбуваються в природі. Це, напевно, можна пояснити тим, що між людиною й природою завжди існували тісні зв'язки. Ці зв'язки скріплені тим, що людина є біологічною істотою і її фізичне життя повністю підпорядковане законам природи. Людині, як і будь-якому іншому природному організму, потрібна їжа, сонячна енергія, чиста вода, повітря, захист від холоду, продовження роду. Такі потреби задовольняє природа. Отже, людина й природа – це гармонійне поєднання, вони живуть у нерозривній єдності.

Зустрічаємо у творах М.Стельмаха й прояв негативних емоцій та негативних рис характеру, які характеризують концепт «природа» – плач, мстивість, примхливість:

1. Він закоханими очима дивиться на передвесняний плач природи, на безмір'я таких до болю знайомих гаїв, на пронизані промінням прогалини, на чітке, мов небом підмальоване різнобарв'я тіней [15, т. 1, с. 55].

2. А після другого одруження, хай на богомільній до фанатизму, але бездоганно чесній Лізі, він міг би бути спокійний за свої права батька, та ці права були в нього відібрані мстивою природою [15, т. 1, с. 411].

Отже, жити треба згідно із законами природи, не порушуючи їх, інакше природа знайде спосіб помститися. Адже з найдавніших часів наші пращури відзначалися розумінням природи, і однією з особливостей ментальності українців є антеїзм, тобто злитість людини з природою, любов і шанобливе ставлення до неї.

Природа – примхлива, і передбачити її поведінку часом неможливо, тому людина повинна бути готовою до всього:

Перший бій з нестатками наче виграно, а тепер по-справжньому треба готуватися до другого і до різних примх природи [15, т. 4, с. 409].

Природа, як і людина, наділена певними зовнішніми особливостями. Вона красива, нею милуються:

За роботою Супрун Фесок ніколи не мав часу милуватися природою, але і він знав, що село найкращим здається при місяці. Сонце було ласкавим до води, дерев, квітів і дівочої краси, але кротячі підсліпуваті халупи, завалені гноєм дворища воно безжально виставляло на показ чи посміховисько. А місяць і халупників жалів: так розсівав своє туманне сяйво і тіні чи так ворожив біля якоїсь хатинки, над якою гоноровито підіймався з гнізда бусол, що більше вірилось у людське щастя, аніж його було на землі [15, т. 2, с. 112].

Природа, її краса асоціюються із щастям людини, а сонце й місяць, які конкретизують концепт «природа», наділені такими людськими рисами характеру, як безжальність і жалісливість відповідно. На нашу думку, це можна пояснити тим, що символіка місяця в усіх народів світу пов'язана з лунарними (від лат. luna – місяць) міфами, де він завжди знаходиться в опозиції до сонця. Оскільки в багатьох мовах назва нічного світила має жіночий рід, то воно й символізує жіночу силу. В Україні, за твердженням О.Знойка [6, с. 44-45], місяць був складовою тріумвірату найдавніших богів астрального культу: сонця, місяця й зорі. Небесний вогонь виходив із цієї тріади. І якщо в Єгипті та Вавилоні головним божеством тріади було сонце, а в арабів – зоря, то на Русі – місяць. Сонце ж було уособленням чоловічого начала. Мабуть, саме тому цьому образу притаманні більш суворі, чоловічі риси характеру порівняно з місяцем.

Природа як інтелектуальне створіння може думати, шептатися, дзвонити, воркотати:

Стоїть в задумі радісній природа, / Про щось вузлаті шепчуться дуби, / А по долинях чисто дзвонять води, / Воркочуть пісню, наче голуби [15, т. 7, с. 119].

При цьому слід відзначити емоційність, притаманну природі, що передається епітетом *радісна*.

Концепт «природа» не обмежується лише відповідною лексемою. Він реалізується цілою низкою інших слів: ніч, земля, небо, хмари, сніг, місяць, літо, поле, райдуга, гаї, прогалини, різнотрав'я, вода, дерева, квіти, птахи та ін.

На основі аналізу фактичного матеріалу можна зробити **висновок** про специфіку мовного зображення концепту «природа» у творах М.Стельмаха. Природа розуміється автором як творіння, подібне до людини: вона діє, проявляє різноманітні емоції, як позитивні, так і негативні, наділена інтелектуальними здібностями, вимагає уваги, поваги, дбайливого ставлення, що зумовлюється традиціями та віруванням українського народу, які склалися протягом віків. На нашу думку, організуюче ядро концепту «природа» можна виділити на основі трьох першостихій, які можна назвати мікроконцептами: повітря, вода, земля (до її складу також відносимо рослини та тварини). А вони, у свою чергу, у текстах обростають іншими лексичними одиницями – образами-складовими мікроконцептів. Отже, перспективною вважаємо подальшу роботу над дослідженням концепту «природа» в мові творів М.Стельмаха.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безрукова Д.В. Антропоморфные признаки концепта «природа» в индивидуально-авторской картине мира // Образование, наука, инновации – вклад молодых исследователей 2007. – 11 (XXXIV) Международная научно-практическая конференция студентов, аспирантов и молодых ученых / conference.kemsu.ru
2. Богданова Н.В. Лексическая экспликация концепта «Природа» в раннем творчестве И.А. Бунина: автореф. дис. канд. филол. наук / Рос. гос. пед. ун-т. – СПб., 2007. – 19 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. Т.Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
4. Дишлюк І.М. Лексико-семантичне вираження концепту «природа» у поетичній мові Ліни Костенко: Дис. канд. філол. наук: 10.02.01/ Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2002. – 210 с.
5. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / О.С. Мельничук та ін. – К.: Наук. думка, 1983.

6. Знойко О.П. Міфи Київської землі та події стародавнини. – К., 1989. – С.44-45.
7. Лемская В.М. Концепт «Природа» на материале лексики растительного мира // Теоретические и прикладные аспекты филологии: Сборник научных трудов, посвященных 10-летию кафедры русского языка и литературы Института языковой коммуникации Томского политехн. ун-та. – Томск, ТПУ, 26 ноября 2002. – Томск: Изд. ТПУ, 2003. – С. 366-369.
8. Пасічник Г.П. Лексико-семантичне вираження концепту «пейзаж» у тексті англійського роману // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – №49, Т. 1. – С. 49-51.
9. Подвигина С.М. Лексико-фразеологическая репрезентация концептов „небо” и „небесные тела” в семантическом пространстве русского языка // Вестник ВГУ. Сер. Филология. Журналистика. – 2007. – №1. – С. 83-86.
10. Подолян І.Е. Національна специфіка семантики фітонімів в українській, англійській та німецькій мовах (контрактивний етнопсихолінгвістичний аналіз): Дис. канд. філол. наук: 10.01.06 (Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки). – Луцьк, 2000. – 175 арк.
11. Поліщук Т. Чотири броди любові. Згадуємо Михайла Стельмаха // День. Щоденна Всеукраїнська газета. – №94, середа, 29 травня 2002.
12. Рогальська І.І. Фітоніми „верба”, „калина”, „тополя” як ключові концепти української культури / www.bdpu.org/scientific
13. Селіванова О.О. Мовна концептуалізація тваринного світу в українській фразеосистемі // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – №35. – С. 112-116.
14. Словник української мови: В 11-и т. Т. 8. / В.О. Винник, В.В. Жайворонок, Л.О. Родніна, Т.К. Черторизька: Наук. думка, 1977. – 927 с.
15. Стельмах М.П. Твори: В 7-ми т. – К.: Дніпро, 1983.
16. Ужченко Д.В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: Дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Луганський держ. пед. ун-т ім. Т.Шевченка. – Луганськ, 2000. – 248 с.
17. Шаповалов Г.І. Водне середовище у віруваннях та звичаях українців XVII-XIXст. / www.cossackdom.com

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається концепт «природа» на матеріалі творів М.Стельмаха. Аналізуються антропоморфні ознаки, що входять до структури концепту «природа», а також визначається взаємозв'язок людини й природи з урахуванням світобачення українців.

SUMMARY

The article deals with the concept "nature" according to M. Stelmach's works. The anthropomorphic peculiarities of the structure of this concept are being analyzed. The interaction between the person and the nature are being determined including the world outlook of Ukrainians.

*О.О. Сибірцева
(Кіровоград)*

УДК 81'373

**СИНОНІМИ РЯДУ З ДОМІНАНТОЮ ЛЮДИНА, PERSON
В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ**

Вивчення явища синонімії отримало свій початок у працях таких відомих мовознавців, як О.Потебня, Л.Булаховський, В.Русанівський, В.Вашенко, Л.Лисиченко, О.Тараненко, О.Нечитайло, Л.Паламарчук, В.Льїн, Н.Богдан, І.Олійник, С.Караванський, В.Гумбольдт, С.Бережан, В.Звегінцева, Л.Блумфілд, О.Ахманова, що репрезентують досить неоднорідні погляди на синонімію. Незважаючи на велику кількість наукових студій, присвячених дослідженню синонімії, в українському мовознавстві недостатньо уваги приділено порівняльному аналізу синонімів у різних стилях в англійській та українській мовах.

Завданням нашої статті є дослідження тотожностей і відмінностей у вживанні ідеографічних і стилістичних синонімів синонімічних рядів з домінантами *людина, a person* в українській та англійській мовах. Вибір теми зумовлений тим, що визначення ступеня тотожності і відмінності функціонування ідеографічних і стилістичних синонімів в обраних синонімічних рядах готує підґрунтя для вирішення проблем синонімії в порівняльному мовознавстві.

Актуальність обраної теми статті зумовлена необхідністю системного дослідження семантики і функціонування смислових і стилістичних синонімів у двох порівнюваних мовах.

Наукова новизна полягає у визначенні диференціації синонімів у лексиці англійської й української мов. Уперше досліджується функціонування синонімів ряду з домінантою *людина* в українській і в англійській мовах.

Існування в порівнюваних мовах лексичної синонімії ставить перед дослідником особливі завдання. Абсолютних синонімів невелика кількість, крім того, вони не завжди є взаємозамінними. Дослідники розрізняють смислові (ідеографічні) і стилістичні синоніми.

Як приклад диференціації смислових і стилістичних синонімів вважаємо за доцільне проаналізувати синонімічні ряди з домінанта-

ми *людина*, а *person* в українській та англійській мовах. Необхідно відмітити, що поняття *людина* ще з античних часів і до наших днів залишається центральним у пізнанні світу. Адже відомий напис дельфійського оракула означає “пізнай себе”. Значення слова *людина* в різних мовах в основному тотожне, але спостерігаються й деякі відмінності в синонімічних рядах з даною домінантою, про які піде мова далі.

У цьому ключі вважаємо за необхідне проаналізувати статтю *person* в англо-українському словнику М.І. Балла: *person* n. 1) людина, особистість, особа; суб’єкт; in (one’s own) *person* особисто; not a single *person* жодної живої душі, нікого 2) he has a fine *person* він гарний 3) дійова особа, персонаж 4) грам. особа 5) юридична особа 6) зоол. особина [1, с. 157]. Як бачимо, всередині синонімічного ряду перші значення *людина*, *особистість*, *особа* розділені комою, в той час як значення *особа* і *суб’єкт* – крапкою з комою. Перші три згаданих синоніми, очевидно, є ближчими за значенням, ніж друга пара. У першому синонімічному ряді подаються синоніми, близькі за значенням. Третє (дійова особа, персонаж) і п’яте (юридична особа) значення слова відрізняються стилістично. Дійова особа характеризується більш високим стилістичним забарвленням (публіцистичний стиль), а юридична особа – своїм книжно-офіційним забарвленням. Оскільки слово *душа* в значенні *людина* в сучасній українській мові часто вживається в сталих зворотах (жодної живої душі), його слід вважати фразеологічним синонімом слова *людина*. І навпаки, в англійській мові слово *person* відповідає обом синонімам в українському ряді, пор.: *person* n. 1) людина і not a single *person* – жодної живої душі [7, р. 672].

Якщо ми звернемося до тлумачних словників, то побачимо, що навіть у межах української мови різні автори інтерпретують значення цього слова по-різному. Так, видання останніх років, великий тлумачний словник під редакцією А.М. Яковлевої, подає таке визначення слова *людина*: ЛЮДИНА, -и, ж. 1. Одиничне до люди 1. // Будь-яка особа; кожний. // Людська постать. // Вживається в значенні одиниці ліку людей. 2. Особа як утілення високих моральних властивостей. 3. Розм. Вживається у значенні одиниці ліку людей. Узяти на роботу п’ятьох людей [6, с. 362]. Натомість „Тлумачний словник української мови” за ред. А.Івченка та „Короткий тлумачний словник української мови” за ред. Д.Г. Гринчишиної трактують людину таким чином: ЛЮДИНА, -и, ж. 1. суспільна істога, що має свідомість, володіє членороздільною мовою, виробляє і використовує знаряддя праці. Бувала [в бувальцях] (стріляна, терта) людина – особа з життєвим досвідом, яка багато знає і вміє. 2. особа як втілення високих інтелектуальних і моральних властивостей. Вважати за людину кого – по-

важати кого-небудь, рахуватися з кимсь; вийде, буде людина з кого – сформується особа з позитивними рисами характеру; як людина з людиною – на рівних правах. 3. уживається в значенні особового або неозначено-особового займенника – вислухайте, будьласка, людину [3, с. 220]; [2, с. 275]. Як видно з поданих статей, основним значенням слова *людина* є суспільна істота, що має свідомість, особа. Перекладні словники подають еквівалентом укр. *людина* англ. *man; person* [1, с. 132], тому доречним вважаємо спочатку розглянути слово *man*.

В англійській мові значення слова *man* набагато ширше. Відмітимо, що в оксфордському виданні слово *людина (man)* має 11 значень [8, р. 285], натомість в Dictionary of English Language and Culture представлено 22 значення слова *людина* [7, р. 811]. Найповніше аналізує значення слова тлумачний словник Лонгмена (33 значення): *man* n. 1 an adult human male (доросла людина, чоловік): If you want a good administrator he's your man. 2 a human being (людська істота): All men must die. 3 the human race (людська раса): Man must change in a changing world. 4 any of the sorts of human-like creatures that lived in former times (будь-які людиноподібні істоти, що жили в прадавні часи): prehistoric man. 5 an adult man in employment (в українській мові вживається розм. у значенні одиниці ліку людей, а в англ. означає спеціаліста у своїй царині): We'll send a man to look at your phone tomorrow. 6 a male of low rank in armed forces: the officers and the men of the regiment (низький ранг у військових підрозділах). 7 a male member of a team: The captain led his men onto the field (член команди чоловічої статі). 8 infml. A husband, lover or other adult male with whom a woman lives: waiting for her man to come out of prison (чоловік, коханець, з яким проживає жінка). 9 infml. a (used for addressing an adult male, especially when the speaker is excited, angry, etc.): Wake up, man, you can't sleep all day! (Прокидайся, чоловіче, не можна спати увесь день! Або пор. Ти, прокидайся, не можна спати увесь день! В англійській мові вживається в якості емоційного звертання до дорослого чоловіка) b especially Am E & Can E (used for addressing someone, especially an adult male): This party is really great, man! 10 any of the objects moved by each player in a board game: chess men (фігура на шаховій дошці). Інші значення є фразеологічними синонімами: 11 a man of few words (мовчун). 12 a man of his word (людина слова). 13 a man of the people (укр. Мові не існує подібного фразеологічного звороту; це людина, яка розуміє і представляє погляди і почуття певної групи людей). 14 a man of the world (аналогом може бути укр. розм. бувалий чолові'яга). 15 a man's gotta do what a man's gotta do (в англійській мові вживається з відтінком іронії, часто як цитата зі старих ковбойських фільмів: чоловік мусить робити те, що мусить). 16 a man's home is his castle (дослівно означає: будинок чоловіка – це його фортеця, якщо перефразувати:

мій дім – моя фортеця). 17 *as one man* (як один, тобто всі разом, синхронно). 18 *man alive* (в англ. мові використовується в значенні вигуку, а в укр. мові використовується інший вигук – Святий Боже!). 19 *man and boy* (застаріле значення „усе своє життя”). 20 *man and wife* (чоловік і дружина, тобто одружені). 21 *man’s best friend* (найкращий друг чоловіка; вживається в іронічному звучанні). 22 *man’s inhumanity to man* (фраза вживається, коли говорять про жорстокість однієї людини до іншої). 23 *no man as an island* (цитата з поеми, яка стала фразеологізмом: букв. жодна людина не є островом, або людина народжена не для самотності). 24 *one small step for a man, one giant leap for a mankind* (цитата фрази Нейла Армстронга, коли він вперше ступив на поверхню Місяця: „Це лише маленький крок для людини і величезний стрибок для людства”). 25 *one’s own man* (незалежний у своїх поглядах і діях чоловік, пор. укр. сам собі голова). 26 *the man in the moon* (в укр. мові використовується інша лексема – обличчя на Місяці). 27 *the man in the street* (в укр. мові аналогом є людина з наговту). 28 *the man of the match* (найпомітніший гравець в окремому спортивному матчі, в українській мові існує схожий за значенням фразеологізм, який не має, однак, нічого спільного зі сферою спорту: герой дня). 29 *the man on the Clapham omnibus* (в англ. мові з розмовно-побутової лексики: пересічний громадянин). 30 *to a man* (в укр. мові не має нічого спільного із семантикою слова *людина*: як не дивно). 31 *to the last man* (до останнього). 32 *every man for himself* (кожен сам за себе). 33 – *man* (використовується в англ. мові як частина складних слів, а в укр. в запозиченнях: бізнесмен, джентльмен) [7, р. 825]. У цій статті проходить поза увагою досить цікаве стійке словосполучення на позначення невідомої або невпізнаної особи, аналогів якому немає в укр. мові: /чол./ *John Dow*, /жін./ *Jane Dow*. Таким чином, можна зробити висновок, що в англійській мові фразеологізми, до складу яких входить слово *людина*, представлені кількісно ширше, ніж в українській. Також можна спостерігати, що слово *man* в англійській мові більш багатозначне.

Якщо ми звернемося до словників синонімів, то побачимо, що і синонімічний ряд з домінантою *людина* в англійській мові більший, порівняно з українською. Згідно зі Словником синонімів за редакцією С.Караванського найближчими синонімами слова ЛЮДИНА є: людська істота, (жива) душа; (окрема) особа, індивід, персона [4, с. 189]. *The Penguin Dictionary of English Synonyms and Antonyms* визначає такий синонімічний ряд: *man male, gentleman, fellow, chap (inf.), bloke (inf.), guy (inf.), person, human being, adult, individual* [10, р. 268]. В українській мові, як бачимо, найближчим синонімом є людська істота, тоді як в англ. синонімічному ряді *human being* іде одразу після синонімів неформальної, тобто розмовної лексики. І далі, пор. укр. у

фр. Голова /напр., гаряча голова/; (одна) чоловік, жінка; (з великої літери /він/) укр. Муж, /вона/ Невістка, жона; (печерна) троглодит, неандерталець і англ. body, soul, mankind, humanity, human race, employee, worker, hand, soldier, servant, attendant, follower, subject, dependant. Можна спостерігати, що *жива душа* на початку синонімічного ряду в укр. мові контрастує з *soul* майже в кінці синонімічного ряду в англ. мові. Порівняймо синонімічний ряд з домінантою *людина* з англ. *person*: individual, body, soul, human, human being, man, woman, child, someone, somebody. Three unknown persons broke into the office and stole the typewriter (Три невідомих особи увірвалися до офісу і вкрали друкарську машинку). Як видно з вищезазначеного якнайбільше збіжностей знаходимо в синонімічних рядах з домінантами *людина* в укр. мові і *person* в англ. мові, після нього за кількістю збігів можна поставити синонімічний ряд з домінантою *individual* і лише потім – з домінантою *man*.

Досить цікавим вважаємо розгляд синонімів даного синонімічного ряду в контексті жаргонної лексики і сленгу. Л.Ставицька в словнику жаргонної лексики подає такі жаргонізми на позначення людини: чувак (крим. мол. Молодий чоловік, юнак), чувачок [5, с. 216] пор. з англ. fellow, guy [9, р. 362]; гевал (мол. Чоловік високого зросту та міцної статури), bloke – large, stubborn person (велика, сильна людина); he-man – a very masculine man (дуже сильний чоловік), досить поширене mass media МАСНО, гальмо (мол. ірон. або презирл. Людина з повільною реакцією, дурень), Асмодей (крим. несхв. Скупа людина, скнара), братан (мол. Дружнє звертання до чоловіка) пор. з англ. chap or chappie, борзий (жрм. Нахабна, нав'язлива людина), бомж (жрм. Людина без житла, волоцюга), бомжак, бомжара, бамбук (мол.; зневажл. Психічно ненормальна людина). Надзвичайно багатою на сленг на позначення слова *людина* при найближчому розгляді виявляється американська англійська: man 1. interj. An exclamation of surprise, delight, emphasis, etc. = JEES, WOW: Man! I almost missed it! 2. A dollar; See – Ass man ,backdoor man, box man, butter-and-egg man, candy man, company man, con man, dirty old man, fancy man, finger man, first man, four letter man, g-man , hammer- man, hatchet man і так далі. Таким чином, Dictionary of American Slang подає досить довгий у кількісному плані ряд сленгових слів на позначення слова *людина* [9, р. 362].

Таким чином, синоніми ряду *людина* в українській та англійській мовах мають семантико-стилістичні відмінності, відмінності у вживанні та значенні. Також не можна обійти увагою той факт, що синоніми ряду *людина*, які є найближчими за значенням до домінанти синонімічного ряду в українській мові, – в мові англійській виявляються досить віддаленими від домінанти. З проведеного дослідження очевидно, що кількісно англійська мова багатша на фразеологізми і слен-

гізми, до складу яких входять синоніми ряду з домінантою *людина*. В українській мові широко представлені жаргонізми-синоніми слова *людина*, на протигагу англійській мові, де частіше зустрічаються стилістичні синоніми розмовної сфери. Досить цікавим виявився той факт, що еквівалентом укр. *людина* є не *man* (перше значення в перекладних словниках), а саме *person*, яке є більш наближеним до укр. значення *людина*. Очевидним є і вплив англійської мови на українську, у вигляді численних запозичень, і зокрема запозичень зі складовою *-man*. Пояснення таких розбіжностей у представленні синонімів у двох мовах полягає у відмінностях менталітету носіїв цих мов та в особливостях історичного розвитку мов. Порівняння і різнобічний аналіз синонімічних рядів в українській та англійській мовах дає ключ до розуміння закономірностей їх розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балла М.І. Англо-український, україно-англійський сучасний словник. – К.: Видав. дім “Чумацький шлях”, 2006. – 668 с.
2. Гринчишин Д.Г. Короткий тлумачний словник української мови. – 2004. – 608 с.
3. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. – Х.: Фоліо, 2006. – 540 с.
4. Караванський С. Словник синонімів української мови. – К.: Видво “Орій” при УКСП “Кобза”, 1995. – 472 с.
5. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
6. Яковлева А.М. Сучасний тлумачний словник української мови. – 2007. – 362 с.
7. Longman Dictionary of English Language and Culture, 1998, 1568 p.
8. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English. – UK: Oxford University Press, 1980. – 687 p.
9. Robert L. Chapman, Dictionary of American Slang, 1995, 617 p.
10. The Penguin Dictionary of English Synonyms and Antonyms, 1986, 442 p.
11. Urdang L., La Roche N. The Synonym Finder, 1985, 1362 p.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується семантика, функціонування й кількісна представленість ідеографічних і стилістичних синонімів ряду *людина – person* в українській та англійській мовах. Акцент робиться на порівнянні двох синонімічних рядів у різних мовах та особливостях вживання синонімів ряду в українській та англійській мовах.

SUMMARY

The paper examines semantics, functioning and percentage of ideographic and stylistic synonyms of the row людина – person in the Ukrainian and English languages. The accent is being made on the comparison of two synonymic rows in the two languages and some specific features of their usage in appear to be either language under investigation as well.

*Л.О. Супрун
(Харків)*

УДК 81.0

КОЛІРНА КАРТИНА СВІТУ О.ГОНЧАРА

Людина живе в реальному, духовному і матеріальному світі, який існує у вигляді: власне реальної дійсності, чуттєвого сприймання дійсності і вербальної системи дійсності. Цим рівням сприймання й уявлення реальної дійсності відповідає уявлення загальної картини (моделі) світу та об'єктивована за допомогою мови картина світу. У зв'язку з цим лінгвісти Ю. Караулов, Г. Колшанський, М. Комлев та ін. розрізняють дві моделі світу – концептуальну і мовну. На думку Ю. Караулова, межі між мовною моделлю світу і концептуальною моделлю світу видаються непевними й невизначеними [2, 271]. Питання про сутність мовної картини світу по-різному розв'язується в сучасному мовознавстві. Велика увага приділена йому в працях відомого мовознавця Л.А. Лисиченко, де мовна картина світу розглядається як “характер віддзеркалення в мові концептуальної картини світу й мовні засоби вираження знань про неї” [3, 127].

Дослідники зосереджують свою увагу й на максимальному зближенні мовної та концептуальної картини світу, і на своєрідності відображення світу в кожній мові. Колірна картина світу входить до складу мовної картини світу, але відрізняється більшою універсальністю й спільністю для народів з однаковим рівнем розвитку. Мова ж відображає досвід кожного народу та своєрідність бачення ним світу.

На особливості мовної картини світу українців, на формування естетичних значень кольорів помітно впливає країнознавчий, ландшафтний фон: небо – блакитний колір, калина – червоний колір, пшениця – жовтий колір, земля – чорний колір, поля – зелений колір, сніг – білий колір. Для українців-хліборобів з діда-прадіда кольори, що супроводжують усе життя, мають свою особливу концептуальну наповненість. Ці ключові кольоративи активно використовуються у творчості українських митців слова. Колір – одна з прикметних оз-

нак творчості письменників і поетів, тому в кожного з них існує своя шкала кольорів і є улюблений колір, який домінує у творчості. Так, у І.Багряного – червоний колір, у М.Хвильового – синій, у О.Олеся – жовтий, у Б.Лепкого – білий.

Завдяки політичним змінам сьогодні є щаслива можливість не тільки досліджувати творчість заборонених радянським урядом письменників, а й більш докладно вивчати доробок широко відомих майстрів, саме ті його грані, які замовчувалися, приховувалися. Тому особливо цікаво досліджувати сьогодні творчість Олеся Гончара. Його ім'я в мовно-літературному процесі є досить суперечливим: то він прославляє радянську владу, то виступає палким поборником усього українського, національного. Світогляд митця, його творчість вивчають дослідники В.Дончик, М.Стрельбицький, О.Килимник, М.Пилинський, Т.Бугайко, М.Гуменний, А.Погрібний, О.Калашник, Л.Новиченко. Ґрунтовно досліджує творчість О.Гончара Н.Сологуб. Талант митця настільки багатогранний, що дослідниця вважає за необхідне дослідити кожну рису його стилю: перефрази, ремінісценції, семантичні аналогії, кольороназви й т.д. Н.Сологуб зазначає, що естетика мови його романів спирається на глибинне витлумачення й осмислення наявних ресурсів мови. Колір у творах О.Гончара – не просто описовість, а, перш за все, світогляд, ідіюстиль письменника [5, 23].

Результати дослідження показали, що колірною картиною світу О.Гончара представлена сімома лексико-семантичними полями: назвами червоного, жовтого, зеленого, синього, чорного, сірого, білого кольорів. Ядерну зону лексико-семантичних полів складають деривативи, утворені від назв кольору ядра, які в структурі свого значення поряд з атрибутивною семою мають значення предметності або процесуальності й позначені різними частинами мови (*білизна, біліти, біло, побілений, побілений*). Сюди також належать композити, утворені від ядерної назви кольору, та слова з неколірною семантикою (*білосніжний, соборно-білий*). Периферійна зона лексико-семантичних полів складається з кольоративів, які характеризують відтінки та інтенсивність кольору, назва якого входить до ядра лексико-семантичного поля (*волошковий, фіалковий, рожевий*). До неї також входять утворені від назв кольорів композити та колірні моделі, що позначають відповідний відтінок або його інтенсивність (*рутьвяно-зелений, ніжно-зелений, підсинений*). Дифузну зону лексико-семантичних полів утворюють назви змішаних кольорів, які можуть входити й до інших лексико-семантичних полів (*зеленкувато-синій, попеляста блакить, золотистий*).

Співвідношення лексико-семантичних полів у колірній картині світу письменника можна відобразити ієрархічним ланцюгом від найбільш уживаного кольору до найменш уживаного. Цей ланцюг

має такий вигляд: *червоний – білий – чорний – синій – сірий – зелений – жовтий*. Лексичний склад української літературної мови поповнюється й за рахунок індивідуальної мови автора. Аналіз назв кольорів у романах виявив такі новотвори О.Гончара: *багрянолистий, обагренний, багристий, побуряковилій, вишнево-пришерхлий, холодно-червоний, вознисто-червоний, кольору теракоти, іржавоволосий, рудо-іржавий, іржаво-рудий, жовто-золотавий, пісочно-жовтий, золотаво-карі, золотокрилки, бджолине золото, зеленорогий, рутвяно-зелений, сизо-зелений, свіжо-зелений, первісно-синій, прозоро-синій, ніжно-блакитний, жорстоко-блакитний, дивовижно-синій, стривожено-синій, ожинно-синій, пречиста синява, біла синява, небесно-змучені сяйва, барвінковий, бузковіти, як льони цвітуть, черноземля, вугільно-темний, пречисто-білий, молочно-білий, соборно-білий, сріблясто-перламутровий, чорнорото*. У мові романів розширюють семантику окремі слова завдяки їх використанню у ролі назв кольорів: *свинцевий, бузковий, акацієвий, сонячний, сталевий, барвінковий, повапнований, молочний, кривавий, іржавий*. Таке образне позначення кольорів урізноманітнює, збагачує колірну картину світу митця, виявляє естетичні функції літературної мови.

У текстах аналізованих романів відмічено розширення лексичної валентності кольороназв, функціонально-стилістичне оновлення їх семантики, зміщення ядерних і периферійних сем у структурі значення назв кольорів, поява нових сем і значень, актуалізація конотативних сем. Прикладом є використання прикметника *чорний* у дистрибуції з іменником *мак*, де реалізується колірна сема на периферії okazіонального значення. У наступному контексті присутні інші негативні конотативні семи чорної барви – “зłodійський”, “руйнацький”: “...чому ж діла твої такі чорні?” (Гончар, “Собор”). Ідіостиль письменника значною мірою проявляється у використанні назв кольорів. Під час аналізу текстів романів виявлено, що найяскравіша колірна картина світу представлена в романі “Твоя зоря”, де перше місце посідає ахроматичний білий колір, друге і третє – хроматичні червоний і синій. У романах “Прапороносці” і “Собор” перше місце займає хроматичний червоний колір, друге й третє – ахроматичні білий і чорний. Слова на позначення кольорів використовуються письменником як у прямому, так і в переносному значеннях, активно реалізується конотативна семантика кольороназв, яка відображає мовнопоетичні, символічні й традиційні використання назв кольорів.

У романі “Прапороносці” образотворчу роль відіграє червоний (багрянний) колір – колір крові, жертв війни: “Полум'я билось величезним червоним птахом”, “Голубий Дунай, а стане червоний від крові”, а також колір чарівної осінньої природи:... “по лісах перше полум'я багрянцю”. Роман “Собор” присвячено іншим бурхливим, але подіям вже

мирних часів, тому образотворчу роль тут відіграє блакитний колір та його відтінки небесний і голубий – колір чистоти, святості, духовності, що йде від собору і наповнює душі Єльки, Миколи Баглая, Віруньки, Ізота Лободи. Засобом уславлення звияжних подвигів запорожців служить малиновий відтінок червоного кольору – “малинова козаччина”. Цей образ має особливе значення у творчості письменника, у відображенні його світоглядної позиції, у висловленні авторського історичного кредо, має свою суспільну, соціально-психологічну, естетичну й етичну зумовленість. Таким чином митець висвітлює проблеми історичної пам’яті, традицій, зв’язку часів, наступності поколінь. Яскравим, приємним для людського ока кольором протиставляються чорний і сірий та їх відтінки, які стають виразними позначеннями негативних явищ людського життя, витрат і крайнощів НТР – національно-духовної нівеляції, заполітизованості, технократичної спрямованості суспільства, яка породжує потворних, знедуховлених безбатченків, що стали прототипами для образу Володьки Лободи (“Собор”).

Система концептуальних назв кольорів, колірна картина світу Олеса Гончара поповнена “кольором вранішньої зорі”, який зустрічається в романі “Прапороносці”, набирає важливого значення в романі “Собор” і буквально “розлитий” у романі “Твоя зоря”. Ним наливаються Романові яблука й щічки Настуні, ним квітне Винниківна й уесь піднебесний світ. Таким чином, колірна картина світу Олеса Гончара є яскравою рисою індивідуального авторського стилю письменника, важливою складовою частиною мовної картини світу. Світоглядна наповненість кольорів його романів проявляється й у їх прямих номінативних значеннях, і в традиційній символіці кольорів, і у їх авторському індивідуальному озвученні. За їх допомогою автору вдалося подати поліфонічну картину повсякденного тогочасного життя, донести згущеність і різноманітність зв’язків людини із суспільством, складне переплетення “планетарного” світу людської історії та індивідуального світу окремої особи, передати розмаїття складного потоку життя. За кольористикою романів стоїть сам автор. “Як митець слова, – пише В.Дончик, – Гончар – весь у прагненні до художньої місткості, лаконізму, інтенсивності барв, поетичної згущеності образів та щодалі глибшої людинознавчої аналітичності і до точного, зваженого, але й свіжого, кольорового слова” [2, 7].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар О.Т. Твори: у 7 т. – К., 1988.
2. Дончик В.Г. Український радянський роман. Рух ідей і форм. – К.: Дніпро, 1987.
3. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – М.: Наука, 1976. – 367 с.

4. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Х.: Майдан, 1998. – Т. 6 – С. 129-144.
5. Сологуб Н.М. Цвіт художнього слова О.Гончара // Мовознавство. – 1988. – № 3. – С. 21-26.

Н.В. Труфанова
(Кировоград)

УДК 81.0

СПЕЦИФИКА УПОТРЕБЛЕНИЯ ПРЕЦЕДЕНТНОГО ТЕКСТА В РЕКЛАМЕ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В.ПЕЛЕВИНА)

В последнее время все больше исследователей отмечают возрастание роли информации в обществе, широко распространяются понятия *информационное общество* (Маклюен, Еллюль, Масуда), *ноосфера* (Вернадский), *медиафера* (Потятиник). Возрастает роль текста как источника информации, материальной формы ее существования (Берестецкая). Особое место среди текстов занимает группа так называемых прецедентных, то есть не только содержащих информацию, но и являющихся, в некотором понимании, критерием принадлежности коммуниката к определенному поколению, культуре. Термин «прецедентный текст» возник еще в 80-е годы в работах Ю.Н. Караулова. Прецедентными он считал тексты, «значимые для той или другой личности в познавательном и эмоциональном отношениях, которые имеют сверхличностный характер, то есть хорошо известные и широкому окружению данной личности, включая ее предшественников и современников, и, наконец, такие, обращение к которым возобновляется неоднократно в дискурсе данной языковой личности» [3, с. 216]. Но особый интерес к этому понятию активизировался в последнее время, о чем свидетельствуют работы И.М. Артамоновой, Н.Д. Бурвиковой, Д.Б. Гудкова, В.В. Дороз, В.Г. Костомарова, О.В. Найдюк, К.С. Серажима, Г.Г. Слышкина и других.

Сегодня, кроме термина „прецедентный текст”, используется и ряд других: прецедентное высказывание (В.Г. Костомарпов, Н.Д. Бурвикова), прецедентный прагморелекс (Е.Ю. Прохоров), прецедентное имя (Д.Б. Гудков), прецедентный феномен и прецедентная ситуация (В.В. Красных, И.В. Захаренко, Д.В. Багаева). Несколько более конкретизировалось и понятие прецедентного текста. Среди основных подходов к изучению прецедентных текстов выделяют когнитивный (Д.В. Багаева, Д.Б. Гудков, И.В. Захаренко, В.В. Красных,

Г.Г. Слышкин и др.); лингвокультурологический (С.Е. Михайлова, Ю.Е. Прохоров, В.Н. Телия, Т.К.Н. Чинь и др.); структурно-семантический (И.В. Арнольд, Н.Г. Михальчук, В.М. Мокиенко и др.); коммуникативно-прагматический (Л.В. Балахонская, О.А. Дмитриева, Л.П. Дядечко и др.); функциональный (И.В. Вольфсон, И.М. Михалева, А.Е. Супрун и др.) и методический (Н.Ю. Бойко, Е.Г. Ростова, И.И. Яценко).

Интересна позиция Г.Г. Слышкина, который под прецедентным текстом понимает любую последовательность знаковых единиц, характеризующихся цельностью и связностью и являющихся ценностно значимыми для определенной культурной группы. Прецедентным может быть текст любой протяжности: от пословицы или афоризма к эпосу. Прецедентный текст может включать в себя, кроме вербального компонента, изображение или видеоряд (плакат, комикс, фильм) [9, с. 17].

Ю.Н. Караулов еще в 1986 г. выделил 3 основных способа функционирования прецедентных текстов в обществе:

- природный – текст воспринимается как прямой объект понимания;
- вторичный – трансформация первичного текста;
- семиотический – обращение к оригиналу дается намеком, пометкой.

Все эти способы активно используются в современной рекламе. В неизменной форме и при сохранении значения, сформированного традицией употребления или смыслами источника, прецедентный текст ориентируется на формирование стандарта, придает авторитет, повышает социальный престиж. Подвергаясь обыгрыванию, различным трансформациям, он вносит экспрессивность, сближает товар и потребителя, создает культ. Используемый в заголовках и лозунгах, прецедентный текст, как свидетельствует Е.В. Михайлова, «обнаруживает самодостаточность в реализации прагматичности и информативности» [4, с. 74-75]. Прецедентный текст не только формирует дополнительные смыслы, вводя более широкий культурный контекст, но и создает особый эмоционально-оценочный колорит повествования. Его значимость для смыслового пространства рекламы обусловлена также такими признаками, как лаконичность и экономия при передаче информации, что особенно актуально, учитывая стоимость ее создания.

Однако использование прецедентных текстов отнюдь не всегда так эффективно, как хотелось бы создателям рекламы. Порой оно настолько неумело и нелепо, что вызывает лишь иронию. Как отмечает О.А. Семенюк, «ирония, пародирование рекламных текстов вообще или отдельных их фразовых элементов в частности – это нор-

мальная реакция личности на дефектные языковые единицы, намерение исправить ошибки рекламы» [7, с. 332]. В многочисленных исследованиях (У.Аренс, К.Бове, Ю.Гнаткевич, И.Я. Дзюбишина, Г.Маркузе, В.Музыкант, Г.М. Поспелова, О.А. Семенюк и др.) замечено, что сатирико-юмористические тексты отражают, прежде всего, реакцию личности на давление рекламного текста, на те его лингвистические составляющие, которые, на ее взгляд, имеют определенную дефектность, не отвечают культурно-лингвистическим или другим нормам, раздражают языковой вкус. Авторы этих работ выделили ряд негативных компонентов рекламы. К наиболее критикуемым аспектам относят такие: «Реклама нарушает нормы языка; реклама делает нас излишне материалистическими; реклама манипулирует нами, заставляет делать нас ненужные приобретения; слишком много рекламы; вызывающий характер рекламы и ее плохой вкус; реклама создает и утверждает стереотипы; лживый характер рекламы» [1, с. 45]. Наиболее пародируемыми, по мнению этих ученых, являются следующие элементами рекламы:

1. Заимствования: надписи на иностранном языке, малознакомые иноязычные слова.

2. Названия фирм, организаций, компаний и т.п.: семантически непонятные, с использованием иноязычных элементов, с использованием аббревиатур, претензионные названия, шаблонность названий.

3. Слоганы и фразовые элементы: интонационно неадекватные, фонетически дефектные, вызывающие двойственные ассоциации, семантически неясные.

4. Графическое и орфографическое написание.

5. Нарушение внутритекстовой логики: объединение несовместимых товаров в одном объявлении, использование слов с двойственным толкованием.

6. Шаблоны рекламных текстов.

Среди основных причин пародирования рекламы обычно называют: этническую несовместимость; семантическую перенасыщенность образами, иноязычными компонентами; упрощения, стремящиеся к примитивизму и раздражающие грамотных людей; двойственность ассоциаций, вызванная неумелым построением текста; шаблонность, интонационное несоответствие, претенциозность.

«Дефектное» использование прецедентных текстов в рекламе особо тонко замечают писатели, создавая образцы блестящих пародий. Одним из таких примеров является роман русского писателя-постмодерниста В.О. Пелевина «Поколение П». С учетом причин пародирования, рекламные тексты можно разделить на несколько групп:

1. Реклама с прецедентными компонентами, вызывающими двойственные ассоциации, в основе которых лежат клише и канцеляриз-

мы, дословно переведенные с иностранного языка. Например, лозунг «ПАРЛАМЕНТ – НЕ ЯВА» редко ассоциируется с лозунгом «*Seven up – the Uncola*», зато вызывает устойчивую ассоциацию отсутствия власти в стране как в данный момент, так и в перспективе. Лозунг «*Мировой Pantene-pro V! Господи, благослови!*» скорее вызовет у читателя страх за состояние своих волос (и головы), чем пожелание успешного продвижения шампуня на рынок, чему способствует подозрительность сочетания заимствованной и исконно-русской, духовной, церковной лексики.

2. Многочисленны пародии рекламы с использованием аллюзий на хорошо знакомые читателю произведения: «*Я в весеннем лесу, / Пил березовый Спрайт*» (аллюзия на Есенина, вызывающая в сознании потребителя 2 контрастные картины: нетронутого родного весеннего леса и модного зарубежного напитка, влекущие за собой конфликт ценностей). Лозунг «*И дым отечества нам сладок и приятен. ПАРЛАМЕНТ*» (аллюзия на Грибоедова, противопоставляющая высокую идею патриотизма стремлению американизироваться).

3. Менее распространена группа текстов, опирающихся на использование пословиц и их сатирическое переосмысление. Например, лозунг «*ПУСТЬ НЕТУ НИ КОЛА И НИ ДВОРА. СПРАЙТ. НЕ-КОЛА ДЛЯ НИКОЛЫ*» вызывает мысли о нищете, отказе от своего, родного в погоне за чем-то иностранным, вроде «Спрайта», а не ассоциации «*Seven up – the Uncola*».

4. Еще одна популярная группа – это пародии на рекламу, построенную по шаблонам других популярных рекламных текстов. В этом аспекте прецедентным текстом для рекламы становится другая реклама, уже известная большей части потребителей, что ведет к тиражированию рекламы. Сравните: «*Напитки «Херши» обладают устойчивым «вкусом победы» и «Кока-кола» – вкус свободы*», прямое и переносное значение слова *вкус* накладываются, создавая каламбур, а вкусы указанных напитков не вызывают в постсоветском обществе ассоциаций ни победы (кого над кем?), ни свободы (кого от кого?).

5. Претенциозность прецедентного текста также привлекает к нему внимание сатиры: лозунг «*MEDIIS TEMPUS STATIBUS PLACIDUS. Спокойный среди бурь. Лефортовский кондитерский комбинат*» вызывает ассоциации бурной истории Рима, накладываемые на малоизвестный завод, экспрессивное несоответствие не укрепляет, а, наоборот, ставит под сомнение авторитет завода; «*ЧТО ДЕНЬ ГРЯДУЩИЙ НАМ ГОТОВИТ? ПАРЛАМЕНТ. НЕЯВА*» – данная модель рекламного лозунга воспринимается как вопрос с вполне реалистичным ответом.

6. Комический эффект приобретают прецедентные тексты, созданные на основе искусственного объединения русского и иноязычного

поняття, типа. Примером может служить созданный героем Пелевина образ *Никола Спрайтова*.

7. Не остаются без внимания и фонетически дефектные рекламные слоганы типа «*Спрайт. Не – Кола для Никола*», правда, в романе Пелевина эта рекламная ошибка встречается намного реже, чем в жизни и, как правило, сопутствует другим рекламным дефектам.

Таким образом, прецедентный текст и его элементы активно используются в современном обществе в тех сферах, где важна лаконичность, емкость и авторитетность высказывания. Одной из таких сфер является реклама. Однако его использование в рекламе далеко не всегда реализует поставленные задачи. Часто некорректное и неумелое употребление прецедентного текста в рекламе ведет к противоположным результатам, созданию комического эффекта, дискредитации товара. Дефектность рекламы тонко анализируется в романе В.Пелевина «Поколение П», где активно пародируется реклама, вызывающая двойственные ассоциации в силу наложения их привычного звучания на рекламный подтекст. Также многообразно представлены пародии на рекламу, обращающую потребителя к классике и к народному творчеству, создающие иллюзию, будто бы этим товаром пользовались всегда. Постоянно пародируются шаблонность, претенциозность и фонетическая дефектность рекламы, подводя читателя к выводу, что создание рекламы с использованием прецедентного текста – это тонкое искусство, требующее глубокого знания и чувства языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аренс У., Бове К. Современная реклама. – Тольятти: Издательский дом „Довгань”, 1995. – 704 с.
2. Дороз В.В. Лінгвонародознавчий аспект роботи над українською лексикою у школах національних меншин//<http://www.ukr-in-school.edu-ua.net/id/129/print/>
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М., 1987. – 263 с.
4. Михайлова Е. В. Интертекстуальность: аспекты изучения проблемы // Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики: сб. науч. тр. – Волгоград, 1999. – С. 16-21.
5. Найдюк О.В. Прецедентні знаки як складова частина дискурсу// http://www.rusnauka.com/PRNIT_2006/Philologia/17179.doc.htm
6. Пелевин В. Поколение П. <http://pelevin.nov.ru/texts/>
7. Семенюк О.А. Язык эпохи и его отражение в сатирико-юмористическом тексте. – Кировоград: РИЦ КГПУ им. В.Винниченко, 2001. – 368 с.

8. Серажим К.С. Семантико-прагматична організація тексту // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя, 2001. – №3. – С. 1-5.
9. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.: Academia, 2000. – 128 с.

*А.М. Чеберяк
(Львів)*

УДК 811.161.2г42

НЕГАТИВНА ОЦІНКА АДРЕСАТА МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ «ВІДКРИТИЙ ЛИСТ»

Сучасне українське суспільство розділене на основі різноманітних ідеологічних і світоглядних принципів. Засоби масової комунікації, дзеркально відображаючи процеси, що відбуваються в суспільстві, поділяються на опозиційні і провладні. В основі цього поділу покладений ідеологічний принцип. Ідеологічна установка автора газетного тексту (і ширше – друкованого органу) впливає на спосіб відбору й створення мовленнєвих засобів для вираження світоглядної позиції автора.

Домінуючою особливістю газетного тексту є його соціальна оцінність, що виявляється у відборі й класифікації фактів і явищ дійсності, у їх описі під певним кутом зору, у специфічних лінгвістичних засобах. Читач завжди отримує інтерпретацію інформації, як би не підкреслювався її об'єктивний характер.

Суть та засоби реалізації категорії оцінки знайшли широке відображення в багатьох лінгвістичних працях вітчизняних і зарубіжних мовознавців (Н.Д. Арутюнова, М.А. Дмитровська, С.Г. Воркачов, Е.В. Полякова, М.Ю. Федосюк, М.Л. Ягубова, С.І. Виноградов, М.А. Корміліцина, Г.Р. Шам'єнова, Т.А. Крисанова, О.М. Островська, Л.М. Киричук, Л.О. Гусліста, Л.І. Клочко, Л.А. Капанадзе та ін.).

Відмінною рисою сучасної журналістики стала відмова від відкритої пропаганди, від прямого ідеологічного тиску на адресата. На зміну пропаганді прийшло вміло завуальоване маніпулювання масовою свідомістю, для чого використовується багато різноманітних прийомів. Але, мабуть, найбільш значимим є формування оцінки висловлювання. Існують різноманітні лінгвістичні засоби створення оцінки, з якими ми постійно зустрічаємося в будь-якому політичному матеріалі будь-якого друкованого органу, незалежно від його ідеологічної орієнтації. Оцінка (позитивна чи негативна) закладена в повідомленні, але її присутність у

тексті непомітна, вона не нав'язується, а навіюється адресату. Адресат услід за автором сприймає задану оцінку на сугестивному, емоційному рівні. Йому здається, що він самостійно прийшов до даного оцінного висновку. Формування в адресата потрібної оцінки відіграє величезну роль в ідеологічній орієнтації останнього. У відповідності з тим, як саме (позитивно чи негативно) читач почне ставитися до описуваної події, він і буде діяти в сучасному політичному процесі.

Оскільки відкритий лист функціонує в публіцистичному політичному дискурсі, то, відповідно, оцінка є однією з основних, показових ознак даного мовленнєвого жанру. Його метою є вплив на адресата та на оцінку ним життєвих реалій, а також вплив на ціннісні орієнтири в заданому автором напрямі.

Метою даної статті є розгляд негативної оцінки адресата МЖ «відкритий лист». Поняття оцінки за Т.А. Крисановою в даному дослідженні трактується як «оцінне ставлення мовця до адресата, де реалізується сила впливу мовця, що спрямована на досягнення комунікативно-прагматичного результату. Висловлювання негативної оцінки адресата передає негативне оцінне ставлення мовця до адресата, виражають реакцію мовця на невідповідність об'єкта оцінки певним нормам і оцінним стереотипам, наявним у свідомості суб'єкта оцінки» [10, с. 5].

Перш ніж дослідити оцінність газетних текстів і відкритого листа зокрема, звернімось до поняття суб'єкта оцінки й розглянемо його структуру.

Є.Гоффман вважає, що «адресант може виступати у трьох іпостасях: аніматора – того, хто вимовляє висловлення; автора – того, хто породжує висловлення; принципала – того, чия позиція виражена у висловленні». Дослідник газетної комунікації С.І. Віноградов вказує на те, що сучасна преса поєднує в суб'єкті ролі автора й принципала. Адресант дає оцінку повідомленню, займає активну громадянську позицію й намагається сформулювати таку позицію в істинного адресата [2, с. 71]. Адресант передає власну оцінку того, що відбувається, але ця особиста оцінка стає предметом осмислення аудиторії читачів і засобом впливу на них. Автор свідомо, навмисно впливає на когнітивно-ментальну сферу читача з метою домогтися потрібного результату.

Отже, загальний портрет автора відкритого листа буде таким: найчастіше він виступає в ролі рупора ідей певної соціальної групи, партії, класу; незалежно від соціального статусу, це людина, яка вважає себе вправі давати оцінки, коментувати певну ситуацію, вирішувати, що добре і що погано. Для нього характерне небайдуже ставлення до того, що відбувається, наявність власної оцінної позиції щодо об'єкта оцінки. Дії, слова, вчинки об'єкта оцінки можуть бути включені в особисту сферу автора мовленнєвого жанру, тобто наносити йому

моральний або фізичний збиток або не стосуватися його особисто, але викликати неприйняття як такі, що не співпадають із власними життєвими настановами. Крім того, спільною рисою авторів даного МЖ, поряд з відчуттям свого права оцінювати ситуацію та її учасників, є деяке емоційне збудження, піднесення.

Що стосується об'єкта оцінки, то ним найчастіше є формальний адресат відкритого листа. Це вища посадова особа, яка уособлює бездіяльність влади й у даному зверненні стає об'єктом експліцитної або імпліцитної критики адресанта. Метою адресанта в даному випадку є не стільки вирішення проблеми, з якою він звертається до адресата, скільки створення негативного образу останнього в очах громадськості, підірив довіри до нього, применшення авторитету, значення адресата, породження сумніву в позитивних якостях адресата.

Потрібно зазначити, що адресатом відкритого листа одночасно є як об'єкт негативної оцінки, так і спостерігач (читач). Оскільки контакт через ЗМІ є опосередкованим, то обов'язковим учасником є адресат-спостерігач, а особа, до якої звертається автор, присутня в ситуації лише «потенційно». Отже, прямим адресатом цього типу листів є читач, а непрямым – третя особа (об'єкт негативної оцінки). У зв'язку з цим відбувається «роздвоєння» комунікативного завдання: необхідно, по-перше, дискредитувати псевдоадресата в очах спостерігача, викликати в останнього бажану реакцію, по-друге, принизити, уразити непрямого адресата.

Аудиторія істинних адресатів не є однорідною. Вони відрізняються своїми соціальними, психологічними характеристиками, життєвим досвідом та поглядами, тому переконання адресата, спонукання його до співпереживання досягається через апеляцію до емоційного компонента особистості адресата. Оскільки непрямыми адресатами таких листів найчастіше є відомі публічні люди, то з огляду на правила етикету автор уникає прямих оцінок псевдоадресата. Істинному адресатові пропонується повідомлення, яке не лежить на поверхні, експліцитно вербально не виражене. Перед адресатом постає завдання – активізувати власний інтелектуальний, естетичний потенціал, індивідуальний досвід і декодувати підтекст, на основі експліцитно вираженої інформації виділити інформацію приховану.

Мотивами, що спонукають автора давати негативну оцінку псевдоадресату, є наступні:

➤ прагнення спонукати псевдоадресата (об'єкт оцінки) припинити негативні дії, не повторювати їх у майбутньому. Оскільки контакт є опосередкованим, то автор не може розраховувати на миттєву реакцію об'єкта оцінки у вигляді припинення небажаних дій. Однак адресант, даючи оцінку, впливає перш за все на ціннісні орієнтири читацької аудиторії, яка, у свою чергу, формує суспільну думку. А суспільна думка може вплинути на конкретну особу;

- спонукати адресата здійснити бажані, з точки зору автора, дії;
- прагнення з'ясувати стосунки, дати вихід негативним емоціям.

Цей мотив є характерним для автора-непрофесіонала, пересічного громадянина, стурбованого певною ситуацією, діями об'єкта оцінки;

- викриття об'єкта оцінки, бажання публічно виказати, розголошити негативну оцінку, представити на публіку справжнє обличчя об'єкта оцінки.

Для реалізації цих мотивів автор використовує відповідні тактики:

- Звертаючись до адресата, називає його в третій особі для підкреслення негативного ставлення:

Практика Вашого (йдеться про Президента В.А. Ющенка – А.Ч.) політичного керівництва довела, що для Президента Ющенка не існує такого документа, як Конституція, не існують закони (ВЛП.Симоненка Президенту України «Ющенку треба починати з себе й свого оточення»)

Сьогодні мова йде вже не просто про необґрунтовану та некоректну публічну критику цілком законних рішень прокурорів та слідчих з боку вищих посадових осіб держави та окремих їх канцеляристів, а про публічне надання оцінок з боку Гаранта Конституції про хід розслідування кримінальних справ, які знаходяться у нашому провадженні (ВЛ до Президента України Віктора Андрійовича Ющенка Всеукраїнської громадської організації «Українська асоціація прокурорів»).

- Осуд дій адресата й протиставлення на користь адресанта; дискредитація адресата шляхом створення образу «ми-групи» та розмежування «своїх» і «чужих», тобто вираження несхвалення з приводу чужих поганих дій у порівнянні з власними хорошими діями:

На відміну від Вас, ми переконані, що брутальне порушення законів, яке Ви дозволяєте собі і своєму оточенню, – це шлях до безладдя і тиранії (ВЛ П.Симоненка Президенту України «Ющенку треба починати з себе й свого оточення»).

- Звинувачення адресата у виконанні дій, у результаті яких склалася певна несприятлива ситуація, яка є продуктом діяльності звинувачуваного (каузальні конструкції):

Якби Ви свого часу прислухалися до моїх пропозицій внести від імені Президента відповідні законодавчі ініціативи зі скасування необмеженої недоторканості, сьогодні це питання вже було б вирішене на користь і в інтересах нашого народу (ВЛ П.Симоненка Президенту України «Ющенку треба починати з себе й свого оточення»).

- Нанизування імперативних конструкцій, представлених у вигляді грубих або категоричних вимог або наказів, спрямованих на виконання або припинення певних дій адресатом. Спонукаючи адресата до реалізації бажаних дій, автор таким чином негативно оцінює його поведінку:

Пане Президенте, **почніть** з себе. Поки існує ваша посада, **зробіть** перший крок до людей. **Продемонструйте** щирість своїх намірів бути рівним з народом. **Підпишіть** закони про спеціальні слідчі комісії, про спеціального прокурора, про Президента, про імпічмент. **Підтримайте** нашу ініціативу щодо введення в дію імперативного мандату, щоб запобігти політичній корупції та купівлі місць у депутатських списках.

Вибачтеся перед суспільством і **відмініть** усі незаконні укази, які Ви підписали. **Приведіть у відповідність** до Конституції склад Ради Національної безпеки і оборони. **Оголошіть** Всеукраїнський референдум за народною ініціативою з питання НАТО, як того вимагає від Вас Конституція.

Нарешті, **виконайте** хоча б частку тих обіцянок, які Ви так щедро роздавали під час президентської виборчої кампанії: **віддайте** Ваші кримські і карпатські резиденції під дитячі санаторії та лікувально-оздоровчі заклади.

Відмовтеся від зайвої охорони особисто та **познімайте** державну охорону, яку Ви за рахунок платників податків також щедро надавали своєму оточенню та кумам-бізнесменам (ВЛП.Симоненка Президенту України «Ющенку треба починати з себе й свого оточення»).

➤ Осуд дій через експліцитне інформування про негативну оцінку псевдоадресата:

Ви, пане Президенте України, часто заявляєте, що треба визнати ОУН-УПА воюючою стороною і закликаєте до примирення. Я певен, що такі дії характеризують Вас як прихильника фашизму (ВЛ Президенту України мешканця одного із сіл Дрогобицького р-ну Львівської області).

➤ Применшення авторитету через висміювання, яке розраховане на реакцію спостерігачів (іронія, сарказм). Смісл іронічних висловлень протирічить викладеному буквально. Гра двох значень створює потрібний ефект:

Я з великою повагою і шаную відношусь до колективу 5 каналу, але здається, що за рік помаранчевої влади ТАК нічого і не змінилось (ВЛ члена опозиційного блоку «Не ТАК» Ігоря Шурми до колективу 5 каналу).

➤ Применшення інтелектуальних, моральних, професійних, фізичних якостей псевдоадресата:

Якби у Вас було бажання продемонструвати професіоналізм в роботі, Ви б не полінувалися перевірити голослівні твердження хоча б по пошуковій системі в Інтернеті (ВЛ О.Мороза Олені Притулі, головному редактору «Української правди»).

В цій статті міститься цілий ряд відверто брехливих заяв, і чесно кажучи, мене приголомшило, Олено, що Ви не посоромились розмістити цю брехню на сайті, де керівником проекту значиться Г.Гон-

гадзе (ВЛ О.Мороза Олені Притулі, головному редактору «Української правди»).

Можливо, Вам відомо, що на сьогодні історіографія видань, присвячених ОУН-УПА, становить не одну тисячу. Та й архіви майже повністю відкриті для дослідників. Розумію, що газетна стаття відрізняється від наукової й не потребує глибокого осмислення матеріалу. Але не завадило б Вам, шановний пане професоре, ознайомитися хоча б з парою-трійкою видань, перш ніж щось писати. А то несолідно якось виходить: доктор історичних наук – автор дешевенької агітки рівня ідеолога райкому компартії СРСР (ВЛ професору А. Чайковському «Некомпетентність, помножена на зарозумілість»).

➤ Посилення негативного смислу за рахунок лапок – традиційного сигналу прихованої іронії – або використання їх функціональних заміників – слів ніби, так званий та ін.:

Ніяких записів до моменту зникнення Георгія М.Мельниченко мені не передавав, і заява «УП» нічим не підтверджена. Це не впливає навіть з тих так званих «доказів», які Ви наводите у статті (ВЛ О.Мороза Олені Притулі, головному редактору «Української правди»).

➤ Навішування ярликів, тобто пошук характерної деталі, риси характеру чи зовнішності, негативна оцінка якої переноситься за принципом розширення на особистість в цілому:

Як справжні патріоти ми виконали свій громадянський обов'язок і дочекалися привітання Любого Друга – Президента (ВЛ Секретарю РНБО В.Гайдуку).

Але чи може бандитська зграя Ахметова, Януковича, Кушнарьова вкупи з юдою-Морозом представляти український народ?! (ВЛ до Президента В.Ющенка І.Геля).

➤ Передача негативного ставлення до адресата за допомогою риторичних питань, які, маючи високий ступінь виразності, посилюють негативний зміст, закладений у висловленні:

І якщо Ви, пане професоре, переймаєтеся величезною кількістю замордованих поляків, то чому мовчите про не меншу кількість винищених українців? Чи трагедія сусіднього народу вам болить більше, ніж свого? (...) Чи Вас не обходить доля українського народу під час радянської? (ВЛ професору А. Чайковському «Некомпетентність, помножена на зарозумілість»).

➤ Апеляція до авторитету (оцінка через посилання на видатних / відомих людей). Автор може використовувати чуже мовлення у якості підтримки його власної точки зору, у якості аргументів, що підтверджують його думку:

Ось уже п'ятий рік Ви наполегливо добиваєтеся повернення нашому місту «історичної» назви. При цьому наводите дивні аргументи на користь Єлисаветграда. В листі колишньому міському голові

О.В. Нікуліну, надрукованому у «Вечірній газеті» 10 вересня 1999 року, Ви пишете: «... тільки повернувши місту душу, ми подбаємо і про культурне відродження, і про матеріальний розвиток, і про громадський спокій». Питається – хто сьогодні заважає вам дбати про це? Яку душу збирається повернути місту – рабську чи малоросійську? Із цього приводу процитую висловлення людини, яка має українську душу, – доктора філологічних наук, професора Григорія Ключека: «Від пропозиції повернути місту назву Єлисаветград віє дрімучим малоросійством» («Вечірня газета» 4.04.2000) (ВЛ депутатів Кіровоградської обласної ради п. Громова В.В.).

➤ Осуд ідей, думок, переконань, слів, що належать адресату:

Ми, українські журналісти, обурені Вашими принизливими висловлюваннями щодо нашого колеги з інтернет-видання «Українська правда» Сергія Леценка, які Ви дозволили собі під час прес-конференції 25 липня 2005 р.

Ми вважаємо негідним лідера демократичної європейської країни тон і лексику, до яких Ви вдалися, відповідаючи на запитання про спосіб життя Вашого сина (ВЛ-вимога українських журналістів до Президента України Віктора Ющенка).

➤ Вираження несхвалення через вказівку на правильну дію як альтернативу неправильній:

...Необмежена депутатська та президентська недоторканість повинна бути скасована. Скасована не на рівні пустих популістських ініціатив, які Ви виклали у листі на моє ім'я і озвучили 20 червня 2007 року у своєму телезверненні, а на рівні Конституції і законів, як це прийнято в цивілізованому правовому суспільстві (ВЛ П.Симоненка Президенту України «Ющенку треба починати з себе й свого оточення»).

➤ Оцінка, звинувачення з посиланням на власні відчуття:

Олено, мені здається, що Ви зловживаєте довірою читачів, котрі звикли сприймати всю інформацію про справу Георгія Гонгадзе, яка публікується на Вашому сайті, як абсолютно достовірну (ВЛ О.Мороза Олені Притулі, головному редактору «Української правди»).

➤ Звинувачення на майбутнє:

Якщо Ви це зробите, автоматично стаєте учасником цих жахливих злочинів, які творили ОУН-УПА над українським народом. Тими своїми діями Ви визнаєте, що мою мати, батька, брата та інших сотні тисяч безневинно закатованих громадян України членами ОУН-УПА були справедливими. А тому пам'ятайте, що з часу підписання такого указу на Ваших руках, пане Президент України, з'явиться кров безневинно убієнних і до самої смерті буде пекти, нагадуючи Вам, що Ви причетні до цих жахливих терористичних дій ОУН-УПА над українським народом (ВЛ Президенту України мешканця одного із сіл Дрогобицького р-ну Львівської області).

В ході аналізу було встановлено, що на сучасному етапі розвитку мовознавства дослідження оцінних висловлювань являє собою значний інтерес: він пояснюється тим, що оцінка, як лінгвістична категорія, є одним з основних компонентів процесу комунікації. Роль адресата впливає на семантичне наповнення та прагматичну спрямованість негативно-оцінних висловлювань. Вираження негативною оцінкою адресата мовленнєвого жанру «відкритий лист» реалізується у відповідних тактиках. Запропонований підхід до вивчення негативно-оцінних висловлювань є перспективним для подальшого аналізу особливостей передачі оцінного змісту. Перспективним є також розгляд дискурсивних особливостей висловлювань негативною оцінкою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни и языка // Проблемы структурной лингвистики. – 1982. – М., 1984. – С. 5-23.
2. Виноградов С.И. Язык газеты в аспекте культуры речи // Культура русской речи и эффективность общения. – М., 1996. – С. 281-317.
3. Воркачев С.Г. Речевые поступки и оценка моральных качеств личности: показатели безразличия в психологических отношениях // Филологические науки. – М., 1993. – № 3. – С. 85-91.
4. Гуслиста Л.О. Негативна етична оцінка в контекстах осуду (на матеріалі сучасної публіцистики). – Автореф.... канд. філол. наук. – Х., 2002. – 21 с.
5. Дмитриевская М.А. Знание и мнение: образ мира, образ человека // Логический анализ языка. Знание и мнение. – М., 1988. – С. 6-18.
6. Капанадзе Л.А. Способы выражения оценки в устной речи // Разновидности городской устной речи. – М., 1988. – С. 151-156.
7. Киричук Л.М. Прагмасемантичні особливості категорії оцінки в рекламному тексті (на матеріалі реклами журналу «Time»). – Автореф.... канд. філол. наук. – К., 1999. – 18 с.
8. Клочко Л.І. Висловлювання похвали в комунікативно-діяльнісній парадигмі спілкування (на матеріалі англійської мови). – Автореф.... канд. філол. наук. – Х., 2004. – 17 с.
9. Кормилицына М.А., Шамьенова Г.Р. Категория вежливости в оценочных речевых жанрах // Жанры речи. – Саратов, 1999. – Вып. 2. – С. 257-266.
10. Крисанова Т.А. Висловлювання негативною оцінкою адресата в сучасній англійській мові (комунікативно-прагматичний аспект). – Автореф. ... канд. філол. наук. – К., 1999. – 20 с.
11. Островська О.М. Лінгвостилістичні засоби реалізації категорії оцінки (на матеріалі американської художньої прози). – Автореф.... канд. філол. наук. – Львів., 2001. – 19 с.

12. Полякова Е.В. Отрицательная оценка в письмах. – Автореф.... канд. филол. наук. – Саратов, 2001. – 19 с.
13. Федосюк М.Ю. «Стиль» ссоры // Русская речь – М., 1993. – № 5. – С. 14-19.
14. Ягубова М.А. Культурно-речевой аспект оценочной деятельности // Проблемы речевой коммуникации: Межвуз. сб. науч. тр. – Саратов, 2000. – С. 118-126.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається негативна оцінка адресата мовленнєвого жанру «відкритий лист». Визначається сфера функціонування відкритого листа – публіцистичний політичний дискурс. Аналізуються суб'єкт і об'єкт оцінки. Описуються мотиви й тактики реалізації негативної оцінки адресата мовленнєвого жанру «відкритий лист». Окреслюються шляхи й перспективи подальших досліджень.

SUMMARY

The article dwells upon the negative evaluation of the addressee of the speech genre “an open letter”. The sphere of the functioning of the open letter is defined as publicistic political discourse. The subject and the object of evaluation are analyzed. The motives and the tactics of realization of negative evaluation of the addressee of the speech genre “an open letter” are described. The ways and the prospect of further studies are considered.

А.В. Чернова
(Дніпродзержинськ)

УДК 81.0

МОДИФІКАЦІЯ ОБСЯГУ ЗМІСТУ ЯДРА КОНЦЕПТІВ „БАТЬКО”, „МАТИ”

Термін *концепт* у лінгвістиці і старий, і новий одночасно. Він має різні дефініції та виходить із середньовічного концептуалізму (Т.Гоббс, П.Абеляр, У.Оккам), де він розглядався як універсалія, що узагальнює ознаки речей, містить важливу й актуальну інформацію та створена розумом для його внутрішнього використання. Цей термін, хоча й міцно усталився в сучасній лінгвістиці, досі не має однозначного визначення (Н.Д. Аругюнова, А.П. Бабушкін, О.С. Кубрякова, С.Є. Нікітіна, В.Н. Телія, Р.М. Фрумкіна, О.О. Селіванова, В.Маслова та ін.). Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених цій проблемі, досі не порушувалося питання щодо модифікації обсягу саме змісту ядра концепту, зокре-

ма концептів БАТЬКО, МАТИ, чим і зумовлюється актуальність даної статті.

Актуальність проблеми полягає також і в тому, що вона тісно пов'язана з розширенням змісту в даних концептах за різних історичних часів розвитку української мови й культури та виявленням специфіки їх мовного вираження.

Завдання статті – простежити за особливостями розвитку названих концептів від джерел їх виникнення і до сьогодення.

Важливим завданням сучасної когнітивної лінгвістики є вивчення концептуальної картини світу, її складників – концептів, зокрема механізмів їхньої вербалізації. Незважаючи на те, що поняття “концепт” набуло широкого розповсюдження й стало об'єктом вивчення в сучасних науках, воно все ще не отримало загальноприйнятого тлумачення. Тому в цій статті звертаємося до визначення Є.С. Кубрякової: **концепт** (*concept*, *Konzept*) – термін, що служить поясненню одиниць ментальних і психологічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті; ментального лексикону; концептуальної системи й мови мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини [1, 90]. Ядром концепту є поняття, фіксоване у вигляді пропозиційних структур і позначене певною номінативною одиницею. У широкому розумінні структуру концепту можна уявити у вигляді кола, в центрі якого знаходиться основне поняття, ядро концепту, а на периферії знаходиться все те, що привнесено культурою, традиціями, людським і власним досвідом.

Концепти БАТЬКО, МАТИ – одні з ключових концептів української культури. За словами БАТЬКО, МАТИ – світ образів, уявлень, система ціннісних установок, метафор.

Концепти БАТЬКО, МАТИ – багатомірні утворення, які включають не тільки понятійно-дефініційовані, але й конотативні, образні, оціночні, асоціативні характеристики.

Для визначення змістового обсягу концептів БАТЬКО, МАТИ в українській мовностилістичній картині світу слід виділити їх ядро та периферію, а також різноманітні складові концептів, конотації та асоціації.

Ядром концептів БАТЬКО, МАТИ виступає їх словникова дефініція, оскільки встановити місце даного концепту в мовній картині світу і мовній свідомості нації можна шляхом звернення до лінгвістичних та енциклопедичних словників. Проте слід розуміти, що словникові тлумачення дають лише загальні уявлення щодо значення слів і їх понять. Тому є необхідним залучити найрізноманітніші контексти.

Людина, набуваючи досвіду, трансформує його у відповідні концепти, що, логічно пов'язуючись між собою, утворюють концепту-

альну систему, яка, у свою чергу, конструюється, модифікується та уточнюється людиною безперервно. Це пояснюється, з одного боку, властивістю концепту – його здатністю до мінливості у свідомості. З іншого – тим, що концепти, які є частиною мовної системи, потрапляють під вплив інших концептів і видозмінюються. Отже, з часом змінюється кількість концептів і їх змістовий обсяг, що саме простежується в особливостях їхнього розвитку в різні історичні часи [2, 47-48]. Таким чином, обсяг змісту концептів не є сталим.

У ССУМ [3, 88] сучасна лексема БАТЬКО передається через старослов'янську **отць, батько**. Вважається, що праслов'янська форма цієї лексеми була «бата» або «батея». Походження слова «батько» словники не дають. Воно зустрічається в українському фольклорі, відтак у Тараса Шевченка, творчість якого багато в чому ґрунтується на фольклорних джерелах. В інших народів слово «батько» вживали як соціальний термін, пор.: грузинське «батон» – пан, цар. Ще п'ять тисяч років тому титул царя нижнього Єгипту називався «біті», а поряд у північній Африці – цар «баті». Батько «отец», укр. батьо, батько, блр. баця, болг. баща, сербохорв. баћа – пестлива назва брата, чеськ. bat'а «брат, родич, приятель», діал. морав. bat'а «дядько». Отож, усі ці слова нагадують праслов'янські «бате» або «батея».

В Етимологічному словнику української мови ЕСУМ [4, Т. 1, 152] наведені такі форми лексеми БАТЬКО: 1) батя (батько) – звертання до простакуватого чоловіка [батьо, батус, батюк]; 2) батюхна (батенько); 2) батюшка «піп» (з рос.); 3) батьківщина; 3) батькувати «ляти батька; бути батьком»; 4) безбатченко «позашлюбний син»; 5) побатько «прийомний батько»; 6) побатькатися «стати в стосунки батька й сина».

Словник української мови Б.Грінченка [5, Т. 1, 33] подає кілька лексем із значенням «батько»: *отець; батько-мати (батьки); головатий батько (батько на весіллі); вечерньшиний батько (хазяїн хати, у якій бувають вечорниці); побатькові; батя, батьо, батусь, батуньо, батусьо, батенько, батечко, батонько, батько (шанобливе привітання людині похилого віку), батюшка, батюшечка, батьківщина, батькувати*.

За ВТСУМ [6, 64]; НТСУМ [7, Т. 1, 98]; СУМ [8, Т. 1, 113] лексема *батько* має таке визначення: 1) чоловік стосовно до своїх дітей; **по батькові** – складова частина власного імені людини, що вказує на ім'я батька; 2) *перен.* основоположник якого-небудь учення, якої-небудь галузі науки, мистецтва й т. ін.; 3) шанобливе називання козацької старшини, отаманів тощо; 4) ввічливе звертання до чоловіка похилого віку; 5) самець стосовно до свого потомства; а у ТСУМ [9, 17] кількість компонентів скорочується до чотирьох (п'яте вилучається), але деякі визначення замінюються: 1) Чоловік стосовно до своїх дітей; 2) *у мн.* Батьки. Батько і мати стосовно до своїх дітей; 3) *лише*

мн. Старше покоління, предки; 4) *чого, перен.* Родоначальник, основоположник якої-небудь галузі науки.

У Словнику-довіднику В.В. Жайворонка [10, 29-30] лексема БАТЬКО має дещо інше тлумачення: 1) чоловік стосовно своїх дітей (з давніх часів виступає як голова роду, родинно-релігійний домовий голова (тому назва перейшла й на священика – *батюшка*); як старший у родині, виконував усі необхідні обряди, пов'язані з родинним вогнищем (на Різдво, весіллі тощо); за давнім звичаєм, голова родини, господар, порадник у сім'ї, мудрий вихователь дітей; **ім'я по-батькові** – складник імені людини, що вказує на ім'я батька; 2) **батько-мати (батько й мати)** – батьки; український звичай – пошанне звертання до батька – матері на “Ви”; у весільному обряді батьки не йдуть на вінчання, а чекають удома повернення молодих з-під вінця, щоб обсипати їх житом чи взагалі пашнею на порозі дома; 3) **весільний (посаджений, посадний, головатий) батько** – чоловік, який виконує на весіллі роль батька нареченого чи нареченої; 4) **хрещений (духовний) батько** – чоловік, який бере участь в обряді хрещення як духовний батько; 5) шанобливе називання козацької старшини, отаманів та ін.; 6) ввічливе звертання до чоловіка похилого віку.

У ТССУМ [11, 59] подається чотири визначення концепту БАТЬКО:

1) чоловік стосовно до своїх дітей; 2) *перен.* засновник, основоположник, фундатор якого-небудь учення, якої-небудь галузі науки, мистецтва і т. ін.; 3) шанобливе називання козацької старшини, отаманів, провідників тощо; 4) ввічливе звертання до чоловіка похилого віку.

На сьогоднішній день у фраземіці української мови ядро концепту БАТЬКО формується чотирма складниками: 1) чоловік стосовно до своїх дітей (семантична група (далі СГ) “Батько”, “Піклування”); 2) *перен.* засновник, основоположник, фундатор якого-небудь учення, якої-небудь галузі науки, мистецтва і т.ін. (СГ “Засновник”); 3) шанобливе називання козацької старшини, отаманів, провідників тощо; (СГ “Поважні ватажки”); 4) ввічливе звертання до чоловіка похилого віку (СГ “Шановний батьку”).

У ССУМ [3, 580] сучасна лексема МАТИ передається старослов'янською формою **мати, матерь, матерє.**

Слово **мати** походить від праслов'янської форми, від якої походять: дав.-руськ., ст.-слов. мати (род. від. матере; дав.-грець, *μῆϋρς*), рос. мать, укр. мати, мать, білор. маць, болг. мѣти, мѣтер, матер, сербохорв. мати (род. від. матере), словенськ. mǎti, чеськ. mǎti, словацьк. *mať*, дав.-польск. таж, в.-луж. таж, н.-луж. таъ, лит. myt̃l (род. від. myters) «жінка», латиськ. ma[^]te, дав.-пруськ. myti, лит. mytina «мать», дав.-інд. mātṛ- (mātṛ-), авест. mātār-, нов.-перс. mvdar,

арм. *tau* Թ (*mair*), грець. мЮфзс, дор. (мЬфзс, алб. *motrl* «сестра», лат. *mvter*, *mvtrox*, «мать», ірл. *mvthig* «мать», дав.-в.-нім. *muoter*, дав.-ісл. *mupeг*, тохарськ. *mvcaг*. Звідси із суфікса порівняльного ступеня дав.-руськ. *матерьша* «мачеха» (із *-ьши); ср. лат. *matertera* «сестра матері, тетка», «подобная матери». В основі лежить слово *ma- з дитячого мовлення.

Етимологічний словник української мови ЕСУМ [4, Т. 3, 413-414] фіксує такі форми лексеми МАТИ: 1) *мать*, *матер*, *матір* (заст.), *материзна* (спадщина від матері); 2) *материзна* (в значенні Батьківщина); 3) *материнки* (насінні коноплі), *матерниця*, *матірниця*; 4) *материнство*; 5) *материнщина*, *матирщина* (спадщина після матері); 6) *матиця* (*матка*; *дика свиня*; *матка бджіл*); 7) *матінка* (*матінонька*) – пестливі слова від “мати”; 8) *матіночка*, *матірка* (*мати*; *коноплі з жіночими квітками*); 9) *матірниця* (*конопля матірка*); 10) *матірщина* (*матюк*); 11) *матіхна*, *матохна*, *матка* (*мати*; *плідна самиця у тварин*; *бджола, що відкладає яйця*); 12) *хрещена мати*, *весільна мати*; 13) *матка мурашина* (*велика мурашка у мурашнику*); 14) *матки* (церк. “Успіння Богородиці”); 15) *маточка* (бот. “центральна частина квітки”); 16) *маточник* (*комірка у вулику для матки*; *приспособлення, яким ловлять бджолину матку*; *приміщення для маток тварин*; *рослина, яку використовують для вирощування нових рослин, шкілка*); 17) *матуня*, *матусенька*, *матуся*, [матухна]; 18) *матушник* (*стадо дійних овець*; *лоза винограду, яку залишають на розплід*); 19) *матюк*, [матюнка], [(матюрка – коноплі з насінням)]; 20) [материзнений], *материн*, *материнський*, [матерний], *матерній*, [матерні (коноплі), матірні, матерчаті (коноплі)]; 21) [матичний], *матірний* (зроблений з матірки), [матірчатий], [матчаний]; 22) *матінчин*, [матінчиний], *матірчин*, *мбтковий*, *матковъй* (*чоловік хрещеної матері*); 23) *маточковий*, *маточний*, *матусин*, *матчин*; 24) *материтися* (*матюкатися*); 24) [матеркувати], *матіркувати*; 25) *матерювати* (*бути весільною матір’ю*); 26) *матінкувати* (*часто говорити: ох, матінко*); 27) *маткувати* (*бути хрещеною матір’ю на весіллі або звідинах*); 28) *безматень* (*рій бджіл без матки*); *безматок*; 29) *безматерній* (*який не має матері*), [безматній (*який не має матки*)], *безматочний*; 30) *прамати*, *праматір*, *праматеринський*.

Отже, лексема МАТИ, порівняно з лексемою БАТЬКО, налічує більшу кількість різноманітних форм її вживання.

У Словнику української мови Б.Грінченка [5, Т. 2, 409] міститься певна кількість лексем із значенням «мати»: *мати*, *матері*, *мать*; *Мати Божя* (*Богоматер*); *Головата мати* (*мати на весіллі*); *Старша мати* (*настоятелька монастиря*); *Скарбова мати* (*монахиня, яка завідує монастирським хазяйством*); *матка*, *матінка*, *матінонька*, *матіночка*, *матонька*, *маточка*, *матуня*, *матуся*, *матусенька*, *матусечка*, *мама*, *мамка*, *мамуня*, *мамуся*, *мамусенька*, *неня*, *ненечка*, *ненька*.

За ВТСУМ [6, 651]; НТСУМ [7, Т. 2, 586]; СУМ [8, Т. 4, 647]; ТСУМ [9, 139] лексема *мати* має таке тлумачення: 1) жінка стосовно до дитини, яку вона народила (жінка, що має або мала дитину), *перен.* як *прикладка, перен.* про що-небудь дуже близьке, рідне; мати-одиначка – жінка, яка народила дитину (дітей) поза офіційним шлюбом і виховує її (їх) без чоловіка; Божа (Господня, Пречиста) Мати, *рел.* Богородиця, мати Христа; Весільна мати; Досвітчана мати; Хрещена мати; 2) самиця стосовно до своїх малят.

Таким чином, лексема МАТИ, порівняно з лексемою БАТЬКО, має тільки два пункти визначень за вищевказаними словниками.

У Словнику-довіднику В.В. Жайворонка [10, 355-356] у визначенні лексеми МАТИ з'являються додаткові характеристики: 1) жінка стосовно до дитини, яку вона народила (найближча з рідні людина; як основний член родини мати в народі споконвіку в пошані; перший порадник і вихователь; перше слово, яке вимовляє дитина (воно відсилає нас до історичної доби, коли головою роду і родини була мати, а не батько (епохи матриархату)); культ матері, що відбився в народних піснях, обрядах, приповідках, голосіннях, фольклорі, художній літературі; 2) Матір (Мати) Божа – Богоматір; 3) весільна (посаджена, посадна) мати – жінка, яка виконує на весіллі роль матері нареченого або нареченої; 4) досвітчана мати – жінка, у хаті якої молодь збиралася на досвітки; 5) хрещена (духовна) мати – жінка, яка бере участь в обряді хрещення новонародженого в ролі названої матері; 6) ненька = мати – уживаються як народнопоетичне уособлення рідної землі, Вітчизни, України; 7) батько-мати (батько й мати); 8) бісова мати (мама); 9) дідькова (дідьчина, дідьча) мати (мама); 10) нечиста мати; 11) Мати Світу = Велика (Родова) Мати.

У ТССУМ [11, 370] визначення концепту МАТИ розширюється до п'яти: 1) жінка стосовно до своїх дітей; 2) *перен.* джерело, початок чого-небудь, а також про те, що дороге, близьке кожному; 3) самиця стосовно своїх малят; 4) *розм.* звернення до літньої жінки або до дружини як до матері своїх дітей; 5) *розм.* назва монахині, а також звернення до неї (*Мати-ігуменя*). Нововведеннями є друге, четверте і п'яте тлумачення слова МАТИ.

Цікавим є визначення лексеми МАТИ, яка подається у словнику В.І. Даля БИТСРЯ [12, 141]: “Мать молочная – мамка, кормилица; Богоданная мать – теща зятю или свекровь невестке; мать названная – приемшущу или воскормленнику”.

На сучасному етапі в українській фраземіці ядро концепту МАТИ складається з п'ятьох компонентів: 1) жінка стосовно до своїх дітей (семантична група (далі СГ) “Мати”, “Турбота”); 2) *перен.* джерело, початок чого-небудь, а також про те, що дороге, близьке кожному (СГ “Праоснова”); 3) самиця стосовно до своїх малят (СГ “Сами-

ця”); 4) *розм.* звернення до літньої жінки або до дружини як до матері своїх дітей (СГ “Шановна мамо”); 5) *розм.* назва монахині, а також звернення до неї (СГ “Мати церкви”).

Таким чином, ядро концептів БАТЬКО, МАТИ пройшло тривалий час становлення (рис. 1, 2).

Схематичне узагальнення

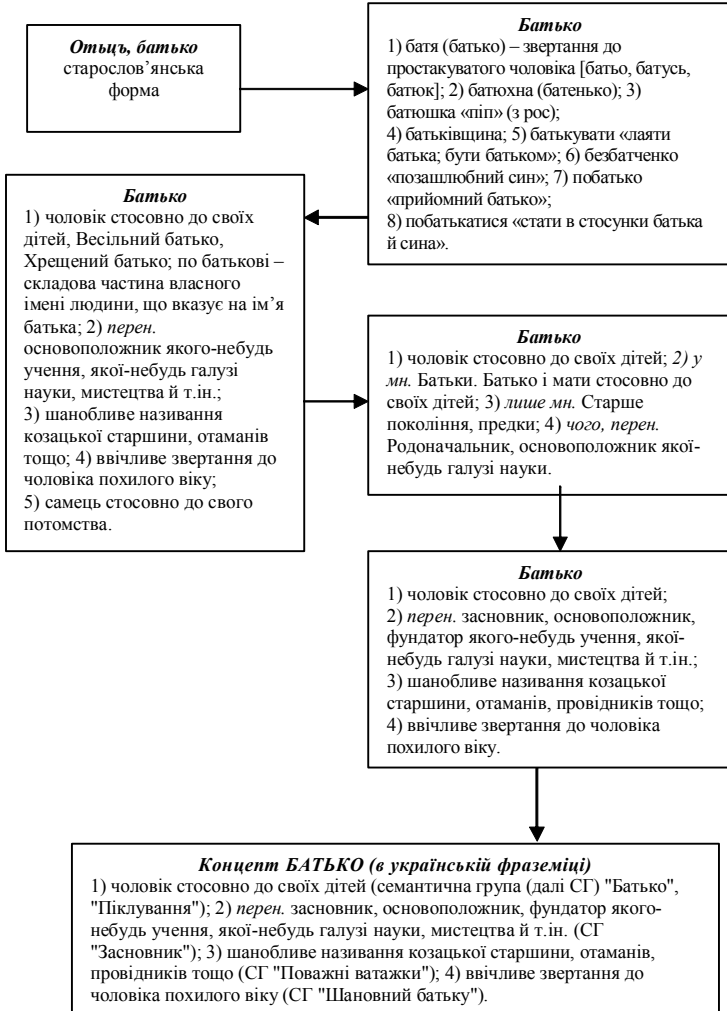

Рис. 1. Модифікація обсягу змісту ядра концепту БАТЬКО

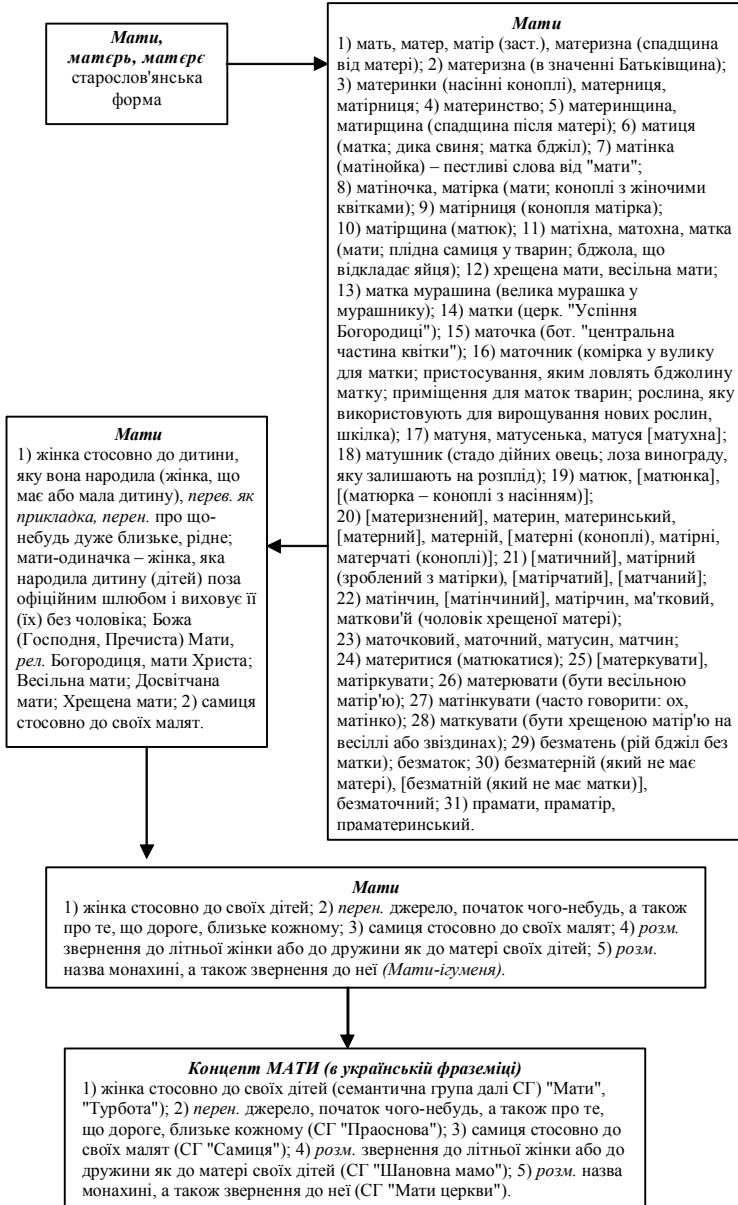

Рис. 2. Модифікація обсягу змісту ядра концепту МАТИ

Таким чином, світобачення кожного народу створює картину світу, що характеризується своїм власним способом сприйняття світу. Зміст сучасних концептів БАТЬКО, МАТИ суттєво відрізняється від їх змісту в давнину. Це пов'язано насамперед з тим, що концепт має складну, багатомірну структуру, яка включає окрім понятійної основи соціо-психокультурну частину, яка не стільки мислиться носієм мови, скільки переживається ним; вона включає асоціації, емоції, оцінки, національні образи й конотації, властиві даній культурі і даній епосі. Концепти у свідомості людини виникають у результаті діяльності, пізнання світу, соціалізації, тобто складаються із її безпосереднього почуттєвого досвіду – сприйняття світу органами чуттів; предметної діяльності людини; розумових операцій з уже існуючими в її свідомості концептами; із мовних знань; шляхом свідомого пізнання мовних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. КСКТ 1996: Краткий словарь когнитивных терминов. / Под. общ. ред. Е.С. Кубряковой. – М: Изд-во МГУ, 1996. – 245 с.
2. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие / В.А. Маслова. – Мн.: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
3. ССУМ 1977: Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. // Ред. кол. Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1977. – 632 с.
4. ЕСУМ 1982-1989: Етимологічний словник української мови: У 7 т. // Ред. кол. О.С. Мельничук, В.Т. Коломієць, Т.Б. Лукінова та ін. – К.: Наук. думка, 1982-1989. – Т. 1, 3. – 656 с.
5. Грінченко 1996: Грінченко Б. Словарь української мови: В 4 т. – К.: Наук. думка, 1996. – Т. 1, Т. 2. – 496 с.
6. ВТСУМ 2005: Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бутсел. – К., Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
7. НТСУМ 1998: Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. / Уклад. Василь Яременко, Оксана Сліпушко. – К.: Аконтіт, 1998. – Т. 1, Т. 2. – 910 с.
8. СУМ 1970: Словник української мови: В 11 т. // Ред. кол. І. К. Білодід, А.А. Бурячок. – Т.1, Т.4. – К.: Наук. думка, 1970-1973. – 552 с.
9. ТСУМ 1999: Тлумачний словник української мови: Близько 7000 слів / За ред. Д.Г. Гринчишина. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Освіта, 1999. – 302 с.
10. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
11. ТССУМ 2005: Тлумачний словник сучасної української мови / Укладачі Л.П. Коврига, Т.В. Ковальова, В.Д. Пономаренко / За ред. доктора філологічних наук, проф. В.С. Калашника. – Х.: Белкаркнига, 2005. – 800 с.

12. БИТСРЯ 2007: Большой иллюстрированный толковый словарь русского языка: современное написание: ок. 1500 ил. / В.И. Даль. – М.: Астрель: АСТ: Хранитель, 2007. – 348 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто питання розшарування змісту в концептах БАТЬКО, МАТИ за різних історичних часів розвитку української мови й культури та виявлення специфіки їх мовного вираження. Проаналізовано особливості розвитку названих концептів від джерел їх виникнення і до сьогодення.

SUMMARY

In the article the question of the stratification of the contents in the concepts FATHER, MOTHER is considered in different historical hours of the development of the Ukrainian language and culture along with the detection of their speech expression. The peculiarity of development of the indicated concepts is analyzed from the sources of their origin to the present time.

*О.О. Чурсінова
(Горлівка)*

УДК 808.3+808.2:801

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ „ПРАМОВА”

Мета даної статті полягає у вирішенні питання про поняття прамови, характерних її ознак та факту існування такої взагалі. Теза лінгвістів (Ф.Бопп, Р.Раск, Я.Грім, О.Х. Востоков) про реальність мови-основи, що є джерелом сучасних споріднених мов, про її реконструкцію є актуальною і разом з тим спірною. Саме цим зумовлюється актуальність пропонованої роботи.

„Одним з головних питань теорії діяхронічної (а також ахронічної – примітка наша – О.Ч.) лінгвістики і загальної теорії реконструкції до цього часу залишається проблема відтворення дописемного (а для лінгвістики це означає доісторичного) попереднього мовного стану – прамови” [4, с. 26]. Чим далі є від нас лінгвістична площина, що проектується в часі, на яку накладається сітка мовних фактів, тим більш гіпотетичною стає прамовна модель, що реконструюється. Східнослов'янська прамова (праслов'янська мова) бачиться як реальність, що репрезентована мовними фактами, порівняно з якою індоевропейська прамова має вже розглядатись як гіпотетична будова, верифікація якої значно ускладнюється через неоднорідність та різночасову репрезентацію даних.

У сучасних лінгвістичних словниках є дефініції терміна „прамова” відбиваються два трактування сутності прамови. Одна з них визначає прамову як абстрактну модель, що має гіпотетичний характер. О.С. Ахманова вважає, що прмова – це „найдавніша з низки генетично пов’язаних мов як об’єкт порівняльно-історичних реконструкцій: абстрактна лінгвістична модель, що сприймається як джерело решти мов, що розвинулися на її основі та становлять одну сім’ю або групу. Прамова спільноруська. Прамова спільнослов’янська. Прамова слов’янобалтійська. Прамова праіндоєвропейська” [2, с. 344]. Таким чином, індоєвропейську прамову розуміють як гіпотетичну загальну мову індоєвропейців, що може бути відтвореною завдяки порівняльно-історичному методу. Подібне визначення орієнтоване на точку зору дослідників історичного стану мов, які вважають, що прамову можна реконструювати лише як певну модель, сукупність можливих на даному етапі мовних реконструкцій, але не як реальний мовний стан.

Інший підхід полягає в тому, що прмова – це реальний мовний стан, що дійсно існував у минулому. У класифікації мов так називають мову, з якої природним шляхом виникла та чи інша конкретна мова: наприклад, латинська мова є мовою-основою для французької, причому французька є не нова мова, а новий стан мови, що еволюціонувала. Таке трактування прамови передбачає реальне її існування в минулому.

Прамова взагалі (мова-основа) – „мова, з діалектів якої пішла група споріднених мов” [3, с. 391]. З точки зору формального апарату порівняльно-історичного мовознавства кожна одиниця прамови (фонема, морфема, словоформа, словосполучення або синтаксична конструкція) задається відповідністю між генетично тотожними елементами окремих мов, що вийшли з даної прамови. За умов змістовного пояснення прамови вона розглядається як мова, що відповідає універсальним типологічним закономірностям, виведеним на ґрунті інших відомих мов, та існує в реальному просторі й історичному часі відносно певного соціуму. Для перевірки реальності такого підходу до прамови важливими є випадки, коли до однієї й тієї ж прамови можна наблизитися як за допомогою реконструкції на базі системи співвідношень між мовами, що виникли з неї (наприклад, слов’янськими), так і за писемними джерелами. Послідовне зведення всіх відомих великих мовних сімей (таких, як індоєвропейська) до прамов, що у свою чергу мають началом діалекти прамови макросім’ї (наприклад, ностратичної), дозволяє звести всі сім’ї мов світу до декількох прамов великих макросімей. Згідно гіпотезам моногенезу та глоттогенезу, ці прмови, відповідно, виникли з діалектів однієї спільної прамови. В останньому випадку

складність вивчення даної субстанції полягає в тому, що за писемними джерелами її реальність встановити неможливо через відсутність саме цих джерел, тому для дослідження мови-основи залишається лише шлях її реконструкції.

Реконструкція в порівняльно-історичному мовознавстві – це „комплекс прийомів та процедур відтворення незасвідчених мовних станів, форм, явищ шляхом історичного порівняння відповідних одиниць окремої мови, групи або сім'ї мов” [3, с. 409]. Головним поняттям в моделюванні відносин спорідненості мов (за що саме й відповідають прийоми реконструкції) є *прамова*, або *прамовна модель*.

Лінгвістична реконструкція поєднує декілька методичних процедур: зовнішню (або порівняльну) реконструкцію, внутрішню реконструкцію та філологічний метод.

Зовнішня реконструкція, орієнтуючись на системні зв'язки в розвитку мови, має справу з порівнянням матеріалу споріднених мов, сприяє розкриттю закономірностей історичного розвитку мов, що порівнюються, на ґрунті чого реконструюється вихідний мовний архетип. Вона досить консервативна за складом операційних прийомів і містить синхронне співставлення матеріально тотожних або семантично близьких одиниць, визначення на їх матеріалі системи закономірних співвідношень, визначення хронологічної глибини реконструкції, встановлення праформи, моделювання прамовного стану. Даний тип реконструкції базується на традиційності явищ, що відновлюються, у мовах одного генетичного угруповання. Яскравим прикладом цього може слугувати метод покільного аналізу мовних одиниць певного рівня складності – лексем:

- 1) рос. *вселиться, вселенная*, укр. *вселитися, селитися*;
- 2) польск., чеш. *selo*;
- 3) англ. *soul*, нім. *Seel*;
- 4) д.-англ. *sael*, лат. *solus*;

5) праїндоевр. **sel-*, **sol-*. Окрім формальних співвідношень у даному випадку необхідним є аналіз семантичних історичних змін.

Різновидом зовнішньої реконструкції є зворотна реконструкція, яка дає підстави для побудови прамовних станів різного рівня, причому дані спільного мовного стану (наприклад, спільногерманського, спільнороманського, спільнослов'янського тощо) співвідносяться з більш давнім прамовним станом (пізньоіндоевропейським), що передує йому. Таким чином відтворюються проміжні прамовні стани.

Внутрішня реконструкція орієнтована на синхронну систему історично засвідчених мов і спирається на форми актуального стану, які дозволяють віддзеркалити сучасні мовні явища в минулому. На відміну від зовнішньої, внутрішня реконструкція передбачає порівняння мовних одиниць всередині однієї мови; вона відтво-

рює низку варіантів у різних підсистемах однієї мови й класифікує варіанти відповідно до їхньої давнини, тобто робить діахронічні висновки на базі синхронічного аналізу мовних даних. Техніка внутрішньої реконструкції різноманітна за складом прийомів і містить прийом системного відтворення відсутніх мовних ланок. Поданий тип реконструкції є одним з головних прийомів тлумачення історії мови, а в тих випадках, коли встановити генетичні зв'язки певних мов не видається можливим, саме він дає єдину можливість встановлення історичного розвитку. Прикладом може слугувати відтворення певних праїндоевропейських форм слів у межах конкретної мови індоєвропейської мовної сім'ї: *конець* – *коньць* – **kōnikōs*, *початок* – *начало* – **nakēno*, *нести* – *нести* – **nēsti*, *ноша* – *ноша* – **nōsja* та інші.

Сутність філологічного методу полягає в системному дослідженні давніх писемних текстів на мовах того чи іншого генетичного угруповання з метою виявлення більш архаїчних мовних форм; цей метод може бути продуктивним лише для мов (мовних сімей), що мають найдавнішу писемну традицію (для індоєвропейських мов це давньогрецька, латинська, санскрит, старослов'янська та ін.).

Існують різні точки зору щодо хронологічної глибини прамовної реконструкції. Так, відома глотохронологічна оцінка ступеня спорідненості мов світу М.Сводеша передбачає наступні хронологічні стадії, що реконструюються, для мовних станів різної часової глибини. Окремою мовою в групі споріднених їй мов є такий її стан, у якому відсоток спільних слів відповідає періоду близько п'ятисот років. Для мовної сім'ї, тобто для періоду, коли мови, що її складають, являли собою спільний прамовний стан, встановлюється обмежений вік дві тисячі п'ятсот років. Вік стовбуру мов визначається п'ятьма тисячами років. Окрім того, як відзначає В.П. Нерознак, підтримуючи думку М.Сводеша, для характеристики віддаленої спорідненості мов вводиться поняття мовної філи (мікрофіла – сім тисяч п'ятсот років, мезофіла – десять тисяч років і макрофіла – більше, ніж десять тисяч років) [4, с. 33].

У лексико-статистичній методиці хронологізації і періодизації розвитку мовних спільностей з точки зору сучасної компаративістики є заниженим відлік періоду існування мовних сімей: час його існування датується IV тисячоліттям до нашої ери. Найбільш віддалені в часі прамовні стани, що можуть бути реконструйованими, подаються зараз низкою гіпотез: ностратичною, кореальною, палеоєвразійською.

Спільний мовний стан для цілої низки мовних сімей датується періодом пізнього палеоліту, тобто періодом, що міг спостерігатись 10-15 тисяч років тому. Н.Д. Андреев навіть відносить ранньопрαιндоевро-

пейську прамову до ще більш ранньої епохи. Цікавою у зв'язку з цим є думка відомого антрополога В.П. Алексєєва з приводу часових меж реконструкції прамовних макросімей: „Таке датування... є абсолютно бездоказовим і гіпотетичним, оскільки підґрунтя для нього не міститься в самих мовних матеріалах, а спирається на інтуїтивну оцінку швидкості фонетичних змін в часі і більш чи менш правдоподібну відповідність такої оцінки уявленням про характер історичного процесу” [1, с. 114].

Подібна оцінка є вірною в тому випадку, якщо прамовний стан, що є реконструйованим, на такому давньому рівні розглядається як реальність, а не як парадигма чи модель знань, що пропонуються компаративістикою до теперішнього часу. Лінгвісти це визнають і пропонують розрізнати формальний апарат реконструкції прамови, тобто лінгвотехніку встановлення звукових відповідностей між спорідненими морфемами й відтворення архетипів для морфем і фонем, що їх складають, і змістовну інтерпретацію цих архетипів. Прамова є однією з можливих інтерпретацій систем, які реконструюються. Меті реконструкції прамовних та протокультурних станів надійно слугують як результати синхронної типології, так і історико-типологічні побудови. На шляху реконструкції прамовних станів ретроспективи такого типу встають обмеження, які накладають час, закони внутрішнього розвитку мови, вимоги суворого дотримання принципу історизму в межах інтерпретації мовних даних, перевірка їх „щодо прозорості”.

Існують такі правила реконструкції прамовного стану, які запропонував Б.О. Серебрєнников [5]:

1. Системи (моделі) голосних і приголосних мають збігатися в основному з природними, тими, що спостерігаються в живих мовах, звукових системах.

2. Напрями історичних змін звуків мають ґрунтуватись не лише на підборі прикладів, але й на типологічній перевірці.

3. Реконструкція граматичних формативів має бути реконструкцією граматичних субсистем. Елементи систем, що є реконструйованими, повинні знаходити відбиття в низці споріднених мов.

4. Синтаксичні системи, що реконструюються, не мають бути реконструкцією абстрактних, суто логічних відносин, але повинні мати під собою субрівневе морфологічне підґрунтя.

Головною умовою достовірності реконструкції будь-якої прамовної категорії – від прамови до субрівня (включаючи диференційні ознаки фонем) – мають стати повнота обліку матеріалу та його надійність. Той факт, що попередні моделі прамовного стану не встояли під впливом матеріалу нових мов, що інтенсивно надходив, примушує серйозно поставитися до думки про обов'язкове випробування певної гіпотези сукупністю даних усіх мов як у генетичному, так і в типологічному плані.

Окремою проблемою є реконструкція так званих проміжних прамов між прамовним станом сім'ї (індоевропейська прамова) і прамовним станом окремих мовних напрямів (праслов'янська, праіранська, пракельтська та ін.), які в індоевропейістиці називаються мовними єдностями. Дана проблема, як і інші проблеми реконструкції прамовних станів різних ступенів, повинна вирішуватись у межах теорії мовних угруповань (у першу чергу з урахуванням опозиції моноозначових та поліозначових класифікацій мовних угруповань різного типу), вважає В.П. Нерознак [4, с. 40].

Виділення окремих мов (санскрит) або навіть цілої низки мов (санскрит – грецька – латина) як еталону компарації спричинилося до концептуально протилежних поглядів на прамову:

- 1) прамова – полідіалектний мовний простір, який реально існував і підлягав відтворенню;
- 2) прамова – певний реконструкт, характер якого залежить від мети реконструкції та вибору мов, що стають його основою;
- 3) прамова – інвентар абстрактних формул.

Питання про реальність прамови, форми її відбиття в моделях, що реконструюються, має вирішуватись, базуючись на трьох критеріях: традиційних методах порівняльно-історичних досліджень, що містять усі процедури й прийоми реконструкції (фонетико-фонологічної, морфологічної, синтаксичної, лексико-семантичної); даних типології, що враховують усю різноманітність структур мовних одиниць; теорії мовних угруповань, що інтерпретує прамову та інші типи генетичних та ареально-генетичних угруповань у термінах поліозначових класифікацій [4, с. 41].

Спираючись на вищезазначені тези, вважаємо, що прамова як завжди гіпотетична субстанція є синкретичною: з одного боку (з точки зору послідовних етапів синхронного та діахронного аналізу), вона, безперечно, є реконструктом – проекцією сучасних мовних систем на лінгвістичне минуле; з іншого боку (з точки зору ахронічного підходу до даної проблеми), прамова є лінгвістичною реальністю, без якої уявлення про конкретну мову або певне мовне угруповання було б неповним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев В.П. Историческая антропология. – М., 1979.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966, 1969. – 608 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 688 с.
4. Нерознак В.П. Праязык: реконструкт или реальность? // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции. – М.: Наука, 1988. – С. 26-43.

5. Серебренников Б.А. Проблема достаточности основания в гипотезах, касающихся генетического родства языков // Теоретические основы классификации языков мира: проблемы родства. – М.: Наука, 1982.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается проблема, связанная с определением понятия «праязык», его характерными признаками и фактом существования такого в целом. Анализируется практическая реализация взглядов лингвистов, которые занимались данной проблемой. Показано то новое, что было внесено компаративистами в исследование проблемы праязыка, определены утверждения, которые имеют ценность для современного языкознания.

SUMMARY

The article is focused on the problems of the definition, specificity and the very existence of the concept “parent language”. The practical realization of linguists’ views on the problems are being analysed. Special regard is given to the contribution of comparative linguistics to the problem elaboration as well as to ideas relevant to modern linguistics.

Т.П. Шевчик
(Гродно, Беларусь)

УДК 811.162.3

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ОТНОШЕНИЙ СИНОНИМИИ ВО ФРАЗЕОЛОГИИ (НА МАТЕРИАЛЕ БЕЛОРУССКОГО ЯЗЫКА)

Отношения синонимии на различных уровнях языковой системы являются объектом пристального внимания со стороны многих лингвистов довольно протяженное время. Однако, несмотря на достаточно внушительное количество работ по проблеме, языковеды до сих пор не пришли к единому мнению по целому ряду вопросов, таких как: определение, функции и типология синонимов, сущность синонимического ряда, его границы и наличие в нем доминанты и пр.

В настоящее время в лингвистике сложилось несколько подходов к пониманию синонимии: от полного отрицания синонимических отношений в языковой системе до приписания синонимических связей различным единицам на основе сходства значений, невзирая на принадлежность их определенному ярусу этой системы.

Некоторые авторы включают в синонимический ряд единицы, которые относятся к одной лексико-семантической или тематической группе, а также единицы, связанные родо-видовыми отношениями, аббревиатуры, перифразы, просто единицы различных уровней, необоснованно размытая, таким образом, границы ряда до неизвестных пределов, что кажется нелогичным в силу сложностей, с которыми сталкивается в таком случае лексикограф при попытке моделирования синонимической парадигмы.

На наш взгляд, наиболее приемлемым является определение синонимии, предложенное А.П. Евгеньевой, которая под синонимами понимает «слова, обозначающие одно и то же понятие, тождественные или предельно близкие по значению, слова, которые определенным образом соотносены в данное время в языке и служат для детализации и обозначения тонких смысловых различий понятия или выражения экспрессивных, стилистических, жанровых и иных различий» [2, с. 29]. Из данного определения легко выводится общепринятое деление синонимов на абсолютные, семантические, стилистические, семантико-стилистические. М.И. Задорожный отмечает необходимость разводить в перспективе вдобавок стилистические, эмоциональные и экспрессивные различия при классификации синонимов [4, с. 73].

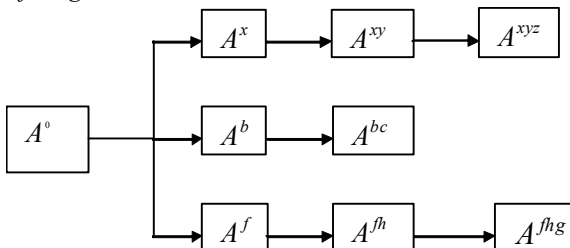
Попытка составления словаря фразеологических синонимов неизбежно приводит лексикографа к проблеме определения синонимического ряда. Некоторые авторы отвергают саму возможность объединения единиц в синонимический ряд, говоря, что отношения синонимии применимы только к парам единиц. В таком случае мы получаем бинарную оппозицию, в которой один член является нейтральным (доминанта), а другой – маркированным (обладающим определенным оттенком значения (в литературе также именуемый лексико-семантическим вариантом или моносемой [7, с. 52])) либо же оба члена оппозиции являются равнозначными (речь идет об абсолютных синонимах, или дублетах). Однако данный подход необоснованно сокращает спектр связей между единицами языка. Если представить значение любой единицы как ядро и наслаивающиеся на него различные дополнительные семантические и иные характеристики (эмоциональная окраска, оценочность и пр.), то становится понятным, что семантика определенной языковой единицы может охватывать любой участок данной системы от ядра до периферии. Становится очевидным, что охваченные участки некоторых единиц могут совпадать или наслаиваться. В такой ситуации мы и говорим о близости или синонимичности значений, ибо отношениями синонимии охватываются не сами языковые единицы, а каждое конкретное из имеющихся у них значений.

Для наиболее адекватного описания синонимической парадигмы становится очевидной необходимость помещения в заголовок словаря

ной статьи доминанты, т.е. единицы, которая бы служила ядром ряда. Наличие такой единицы в ряду синонимичных фразеологизмов оспаривается многими лингвистами. М.И. Сидоренко считает, что фразеологизм в данной роли выступать не может, а «функцию доминанты фразеологических синонимов выполняет идеограмма, то есть условное обозначение словами или сочетаниями слов значения, общего для всех членов синонимического ряда» [8, с. 92]. С таким обоснованием не согласны В.П. Жуков [3, с. 14] и И.Я. Лепешев [6, с. 88], которые предлагают в качестве доминанты выделять фразеологизм, характеризующийся наибольшей употребительностью и сочетаемостью, нейтральностью (т.е. отсутствием или наименьшим числом дополнительных оттенков значения (моносем)) и способный замещать без существенных смысловых потерь любой из членов парадигмы.

На наш взгляд, рассмотрение синонимических отношений как линейной структуры изначально заводит исследователя в тупик. Часто синонимический ряд может разрастаться до пределов, когда его члены у ядра и на периферии обладают лишь условно близкими значениями. Это дает основание утверждать, что по отношению к доминанте единицы парадигмы соединены между собой не линейными связями, а по принципу гнезда, которое можно назвать синонимическим гнездом. Многоуровневый принцип организации синонимической парадигмы был замечен несколькими лингвистами (В.П. Жуковым [3, с. 11-12], З.Е. Александровой [1, с. 16], М.И. Сидоренко [8, с. 92], В.Н. Цыгановой [9, с. 176-177]). В «Словаре синонимов русского языка» З.Е. Александрова решала данную проблему посредством ограничительных помет, однако гнездовой принцип организации словарной статьи мог бы дать пользователю более наглядное представление о связях внутри парадигмы и возможностях взаимной замены ее членов в определенном контексте.

Попробуем представить синонимическое гнездо в виде схемы, где A^0 – доминанта парадигмы (наиболее нейтральный компонент парадигмы, который может заместить любой из ее членов в любом контексте, тогда как обратная замена может быть невозможна). Каждый из дополнительных оттенков значения (моносем) отражен буквами x , y , z , b , c , f , h , g :

Таким образом, все члены парадигмы имеют общее ядро значения, в наиболее чистом виде выраженное в доминанте. Каждое из звеньев гнезда обладает тем же ядром в сочетании с оттенком значения, дающим звену качественно новую оценочную, эмоциональную, стилистическую или смысловую характеристику, проявляемую в большей или меньшей степени в пределах звена. В пределах своего звена компоненты A^x , A^{xy} , A^{xyz} характеризуются взаимозаменяемостью и тождественной или сходной сочетаемостью. Они способны уточнять друг друга либо же, напротив, обобщать или нивелировать степень выраженности определенного признака или качества в зависимости от направления выбора говорящего: от доминанты к периферии гнезда или наоборот. A^x , A^b , A^f полностью взаимозаменяемы по отношению к доминанте синонимического гнезда, однако заменяемы друг с другом лишь в ограниченном количестве контекстов. A^{xy} , A^{yz} , A^{bc} , A^h , A^{hg} , обладая идентичной понятийной отнесенностью и близким значением, в зависимости от степени удаленности от семантического ядра и степени выраженности новой моносемы могут взаимозаменяться вне пределов своего звена лишь в единичных контекстах либо не замещать друг друга вовсе.

Следует заметить, что не каждая синонимическая парадигма будет иметь вид гнезда. В зависимости от количества членов парадигмы и наличия или отсутствия качественно различных моносем синонимическая парадигма может принимать вид синонимической пары (таких, по наблюдениям И.Я. Лепешева, в белорусской фразеологии в четыре раза меньше, чем синонимических парадигм с тремя и более компонентами [6, с. 83]), синонимического ряда или синонимического гнезда.

На первый взгляд, такой подход усложняет составление синонимических парадигм в лексикографических целях. Однако следует отметить, что подобная практика объясняет природу разной степени синонимичности единиц языка, отмечаемую многими авторами.

При моделировании синонимической парадигмы у исследователя также может возникнуть вопрос о том, каким образом проводить деление синонимичных единиц в рамках парадигмы по звеньям и в каком порядке размещать компоненты в пределах одного звена. В данном случае, прежде всего, следует определить доминанту синонимического гнезда (как это сделать, описывалось выше). Далее целесообразно определить единицы, наиболее близкие по значению к доминанте, и выявить, есть ли среди них те, в значении которых имеются качественно различные оттенки значения (моносемы), которые могут стать началом отдельного звена в рамках парадигмы. Дальнейшее распределение компонентов по звеньям идет с учетом исходной моносемы и дополнительных смысловых, эмоциональных, оценочных и прочих характеристик.

Попробуем на примере из белорусской фразеологии смоделировать многокомпонентную синонимическую парадигму со значением «очень много». Доминантой в данной парадигме будет выступать фразеологизм *без меры* (в первом значении) [5, т. 2, с. 28] как наиболее нейтральный, не закрепленный за определенным функциональным стилем и лишенный дополнительных значений.

Первое звено данной парадигмы составят фразеологизмы с тем же значением, но с более ограниченной сферой употребления: *без ліку* [5, т. 1, с. 573], *колькі хочаш* [5, т. 2, с. 532], *сорак саракоў* [5, т. 2, с. 368], *як дроў* [5, т. 1, с. 345], *як на дзяды* (во втором значении) [5, т. 1, с. 337], *бяры не хачу* [5, т. 1, с. 143], *цэлы воз* [5, т. 1, с. 176], *як завязць* (во втором значении) [5, т. 1, с. 386], *не хаханькі* (во втором значении) [5, т. 2, с. 520], *ад пуза* [5, т. 2, с. 232], *імя (каму, чаму) легіён* [5, т. 1, с. 465].

Второе звено составляют фразеологизмы в том же значении, но с отрицательной коннотацией: *да гібелі* [5, т. 1, с. 266], *да ліха* (в первом значении) [5, т. 1, с. 575], *да халеры* [5, т. 2, с. 516], *да хваробы* (во втором значении) [5, т. 2, с. 523], *да чорта* (в третьем значении) [5, т. 2, с. 566], *хоць махалам махай* (во втором значении) [5, т. 2, с. 23], *як гразі* [5, т. 1, с. 284], *чортава гібель* [5, т. 1, с. 266], *чортава процьма* [5, т. 2, с. 216].

Третье звено включает в себя фразеологические единицы с положительной коннотацией: *будзь здароў* (во втором значении) [5, т. 1, с. 135], *дай бог* (в четвертом значении) [5, т. 1, с. 103], *дай бог кожнаму* (в третьем значении) [5, т. 1, с. 104], *дзякуй богу* (в третьем значении) [5, т. 1, с. 338], *не кот наплакаў* [5, т. 1, с. 523].

Четвертое звено объединено моносемой «много, так что нельзя сосчитать»: *мора разліўное* (во втором значении) [5, т. 2, с. 45], *непачаты край* [5, т. 1, с. 526], *цьма цьмушчая* [5, т. 2, с. 543], *на валовай шкуры не спішаш* [5, т. 2, с. 373].

Пятое звено целесообразно выделить по признаку «много, до предела»: *колькі ўлезе* (во втором значении) [5, т. 2, с. 488], *повен рот* [5, т. 2, с. 276], *па (самае) горла* (во втором значении) [5, т. 1, с. 283], *па (самыя) вушы* (в четвертом значении) [5, т. 1, с. 200], *па (самую) завязку* (в третьем значении) [5, т. 1, с. 387].

Значение «много, даже больше, чем достаточно» объединяет в шестое звено фразеологизмы: *праз меру* [5, т. 2, с. 28], *вышэй галавы* [5, т. 1, с. 237], *цераз край* [5, т. 1, с. 527], *хоць адбаўляй* [5, т. 1, с. 51], *хоць гаць гаці* [5, т. 1, с. 265], *хоць заваліся* [5, т. 1, с. 384], *хоць заліся* [5, т. 1, с. 403], *валіцца цераз горла* [5, т. 1, с. 150], *з горла лезе* [5, т. 1, с. 564], *з горла прэ* [5, т. 2, с. 227].

Моносема «много, когда окружен кем-либо со всех сторон» объединяет в седьмое звено следующие фразеологизмы: *адбою няма* [5, т.

2, с. 102], *плот гарадзі* [5, т. 1, с. 260], *пальцам не праткнуць* [5, т. 2, с. 211], *у кожнай кішэні па жмені* [5, т. 1, с. 509], *плюнуць некуды* [5, т. 2, с. 86], *да Масквы ракам не пераставіш* [5, т. 2, с. 180].

Разумеется, в рамках данных звеньев можно выделить дополнительные подзвенья по более детальным критериям.

Как видим, более 50-ти фразеологизмов, объединенных И.Я. Лепешевым в словаре в один синонимический ряд (в алфавитном порядке) на бесспорном основании близости их значений, можно представить в виде синонимического гнезда, которое позволит пользователю облегчить выбор необходимой в определенном контексте единицы. Конечно, такая практика представляется особо адекватной при моделировании многокомпонентной синонимической парадигмы с большим числом моносем, как та, которая была описана выше.

Таким образом, описанная выше методика составления синонимической парадигмы может быть полезной как при составлении словаря фразеологических синонимов (нехватка которого остро ощущается в белорусском языкознании), так и при составлении словаря синонимов вообще. Она позволит лексикографу детально отразить отношения системности внутри синонимической парадигмы и избежать объединения в один синонимический ряд единиц, близких по значению, но имеющих свои семантические особенности и не замещающих друг друга в определенном контексте.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка. Около 9000 синонимических рядов / З.Е. Александрова; под ред. Л.А. Чешко. – Изд. 2-е, стереотип. – М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – 600 с.
2. Евгеньева А.П. Основные вопросы лексической синонимии / А.П. Евгеньева // Очерки по синонимике современного русского литературного языка: Сб. ст. / АН СССР. Институт русского языка; отв. ред. А.П. Евгеньева. – М. – Л.: Наука, 1966. – С. 20-34.
3. Жуков В.П. Словарь фразеологических синонимов русского языка: Около 730 синонимических рядов / В.П. Жуков, М.И. Сидоренко, В.Т. Шкляров; под ред. В.П. Жукова. – М.: Рус. яз, 1987. – 448 с.
4. Задорожный М.И. К основаниям системной типологии синонимов / М.И. Задорожный // Филологические науки. – 2001. – №2. – С. 64-67.
5. Лепешаў І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: У 2 тамах. Каля 6000 фразеалагізмаў / І.Я. Лепешаў. – Мінск: «Беларуская Энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі, 1993.
6. Лепешаў І.Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы: Вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ / І.Я. Лепешаў. – Мінск: Выш. шк., 1998. – 271 с.

7. Липатов А.Т. Лексико-семантические группы слов и моносемные поля синонимов / А.Т. Липатов // Филологические науки. – 1981. – №2. – С. 51-57.
8. Сидоренко М.И. Парадигматические отношения фразеологических единиц в современном русском языке: Учебное пособие к спецкурсу / М.И. Сидоренко. – Ленинград, 1982. – 108 с.
9. Цыганова В.Н. Синонимический ряд / В.Н. Цыганова // Очерки по синонимике современного русского литературного языка: Сб. ст. / АН СССР. Институт русского языка; отв. ред. А.П. Евгеньева. – М. – Л.: Наука, 1966. – С. 167-184.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются отношения между единицами языка внутри синонимической парадигмы. Доказывается, что синонимическая парадигма может быть представлена в виде синонимической пары, синонимического ряда или синонимического гнезда в зависимости от семантических характеристик компонентов парадигмы.

SUMMARY

In this article the relations among language units within a synonymic paradigm are revealed. It is proved that a synonymic paradigm can be represented as a synonymic pair, a synonymic row or a synonymic nest depending on the semantic features of the paradigm components.

*М.Шитманюк
(Гданск, Польша)*

УДК 81.0

ТОПОНИМИКА ВЫБРАННЫХ ГОРОДОВ И СЁЛ БЕЛАРУСИ В НАРОДНЫХ СКАЗАНИЯХ И ЛЕГЕНДАХ

Географические названия очень редко появляются случайно. Они возникают по историческим событиям и подчиняются историческим закономерностям. Происхождение таких названий изучает топонимика (от греческого «топос» – место и «онома» – имя).

Географические названия отражают природу той или иной местности, её экономические, бытовые, политические и культурно-исторические особенности [2, с. 3].

Самую большую группу среди топонимов составляют топографические названия. Они являются самыми старыми среди всех названий местностей [5, с. 213]. Жители городов и поселений, находящиеся недалеко от городов, исследуя пущу, собирая мёд, сено, лов-

ля рыбу, называли реки, леса, болота, холмы, луга и другие территории [1, с. 34].

По лексической основе, которая отражает топографические условия, среди топографических названий выделяем несколько групп [5, с. 214]:

1) названия, которые характеризуют рельеф местности, тип почвы, топографические черты территории;

2) водные названия (реки, речки, ручьи);

3) названия, происходящие от растений, места, обсаженные деревьями, названия деревьев, кустов;

4) названия, определяющие расположение по отношению к другому объекту.

По формальным признакам в этой группе выделяем [5, с. 215]:

1) первоначальные названия, учитывающие корень и суффиксы слова;

2) вторичные, производные названия, происходящие от первоначального слова;

3) составные названия из двух или более слов.

Раскрытием смысла топонимов занимаются и топографы, и филологи, и историки, но важно отметить, что объяснение значения названий городов или местностей искали также жители этих населённых пунктов. Таким образом возникла народная этимология.

Народная этимология – это истолкование значений, какими они могут представляться сознанию людей, не имеющих научной подготовки и осмысливающих слова по индивидуальным ассоциациям (Л.А. Булаховский).

В Беларуси первые попытки объяснения происхождения названий местностей появились в 30-40 гг. XIX века. Топонимика сначала развивалась как историко-этнографично-географическая наука, и исследователи совершали много ошибок, опираясь на необоснованные этимологии происхождения конкретных населённых пунктов [3, с. 73], т.е. очень часто на народные этимологии.

Белорусский фольклор очень богатый. Среди белорусских легенд большую группу составляют этимологические легенды и сказания. Они стараются объяснить происхождение света, земли, неба, человека и разных существ, опираясь на мифологические и библейские верования [4, с. 28].

Самую большую группу легенд составляют сказания топонимического характера, т.е. сказания о происхождении городов, местностей, населённых пунктов, холмов, рек, озёр. Толкование названий можно считать самой характерной особенностью устных сказаний.

Белорусские топонимические сказания очень разнообразны по содержанию и характеру, начиная от совсем коротких, простых на-

родных этимологий, которые раскрывают названия или рельеф местностей, и заканчивая развитыми рассказами, например «О Могилеве» или «Как возник Минск». Многие названия сёл объясняются именами их первоначальных жителей или основателей, например «Бабья гора» [4, с. 29].

Для своей работы мы выбрали самые известные города и сёла Беларуси. В рассмотренных сказаниях названия будут происходить прежде всего от имён персонажей.

Город Быхов (бел. Быхаў) – по сказанию, при выезде из города, на правом берегу Днепра стояла старая часовня. Говорят, что от неё, под Днепром, построили подземный переход до Воронина, который одновременно был убежищем от врагов. Отсюда и произошло название Быхов – был хов [4, с. 277].

Город Гомель – там, где теперь находится город, на берегу реки Сож, было очень много песка. Когда по реке плыли лодки, они часто садились на мель. На берегу стоял человек и предупреждал: «Го! Мель! Го! Мель!» Так возникло название Гомель [4, с. 279]. По данным, размещённым в интернетной энциклопедии «Википедия», существуют три варианта происхождения названия города. Первый совпадает со сказанием. Второй – от имени местного вождя Гома, предположительно одного из глав семейств радыдичей, осевших на берегу реки Сож. Согласно третьему – имя городу дал ручей Гомеюка, в месте впадения которого в Сож возник город.

Город Дывин – когда в этом районе было море, приплыли сюда украинцы. Один сказал другому: «Дывись, тут можно отдохнуть». Отсюда и название Дывин [4, с. 279].

Город Могилёв (бел. Магілёў) – там, где теперь находится Могилёв, был очень густой лес, в котором жил разбойник Машэка. Он был очень сильный, и никто не мог его убить. Один раз через лес проезжала бричка. Машэка убил двух мужчин, а женщину взял с собой. Узнал в ней девушку, которую когда-то любил, но любовь была взаимной. Девушка решила этим воспользоваться. Легла с ним, а когда Машэка крепко уснул, она подрезала ему горло. Утром женщина вернулась домой и показала людям проклятое место. Его назвали могилой льва. Всех разбойников ссылали туда. Потом там основали город, который от могил умерших разбойников и могилы льва назвали Могилёв [4, с. 286].

По другим сведениям, название возникло от слова могила+ев. Некоторые считают, что основателем города было конкретное историческое лицо Лев Данилович Могий – киевский князь, который, по свидетельству исторических документов, основал замок на месте современного города. Название Могилев и означает поселение, возникшее среди могил (возвышенностей, насыпей).

Город Минск (бел. Мінск) – по сказанию, название города возникло от имени волшебника, который жил в этом городе и пришёл туда из Польши. Он делал хлеб из камней. Так и разбогател. Однако всё время ему было мало и хотелось больше. Поэтому заставлял людей приносить ему свои хлеба. Жители начали называть город Менеском, а самого волшебника возненавидели. Пошли к другому чародею и попросили его, чтобы выгнал Менеска в другое место. Он выслушал людей. Название города поменяли на Минск [4, с. 288].

Для сравнения в интернетной энциклопедии «Википедия» пишется, что «Народная этимология» производит название от слова «менять», более вероятно именование города согласно реке Менке, которая была притоком Немиги. В этимологическом словаре русского языка [6, т. 1, с. 625] название Минск было дано его жителями от древнерусского слова Мень (написано через язь), от названия реки.

Город Нясвиж (бел. Нясвіж) – в белорусских сказаниях можно найти минимум два объяснения, которые касаются названия этого города. Согласно первому сказанию два князя поехали на охоту, один из них подстрелил медведя, но он сбежал. Через несколько дней князь опять поехал на охоту и нашёл медведя, которого он подстрелил. Медведь был мёртв, т.е. уже несвежий. Отсюда и возникло название [4, с. 289].

Согласно второму источнику князь Радивил построил замок, обнёс его рвом, захотел основать город, о котором он долго мечтал, но не знал, как его назвать. Сказал слуге, чтобы пошёл на рынок и что первое слово, которое услышит, там станет названием города. Слуга пошёл и встретил по дороге человека с рыбой. Спросил, свежий ли у него карп, а тот ответил, что несвежий. Так и назвали город [4, с. 289].

Село Заборе (бел. Забор'е) – по сказанию, на территории, на которой сейчас находится Заборе, жило мало людей, но там было много лесов и кустов. Один раз ехал через эти леса белорус. Место, куда ехал, было за этим лесом, за бором. Так и появилось название Заборе, т.е. за бором [4, с. 303].

Село Закаливе (бел. Закаліўе) – на этой территории была река, которая называлась Каливец. То село, которое было за рекой, назвали Закаливе [4, с. 303].

Село Мозоли (бел. Мазалі) – это село, которое находится недалеко от населённого пункта Красное, точнее, ок. 28 километров от него. Когда крестьяне ходили пешком от села в Красное или наоборот, у них всегда появлялись мозоли. Они, отдыхая в этом месте, назвали его Мозоли [4, с. 313].

Село Марыгон – жил в этой местности богатый господин, у которого была дочь Мария. Один раз пошла она купаться в озеро и начала тонуть. Её отец сказал тогда сам себе, что если его дочка не утонет, он никогда больше не войдёт в это озеро. Её спасли. Он продал своё иму-

щество и куда-то пропал. Село назвали Марытоном от «Мария тонет» [4, с. 315].

Село Скупава – название не происходит, как могло бы казаться, от слова «скупой», только от слова «скупать». На территории был когда-то построен замок, но он сгорел. После пожара землю начали продавать людям из разных стран. Они её скупали и поселились на этой земле [4, с. 325].

Среди рассмотренных названий можно выделить такие, которые происходят от:

- 1) первоначальных слов: Мозоли (от мозоли);
- 2) первоначальных слов как вторичных названий, например: Быхов (от словосочетания «был хов»), Гомель (от слова «мель» – в одном из вариантов), Дывин (от укр. «дивись, дивитися»), Могилёв (от словосочетания «могила льва» – в одном из вариантов), Скупава (от слова «скупать»);
- 3) имён персонажей: Гомель (Гом – второй вариант), Могилёв (от вероятного основателя Льва Даниловича Могия), Минск (от имени волшебника Менеска);
- 4) водных названий: Гомель (от ручья Гомеюка), Минск (от реки Мень);
- 5) по отношению к другим объектам: Заборе (от «за бором»), Закаливце (за Каливцом).

В легендах и сказаниях белорусского фольклора можно найти, конечно, намного больше названий, чем мы смогли рассмотреть. Там, где это было возможно, мы старались обращаться к научной этимологии. Однако нам кажется, что объяснения, возникшие в сознании народа намного интереснее и обладают особым колоритом. Может, это было связано с тем, что люди верили в то, что всё вокруг живое, что всё дышит и замирает, засыпает зимой и просыпается весной. Для легенд и сказаний характерными являются элементы фантастики, что делает их более интересными. К сожалению, с другой стороны, из-за этого также и менее вероятными. Ознакомьтесь с народной этимологией стоит, но нельзя забывать, что после этого следовало бы также сравнить народное объяснение с тем, что представлено в научных исследованиях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вишневицкий И., *Początek i rozwój nowego osadnictwa w ziemi iomiyńskiej w koccu XIV i XV wieku*, „Studia Jomiyńskie”, t.I, Warszawa 1989.
2. Кисловский С.В., *Словарь географических названий ленинградской области*, Ленинград 1974.
3. Мезенка Г.М., *Беларуская анамастыка*, Мінск 1997.

4. Нацыянальная Акадэмія Навук Беларусі, под ред. Фядосік А.С., Легенды і паданні, Мінск 2005.
5. Сендель Г., Topograficzne nazwy wsi drobnoszlacheckich w ziemi iomiyuskiej, [в]: Onomizacja i apelatywizacja, под ред. Абрамович З. И Богданович Э., Віайсток 2006.
6. Фасмер М., Этимологический словарь русского языка, пер. И под ред. Б.А. Ларина, Москва 1986.

SUMMARY

This work presents toponimics of towns and villages in Belarus. Explanations of names are based on national etymology. In some cases they are also compared with scientific etymology. Meanings of towns' and villages' names have been divided according to their origin: 1) derived from primary words 2) derived from secondary words 3) derived from people's names 4) derived from aquatic names 5) derived from their vicinity of other places and objects. Folk etymology thanks to mysticism and elements of fantasy is very interesting, yet less credible.

*Н.В. Шульжук
(Рівне)*

УДК [371.3 : 81] : 378

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У ВНЗ

Освіта – національний ресурс, який визначає загальний суспільно-політичний, економічний та соціально-культурний розвиток суспільства.

Рівень мовної освіти завжди є визначальним у характеристиці соціально-культурного рівня народу і кожної особистості зокрема, адже «мовна діяльність завжди включена у структуру відношень соціальної системи» [13, с. 20].

Мовну особистість покликані формувати усі навчальні заклади. Вища школа – своєрідна індустрія знань, інтелектуальна скарбниця суспільства. Саме тому держава вимагає сьогодні від мережі ВНЗ плекати інтелектуальну мовну особистість, яка б могла свій інтелект представити за допомогою зв'язного літературного унормованого мовлення. Особливо актуальною є вищезазначена проблема у процесі підготовки студентів-філологів, які покликані успішно реалізувати задекларований у документах Міністерства освіти й науки України останніх

років комунікативно-діяльнісний підхід до мовної підготовки школярів [17, с. 4]. Інакше кажучи, освіта повинна стати життєво адекватною, зорієнтованою на задоволення потреб і культурних запитів особистості, пов'язаних з практичною діяльністю.

Це націлює викладачів-мовників у ВНЗ на впровадження нових методів, форм, прийомів та видів роботи на лекційних, практичних і лабораторних заняттях з провідного курсу на філологічному факультеті – „Сучасної української літературної мови”, де здебільшого панує традиційний мовно-системний підхід до вивчення мови. Як наслідок, більшість випускників ВНЗ виявляє низький рівень мовленнєвої культури і невміння спілкуватися у різних життєвих ситуаціях. Усе це вимагає перегляду усталених стратегій навчання української мови у вищій школі, зокрема передбачається підпорядкування роботи над мовною теорією інтересам мовленнєвого розвитку тих, хто навчається.

Незважаючи на загальне зростання інтересу вітчизняних дослідників до проблем мовленнєвого розвитку школярів та студентів (М.І. Пентилюк, Г.Т. Шелехова) та появу окремих теоретичних досліджень щодо обґрунтування функціонально-комунікативного підходу до навчання як одного з найперспективніших (С.Г. Дубовик, Л.М. Паламар, О.С. Паламарчук, О.М. Петрук), проблема мовленнєвого розвитку на засадах цього підходу в українській лінгводидактиці комплексно не досліджувалася. Недостатня розробленість зазначеної проблеми, її багатоаспектний характер, недоліки в практиці викладання дисциплін лінгвістичного циклу у ВНЗ, що гальмують забезпечення навчального процесу на рівні сучасних вимог, зумовили актуальність теми нашого повідомлення.

Мета статті – визначити основні проблеми та пріоритетні напрямки методики викладання мовознавчих дисциплін у ВНЗ, накреслити можливі шляхи реалізації функціонально-комунікативного принципу до вивчення мовних одиниць у вищій школі у процесі подолання невідповідності у підходах до навчання мови у початковій, середній та вищій ланках освіти.

Ідея функціонально-комунікативного підходу до навчання мови не нова. Особливості комунікативного напрямку навчання проаналізовано у працях М.С. Вашуленка, О.Ю. Купалової, М.Р. Львова, Л.М. Паламар, Ю.І. Пасова та ін., де з'ясовано сутність цієї стратегії навчання.

Функціональний підхід, що розроблявся у лінгвістиці (О.В. Бондарко, А.П. Загнітко, Г.О. Золотова, І.Р. Вихованець та ін.), одержав методичну інтерпретацію у працях С.Г. Дубовик, В.А. Каліш, О.Ю. Купалової, О.Д. Митрофанової, Л.М. Паламар, О.С. Паламарчук. За функціонального підходу методика будується так, що кожна нова мовна одиниця чи форма розглядається крізь призму її ролі, функції у вираженні думки мовця. Зіставлення особливостей функціонального і ко-

мунікативного підходів дало змогу вченим стверджувати логічність і доцільність їх інтеграції. Як бачимо, ці напрями генетично взаємопов'язані і взаємозалежні. Якщо функціональний підхід до презентації мовного матеріалу передбачає з'ясування ступеня його комунікативної значущості, то процес реалізації комунікативного підходу вимагає встановлення особливостей функціонування певної мовної одиниці. Тому цю інтеграцію, що дає можливість забезпечити якісно новий напрям у формуванні свідомого ставлення учнів та студентів до мовних явищ, вважають перспективною чимало вчених, викладачів-філологів [1; 11; 12; 18; 19; 26; 27].

Ми солідарні з думкою О.М. Петрук, яка вважає, що «сприймаючи мовлення, ми рідко помічаємо мовні засоби його вираження і майже ніколи – форми, у якій ці засоби виражені. Продукуючи мовлення, ми також підсвідомо його оформляємо, йдучи не від форми до змісту, навпаки – від змісту до форми» [15, с. 7], яка якнайповніше та якнайточніше може передати цей зміст. У поєднанні цих двох рівнів реалізується єдність функціональної і формальної сторін мовленнєвої діяльності. Для навчання це має першорядне значення, оскільки форма не тільки не функціонує окремо від її функції, а й не засвоюється без неї.

Відтак постає необхідність удосконалення й перегляду усталених стратегій навчання української мови, надання пріоритету функціонально-комунікативному підходу до вивчення мовних явищ як підґрунтя для свідомої, осмисленої роботи над формуванням комунікативної компетентності студентів, адже майбутні філологи, крім засвоєння основних теоретичних положень з мови, самі повинні бездоганно володіти мовою і мовленням з метою формування «національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє виражальними засобами рідної мови» [5, с. 60].

Потреби суспільства щодо підвищення ефективності викладання української мови у ВНЗ диктують необхідність того, щоб і слухачі магістратури, які там працюватимуть, орієнтувалися у специфіці своєї майбутньої роботи, у зв'язку з чим до навчального плану магістратури української філології введено курс «Методика викладання української мови у ВНЗ», зміст та структуру якого представлено в авторській технології навчання магістрів професора О.І. Потапенка [16, 214-335].

Вчені здобули чимало відкриттів у вирішенні питань успішного формування мовної особистості студента-філолога, про що свідчать глибокі наукові розвідки таких вчених, як Л.Паламар, О.Головенко, Т.Симоненко, Л.Стасів, Н.Янчук, В.Мельничайко, Н.Остапенко, О.Семенов та ін. Крім того, до проблеми мовлення зверталися учені-психологи (О.Леонт'єв, Л.Виготський, Б.Анан'єв, І.Зимня та ін.), які дослідили мовлення у взаємозв'язку з вищими психічними функціями,

розробили теорію мовленнєвої діяльності; педагоги, методисти, лінгводидакти (Л.Варзацька, М.Вашуленко, І.Зязюн, М.Стельмахович, О.Хорошківська, Т.Донченко, Г.Шелехова), в працях яких висвітлюються проблеми розвитку мовлення; рівневу структуру мовної особистості описав Ю.Караулов [4]. Мовна діяльність є об'єктом і таких дисциплін лінгвістичного циклу, що вивчають використання і функціонування мовних знаків у мовленнєвій комунікації, як комунікативна лінгвістика, когнітологія, паралінгвістика, прагматика. Шляхи формування мовної особистості педагога вже сьогодні закладено в низку концепцій розбудови мовної освіти в Україні Л.Мацько та С.Єрмоленко [3]. Однак сучасної інтерпретації, як відзначає М.Пентиліук, проблема мовної особистості ще не набула [14, с. 30].

З метою реалізації функціонально-комунікативного підходу до вивчення мовних явищ є потреба у перебудові змісту та технології проведення занять з української мови у ВНЗ. Ідеально, коли лекційні, практичні та лабораторні заняття з дисциплін лінгвістичного циклу читає один викладач, який має змогу раціонально розподілити обсяг виучуваного матеріалу. Нам імпонує думка Л.Федчук, яка пропонує за рахунок подачі лекційного матеріалу укрупненими блоками вивільнити час для його доповнення компонентами практичного спрямування – культурно-мовленнєвим та лінгводидактичним [22, с. 207].

Слухання окремих лекцій буде ефективнішим, якщо студенти самостійно заздалегідь готуватимуться до них за поданим планом та списком літератури, що дозволить уникнути механічного конспектування, активізувати пізнавальну діяльність студентів та сприяти зосередженню їхньої уваги.

Актуальною сьогодні у ВНЗ є бінарна лекція [23, с. 120], яка дає можливість проблемний виклад матеріалу подати у вигляді діалогу двох викладачів. Така лекція сприяє створенню проблемної ситуації, вихованню культури дискусії, формуванню лінгвістичної компетенції, удосконаленню й розвитку мовної компетенції, а також формуванню комунікативної компетенції.

Опрацьовуючи план-конспект практичного заняття з поданої теми, доцільно не дублювати змісту лекції, а зосередити увагу на тих питаннях, які неоднозначно кваліфікуються у мовознавчій літературі або розуміння яких є базою для подальшого вивчення курсу „Сучасна українська мова”. Наприклад, вивчаючи граматичні категорії дієслова у курсі „Морфологія”, варто приділити увагу такій властивості слів цього лексико-граматичного класу, як валентність, оскільки з цим поняттям пов'язане в майбутньому розуміння аспектів вивчення синтаксичних одиниць та засвоєння поняття про семантично ускладнене просте речення.

Комунікативна підготовка студентів-філологів, здійснювана на практичних заняттях, передбачає і удосконалення умінь сприймати,

відтворювати та створювати власні тексти різних типів і стилів, висловлюватись точно, чітко, доречно й переконливо. Саме студенту-філологу, який опанує багаторівневу реченнєву структуру та вивчає основні положення функціонального синтаксису, доречно на відповідні заняттях продемонструвати, що «однакові мовні засоби можна організувати і сприйняти по-різному залежно від комунікативних настанов, водночас комунікативні настанови можна вербалізувати в різний спосіб» [21, с. 30]. Відзначаючи актуальність проблем діалогічного мовлення, варто сказати, що вузівські підручники з української мови орієнтують викладачів та студентів передусім на вивчення речень книжно-писемних стилів. На наш погляд, такий підхід не зовсім правомірний, оскільки робота над конструкціями діалогічного мовлення дає можливість виявити усе різноманіття будови речень, що реально використовуються у мовленні, а не лише «типові», «правильні» зразки. Відтак перегляду підлягають і дидактичні матеріали з граматики, що містяться у збірниках вправ і завдань. Нерідко вони характеризуються однотипністю підходів, відсутністю міжпредметних зв'язків, відірваністю від мовленнєвої практики. Основним видом дидактичного матеріалу, на думку багатьох дослідників (Н.Мединська, Г.Грибан, Н.Логвіненко, Г.Лещенко), має бути текст, лінгвістичний аналіз якого забезпечує комунікативно-діяльнісний та функціонально-стилістичний підходи до навчання мови. Аналіз тексту дає цілісне уявлення про його ідейно-сміслову навантаженість і систему мовних засобів, що його виражають. У такий спосіб здійснюється не лише формування комунікативної компетенції студентів, але й виховання його моральних якостей, у зв'язку з чим варто добирати тексти, які б демонстрували здобутки українського народу в галузі тієї чи іншої науки, освіти, культури і мистецтва. Сучасна молодь має знати фундаментальні факти нашої історії. Один із таких текстів пропонуємо укласти за матеріалами статті П.Щербаня [24, с. 108]. На вироблення зазначених умінь спрямована вдала система вправ і завдань на засадах функціонально-комунікативного підходу до вивчення мовних одиниць різних рівнів, представлена Н.Баранник [1], С.Єрмоленко [2], С.Омельчуком [10; 11], Т.Симоненко [18; 19], Н.Янчук [25; 26; 27], Н.Мединською [8] та ін.

З метою реалізації функціонально-комунікативного підходу до вивчення одиниць мовної системи реальним і позитивним прецедентом може стати введення в навчальні плани вищих педагогічних закладів освіти нових спецкурсів та спецсемінарів (напр.: «Методика розвитку спілкування», «Основи ефективної комунікації», «Психологічні основи формування мовної особистості», «Мовна компетенція особистості: соціолінгвістичний аспект», «Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови» та ін.).

Таким чином, сучасні вимоги до мовної підготовки учнів загальноосвітніх шкіл вимагають якісно нової підготовки вчителя-словесника, який повинен не лише здобути лінгвістичні знання, а й навчитися бездоганно володіти ними у власному мовленні. Вивчення граматичного матеріалу на функціонально-комунікативних засадах, що ґрунтується на системному розгляді мовних одиниць у єдності їх значення, форми і функції, є найефективнішим принципом формування мовної особистості. Оптимальна реалізація зазначеного підходу можлива за умови презентації функцій мовних одиниць у тексті, що сприяє не лише формуванню комунікативної компетенції студентів, але й вихованню їх моральних якостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник Н. Система роботи над розвитком граматико-стилістичних умінь студентів-філологів // Укр. мова і літ. в шк. – 2004. – № 7-8. – С. 54-57.
2. Єрмоленко С. Вивчення простих ускладнених речень у вищих навчальних закладах // Дивослово. – 2003. – № 11. – С. 54-56.
3. Єрмоленко С., Мацько Л. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 28-33.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987.
5. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – № 8. – С. 59-65.
6. Концепція навчання державної мови в школах України / Укл. О.Біляєв, Л.Скуратівський та ін. // Дивослово. – 1996. – № 1. – С. 16-21.
7. Мединська Н.М. Дидактичний матеріал як засіб збагачення граматичного ладу мовлення майбутнього вчителя-словесника // Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів : Зб. наук. праць. – Рівне: РЕГІ, 2006. – С. 143-149.
8. Мединська Н.М. Сучасна українська літературна мова. Збірник вправ з морфології : Навч. посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. – 184 с.
9. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Кол. авторів за ред. М.І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2004. – 400 с.
10. Омельчук С. Комунікативно-функційний підхід до вивчення синтаксису // Дивослово. – 2007. – № 1. – С. 2-10.
11. Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису // Дивослово. – 2006. – № 9. – С. 2-5.
12. Остапенко Н. Особливості технології дидактичної гри у системі підготовки магістрів-філологів ВШ // Укр. мова і літ. в шк. – 2003. – № 4. – С. 55-58.

13. Паламар Л.М. Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – К., 1997. – 45 с.
14. Пентилюк М. Формування мовної особистості учня – важлива проблема сучасної лінгводидактики // Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів: Зб. наук. праць. – Рівне: РЕГІ, 2006. – С. 29-34.
15. Петрук О.М. Розвиток мовленнєвих умінь молодших школярів під час вивчення граматичного матеріалу на засадах функціонально-комунікативного підходу: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2006. – 21 с.
16. Потапенко О.І., Кожуховська Л.П., Товкайло Т.І., Чубань Т.В. Лінгводидактика: Навч. посіб. для студ. філолог. спец-й ВНЗ. – К.: Міленіум, 2005. – 401 с.
17. Рідна мова: Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Шкільний світ, 2001. – 95 с.
18. Симоненко Т. Організація роботи над розвитком умінь студентів філологічних факультетів створювати навчальний текст // Рідна школа. – 2004. – № 12. – С. 33-38.
19. Симоненко Т. Реалізація у ВНЗ основних принципів навчання // Укр. мова і літ. в шк. – 2002. – № 8. – С. 53-55.
20. Стасів Л. Психологічні чинники формування ділового мовлення майбутніх учителів-словесників // Укр. мова і літ. в шк. – 2004. – № 2. – С. 39-42.
21. Тищенко О. Комунікативний аспект у навчанні // Дивослово. – 2005. – № 6. – С. 30-33.
22. Федчук Л. Практична спрямованість викладання української мови на педагогічному факультеті // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі. – Рівне: Волинські обереги, 2002. – Вип. 3. – С. 207-208.
23. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2006. – 352 с.
24. Щербань П. Національна спрямованість – неодмінна умова підвищення ефективності вищої освіти // Вища освіта України. – 2006. – № 2. – С. 107-110.
25. Янчук Н. Програма експериментального вивчення слова і фразеологізму в аспекті функціонально-комунікативного вивчення мови // Укр. мова і літ. в шк. – 2004. – № 3. – С. 14-17.
26. Янчук Н. Реалізація функціонально-комунікативного підходу до вивчення лексики сучасної української літературної мови // Укр. мова і літ. в шк. – 2005. – № 6. – С. 31-36.
27. Янчук Н. Роль ситуативно-творчих завдань у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників // Укр. мова і літ. в шк. – 2003. – № 2. – С. 54-57.

АННОТАЦІЯ

В статье определены основные проблемы и приоритетные направления методики преподавания лингвистических дисциплин в вузе, описаны возможные пути реализации функционально-коммуникативного подхода к изучению языковых единиц в высшей школе.

SUMMARY

In the article the main problems and prior trends of teaching methodology of linguistic disciplines at the philological faculty of a higher educational institution, are determined possible ways of overcoming of unconformity in the approaches to the language learning in the primary, secondary and high school of education are outlined.

РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКА, ІНФОРМАЦІЯ

*С.О. Кочетова,
(Горлівка)
В.І. Теркулов,
(Горлівка)*

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ:
ШЕПЕЛЬ Ю.А. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ РЯД В
СИСТЕМЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ. – ДНЕПРОПЕТРОВСК:
НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ, 2006. – 304 с.**

Монографія Ю.О. Шепеля присвячена вивченню малодослідженої одиниці словотвірного рівня – словотвірному ряду. Хоча теорія словотвору час вона має вже досить сталу систему базових понять, відображену в теоретичних дослідженнях і підручниках, в академічних граматиках (Г.О. Винокур, В.О. Горпинич, М. Докулил, О.А. Земська, Н.Ф. Клименко, І.І. Ковалик, О.С. Кубрякова, Є.А. Карпіловська, Г.І. Милославський, В.П. Олексенко, П.А. Соболева, Л.І. Ройзензон, М.Д. Степанова, О.М. Тихонов, І.С. Улуханов, М.М. Шанський, Н.А. Янко-Триницька, М.М. Янценецька та ін.). Проте теорія словотвору була опрацьована переважно на матеріалі морфологічного опису, результатом якого є досить повне відтворення його онтологічної структури. Завданням такого опису найбільше відповідав семасіологічний підхід, який дозволив провести ретельний аналіз морфологічної та семантичної характеристики основних словотвірних одиниць.

Автор наукового дослідження справедливо підкреслює, що теоретична база системності словотвору була закладена в роботах лінгвістів, які опрацьовували питання номінації та семантики, розробляли основи теорії деривації (В.О. Горпинич, Г. Пауль, О.О. Потєбня, М.М. Покровський, С.Ульман, О.С. Кубрякова, Л.О. Кудрявцева, О.О. Селіванова, О.О. Тараненко, О.М. Тихонов, І.І. Ковалик, П.А. Соболева та ін.). У 70-х роках актуальності набуло вивчення реальних об'єднань похідної лексики (СГ та СР), а також словотвірних полів (П.А. Соболева, Ю.Л. Гінзбург, О.М. Тихонов). Проте якщо СГ досліджені досить повно й ґрунтовно, то СР залишаються недослідженими.

Актуальність монографічного дослідження Ю.О. Шепеля обумовлюється тим, що в сучасній лінгвістиці поки що немає комплексних досліджень, які формують уявлення про СР як одиницю системи мови та словотвору. Тому автор ставить за мету визначення саме системної ролі цієї одиниці, яка, як на його погляд, допоможе в подальшому встановити актуальні моделі й тактики організації лексики в мові в цілому. На думку автора, опрацювання словотвірного ряду становить акту-

альність для сучасних прикладних наук з лінгвістичною домінантою – комп'ютерної лінгвістики, теорії перекладу, систематики машинного перекладу, – оскільки визначення механізму лексичного угруповання дозволить розробити тактики адекватної заміни однієї одиниці іншою в процесі створення комп'ютерних мов, зробити більш успішною практику перекладу як у машинному, так і в традиційному різновиді.

Об'єктом дослідження в монографії є словотвірний ряд, який представлено Ю.О. Шепелем як один із способів упорядкування / організації похідних слів.

Актуальність такого способу відображення структурних словотвірних зв'язків пояснюється автором орієнтацією сучасної дериватології на „максимальні” одиниці словотвірної системи, які демонструють, з одного боку, тотожність словотворчого засобу та регулярне співвідношення з елементарними одиницями, а з іншого – спільність кореня та регулярну рівновіддаленість на певну кількість формальних операцій.

Предметом дослідження в роботі є форма і зміст ад'єктивних словотвірних рядів російської мови та механізм продукування словотвірного ряду як одиниці словотвірного рівня.

При аналізі словотвірного ряду автор використовує форманто-основоцентричний підхід. Як осново-, так і формантоцентричний підходи передбачають визначення адекватної для них одиниці класифікації та опису дериваційної системи. Моделювання рядів у монографії виконується в рамках теорії ієрархічної побудови словотвірного рівня. Ієрархію Ю.О. Шепель розуміє як входження одиниць однієї численності в іншу.

Відповідно до рецензованої монографії субстратами виступають словотвірна система (лексико-семантична система) та метамова дослідження. Поняття моделі трактується автором у статичному аспекті, тобто як абстрагований схематичний образ об'єкта (його зовнішніх і внутрішніх особливостей). Моделювання розглядається як засіб опису дериваційних процесів у мові, які безпосередньо не спостерігаються.

Для моделювання словотвору автор використовує штучний реляторний словник аплікативної моделі Шаумяна-Соболевої, який складається зі слів однотипної структури – кореня *О* та афіксів-реляторів, які приєднуються завжди зліва. Завдяки прозорості своєї структури реляторні слова генотипної мови легко об'єднуються автором у класи на підставі спільності того чи іншого релятора і можуть бути використані для моделювання словотвірних структур, якими є словотвірні ряди (слова з тотожним словотворчим формантом).

Об'єкти та класи об'єктів, які породжуються генотипною мовою АПМ, слугують авторові для моделювання, тобто імітації об'єктів і класів об'єктів природної мови. Моделювання об'єктів природної мови є засобом їхнього єдинообразного опису та виявлення лінгвістичних інваріантів, які приховані від безпосереднього спостереження.

Використання реляторного словника АПМ дало авторові змогу вибудувати опис словотвірної системи не тільки в термінах найменших одиниць словотвору (моделей, СТ), як це відбувалося в дериватології останнім часом, але й в термінах більш вагомих одиниць, якими є словотвірний ряд і СГ, та похідні від них – алігатури, констеляції.

Для інтерпретації напрямку похідності та граматичної характеристики мотиватів Ю.О. Шепель використовує також орієнтовні графи, вершини яких забезпечують словотвірні ступені, а напрямки ребер – класи афіксів. Кожний з класів має свій напрямок, що дає можливість простежити за утворенням слів одного класу від іншого: іменник ↘, прикметник - ↗, дієслово - ↙, прислівник – →.

У дослідженні мова АПМ являє собою лінгвістичну абстракцію (конструкт), що відбиває якості реального об'єкту, але лише в загальному вигляді. Багатомірність СГ і одномірність СР автор представляє у вигляді орієнтовних графів (дерев) з ребрами різного сорту або з вершинами, яким приписуються слова або лексеми, ономазіологічні категорії – при описі плану змісту, морфеми – при описі плану вираження. У монографії автор використовує мову АПМ як загальну теорію семіотичних універсалій, яка спричинює можливість розрізнати три області дослідження при аналізі матеріалу: план змісту, план вираження, співвідношення між ними. Площинне уявлення словотвірного ряду автор розглядає як основу для вирішення питання про лінійне подавання словотвірних конструкцій лексичних гнізд.

Теоретичне значення дослідження Ю.О. Шепеля впливає із завдань аналізу багатьох складних і до цього часу не вирішених питань словотвору і лінгвістики в цілому:

- 1) словотвірного ряду як двобічної одиниці словотвірного рівня;
- 2) співвідношення форми і змісту мовного знака в системі словотвірного ряду;
- 3) місця саме дериватів та слів зі зв'язаним коренем і так званих асоціативних дериватів з однаковими формантами в структурі рядів.

Теоретичне значення роботи вбачається також у тому, що в ній наведено розширений опис словотвірної системи, що включає одиниці більші та менші за ряд та гнізда, у складі яких упорядковується весь словниковий склад мови загалом – як слова з вільним коренем (похідні і непохідні), так і слова зі зв'язаним коренем.

Результати дослідження Ю.О. Шепеля мають значення також у контексті подальшої розробки методологічних підходів до проблеми вивчення відношень словотвірної похідності в словах зі зв'язаним коренем, генезису словотвірних відношень, словотвірних моделей, словотворчих засобів та ін. У практику дослідження автором вводить такі поняття, як моделювання словотвірних рядів похідних слів зі зв'яза-

ним коренем, семантично гомогенний / гетерогенний ряд, облігативність / факультативність структури слова і ряду та ін.

Використані в дослідженні підходи дозволять майбутнім дослідникам розробити типологію словотвірних рядів, принципово оновити засади системної організації словотвору, ввести в науковий обіг окремі явища, які до цього часу не фіксувалися як предмет наукових досліджень – констеляції, алігатури, ряди слів з вільним та зв'язаним коренем.

Теоретичні положення роботи сприяють уточненню таких понять, як словотвірний ряд, асиметрія знака ряду, словотвірна синонімія / паронімія, моделювання, функціонально-семантичне поле, облігативність / факультативність поліструктури та ін.

Практична значущість отриманих автором результатів полягає в можливості їхнього використання у вишівських курсах, присвячених проблемам синхронного і діахронічного словотвору, семантики, лексикології. Розроблені правила моделювання СР і усунення асемантичної поліформії можуть бути використані в системах машинного перекладу, при створенні й удосконаленні мов програмування, у лексикографічній роботі.

Рецензоване дослідження складається з трьох розділів та списку використаної літератури.

У розділі I «Словотвірний ряд як комплексна одиниця словотвірного рівня» висвітлюються питання методологічного підходу до визначення поняття «система», історія вивчення порушеного питання в дериватології. Автор наводить аналіз основних теоретичних завдань і визначає концептуальну базу свого дослідження. У розділі також розглянуто питання співвідношення словотвірного ряду з іншими комплексними одиницями словотвору.

Значну увагу в розділі приділено огляду полярних підходів щодо інтерпретації словотвірного ряду (О.М. Пешковський, В.В. Виноградов, П.А. Соболева, К.В. Піотух, О.В. Глебова, В.І. Кодухов, О.М. Моїсеєв, С.Ю. Адліванкін, Л.К. Жаналіна, Н.Ф. Клименко, М.Д. Барченкова, Ю.Л. Гінзбург, Є.О. Карпіловська, Б.М. Головін та ін.).

Автор справедливо вказує, що правильне і повне уявлення про синхронну систему можна отримати через опис усіх типів опозицій, які характерні для кожного з рівнів мови. При цьому однакової уваги, на думку Ю.О. Шепеля, потребують як сильні, так і слабкі позиції елементів у системі, тому що кожна деталь, кожний елемент знаходяться в певних відношеннях з іншим(и) елементом(ами) і точно виконують певні функції в системі.

Словотвірний ряд визнається як кінцева сукупність словотвірних структур, які характеризуються тотожністю словотворчого форманта на останньому ступені деривації. Розглядаючи словотвірний ряд у колі інших одиниць словотвірного рівня, автором проаналізовано кілька опозитив-

них напрямків: словотвірна пара і словотвірний ряд; словотвірна аналогія, модель, тип і словотвірний ряд; словотвірний ланцюжок і словотвірний ряд; словотвірна парадигма і словотвірний ряд; словотвірний тип, категорія і словотвірний ряд; словотвірне гніздо і словотвірний ряд.

Розділ II присвячено питанню моделювання словотвірного ряду як двобічної одиниці. Автором висвітлюються питання методів відбору слів, методика встановлення словотвірних відношень. Значна увага приділяється визначенню місця поліструктурного деривата в межах словотвірного ряду. Окремо порушується і підводиться теоретична база для визначення статусу подільної / неподільної структури в межах ряду.

Розділ III «Принципи та методи польової семантики при моделюванні словотвірних рядів» містить аналіз словотвірного ряду з позиції змісту.

Об'єктом дослідження в розділі обрано польову семантику прикметників у точках перетину рядів. Теорія „поля” є однією із сторін системного аналізу мовних факторів, що допомогла авторові простежити за динамікою семантичного розвитку похідної лексики. Оскільки словотвірне поле не пов'язує себе тотожністю форманта, то в основу аналізу була покладена тотожність значення. Словотворчий формант у роботі набуває значення, яке повторюється в словотвірних рядах похідних слів.

При перетині рядів у роботі автор розрізняє паралельний, радіальний, перехрещувальний та змішаний типи мотиваційних відношень. Типи відношень, на думку Ю.О. Шепеля, визначають спільне словотвірне поле між спільнокореновими різноафіксальними похідними словами словотвірних рядів.

У місцях перетину рядів розглядаються словотвірна синонімія та паронімія, які там спостерігаються. Словотвірні синоніми, які спостерігаються в точках перетину СР, – це модифікація кількості і матеріального складу словотвірних морфем, що не порушують тотожності слова. Словотвірні синоніми відповідають таким вимогам: тотожність кореневої морфемі, семантична рівнозначність словотворчого форманта й однакова синтаксична функція похідного слова. В основу виокремлення словотвірних синонімів покладено два критерії – семантичний та функціонально-дистрибутивний.

Ю.О. Шепель доходить висновку, що суфікси прикметників здебільшого корелюють з предикатними аргументами та функціонують як показники і модифікатори предикатної ознаки. Більшість з них виконує ідентичну семантичну функцію у функціональному плані. Це сприяє їхній взаємній заміні та приводить до появи паралелізмів (дублетів). Яскраво виражена дублетність прикметників породжує вимоги щодо її подолання. Це породжує напрямок такої мовної еволюції, як стильова диференціація і семантична диференціація дублетів.

Наостанок зазначимо, що робота Ю.О. Шепеля є першою великою спробою в українській русистиці дати ґрунтовний опис такої цікавої та невизначеної одиниці словотвірного рівня, як словотвірний ряд. Монографія справляє позитивне враження та, як на нашу думку, викличе інтерес у мовознавців.

ДОВІДКИ ПРО АВТОРІВ

Абрамець Іда Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Східноукраїнського національного університету ім. В.Дала

Адінцова Юлія Анатоліївна – аспірантка кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Андрущенко Вікторія Олегівна – викладач кафедри української мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Васильєва Галина Олександрівна – здобувач кафедри української мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Гейдарова Ельвіра Акіф-гізі – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російського мовознавства Бакінського державного університету (м.Баку, Азербайджан)

Гнатюк Любомира – викладач практичного курсу англійської мови, лектор комунікативної лінгвістики Вищої школи інформатики та управління (м.Перемишль, Польща)

Голуб Олена Михайлівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Слов'янського державного педагогічного університету

Грушко Світлана Петрівна – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри романо-германських мов Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Зайцева Ірина Павлівна – доктор філологічних наук (Росія), професор кафедри російського мовознавства та комунікативних технологій Луганського національного педагогічного університету ім. Т.Шевченка

Івкова Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Капшук Лілія Анатоліївна – аспірант кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Ковальова Ганна Миколаївна – викладач кафедри українознавства та гуманітарної освіти Донбаської державної машинобудівної академії (м.Краматорськ)

Кокоріна Юлія Георгіївна – кандидат історичних наук (м.Москва, Росія)

Кочетова Світлана Олександрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри зарубіжної літератури, декан факультету французької мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Кравченко Валентина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської філології та перекладу Маріупольсь-

кого державного педагогічного університету

Кудрейко Ірина Олександрівна – аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету

Ляпічева Олена Леонідівна – кандидат філологічних наук, докторант, доцент кафедри загального та російського мовознавства Дніпропетровського національного університету

Лелека Тетяна – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка

Луковенко Тетяна Олександрівна – викладач кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету

Марченко Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Мороз Андрій Анатолійович – аспірант Київського національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

Навроцька Наталія Анатоліївна – аспірант Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Нестерова Ольга Юріївна – асистент Національного горного університету України (м.Дніпродзержинськ)

Остапенко Тетяна Анатоліївна – аспірант кафедри російської мови та методики викладання Белгородського державного університету (м.Белгород, Росія)

Павлик Неля Віленівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Інституту філології Бердянського державного педагогічного університету

Пасько Ганна Михайлівна – викладач кафедри практики перекладу та інформаційних технологій Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Пристапа Тетяна Іванівна – викладач Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Радіонова Тетяна Михайлівна – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри української мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Серебрянська Ірина Миколаївна – викладач Сумського державного університету

Сибірцева Олена Олександрівна – аспірант Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка

Стеванович Раїса Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Миколаївського філіалу Києво-Могилянської академії

Супрун Людмила Олександрівна – викладач кафедри української мови Харківського коледжу державного університету інформаційно-комунікативних технологій

Терехова Діана Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри загального мовознавства та класичної філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Теркулов В'ячеслав Ісайович – доктор філологічних наук, професор кафедри мовознавства та російської мови, проректор з наукової роботи Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов;

Тищенко Катерина Анатоліївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри загального й російського мовознавства та теорії і історії літератури Слов'янського державного педагогічного університету

Труфанова Наталія Володимирівна – Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В.Винниченка

Тураніна Неоніла Альфредівна – доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови та методики викладання Белгородського державного університету (м.Белгород, Росія)

Чеберяк Ганна Миколаївна – аспірант Львівського національного університету ім. І.Франка, викладач Рівненського державного гуманітарного університету

Чернова Аліна Володимирівна – аспірант кафедри української та іноземної філології та мистецтвознавства Дніпродзержинського державного технічного університету

Чурсінова Олена Олександрівна – викладач кафедри другої іноземної мови перекладацького факультету Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов; аспірант кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Шевчик Тетяна Павлівна – аспірант, викладач Гродненського державного університету ім. Янки Купали (м.Гродно, Белорусь)

Шепель Юрій Олександрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу Дніпродзержинського державного технічного університету, докторант Інституту мовознавства ім. О.Потебні НАН України

Шитманюк Марта – магістр, перекладач Гданського університету (м.Гданськ, Польща)

Шульжук Наталія Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання і культури української

мови Рівненського державного гуманітарного університету

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абрамец Ида Владимировна – кандидат филологических наук, доцент кафедры журналистики Восточнoукраинского национального университета им. В.Дала

Адинцова Юлия Анатольевна – аспирантка кафедры языкознания и русского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Андрущенко Виктория Олеговна – преподаватель кафедры украинского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Васильева Галина Александровна – соискатель кафедры украинского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Гейдарова Эльвира Акиф-гызы – кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языкознания Бакинского государственного университета (г.Баку, Азербайджан)

Гнатюк Любомира – преподаватель практического курса английского языка, лектор коммуникативной лингвистики Высшей школы информатики и управления (г.Перемышль, Польша)

Голуб Елена Михайловна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков Славянского государственной педагогического университета

Грушко Светлана Петровна – кандидат филологических наук, заведующая кафедрой романо-германских языков Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Зайцева Ирина Павловна – доктор филологических наук (Россия), профессор кафедры русского языкознания и коммуникативных технологий Луганского национального педагогического университета им. Т.Шевченко

Ивкова Наталья Николаевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Капшук Лилия Анатольевна – аспирант кафедры языкознания и русского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Ковалёва Анна Николаевна – преподаватель кафедры украинологии и гуманитарного образования Донбасской государственной машиностроительной академии (г.Краматорск)

Кокорина Юлия Георгиевна – кандидат исторических наук (г.Москва, Россия)

Кочетова Светлана Александровна – доктор филологических наук, профессор кафедры зарубежной литературы, декан факультета французского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Кравченко Валентина Александровна – кандидат филологических наук, доцент кафедры русской филологии и перевода Мариупольского государственного гуманитарного университета

Кудрейко Ирина Александровна – аспирант кафедры украинского языка и прикладной лингвистики Донецкого национального университета

Ляпичева Елена Леонидовна – кандидат филологических наук, докторант, доцент кафедры общего и русского языкознания Днепропетровского национального университета

Лелека Татьяна – аспирант кафедры перевода и общего языкознания Кировоградского государственного педагогического университета им. В.Винниченко

Луковенко Татьяна Александровна – преподаватель кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета

Марченко Татьяна Васильевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Мороз Андрей Анатольевич – аспирант Киевского национального педагогического университета им. М.П. Драгоманова

Навроцкая Наталья Анатольевна – аспирант Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Нестерова Ольга Юрьевна – ассистент Национального горного университета Украины (г.Днепродзержинск)

Остапенко Татьяна Анатольевна – аспирант кафедры русского языка и методики преподавания Белгородского государственного университета (г.Белгород, Россия)

Павлик Нелли Виленовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка Института филологии Бердянского государственного педагогического университета

Пасько Анна Михайловна – преподаватель кафедры практики перевода и информационных технологий Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Приступа Татьяна Ивановна – преподаватель Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Радионова Татьяна Михайловна – кандидат филологических наук, заведующая кафедрой украинского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Серебрянская Ирина Николаевна – преподаватель Сумского

государственного университета

Сибирцева Елена Александровна – аспирант Кировоградского государственного педагогического университета им. В.Винниченко

Стеванович Раиса Ивановна – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики перевода Николаевского филиала Киево-Могилянской академии

Супрун Людмила Александровна – преподаватель кафедры украинского языка Харьковского колледжа государственного университета информационно-коммуникативных технологий

Терехова Диана Ивановна – кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры общего языкознания и классической филологии института филологии Киевского национального университета имени Т.Шевченко

Теркулов Вячеслав Исаевич – доктор филологических наук, профессор кафедры языкознания и русского языка, проректор по научной работе Горловского государственного педагогического института иностранных языков;

Тищенко Екатерина Анатольевна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета

Труфанова Наталья Владимировна – Кировоградский государственный педагогический университет им. В.Винниченко

Туралина Неонила Альфредовна – доктор филологических наук, профессор кафедры русского языка и методики преподавания Белгородского государственного университета (г.Белгород, Россия)

Чеберяк Анна Николаевна – аспирант Львовского национального университета им. И.Франко

Чернова Алина Владимировна – аспирант кафедры украинской и иностранной филологии и искусствоведения Днепропетровского национального университета

Чурсинова Елена Александровна – преподаватель кафедры второго иностранного языка переводческого факультета Горловского государственного педагогического института иностранных языков; аспирант кафедры языкознания и русского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Шевчик Татьяна Павловна – аспирант, преподаватель Гродненского государственного педагогического университета им. Янки Купалы (г.Гродно, Беларусь)

Шепель Юрий Александрович – кандидат филологических наук, доцент кафедры перевода Днепродзержинского государственного технического университета, докторант Института языкознания им. А.А. Потебни НАН Украины

Шитманюк Марта – магистр, переводчик Гданского университета (г.Гданск, Польша)

Шульжук Наталья Васильевна – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой методики преподавания и культуры укра-

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО	
<i>И.П. Зайцева</i>	
ДРАМАТУРГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС РУБЕЖА XX-XXI СТОЛЕТИЙ КАК ПОЛЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СОВРЕМЕННЫХ РУССКИХ СУБЛИНГВОКУЛЬТУР	3
<i>Н.А. Турапина</i>	
РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА «ВОЗДУХ» В ХУДОЖЕСТВЕННОМ СЛОВЕ	6
<i>И.В. Абрамец</i>	
ТЕНДЕНЦИЯ К ВСЕОБЩЕМУ «ОЖИВЛЯЖУ» В ЛЕКСИКОГРАФИИ ...	13
<i>Э.А. Гейдарова</i>	
ДРЕВНЕРУССКИЕ ФОРМЫ В РУССКОМ ОСТРОВНОМ ГОВОРЕ АЗЕРБАЙДЖАНА	19
<i>Lubomira Hnatiuk</i>	
HOW TO DO THINGS WITH WORDS IN ORDER TO ACHIEVE MORE EFFECTIVENESS IN COMMUNICATION	25
<i>О.М. Голуб, К.А. Тищенко</i>	
ПРІОРИТЕТНІ ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ МОВИ В КОНЦЕПЦІЯХ А.Ю. КРИМСЬКОГО ТА П.О. БУЗУКА	34
<i>С.П. Грушко</i>	
ПРОБЛЕМА ТЕКСТУ В РОЗВІДКАХ ТЕОРЕТИКІВ ПЕРЕКЛАДУ	39
<i>Н.М. Івкова</i>	
СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИЄДНУВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ	44
<i>Ю.Г. Кокорина</i>	
«ВЕЩЬ» В АРХЕОЛОГИИ: ПРОБЛЕМЫ НОМИНАЦИИ	50
<i>В.А. Кравченко</i>	
ТРАНСОНИМИЗАЦИЯ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ АНТРОПОНИМОВ ПРИАЗОВСКИХ ГРЕКОВ	54
<i>Е.Л. Ляпичева</i>	
НЕРЕШЁННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОЛЯ	62
<i>Т.В. Марченко</i>	
ЗАКОНОМІРНІСТІ НЕПОВНОТИ КВЕСИТИВІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	70
<i>Н.В. Павлик</i>	
ФУНКЦІОНАЛЬНА СВОЄРІДНІСТЬ ДІЄСЛІВ УМОВНОГО СПОСОБУ В ЕПІСТОЛЯРНМУ МОВЛЕННІ	76
<i>Т.М. Радіонова</i>	
ЕВОЛЮЦІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ НА СТАТУС І СТРУКТУРУ РЯДУ ЯК МОВНУ ОДИНИЦЮ	81
<i>Р.И. Стеванович</i>	
ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ПОДЪЯЗЫКА ЭВРИСТИКИ	87

<i>Д.І. Терехова</i> «С ЧЕГО НАЧИНАЕТСЯ РОДИНА ...» (ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ АСОЦІАТИВНИХ ПОЛІВ СТИМУЛІВ БАТЬКІВЩИНА / РОДИНА / РАДЗІМА)	93
<i>Ю.А. Шепель</i> АФФИКСАЛЬНАЯ ПАРАДИГМАТИКА ПРОИЗВОДНЫХ СО СВОБОДНЫМИ И СВЯЗАННЫМИ КОРНЯМИ В СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЯДАХ И ГНЁЗДАХ	99
<i>Ю.А. Адінцова</i> ТИПОЛОГІЯ ІМЕННИХ КОМПОНЕНТІВ В ОПИСОВОМУ ДІЄСЛІВНО- ІМЕННОМУ ПРЕДИКАТІ	106
<i>В.О. Андрущенко</i> ТЕКСТОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КАТЕГОРІЇ КОГЕЗІЇ: СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ	112
<i>Г.О. Васильєва</i> ПРЕВЕНТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ З ДЕЛЕКСИКАЛІЗОВАНИМИ ЕЛЕМЕНТАМИ „ГЛЯДИ / ГЛЯДІТЬ”, „ДИВИСЬ / ДИВІТЬСЯ”	120
<i>Л.А. Капижук</i> ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ НОМИНАТЕМ, СОСТАВЛЯЮЩИХ ЛСГ «ТЯГА» В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ	128
<i>Г.М. Ковальова</i> ДУАЛІСТИЧНІСТЬ МОВНИХ ПАРТІЙ АВТОРА ТА ПЕРСОНАЖІВ ПРИ ТВОРЕННІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ- ДИЛОГІЇ В ЗЕМЛЯКА «ЛЕБЕДИНА ЗГРАЯ», «ЗЕЛЕНІ МЛИНИ»)	133
<i>І.О. Кудрейко</i> СОЦІОЛІНГВІСТИКА: ПРЕДМЕТНО-ПОНЯТТЄВИЙ АПАРАТ	139
<i>Т.О. Лелека</i> СЕМАНТИЧНА АСИМІЛЯЦІЯ АНГЛІЙСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ РОСІЙСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ...	152
<i>Т.О. Луковенко</i> УКРАЇНСЬКА ГОМЕОПАТИЧНА ЛЕКСИКА: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	158
<i>А.А. Мороз</i> ЛЕКСИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИНТЕРПРЕТАЦИИ КОННОТАТИВНОГО ЗНАЧЕНИЯ ПРИ ИЗОБРАЖЕНИИ ОБРАЗА «ШУТА» (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО «БРАТЯ КАРАМАЗОВЫ»)	164
<i>Н.А. Навроцька</i> ЕСИВНІ ДІЄСЛОВА, ЯКІ ВИРАЖАЮТЬ ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ЛЮДИНИ	173
<i>О.Ю. Нестерова</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УМОВАХ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ ...	180
<i>Т.А. Остапенко</i> ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ НЕЧЛЕНИМЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РАМКАХ РАЗГОВОРНОГО ДИСКУРСА	185

Г.М. Пасько ТИПОЛОГІЯ СЕМАНТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У ВНУТРІШНІЙ СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАГАДКИ	192
<i>Т.І. Приступа</i>	
С.П. ОБНОРСЬКИЙ ПРО ПРИЧИНИ ПОШИРЕННЯ ЗАКІНЧЕННЯ –У В РОД. І МІСЦ. ВІДМІНКАХ З ІМЕН -Ф-ОСНОВ В ІМЕНА ОСНОВ НА -Т-197	
І.М. Серебрянська АНТРОПОМОРФНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТУ «ПРИРОДА» В ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ	205
<i>О.О. Сибірцева</i>	
СІНОНІМИ РЯДУ З ДОМІНАНТОЮ ЛЮДИНА, PERSON В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ	212
<i>Л.О. Супрун</i>	
КОЛІРНА КАРТИНА СВІТУ О.ГОНЧАРА	218
<i>Н.В. Труфанова</i>	
СПЕЦИФИКА УПОТРЕБЛЕННЯ ПРЕЦЕДЕНТНОГО ТЕКСТА В РЕКЛАМЕ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В. ПЕЛЕВИНА)	222
<i>А.М. Чеберяк</i>	
НЕГАТИВНА ОЦІНКА АДРЕСАТА МОВЛЕННСВОГО ЖАНРУ «ВІДКРИТИЙ ЛИСТ»	227
<i>А.В. Чернова</i>	
МОДИФІКАЦІЯ ОБСЯГУ ЗМІСТУ ЯДРА КОНЦЕПТІВ «БАТЬКО», «МАТИ»	235
<i>О.О. Чурсінова</i>	
ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ „ПРАМОВА”	244
<i>Т.П. Шевчик</i>	
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ОТНОШЕНИЙ СИНОНИМИИ ВО ФРАЗЕОЛОГИИ (НА МАТЕРИАЛЕ БЕЛОРУССКОГО ЯЗЫКА)	250
<i>М.Шитманюк</i>	
ТОПОНИМИКА ВЫБРАННЫХ ГОРОДОВ И СЁЛ БЕЛАРУСИ В НАРОДНЫХ СКАЗАНИЯХ И ЛЕГЕНДАХ	256
<i>Н.В. Шульжук</i>	
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У ВНЗ	261
РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКА, ІНФОРМАЦІЯ	
<i>С.О. Кочетова, В.І. Теркулов,</i>	
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ: ШЕПЕЛЬ Ю.А. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ РЯД В СИСТЕМЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ. – ДНЕПРОПЕТРОВСК: НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ, 2006. – 304 С.	269
ДОВІДКИ ПРО АВТОРІВ	275
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	278

Наукове видання

Східнослов'янська філологія

Збірник наукових праць

**Випуск чотирнадцятий
Мовознавство**

Відповідальний редактор С.О. Кочетова
Технічний редактор А.М. Калашников
Коректори: Н.А. Жихарева
О.Т. Захарова

За зміст і достовірність фактів, цитат, власних імен
та інших відомостей відповідають автори

Підписано до друку 16.12.2008.
Формат 60x84/16. Папір 80 г/м²
Гарнітура Times. Друк – ризографія.
Умов. друк. арк. 14,46. Обл. вид. арк. 17,5.
Умов. вид. арк. 16,27.
Тираж 100 прим. Зам. № 336.

Видавництво ГДПШМ
Свідоцтво ДК № 1342 від 29.04.2003 р.
84626, м.Горлівка, вул. Рудакова, 25